

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Бранислав Д. Ивановић

РЕЦЕСИВНА ОБЕЛЕЖЈА
НЕМАЧКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА И
ТЕНДЕНЦИЈА НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА
САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2012.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Branislav D. Ivanović

CHARACTERISTICS OF
RECESSIVENESS IN GERMAN
PHRASEOLOGISMS AND NIVELATION
TENDENCY IN RELATION TO THE
MODERN LANGUAGE SITUATION

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012

Ментор: др Смиља Срдих, редовни професор, Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. др Смиља Срдих, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у
Београду

2. _____

3. _____

Датум одбране: _____

Пријатна ми је дужност да овим путем искажем захвалност свима који су ми својим конкретним саветима и подршком помагали у процесу израде ове докторске дисертације. Захвалност на првом месту упућујем свом ментору, др Смиљи Срдић, редовном професору за Немачки језик и Историју немачког језика на Одсеку за германистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, на подршци и конкретним саветима везаним преваходно за методологију израде докторске дисертације, али и за сложена питања фразеосинтаксе и могућности примене депенденцијалне граматике у области фразеологије. Изузетну захвалност дугујем и осталим члановима Одсека за германистику, без чије помоћи и подршке би било много теже недвосмислено решити одређена питања у раду: др Анети Ђуровић за питања семантизације фразеологизама и њихове употребе у савременом језику, др Јелени Костић-Томовић за врло компетентне сугестије везане за процесе застаривања компонента унутар фразеологизама, мр Маји Матић за одређена питања везана за фразеологизме из перспективе текстуалне лингвистике и др Зорици Ковачевић за савете у вези са питањима старогерманске митологије која се рефлектују у фразеолексикону. Велику захвалност за помоћ у прикупљању литературе за израду докторске дисертације упућујем мр Маји Матић и др Анети Ђуровић. За техничку помоћ и израду УДК броја захваљујем се мр Снежани Ђирковић, библиотекару Одсека за германистику Филолошког факултета Универзитета у Београду.

АПСТРАКТ

РЕЦЕСИВНА ОБЕЛЕЖЈА НЕМАЧКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА И ТЕНДЕНЦИЈА НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

У циљу свеобухватног дефинисања феномена формалне рецесивности у фразеолексикону савременог немачког језика, фразеологизми се дефинишу у складу са новијим и ширим концептима као језички знаци који се одликују полилексикалитетом, релативним степеном формалне и семантичке стабилности, лексикализацијом и различитим могућим степенима идиоматичности. Из оваквог одређења проистиче да је формална рецесивност испитивана не само на централним фразеолошким супкласама, глобалним и компонентним идиомима, већ и на онима које су традиционално остајале у сенци наведених и које су до недавно сматране за периферне у оквиру немачке фразеологије. Корпус за истраживање састоји се од 2344 различита фразеологизма савременог немачког језика који су супкласификовани према етаблираној Бургеровој класификацији из 1982. године. Истраживање је базирано на синтези структуралног (дескриптивног) приступа, примењеног у дефинисању и супкласификацији фразеологизама, и дијахронијских постулата који је у основи дефинисања формалне фразеолошке рецесивности. Циљеви истраживања су утврђивање и описивање различитих типова формалне фразеолошке рецесивности и успостављање дистинкције међу њима, утврђивање узрока којима може да буде провоцирана, утврђивање дистрибуције различитих појавних облика рецесивности код фразеолошких супкласа и квантификација резултата, као и утврђивање и описивање различитих механизма спонтаних динамичких процеса тенденција нивелације који су инхерентни фразеолексикону савременог немачког језика, захваљујући којима се елиминише рецесивност из формата, а фразеологизам се своди на фонетске и морфосинтаксичке закономерности савременог језика.

Формална рецесивност није потпуно непознат феномен у фразеологији немачког језика, али до сада нису описани њени типови, појединачни појавни

облици којима може да буде захваћен фразеолошки форматив на различитим језичким нивоима, дијахронијски континуитет и резистентност према спонтаним динамичким процесима којима је захваћен фразеолексикон савременог немачког језика. Према броју компонената које партиципирају у конституисању рецесивности, у теоријском смислу се могу супонирати два основна типа овог феномена: унилатерална и мултилатерална рецесивност, а у оквиру другог типа се према броју обележја и језичком нивоу разликују мултилатерална рецесивност *simplex* типа и комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског и хетеростратумског типа. На основу успостављених типова рецесивности, сви фразеологизми за које је специфичан испитивани феномен могу се поделити на унилатерално и мултилатерално рецесивне. Из анализе језичког материјала може се закључити да је формална рецесивност у фразеолексикону савременог немачког језика обележје мањег броја фразеологизама и да се може јавити на свим језичким нивоима фразеолошког формата. Унилатерална рецесивност има дифузни карактер и ширу дистрибуцију по фразеолошким супкласама, док је мултилатерална рецесивност преваходно концентрисана на предилекционе супкласе геминатних фразеологизама и пословица. Формална рецесивност је у највећем броју случајева дијахронијски резистентна с обзиром на то да је спонтанним динамичким процесима тенденције нивелације према савременом језичком стању захваћен мањи број испитиваних фразеологизама.

Кључне речи: фразеологизам, фразеолошка супкласа, формална рецесивност, тенденција нивелације према савременом језичком стању

Научна област: Германистика

Ужа научна област: Немачки језик (историјска фразеологија немачког језика)

УДК 821. 112.2`373.7(043.3)

ABSTRACT

CHARACTERISTICS OF RECESSIVENESS IN GERMAN PHRASEOLOGISMS AND NIVELATION TENDENCY IN RELATION TO THE MODERN LANGUAGE SITUATION

Regarding more recent and extensive concepts, and with the intention of obtaining general insight into the phenomenon of formal recessiveness, phraseologisms are defined as language structures indicated by polylexicality, relative degree of formal and semantic stability, lexicalisation and diverse possible degrees of idiomaticalness. Thus, formal recessiveness has been studied both within central phraseological subclasses, global and component idioms, and within traditionally disregarded subclasses considered, until recently, to be peripheral features of the German phraseology. The corpus in this study consists of 2 344 phraseologisms in the modern German language subclassified according to Burgers classification (1982). The research in this thesis focuses on the synthesis of structural (descriptive) approach to determining and subclassifying phraseologisms as well as on the diachronic approach to defining formal recessiveness. The aims of this study are detection and description of different types of formal phraseological recessiveness, establishing the distinction between them, specifying the reasons of its occurrence and following the course of distribution within different forms of recessiveness in phraseological subclasses together with the quantification of the results. Moreover, the study aims to describe various mechanisms of spontaneous dynamic processes within nivelation tendency inherent in the phraseo-lexicon of the modern German language, i.e. the mechanisms that eliminate the recessiveness in formative, causing the phraseologism to be reduced to phonetic and morphosyntactic principles of the modern language.

The phenomenon of formal recessiveness is not entirely unknown in German phraseology. Nevertheless, there are few descriptions of formal recessiveness' types and its particular forms that on different levels of linguistic structure may affect formatives, diachronic continuity and resistance to spontaneous dynamic processes in the phraseo-lexicon of the modern German language. Considering the number of the

components in the configuration of recessiveness, two basic types of the phenomenon can be discussed theoretically: unilateral recessiveness and multilateral recessiveness. The latter type, regarding the number of characteristics and levels of linguistic structure, differentiates between simplex type of multilateral recessiveness and complex type of homo-/heterostratum multilateral recessiveness. In relation to the established types of recessiveness characterized by the examined phenomenon, all of the phraseologisms can be divided into unilaterally and multilaterally recessive. The analysis of the language material in this study shows that few phraseologisms in the phraseo-lexicon of the modern German language are characterized by formal recessiveness which, in return, can appear on any level of linguistic structure of the formative. Unilateral recessiveness is marked by diffuse character and more extensive distribution within the subclasses, while multilateral recessiveness concentrates primarily on typical subclasses of binominal phraseologisms and proverbs. In most cases, formal recessiveness is diachronically resistant considering the fact that few of the examined phraseologisms have been influenced by spontaneous dynamic processes of nivelation tendency in the modern language situation.

Key words: phraseologism, phraseological subclass, formal recessiveness, nivelation tendency in relation to the modern language situation

Scientific field: German studies

Subfield: German (Historical phraseology of German)

UDC 821. 112.2`373.7(043.3)

САДРЖАЈ

1. Увод

1.1. Предмет истраживања.....	1
1.2. Циљеви истраживања.....	2
1.3. Методологија у истраживању.....	2
1.4. Корпус и извори.....	3
1.5. Досадашња истраживања.....	4
1.6. Терминологија.....	6

2. Обележја фразеологизама.....8

2.1. Полилексицитет.....9

2.2. Стабилност.....13

2.2.1. Психолингвистичка стабилност.....14

2.2.2. Прагматичка стабилност и прагматички фразеологизми.....16

2.2.3. Системска (структурна) стабилност.....18

2.2.3.1. Морфолошка системска стабилност (морфолошка трансформациона дефективност, морфолошка блокираност).....22

2.2.3.1.1. (Не)могућност промене категорије броја код номиналних компонента.....24

2.2.3.1.2. (Не)могућност промене дијатезе вербалних компонента.....25

2.2.3.1.3. (Не)могућност промене категорије лица.....28

2.2.3.1.4. (Не)могућност промене категорије темпуса вербалне компоненте.....30

2.2.3.1.5. (Не)могућност промене категорије модуса вербалне компоненте.....	32
2.2.3.1.6. Специфичности/аномалије у употреби члана.....	34
2.2.3.2. Синтаксичка системска стабилност (синтаксичка трансформациона дефективност, синтаксичка блокираност).....	35
2.2.3.2.1. Рестрикције при атрибуирању номиналних компонената релативном реченицом.....	37
2.2.3.2.2. Рестрикције при трансформацији фразеологизма у упитну реченицу.....	38
2.2.3.2.3. Рестрикције при номинализацији фразеологизма.....	40
2.2.3.2.4. Рестрикције при контрастирању фразеолошких компонената.....	42
2.2.3.2.5. Рестрикције при аугментацији (експанзији) атрибутима и глаголским додацима.....	43
2.2.3.2.6. (Не)могућност формирања силептичког (зеугматског) споја.....	45
2.2.3.3. Компонентска системска стабилност.....	46
2.2.3.3.1 Компонентска системска стабилност и фразеолошке супкласе.....	47
2.2.3.3.2. Компонентска системска стабилност и број и врста компонената.....	48
2. 3. Лексикализација.....	50
2.3.1. Лексикализација као интегрисаност фразеологизма у фразеолексикон.....	50
2.3.2. Лексикализација као дијахронијски процес формалне изолације и семантичке демотивације.....	52
2. 4. Идиоматичност.....	54
2.4.1. Формално одређење идиоматичности.....	55
2.4.2. Идиоматичност у ужем смислу.....	55
2.4.3. Градуелни карактер идиоматичности.....	57
2.4.4. Узроци настанка идиоматичности.....	59

2.4.4.1. Метафорично транспонованье значења као узрок идиоматичности.....	59
2.4.4.2. Метонимија и синегдоха као узроци идиоматичности.....	63
2. 5. Дефиниција фразеологизма као језичког знака.....	65
2.5.1. Уже дефиниције фразеологизма.....	66
2.5.2. Шире дефиниције фразеологизма.....	67
3. Супкласификација фразеологизама.....	69
3.1. Елементарне класификације фразеологизама.....	71
3.2. Комплексне класификације фразеологизама. Бургерова класификација.....	74
3.2.1. Идиоми.....	77
3.2.1.1. Глобални идиоми.....	78
3.2.1.2. Компонентни идиоми.....	81
3.2.2. Кинеграми.....	83
3.2.3. Компаративни фразеологизми.....	85
3.2.3.1. Компаративни фразеологизми без семантичке базе.....	86
3.2.3.2. Компаративни фразеологизми са семантичком базом.....	88
3.2.3.3. Флукутирајући компаративни фразеологизми.....	89
3.2.4. Моделирани фразеологизми.....	90
3.2.4.1. Моделирани фразеологизми у ужем смислу.....	91
3.2.4.2. Моделирани фразеологизми у ширем смислу.....	91
3.2.5. Геминатни фразеологизми.....	92
3.2.5.1. Проблематичност назива супкласе.....	92
3.2.5.2. Морфосинтаксичке специфичности геминатних фразеологизама.....	93
3.2.5.3. Семантичке специфичности геминатних фразеологизама.....	97

3.2.6. Терминолошки фразеологизми/ термилошке синтагме.....	99
3.2.6.1. Терминолошки фразеологизми у ширем смислу (нем. <i>terminologisierte Wortgruppen</i>).....	100
3.2.6.2. Терминолошки фразеологизми у ужем смислу.....	101
3.2.7. Колокације.....	101
3.2.8. Функционални глаголски спојеви.....	103
3.2.8.1. Синтаксичке специфичности функционалних глаголских спојева.....	105
3.2.8.2. Семантичке специфичности функционалних глаголских спојева.....	106
3.2.9. Идиоматске/устаљене фразе.....	108
3.2.9.1. Идиоматске фразе у ужем смислу.....	109
3.2.9.2. Идиоматске фразе у ширем смислу.....	110
3.2.10. Пословице/ паремије.....	111
3.2.10.1. Морфолошке специфичности немачких пословица.....	113
3.2.10.2. Синтаксичке специфичности немачких пословица.....	115
3.2.10.3. Семантичке специфичности немачких пословица.....	121
3.2.11. Топоси/ општа места.....	122
3.2.12. Крилатице.....	125
3.2.12.1. Крилатице у ужем и ширем смислу.....	126
3.2.12.2. Синтаксичке специфичности крилатица у немачком језику.....	127
3.2.12.3. Значај критеријума познатог порекла.....	129
4. Концепт формалне рецесивности у фразеологији немачког језика.....	131
4.1. Одређење формалне рецесивности.....	131
4.2. Нивои формалне фразеолошке рецесивности.....	144

4.2.1. Фонетска рецесивност	145
4.2.1.1. Изостанак <i>a</i> -фрактуре код фразеолошких компонената.....	146
4.2.1.2. Алитерација.....	148
4.2.1.3. Изостанак другог померања гласова код фразеолошких компонената.....	149
4.2.1.4. Хомоиотелеутон.....	152
4.2.1.5. Отпадање финалне ликвиде <i>r</i> код фразеолошких компонената.....	153
4.2.1.6. Изостанак секундарног умлаута код фразеолошких компонената.....	155
4.2.1.7. Присуство повратног умлаута код партиципских фразеолошких компонената.....	157
4.2.1.8. Синалефа.....	158
4.2.1.9. Елизија.....	159
4.2.1.10. Краза.....	160
4.2.1.11. Фразеолошке компоненте са синкопираним вокалима.....	162
4.2.1.12. Изостанак (p)нвн. дифтонгирања код фразеолошких компонената.....	163
4.2.2. Морфонолошка рецесивност	164
4.2.2.1. Рецесивни аблаут код вербалних компонената.....	164
4.2.2.2. Апокопа граматичке морфеме <i>-e</i> у 1. л. синг. инд. през.....	168
4.2.2.3. Ектлипса код вербалних компонената.....	169
4.2.3. Морфолошка рецесивност	170
4.2.3.1. Морфолошка рецесивност код номиналних компонената	172
4.2.3.1.1. Опсолетни дат. маркер <i>-e</i> у синг.....	172
4.2.3.1.2. Рефлекс преласка именица герм. вокалских \cong -основа у слабу (консонантску) деклинацију.....	174

4.2.3.1.3. Остаци некадашњег коренског плур. код номиналних компонента.....	176
4.2.3.1.4. Остаци старог тематског плур. код номиналних компонента.....	178
4.2.3.1.5. Утицај јаке именичке деклинације бивших <i>a</i> -основа на слабу деклинацију номиналних компонента.....	180
4.2.3.1.6. Аналошки <i>genitivus temporis</i> код номиналне компоненте ж.р.....	182
4.2.3.2. Морфолошка рецесивност код прономиналних компонента.....	184
4.2.3.2.1. Рецесивне ген. форме личних заменица за 1. и 2. л. синг.....	184
4.2.3.2.2. Рецесивне ген. форме релативних заменица <i>wer</i> и <i>der</i>	185
4.2.3.2.3. Рецесивна ген. форма неодређене заменице <i>alles</i>	186
4.2.3.3. Морфолошка рецесивност код адјективских компонента.....	187
4.2.3.3.1. Изостављање деклинације код адјектива као атрибута у левом пољу НФ.....	187
4.2.3.3.2. Остаци старе флексије код раније супстантивизованог броја.....	189
4.2.3.4. Морфолошка рецесивност код вербалних компонента.....	191
4.2.3.5. Флукутирајућа валентност предложне компоненте као реликт старог језичког стања.....	192
4.2.4. Синтаксичка рецесивност.....	194
4.2.4.1. Адјектив као атрибут у десном пољу НФ.....	195
4.2.4.2. Саксонски генитив.....	197
4.2.4.3. <i>Genitivus superlativus</i>	199
4.2.4.4. Генитив у оквиру АдвФ.....	200
4.2.4.5. Генитивски субјекат.....	201
4.2.4.6. Данас рецесивни локативски генитив.....	201
4.2.4.7. Адвербијални <i>genitivus possessivus</i>	203

4.2.4.8. Рефлекси некадашње употребе чистог инфинитива.....	204
4.2.4.9. Застарела валентност вербалне компоненте.....	206
4.2.4.10. <i>Figura etymologica</i>	212
4.2.4.11. Специфична позиција финитума и инфинитива у фразеологизмима.....	215
4.2.4.12. Рефлекси ие. номиналне реченице.....	218
4.2.4.13. Присуство афинитних конструкција.....	222
4.2.4.14. Синеза (<i>constructio ad sensum</i>).....	223
4.2.4.15. Присуство рецесивног корелата <i>је</i> уз субјунктор <i>је</i>	225
4.2.5. Компонентска рецесивност.....	226
4.2.5.1. Инципијентна компонентска рецесивност и инципијентно рецесивне компоненте.....	231
4.2.5.2. Терминална компонентска рецесивност и уникалне компоненте у ужем смислу.....	234
4.2.5.3. Проспективна компонентска рецесивност и проспективно рецесивне компоненте.....	245
5. Унилатерално рецесивни фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	247
5.1. Тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	247
5.1.1. Тенденције нивелације према савременом језичком стању и процеси примарне и секундарне фразеологизације.....	247
5.1.2. Дијахронијска димензија тенденција нивелације.....	249
5.1.3. Облици тенденција нивелације према савременом језичком стању.....	250
5.2. Супкласе унилатерално рецесивних фразеологизама у савременом немачком језику и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	255

5.2.1. Унилатерално рецесивни глобални идиоми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	256
5.2.1.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	257
5.2.1.2. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	258
5.2.1.3. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	262
5.2.1.4. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	263
5.2.1.4.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	263
5.2.1.4.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	266
5.2.1.4.3. Унилатерална проспективна компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	276
5.2.1.5. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе глобалних идиома.....	276
5.2.2. Унилатерално рецесивни компонентни идиоми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	280
5.2.2.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе компонентних идиома.....	281
5.2.2.2. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе компонентних идиома.....	282
5.2.2.3. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе компонентних идиома.....	285
5.2.2.4. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе компонентних идиома.....	286
5.2.2.5. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе компонентних идиома.....	290

5.2.3. Унилатерално рецесивни кинеграми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	290
5.2.4. Унилатерално рецесивни компаративни фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	291
5.2.4.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама.....	292
5.2.4.2. Унилатерална морфонолошка рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама.....	294
5.2.4.3. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама.....	294
5.2.4.4. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама.....	295
5.2.4.5. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе компаративних фразеологизама.....	296
5.2.5. Унилатерално рецесивни геминатни фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	297
5.2.6. Унилатерално рецесивне колокације и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	299
5.2.6.1. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе колокација.....	300
5.2.6.2. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе колокација.....	302
5.2.6.3. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе колокација.....	302
5.2.6.3.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе колокација.....	303
5.2.6.3.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе колокација.....	304
5.2.6.4. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе колокација.....	306

5.2.7. Унилатерално рецесивни функционални глаголски спојеви и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	306
5.2.7.1. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева.....	308
5.2.7.2. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева.....	308
5.2.7.2.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева.....	308
5.2.7.2.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева.....	309
5.2.8. Унилатерално рецесивне идиоматске фразе и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	311
5.2.8.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе идиоматских фраза.....	313
5.2.8.2. Унилатерална морфонолошка рецесивност код супкласе идиоматских фраза.....	315
5.2.8.3. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе идиоматских фраза.....	315
5.2.8.4. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе идиоматских фраза.....	316
5.2.8.5. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе идиоматских фраза.....	317
5.2.8.6. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе идиоматских фраза.....	318
5.2.9. Унилатерално рецесивне пословице и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	319
5.2.9.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе пословица.....	320
5.2.9.2. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе пословица.....	321
5.2.9.3. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе пословица.....	324
5.2.9.4. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе пословица.....	327

5.2.9.4.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе пословица.....	327
5.2.9.4.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе пословица.....	328
5.2.9.4.3. Унилатерална проспективна компонентска рецесивност код супкласе пословица.....	330
5.2.10. Унилатерално рецесивне крилатице и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	330
5.2.11. Унилатерално рецесивни прагматички фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	333
5.3. Завршна разматрања о унилатералној рецесивности у фразеолексиконусавременог немачкогјезика.....	334
6. Мултилатерално рецесивни фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	343
6.1. Типови мултилатералне рецесивности и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	343
6.1.1. Мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа (проста мултилатерална рецесивност).....	343
6.1.2. Комплексна мултилатерална рецесивност.....	345
6.1.3. Специфичности тенденција нивелације према савременом језичком стању код мултилатералне рецесивности.....	348
6.2. Супкласе мултилатерално рецесивних фразеологизама у савременом немачком језику и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	349
6.2.1. Мултилатерално рецесивни глобални идиоми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	350
6.2.1.1. Мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа код супкласе глобалних идиома.....	351
6.2.1.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе глобалних идиома.....	352

6.2.1.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа код супкласе глобалних идиома.....	352
6.2.1.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе глобалних идиома.....	353
6.2.1.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних глобалних идиома.....	354
6.2.2. Мултилатерално рецесивни компонентни идиоми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	355
6.2.2.1. Мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа код супкласе компонентних идиома.....	356
6.2.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе компонентних идиома.....	356
6.2.2.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних компонентних идиома.....	358
6.2.3. Мултилатерално рецесивни кинеграми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	358
6.2.4. Мултилатерално рецесивни компаративни фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	359
6.2.4.1. Мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа код супкласе компаративних фразеологизама.....	359
6.2.4.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама.....	360
6.2.4.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних компаративних фразеологизама.....	361
6.2.5. Мултилатерално рецесивни геминатни фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	362
6.2.5.1. Мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа код супкласе геминатних фразеологизама.....	364
6.2.5.1.1. Геминатни фразеологизми са алитераацијом.....	364
6.2.5.1.2. Геминатни фразеологизми са хомоиотелеутоном.....	366

6.2.5.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе геминатних фразеологизама.....	367
6.2.5.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа код супкласе геминатних фразеологизама.....	368
6.2.5.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе геминатних фразеологизама.....	369
6.2.5.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних геминатних фразеологизама.....	373
6.2.6. Мултилатерално рецесивне идиоматске фразе и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	376
6.2.6.1. Мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа код супкласе идиоматских фраза.....	375
6.2.6.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе идиоматских фраза.....	376
6.2.6.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа код супкласе идиоматских фраза.....	376
6.2.6.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе идиоматских фраза.....	377
6.2.6.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних идиоматских фраза.....	378
6.2.7. Мултилатерално рецесивне пословице и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	379
6.2.7.1 Мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа код супкласе пословица.....	381
6.2.7.1.1. Пословице са фонетском рецесивношћу.....	381
6.2.7.1.2. Пословице са синтаксичком рецесивношћу.....	385
6.2.7.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе пословица.....	385
6.2.7.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа код супкласе пословица.....	385
6.2.7.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе пословица.....	387

6.2.7.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних пословица.....	399
6.2.8. Мултилатерално рецесивне крилатице и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	400
6.2.9. Мултилатерално рецесивни прагматички фразеологизми и тенденције нивелације према савременом језичком стању.....	402
6.3. Завршна разматрања о мултилатералној рецесивности у фразеолексикону савременог немачког језика.....	403
6.4. Унилатерална vs. мултилатерална рецесивност.....	414
7. Закључак.....	421
8. Литература.....	429

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА И СИМБОЛА

АдвФ	адвербијална фраза
АдјФ	адјективска фраза
ак.	акузатив
галором.	галоромански
ген.	генитив, генитивски
герм.	германски
гот.	готски
грч.	грчки
Дак	допуна у акузативу
дат.	датов, дативски
Дген	допуна у генитиву
Дпреп	препозитивна допуна
Дсит	ситуативна допуна
енг.	енглески
ж.р.	женски род
западногерм.	западногермански
ие.	индоевропски
имп.	императив
инд.	индикатив
инд. през. акт.	индикатив презенте актива
инст.	инструментал
инф.	инфинитив
инф. аор. акт.	инфинитив аориста актива
инф. аор. медиопас.	инфинитив аориста медиопасива
инф. пас.	инфинитив пасива
инф. перф. (акт.)	инфинитив перфекта (актива)
инф. през. (акт.)	инфинитив презенте (актива)
инф. през. пас.	инфинитив презенте пасива
инф. през. медиопас.	инфинитив презенте медиопасива
инф. фут. акт.	инфинитив футура актива
инф. фут. медиопас.	инфинитив футура медиопасива
ИнфФ	инфинитивска фраза
итал.	италијански
келт.	келтски
конј.	конјунктив
л.	лице
лат.	латински
лит.	литвански
лок.	локатив
м.р.	мушки род
нвн.	нововисоконемачки
нем.	немачки

нисконем.	нисконемачки
ном.	номинатив
НФ	номинална фраза
парт. перф.	партицип перфекта
перф.	перфекат
плур.	плурал, плуралски
пред.	предикатив
през.	презент
прет.	претерит
ПронФ	прономинална фраза
ПрФ	предложна фраза
рнвн.	ранонововисоконемачки
северногерм.	северногермански
синг.	сингулар, сингуларски
слов.	словенски
с.р.	средњи род
срвн.	средњевисоконемачки
срп.	српски
ствн.	старовисоконемачки
стинд.	староиндијски
стисл.	староисландски
стнорд.	старонордијски
стсакс.	старосаксонски
суб.	субјекат
фр.	француски
швед.	шведски
<	настало од
>	даје облик, резултује обликом
*	реконструисан облик/ граматички неисправан облик

1. УВОД

1. 1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања овог рада су различити појавни облици формалне фразеолошке рецесивности и спонтани динамички процеси унутар фразеоексикона савременог немачког језика, тенденције нивелације, којима се неки од рецесивних облика елиминише из фразеолошког формата.

Формална рецесивност није потпуно непознат феномен у фразеологији немачког језика. Упркос наведеној чињеници, у досадашњим истраживањима фразеоексикона немачког језика овом комплексном феномену није поклањано довољно пажње, што за последицу има да су веома бројни, а истовремено и веома хетерогени појавни облици формалне фразеолошке рецесивности готово без изузетка остајали непрепознати, некласификовани и непроучени. У циљу регистровања и тумачења што већег броја различитих облика формалне рецесивности, њене могуће дистрибуције по фразеолошким супкласама, али и утврђивања различитих модалитета тенденција нивелације према савременом језичком стању којима може да буде захваћен фразеологизам у данашњем језику, рад је у теоријском смислу конципиран на синтези сазнања која потичу како из класичне фразеолошке школе, разрађене превасходно у бившој источнонемачкој фразеологији, тако и на ширем и новијем концепту схватања фразеологије и фразеоексикона немачког језика који је установљен у западној школи из које потиче етаблирана Бургерова класификација фразеологизама из 1982. године. Из овога проистиче чињеница да истраживање није везано само за централне фразеолошке супкласе које се одликују свим релевантним фразеолошким обележјима у високом степену и које су традиционално и најчешће у фокусу интересовања фразеолога. Истраживањем су обухваћене и оне фразеолошке супкласе које су за немачку фразеологију биле мање интересантне и које су по правилу смештане на периферију фразеоексикона, ако им је уопште и признаван легитимитет аутономних супкласа. Захваљујући ширем фразеолошком концепту добија се јаснији увид у то за које супкласе унутар фразеоексикона је формална рецесивност специфичн(и)ја, који се од њених појавних облика јављају код

појединих супкласа, али и за које од њих испитивани феномен није специфичан. Истовремено се захваљујући наведеном ширем концепту на егзактнији начин могу сагледати и динамички процеси тенденција нивелације према савременом језичком стању.

1. 2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљеви истраживања су:

- утврђивање и описивање различитих појавних облика формалне фразеолошке рецесивности и њихово груписање према језичким нивоима на којима се јављају
- утврђивање и описивање различитих типова формалне фразеолошке рецесивности, њихових релевантних обележја и успостављање дистинкције између различитих типова рецесивности
- утврђивање узрока којима може да буде провоцирана формална рецесивност код фразеологизама у савременом немачком језику
- утврђивање дистрибуције различитих појавних облика рецесивности код различитих фразеолошких супкласа и квантификација резултата
- утврђивање и описивање различитих механизма спонтаних динамичких процеса тенденција нивелације који су инхерентни фразеолексикону савременог немачког језика, захваљујући којима се елиминише рецесивност из фразеолошког формата, а фразеологизам се своди на фонетске и морфосинтаксичке закономерности савременог језика.

1. 3. МЕТОДОЛОГИЈА У ИСТРАЖИВАЊУ

У методолошком смислу рад је заснован на равноправној синтези структуралног (дескриптивног) и дијахронијског приступа у проучавању језика.

Структурални приступ је доминантан у свим питањима везаним за обележја фразеологизма као језичког знака, за дефиницију фразеологизма, супкласификацију фразеолошког материјала из корпуса и представљање релевантних обележја појединачних фразеолошких супкласа.

Постулати дијахронијске лингвистике превасходно су коришћени при заснивању теоријског концепта везаног за феномен формалне рецесивности и утврђивању дијахронијског континуитета њених различитих појавних облика.

Наведеној синтези структуралног и дијахронијског метода треба додати и статистички приступ у обради корпусног материјала. Овај приступ је, иако често веома илустративан, од секундарног значаја с обзиром на постављене циљеве истраживања.

1. 4. КОРПУС И ИЗВОРИ

Корпус за наведено истраживање састоји се од 2344 различита фразеологизма који су за потребе рада супкласификовани према већ споменутој Бургеровој класификацији. Број фразеологизама који припадају различитим супкласама је различит. Корпус је формиран методом случајног узорка. Сваки од фразеологизама у корпусу се јавља само једном.

С обзиром на изражен хетероген карактер фразеолексикона, али и чињеницу да фразеолошки речници не лематизују чланове свих фразеолошких супкласа, за ексцерпирање фразеологизама морали су послужити различити извори. У складу са наведеном чињеницом, корпус за рад је превасходно лексикографског карактера, тј. већина фразеологизама је ексцерпирана из референтних фразеолошких речника савременог немачког језика, осим супкласе функционалних глаголских спојева који се у фразеолошким речницима веома ретко јављају. У циљу што бољег увида у феномен рецесивности и тенденције нивелације и код ове периферне фразеолошке супкласе, малобројни примери из лексикографских извора допуњени су интегралном и исцрпном листом функционалних глаголских спојева из Хелбигове и Бушине граматике (Helbig/Buscha 2005: 70-83).

Фразеологизми који припадају осталим фразеолошким супкласама ексцерпирани су из следећих лексикографских извора (у заградама се наводи скраћеница за назив речника која се користи у раду и стране):

- Beyer, Horst/Annelies Beyer (1984). *Sprichwörterlexikon*. Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. (стр. 23-29, 97-98, 297-299, 413-414)
- Duden (2008). *Redewendungen*. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. (D11, стр. 165-170, 195-200, 250-255, 310-315, 335-340, 620-625, 665-670, 850-855)
- Duden (1992). *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. (стр. 19-25, 130-140)
- Röhrich, Lutz (1974). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 1. (R1, стр. 85-115).

Поред фразеологизама који су лематизовани на наведеним странама у одговарајућим речницима, у корпус су увршћени и они фразеологизми на које се на наведеним странама упућује.

1. 5. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживања у области историјске фразеологије традиционално су веома ретка и то како у матичној, тако и у иностраним германистикама. Узроци за дугогодишње запостављање овог дела немачке лингвистике су веома бројни, а првенствено их треба тражити у чињеници да је фразеологија млађа лингвистичка грана која се етаблирала 60-их и 70-их година XX в., у оном периоду када синхронијски концепти интердисциплинарног карактера доживљавају свој пуни процват, док дијахронијска димензија у проучавању језичких феномена на било којем од нивоа неоправдано постаје маргинализована. Други разлог је тај што су се у фокусу историје немачког језика у време етаблирања фразеологије налазила питања везана превасходно за фонетику и синтаксу ривн. језичке епохе која се све до овог времена сматрала запостављеном и слабо проученом. Последице различитих праваца у развоју ове две дисциплине осећају се и данас у фразеологији немачког језика.

Основно обележје досадашњих радова у области историјске фразеологије немачког језика јесте то да су по правилу мањег обима и немају континуативни карактер, тј. на основу њих се ни из далека не може говорити о релативној заокружености и расветљености одређеног феномена из ове области.

Додатно треба истаћи да у овој области још увек не постоји разрађен, установљен и јединствен методолошки апарат који би био полазиште за истраживања. Историјска фразеологија је и данас веома далеко од сумирања, анализе и евентуалног ревидирања већ урађеног.

Релевантни радови у оквиру ове области немачке лингвистике до сада су се бавили следећим темама: израдом посебних индикатора за што егзактнију идентификацију фразеологизама у старим текстовима (уп. Burger 1977: 1 и даље), питањима настанка нових фразеологизама комплексним процесима примарне и секундарне фразеологизације и што прецизнијег утврђивања мотивационих и деривационих база (уп. Piirainen 2002: 113 и даље; Sialm/Burger/Linke 1982: 323 и даље). Питање порекла, форме, значења и могућих класификација уникалних фразеолошких компонената веома је често заокупљало пажњу фразеолога (уп. Fleischer 1997: 37 и даље; Buhofer/Guiriato 2002: 125 и даље; Dobrovol'skij 1978: 66 и даље). Дијахронијске промене које су захватале фразеолошки форматив, али и његово значење биле су предмет мањих истраживања (уп. Korhonen 1994: 375 и даље), док је празнина у фразеографији само делимично попуњена недавно објављеним Фридриховим речником фразеологизама српн. језика (уп. Friedrich 2006), док за преостала два периода у историји немачког језика овакви речници не постоје.

Области историјске фразеологије немачког језика у којима и данас постоје велике празнине су бројне. Веома слабо су испитиване функције фразеологизама у текстовима из старијих периода, а није вршена ни њихова класификација, што значи да још увек не постоје чврсто установљена обележја иманентна свакој од супкласа, а тиме ни диференцијална обележја која служе за успостављање дистинкције међу супкласама фразеологизама у старијим периодима. Неиспитаним се сматрају и динамички процеси који су захватили фразеоексикон немачког језика у ранијим језичким равнима и доводили до спонтаних формалних и семантичких промена унутар фразеоексикона. Веома мало података има и о унутрашњој морфосинтаксичкој структури фразеологизама у ранијим језичким периодима. Ефемерном се у досадашњим истраживањима

сматрала и формална рецесивност унутар фразеолексикона савременог немачког језика.

Формална фразеолошка рецесивност у оквиру историјске фразеологије само је делимично и крајње површно познат феномен који до сада није био предмет детаљног истраживања и који је фразеолозима најчешће служио да на невеликом броју одабраних примера покажу одређене специфичности фразеологизама и организације њиховог формата по којима се разликују од слободних синтагми и реченица у савременом језику. Инсистирајући управо на посебностима фразеологизама у поређењу са наведеним структурама и без дубље и свеобухватније дијахронијске анализе, рецесивност је у фразеологији немачког језика по правилу схватана као ефемерна појава. Досадашње запостављање рецесивности у истраживањима за последицу је имало то да мноштво њених појавних облика, различити језички нивои на којима се она може јавити, њихова дистрибуција по различитим фразеолошким супкласама и динамички процеси тенденција нивелације према савременом језичком стању који непрекидно делују унутар фразеолексикона до сада нису сагледавани у свој својој комплексности и нису били предмет истраживања у историјској фразеологији немачког језика.

Нешто чешће него у фразеологији, на рецесивност се скреће пажња у историјском приступу у проучавању немачког језика, али и у описима савременог језика (Mettke 2000: 211; Tschirch 1983: 80; Krahe 1972: 63, 77 и даље; Wilmanns 1909: 582, Srdić 2008: 132, 196, 199; Duden 2005: 210, 349; Eisenberg 1986: 144). Ни у наведеним описима се рецесивност не сагледава са теоријског аспекта као сложена појава која је примарни предмет проучавања, што је и разумљиво с обзиром на тип и циљ оваквих радова, већ као скуп невеликог броја примера којима се на илустративан начин може објаснити неки од изузетака у језику који води порекло из старијих периода у којима се сматрао системским.

1. 6. ТЕРМИНОЛОГИЈА

За именовање основне јединице фразеолексикона у раду ће се користити термин *фразеологизам*, иако се у немачкој лингвистици у новије време све чешће користи термин *фразем* (нем. *das Phrasem*) који је настао по аналогiji

са терминима за именовање основних језичких јединица других језичких нивоа (фонем, морфем, лексем, нем. *das Phonem, das Morphem, das Lexem*). Оправдање за коришћење термина фразеологизам треба видети у томе што се он у немачкој фразеологији и даље најчешће користи и још увек се може сматрати најетаблиранијим, што је заступљен у класичним, референтним и данас актуелним делима из области немачке фразеологије, као и у новијим радовима, али и у томе што одговара терминологији у нашој лингвистичкој теорији и пракси. Остали термини који су синонимни термину фразеологизам, а којих у немачкој лингвистици има преко 80, у овом раду неће бити коришћени.

Под *фразеолошком супкласом* (нем. *phraseologische Subklasse*) се подразумева подскуп одређеног броја фразеологизама који поред општих фразеолошких обележја (полилексикалитет, стабилност, лексикализација и идиоматизација, последње у различитом степену) показују додатне специфичности на основу којих су сврстани у подскуп и на основу којих се разликују од осталих фразеологизама унутар општег фразеолексикона немачког језика.

Термин *рецесивност* (нем. *die Rezessivität*) се употребљава да означи сва обележја у оквиру фразеолошког формата за која се може утврдити да воде порекло из неке од претходних епоха у (пре)историји немачког језика и која представљају одступање у односу на закономерности фонетике, морфологије, синтаксе, али и лексике у савременом немачком језику.

Термин тенденције нивелације (нем. *die Ausgleichstendenzen*) се употребљава као ознака за све спонтане динамичке процесе унутар фразеолексикона савременог немачког језика којима се елиминише неко од рецесивних обележја или којима се смањује број оваквих обележја унутар фразеолошког формата.

2. ОБЕЛЕЖЈА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Сумарно представљање фразеолошких обележја којим би на једнак начин били третирани сви чланови фразеолошког система у теоријској фразеологији није могуће услед постојања великог броја фразеологизама који припадају различитим, међусобно често веома дивергентним супкласама са својим специфичним структурним и семантичким особеностима. Збирно се о обележјима фразеологизама може говорити једино из визуре *теорије центра и периферије*, методолошке премисе која се може сматрати целисходном за проучавања фразеолошког и лексичког система једног језика (Fleischer 1997: 29; Schirpan 1992: 11; 47-48). На основу теорије центра и периферије се сматра да се појединачни чланови централних класа одликују свим релевантним обележјима, чинећи тако прототипске и парадигматичне скупове, док се скупови са члановима периферних класа одликују дефективним присуством/одсуством релевантних обележја, при чему су дефективност/ одсуство релевантног обележја сразмерно пропорционални са удаљавањем од центра система (Ivić 2001: 184; Ewald 2000: 518; Rehbock 2000: 556-557).

За све фразеологизме, без обзира на то да ли припадају супкласама из центра или са периферије фразеолексикона, специфична су обележја *полилексикалитета*, *високе/релативне/ниске стабилности* и *лексикализације*, док се чланови централних фразеолошких супкласа одликују још и *идиоматичношћу* у различитом степену. Стабилност, лексикализација и идиоматичност представљају дистинктивна фразеолошка обележја у односу на аналитичке (дефлексионе) облике у морфологији и слободне синтагме¹ и реченице у синтакси.

¹ Иако ће у раду при третирању одређених питања фразеосинтаксе бити примењивани терминологија и постулати глаголске граматике зависности (нем. *Dependenz-Verb-Grammatik*) у верзији Улриха Енгела (Ulrich Engel), лингвистичког модела прихваћеног и у београдској германистичкој школи, у којем се термин *слободна синтагма* (нем. *das freie Syntagma*, *die freie Wortverbindung*) не јавља, овај термин, данас у употреби у оквиру фразеолошких истраживања немачког језика, биће коришћен да би се успоставила јаснија термилошка дистинкција између фразеологизма као јединице фразеолексикона и фразе у синтакси. Одређени степен (свесне и неминовне) недоследности по питању синтаксичке терминологије чини се оправданим, а превасходни циљ јој је избегавање збуњујуће термилошке паронимије, посебно с обзиром на чињеницу да су фразеологизам и фраза два суштински различита језичка феномена. За слободну

2. 1. ПОЛИЛЕКСИКАЛИТЕТ

Под полилексикалитетом (нем. *die Polylexikalität, die Mehrgliedrigkeit*) се подразумева чињеница да се сваки фразеолошки форматив састоји минимално од две лексеме.² За лексему као конститутивну јединицу фразеолошког формата уобичајен је назив (*фразеолошка*) *компонента*.³ Ово фразеолошко обележје може се посматрати са квантитативног и квалитативног аспекта.

синтагму у лингвистици, тј. фразу у депенденцијалној граматичкој, се користи и термин *невезана комбинација* (уп. Zgusta 1991: 135) којем највише одговара немачки термин *freie Wortverbindung*, а који се среће и у нашој лингвистици уместо термина *слободна синтагма* (Šipka 1998: 110). У неким од лингвистика у окружењу користи се термин *слободни скупови рјечи и синтагми* или само *синтагма* (уп. Тановић 2000: 11).

Одступања од депенденцијалне синтаксе, где год их буде, биће мотивисана и чињеницом да је депенденцијални граматички модел преваходно разрађиван и етаблиран на синтаксичком материјалу савременог језика, али и чињеницом да фразеологизми нису били у фокусу истраживања депенденцијалне синтаксе немачког језика. Одступања и одређена термилошка решења биће увек назначена (уп. поглавље 3.2.10.2.).

² У литератури се осим овог уобичајеног становишта веома ретко могу наћи и тезе да постоје фразеологизми који се састоје само од *једне* компоненте, чиме се негира обележје полилексикалитета. У новијој немачкој фразеологији се, додуше веома ретко, почиње сретати и термин *Einwortphraseologismus* (срп. *уникомпонентни фразеологизам*) који Хајнеова сматра контрадикторним. Наведени термин служи за именовање лексема насталих окончањем процеса универбирања примарно два адјацентна елемента међу којима постоји одређени синтаксички однос (уп. Heine 2010: 12). Реч је по правилу о секундарним предлозима, нпр. *inmitten* (< *in (der) Mitte*) или *infolge* (< *in (der) Folge*). Овде би спадали и глаголи, нпр. *schutzimpfen* (< (*zum*) *Schutz (vor Ansteckung) impfen*) или *notlanden* (< (*in der Not*) *landen*). Ремер/Мацке спомињу и термин *Einwortidiom* (срп. *уникомпонентни идиом*), наводећи примере за сраслицу *Gernegroß* или сложеницу *Damoklesschwert* и закључују да неки аутори и овакве примере сврставају у фразеологизме (Römer/Matzke 2005: 158). Наведене лексеме спадају у класу речи именица, а заједничка особина са неким фразеологизмима им је непостојање транспарентне (мотивисане) везе између појединачних значења конституената и укупног значења наведених именица. Лексема *Damoklesschwert* данас нема значење `das Schwert, das dem Mann mit dem Namen Damokles angehört`, већ сасвим друго, немотивисано појединачним значењима сваке од непосредних конституената које творе наведену сложеницу: `deutlich erkennbare, vorhandene Gefahr, von der man in jedem Augenblick die Vernichtung o. Ä. gewärtigen muss`.

И у српској фразеологији постоје усамљена мишљења да постоје уникомпонентни фразеологизми. М Дешић (1984: 54) наводи и примере за овакву тврдњу: *Обећавање да ће доћи главом к суду. Кад улази у каки салон, одмах госпође маглу*. Овде је пре реч о *модификованим фразеологизмима* (уп. Burger 2003: 27-28) насталим процесом компонентске редуције: *главом* < *главом и брадом* (лично`), односно *маглу* < *ухватити маглу* (побећи, брзо отићи са лица места`).

³ И у литератури и у пракси се често наводи да је лексема конститутивна јединица фразеолошког формата. Ово је старије становиште, проистекло на почетку конституисања фразеологије као посебне дисциплине када се говорило о *односу еквиваленције* између лексеме и фразеологизма. Ово становиште је у лингвистичкој пракси и данас доста често. Инсистирање на прецизнијем термину *компонента* резултат је каснијег гледишта које је засновано на *теорији корелације* између ова два језичка знака. Увођењем теорије корелације, која се у фразеологији и данас сматра валидном, не негира се блискост са лексемом, већ се много више жели прецизирати шта фразеолошка компонента заправо јесте. Одговором на ово питање прецизирало би се и

И док о полилексикалитету са квантитативног аспекта у литератури постоји унисон став - *sine qua non* за конституисање фразеологизма је присуство бар две компоненте, дотле разилажења постоје по питању квалитативног одређења овог фразеолошког обележја.

У немачкој „класичној“ фразеолошкој школи⁴ инсистира се на чињеници да сваки фразеологизам у свом формативу мора садржати бар једну аутосемантичну компоненту (Fleischer 1997: 29, 82), а исти закључак се посредно намеће и из класификације фразеологизама код других аутора (Burger 1982: 20 и даље; Häuserman 1977: 18 и даље). Фразеолошка компонента која потиче из аутосемантичних класа речи, без обзира на то да ли при конституисању фразеолошког значења задржава своју ендосемемску структуру или не, назива се *базични елемент* (нем. *das Basiselement*). Овај класични концепт квалитативног одређења полилексикалитета и данас се може сматрати актуелним и

одређење фразеологизма као језичког знака. У прилог корелативном односу између лексема и компоненте говоре и следеће чињенице (уп. Sabitova 1977: 117-118): 1. лексема и фразеологизам су *семантички* и *структурно-граматички* различите структуре. 2. Лексема се састоји од једног/више *морфема*, фразеологизам се састоји од минимално две/више *лексема* (компонената). 3. Лексема у својој ендосемемској (нефразеолошкој) употреби и иста та реч као компонента фразеологизма, у својој егзосемемској употреби дакле, могу имати различиту *валентност* и *морфологију*. Као пример за наведене тврдње могу да послуже и разлике између ендосемемских (нефразеолошких) значења лексема *Busch* `dicht gewachsener Strauch` и *klopfen* `mehrmals leicht gegen, an, auf etw. schlagen` и њихове егзосемантике када као компоненте учествују у конституисању фразеологизма [*bei jmdm.] auf den Busch klopfen* (ugs. `etw. durch geschicktes Fragen zu erfahren suchen`)). За специфичности морфологије може да послужи пример губљења флексије код прве и факултативност флексије код друге номиналне компоненте у оквиру термилошког фразеологизма *die Dichter des Sturm-o und Drang[es]*. Обе лексема ван фразеологизма имају регуларну флексију.

⁴ Под немачком „класичном“ фразеолошком школом подразумева се период од почетка 60-их година па све до средине 80-их година XX в. У наведеном раздобљу развој немачке фразеологије инспирисан је развојем и етаблирањем тадашње совјетске лингвистике и фразеологије. Ова фаза се превасходно везује за бившу Немачку Демократску Републику где се школовао и усавршавао велики број совјетских германиста. Некадашња совјетска фразеологија имала је утицај и на развој фразеологије у Савезној Републици Немачкој и Швајцарској. Нека од најзначајнијих имена ове школе су Флајшер (Fleischer), Сабитова (Sabitova), Степанова (Stepanova), Чернишева (Černyševa), Хојзерман (Häusermann), Добровољски (Dobrovoľskij), Фикс (Fix), Бургер у својој првој фази, Јакше (Jaksche) и Роткегелова (Rothkegel). Достигнућа ове школе и наведених аутора и даље представљају референтни теоријски оквир за данашња истраживања у области фразеолоксикона савременог немачког језика.

Недостатак овог периода је то што је због међународне политичке констелације у извесној мери остајао шире непознат, многи од теоријских радова су написани на руском језику, многи од примера су такође на руском језику. Све ово је била својеврсна баријера за много шире етаблирање овог концепта и његово потенцијално прихватање у другим западноевропским лингвистикама.

најдоминантнијим у свим фразеолошким истраживањима. Захваљујући оваквој визури из које се посматра полилексикалитет, на релативно јасан и прецизан начин се може констатовати које јединице једног језика јесу фразеологизми, чиме се доста егзактно могу одредити и границе фразеолошког инвентара једног језика, а уједно и дефинисати предмет фразеологије као аутономне лингвистичке дисциплине. Концепт да фразеологизам морају конституисати минимално два базична елемента (Matešić 1988: V) до данас је остао усамљен и без битнијег одјека у фразеологији.

Новији фразеолошки концепти одређење семантичког статуса појединачних фразеолошких компонената сматрају ирелевантним. Оваквим ставом експлицитно се негира било каква потреба за квалитативним одређењем полилексикалитета, а истовремено се признаје и легитимитет *минималним фразеологизмима*. То су фразеологизми који у свом формативу не садрже базичне елементе (Römer/Matzke 2005: 158-159; Burger 2003: 15-16, 36):

- (1) *etw. an sich* (`etw. in seinem Wesen als solches`), *ab und zu* (1. `gelegentlich, von Zeit zu Zeit`; 2. *veraltend* `[in Bezug auf eine Bewegung] weg u. wieder herbei, aus u. ein`).

Посебне супкласе минималних фразеологизама су структурни фразеологизми и специјализације (Burger 2003: 36; Palm 1997: 13). Структурни фразеологизми обухватају све двочлане предлоге, конјункторе и субјункторе и основна им је функција успостављање релација на супралексичком нивоу. Традиционално су предмет морфологије и синтаксе, док су за фразеологију по правилу мање интересантни:

- (2) *von...wegen, um...willen, nicht nur...sondern auch, entweder...oder; als wenn, ohne dass*.

Под специјализацијама се подразумевају високо идиоматизовани фразеологизми без базичних елемената који се у свом основном облику најчешће јављају у форми ИнфФ, а ређе у форми ПронФ, ПрФ и АдвФ (уп. и примере (85) и (111) и поглавље 3.2.5.3.). Уколико им је основни облик ИнфФ, вербална компонента репрезентована је неким од платисемних глагола (глаголи са „широким значењским спектром“): *sein, tun, haben*. Осим што не садрже базичне

елементе у структури свог формата, специјализације се могу сврставати у различите супкласе фразеологизама које се одликују обележјем идиоматичности. Следећи примери би се сврставали у супкласу глобалних идиома (уп. 3.2.1.1.):

- (3) *nicht [so] ohne sein* (ugs. `nicht so harmlos, sondern stärker, bedeutender sein als gedacht`), *bei jmdm. unten durch sein* (ugs. `jmds. Wohlwollen verloren, verscherzt haben`), *etw. an sich haben* (`Rätsel aufgeben`), *es nicht unter etw. tun* (`hohe Ansprüche haben/stellen`).

(Примери преузети из: Palm 1997: 13)

Искључење квалитативног аспекта полилексикалитета у наведеним фразеолошким концептима представља само академски контрапункт претходно наведеним класичним одређењима овог фразеолошког обележја. Број минималних фразеологизама из обе супкласе релативно је мали, услед чега се не може говорити о битном квантитативном померању границе фразеолошког система, а тиме ни о редефинисању предмета фразеологије као науке. Овоме треба додати и то да су структурни фразеологизми традиционално проучавани и класификовани у оквиру морфологије и синтаксе и да су до данас готово без изузетка остали на маргини фразеолошких истраживања.

Иако важи за све фразеологизме, квалитативно-квантитативно одређен полилексикалитет се може сматрати само релативним дистинктивним формалним обележјем јер се помоћу њега не може направити јасна разлика између фразеологизама на једној и аналитичких (дефлексионих) облика у морфологији и слободних синтагми/реченица у синтакси на другој страни. Наведене структуре такође се одликују полилексикалитетом уз минимално присуство једне аутосемантичне лексеме:

gefragt worden sein, wird angekommen sein, war gelesen worden, das/ein Kind, dem/einem Kind, die Kinder; ein alter Stuhl, gerade diejenige Frau, die mir geholfen hat.

Полилексикалитет се може сматрати релативним индикатором за утврђивање доње границе онога што јесте фразеологизам, док је потпуно редундантан у дефинисању горње границе фразеологизма с обзиром на то да она

није дефинисана квантитативним лексичким параметром (бројем компонената), већ јасним синтаксичким критеријумом – реченицом као највишим обликом у којем се може јавити фразеологизам (Burger 2003: 15). Овако формулисан синтаксички критеријум довољан је за разграничење фразеологизама од осталих структура у језику које се састоје од више од једне реченице (брзалице, питалице, разбрајалице, бајалице, рекламни слогани, велеризми⁵). Наведене структуре се углавном проучавају у науци о књижевности и етно- и прагматингвистици, а са фразеологизмима могу имати нека заједничка формална обележја (алитерацију, специфичан ред речи, рецесивне граматичке форме, присуство рецесивних лексема, специфичан ритам, пренесено значење).

Полилексицитет је у једном периоду у развоју немачке фразеологије сматран круцијалним фразеолошким обележјем. Овакво становиште рефлектује се и у чињеници да је за основну јединицу фразеолошког система на немачком језику створен термин *Wortgruppenlexem*. Иако се данас у литератури нешто ређе ређе, наведени термин се не сматра апсолутно застарелим.

2. 2. СТАБИЛНОСТ

„Појам стабилности много је деликатније описати од полилексицитета“ (Burger 2003: 16). Оваква Бургерова констатација проистиче из чињенице да се фразеолошко обележје стабилности (нем. *die Stabilität, die Festigkeit*) може проучавати и дефинисати из различитих перспектива, што

⁵ Под велеризмом (нем. *der Wellerismus*) се подразумева вишечлана структура која се најчешће састоји од: 1. инкорпорисане пословице, 2. средишњег дела који садржи неки од глагола из семантичке групе *verba dicendi* и 3. најчешће ироничног или шаљивог коментара који се односи на претходно наведене делове: *Scherben bringen Glück* (инкорпорисана пословица), *sagte der Glaser* (средишњи члан са присутним глаголом из супкласе *verba dicendi*), *der den Leuten über Nacht die Scheiben einwarf* (иронични/шаљиви коментар на претходне чланове велеризма) или *was sich liebt, das neckt sich, sagte die Katze und fraß die Maus*. Сматра се да су велеризми настали у класичном периоду Грчке и Рима, а током средњег века су се под тим утицајем почели јављати и у немачком језику. Овакве структуре су традиционално остајале ван фразеолошких испитивања, често нису лексикализоване и могу имати окационални карактер са могућностима варијација. Назив су добиле по Семјуелу Велеру (Samuel Weller), главном јунаку Дикенсовог (Dickens) романа „*Pickwick Papers*“. Фридрих Зајлер (Friedrich Seiler), познати немачки етнопаремиолог, сматра се првим немачким аутором који је обрађивао проблематику велеризама. Од њега и потиче немачки термин за ове структуре *das Sagwort*. Битно ређи немачки термини, данас у лингвистици готово и заборављени, су и *аполошка пословица* (нем. *das apologische Sprichwort*) и *наративна пословица* (нем. *das erzählende Sprichwort*) (уп. Vollers-Sauer 2000: 686; Fleischer 1997: 78-79; Scheibe 1969: 600-601).

подразумева интердисциплинарни приступ у опису, али и непостојање јединствене и општеприхваћене дефиниције којом би се једнозначно одредило ово фразеолошко обележје.

У немачкој класичној фразеологији наведени термин се по правилу везује са системску (структурну) стабилност, док новији приступи проучавању фразеолошког материјала ово обележје сагледавају и из психо- и прагмалингвистичке перспективе (Buhofer 1982: 168 и даље; Buhofer 1999: 199 и даље; Burger 2003: 17 и даље; 29 и даље). На основу тога се у савременом опису фразеологизама могу јасно разликовати следећи нивои овог фразеолошког обележја:

1. психолингвистичка стабилност (нем. *die psycholinguistische Festigkeit*)
2. прагматичка стабилност (нем. *die pragmatische Festigkeit*) и
3. системска (структурна) стабилност (нем. *die strukturelle Festigkeit*).

2. 2. 1. ПСИХОЛИНГВИСТИЧКА СТАБИЛНОСТ

У психолингвистичким истраживањима немачке фразеологије инсистира се на чињеници да фразеологизме не треба проучавати само са аспекта њихових структурних обележја (полилексицитет, системска стабилност, лексикализација и идиоматизација) с обзиром на то да наведена дистинктивна фразеолошка обележја у односу на друге језичке знаке нису релевантна за изузетно сложене психолингвистичке процесе усвајања фразеологизама током онтогенетског развоја, њихове ретенције у мнемограмама (неурограмима, енграмима) центара за језик и њихове касније продукције/рецепције у одређеним конкретним комуникативним ситуацијама (Buhofer 1999: 199).

Данас се непобитном чињеницом сматра да се фразеологизми усвајају и репродукују као и лексеме у свим фазама језичког развоја појединца (Buhofer 1999: 210). Фразеолошки формативи се сложеним асоцијативно-когнитивним процесима повезују са својим значењем и тиме се смештају у контекст одређене семантичке парадигме. Истовремено са усвајањем форме и значења, фразеологизам се комплексним психолингвистичким процесима доводи и у специфичне релације са другим фразеологизмима исте парадигме. Током учења и

усвајања сваки од фразеологизама се асоцијативним процесима доводи у везу са моделима фразеолошке/дефразеолошке деривације. Ово је претпоставка за трајну асоцијативну везу са потенцијалним моделима творбе, у којима конкретан фразеологизам може партиципирати, а истовремено и претпоставка за овладавање специфичностима његове морфологије и синтаксе.

Мишљење да за усвајање и ретенцију фразеологизама важе неки другачији неуролошки и психолингвистички процеси је погрешно, а мотивисано је емпиријски установљеном чињеницом да код сваког говорника постоји очигледна разлика између потенцијално високог степена овладаности формом и спектром значења одређеног фразеологизма и његове релативно ретке актуализације у поређењу са степеном усвојености лексеме и њеном употребом у комуникацији (Buhofer 1999: 207). Ова констатација је универзалног карактера, тј. није специфична само за немачки језик. Наведена разлика није мотивисана различитим неуролошким и психолингвистичким процесима, већ различитим функцијама лексеме и фразеологизма које се могу лингвистички протумачити: лексеме су јединице примарне номинације, док се већина фразеологизама са функционалног аспекта сврстава у јединице секундарне номинације.

За доказивање психолингвистичке стабилности фразеологизама најчешће се користе два методолошка поступка. Специјални комплементациони тестови показују да ће испитаник, уколико му је фразеологизам познат, исти допунити адекватном изостављеном компонентом, иако се она јавља/може се јавити у својој егзосемемској варијанти или, пак, читавим деловима реченице са устаљеним редоследом елемената, уколико се овакви тестови раде на материјалу пословица, крилатица или идиоматских фраза. Непостојање могућности вишеструког избора компоненте јасан је индикатор психолингвистичке стабилности фразеологизама (Burger 2003: 17-18).

Други поступак за доказивање овог нивоа фразеолошке стабилности представља анализа грешака у употреби фразеологизама. Наведена анализа показује да у усменој употреби може да дође до појаве контаминације, тј. да говорник од компонената два лексикализована фразеологизма направи нову, али непостојећу и потпуно околиналну структуру (псеудофразеологизам) која је на

структурном/семантичком нивоу у корелативном односу са мотивним фразеологизмима, нпр. контаминација

(4) *schließlich kann ich nicht zwei Fliegen auf einmal dienen*

настала је од два фразеологизма из различитих супкласа: библијске крилатице

(5) *niemand kann zwei Herren dienen* (1. `sich sowohl dem Materiellen als auch dem Geistlichen widmen`; 2. `einen doppelten Zweck auf einmal erreichen`)

и глобалног идиома

(6) *zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen* (ugs. `einen doppelten Zweck auf einmal erreichen`).

(Примери (4) - (6) преузети из Burger 2003:18)

Уочљива је структурна сличност са мотивним фразеологизмима, а контаминација настаје услед припадности обе лексикализоване структуре општој семантичкој формули `zwei... auf einmal tun` (Burger 2003: 18). Контаминација и анализа грешака при усменој употреби фразеологизама доказ су да су у менталном лексикону сваког појединца трајно похрањени структурно-семантички модели и асоцијативне везе међу фразеологизмима из исте семантичке парадигме.

За системску фразеологију психолингвистичка стабилност је од секундарног значаја.

2. 2. 2. ПРАГМАТИЧКА СТАБИЛНОСТ И ПРАГМАТИЧКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Под прагматичком стабилношћу треба подразумевати чињеницу да одређени број фразеологизама показује висок/виши степен преваленце по питању актуализације у тачно одређеној фази најразличитијих комуникативних ситуација (почетак, крај, критична, експонирана фаза комуникативне ситуације) или, што је у језичкој употреби много ређи случај, у одређеној фази само једне, тачно дефинисане комуникативне ситуације:

(7) *guten Tag, guten Morgen, guten Abend, gute Nacht, grüß Gott, auf Wiedersehen, auf Wiederhören, bis später, meine Damen und Herren, mit freundlichen Grüßen, meiner Meinung nach, die*

Verhandlung eröffnen (`eine Gerichtsverhandlung einleiten u. offiziell beginnen`), *nicht wahr, eine Empfehlung an Ihre Frau Mutter/Ihren Herrn Vater* (geh. `höflicher u. respektvoller Gruß an jmdn.`), *was ich [noch] sagen/erwähnen/betonen/hinzufügen möchte/ wollte/ will/ müsste/ muss/ sollte/ soll, hör mal, und siehe, siehst du, das bekommst du beim Becken, aber nicht bei mir* (spöttisch ablehnende Antwort auf irgendeine zudringliche Frage oder Zumutung), *[Na] erlauben Sie mal!* (ugs. `wie kommen Sie dazu, was fällt Ihnen ein?`), *guten Appetit, Schindeln am/auf dem Dach* (ugs., österr. `wir sollten das Gesprächsthema wechseln, weil unerwünschte Zuhörer, besonders Kinder anwesend sind`).

Инваријантност фаза у комуникацији са преваленцом јављања послужили су фразеолозима као прагматички критеријум за издвајање оваквих и сличних коокуренци у посебну фразеолошку супкласу, у литератури познату као прагматички фразеологизми (нем. *pragmatische Phraseologismen*), комуникативни фразеологизми (нем. *kommunikative Phraseologismen*) рутинске форме (нем. *Routineformeln*) или нешто ређе прагматички идиоми (нем. *pragmatische Idiome*).⁶

Заједничка обележја свих чланова ове супкласе су полилексикалитет и изразита морфосинтаксичка хетерогеност с обзиром на то да се могу јавити у форми крајње једноставно организованих НФ, ПрФ, АдјФ, ИнфФ, као и исказних и императивских независних, али и зависних реченица. Код зависних реченица су у структури текста могуће парентезе. Компонентска стабилност је варијабилна и у корелацији је са морфосинтаксом: најнижи степен компонентске стабилности

⁶ Најнеутралнији и најуобичајени назив за ову периферну фразеолошку супкласу био би *прагматички фразеологизми*. Термин *комуникативни фразеологизми* новијег је датума (уп. Römer 2006: 201). Термин *рутинске форме* веома често је независно од истраживања у фразеологији коришћен у социолингвистици, прагмалингвистици и комуникативним приступима у проучавању немачког језика и дефинисан је на различите начине. Због тога постоји опасност да се у фразеологији погрешно интерпретира. Првобитни Бургеров и Јакшеов предлог да се цела супкласа именује термином *прагматички идиоми* (уп. Burger/Jaksche 1973: 58 и даље) није се етаблирао у немачкој фразеологији јер је термин идиом већ резервисан за именовање једне од централних супкласа фразеолексикона (уп. 3.2.1.). Избегавање наведеног термина условљено је и тиме што се прагматички фразеологизми не одликују високим степеном идиоматичности која је инхерентна супкласи идиома.

показују прагматички фразеологизми у форми парентетичке реченице (уп. и 2.2.3.3.1., став 3.)).

Према функцији коју имају у одређеној комуникативној ситуацији и према могућем присуству идиоматичности, прагматички фразеологизми би се могли поделити на оне у ужем смислу и оне у ширем смислу. За прагматичке фразеологизме у ужем смислу специфично је одсуство идиоматичности (уп. 2.4.3.), праћено истовременим непостојањем конкретног референцијалног значења, што се може посматрати и као нека врста *contradictio in adiecto* која је провоцирана чињеницом да за ову фразеолошку супкласу нису специфичне функције примарне и секундарне номинације, већ преваходно функција успостављања и одржавања контакта и евентуално усмеравање комуникације у одређеном правцу (*guten Tag, bis später*). Прагматички фразеологизми у ширем смислу могу се одликовати одређеним степеном идиоматичности и тиме импоновати другим фразеолошким супкласама (нпр. *ugs., österr. Schindeln am/auf dem Dach`wir sollten das Gesprächsthema wechseln, weil unerwünschte Zuhörer, besonders Kinder anwesend sind`*), али за разлику од других супкласа они такође немају функцију номинације, већ су везани за одређену фазу комуникативне ситуације и служе њеном даљем преусмеравању.

Осим афинитета за јављањем у одређеној фази комуникативне ситуације, конкретна актуализација прагматичких фразеологизама зависи и од идиолекта, комуникативне улоге, теме и врсте текста (Buhofer/Eriksson 1982: 125 и даље). С обзиром на то да се у највећем броју случајева одликују одсуством идиоматичности, одсуством примарне/секундарне номинације и само релативним степеном компонентске стабилности, прагматички фразеологизми чине *периферију* фразеолошког система немачког језика.

2. 2. 3. СИСТЕМСКА (СТРУКТУРНА) СТАБИЛНОСТ

О овом нивоу стабилности се говори када се фразеологизми посматрају као јединице језичког система. Системска стабилност је уз питања класификације фразеологизама доста дуго била једна од централних тема немачке фразеологије. Иако је о овом феномену доста писано, чак и до пренаглашавања, мора се истаћи

да ни данас не постоји јединствен оквир за егзактно одређење овог нивоа фразеолошке стабилности. Разлоге за овакву слику у немачкој фразеологији треба тражити у комплексности системске стабилности и различитим нивоима на којима се она може посматрати, а истовремено и у чињеници да је фразеологизме због њихових специфичних обележја веома тешко класификовати према одређеним параметрима и на основу тога донети генералне закључке. Посебан узрок за овакво данашње стање треба видети и у недовољно јасним и недовољно разрађеним методолошким премисама од којих се полази у испитивању. Нема сумње да додатну отежавајућу околност представљају и често исхитрени закључци који претендују да буду општеважећи, а који су по правилу базирани на мањем броју акциденталних примера, што у приличној мери замагљује скоро непрегледну слику у опису овог феномена и умањује конзистентност изнетих чињеница. Овоме треба додати и чињеницу да је фразеолексикон у великој мери хетероген скуп и подразумева постојање веома великог броја међусобно дивергентних фразеолошких супкласа за које се не могу донети једнаки и општеважећи закључци по питању системске стабилности. Из наведених разлога и на садашњем нивоу сазнања се и зрелост истраживача по питању системске стабилности огледа много више у веома пажљивом и одмереном формулисању и изношењу одређених тенденција и смерница, него у дефинитивном артикулисању правила.

Овај ниво фразеолошке стабилности веома је тешко свести на један заједнички именитељ. Као отежавајући моменат у стварању доброг теоријског оквира за испитивање системске стабилности намеће се и постојање других, али сличних феномена који се како у литератури тако и у пракси најчешће идентификују са системском стабилношћу услед чега је она негативно дефинисана и по правилу се не одређује *sui generis*, већ индиректно. Одредити системску стабилност као инконгруенцију са морфосинтаксичким правилима, која важе за слободне синтагме и реченице у синхронијском језичком пресеку (Burger 2003: 20) или као присуство уникалних компонената и морфолошких и синтаксичких аномалија (Fleischer 1997: 37 и даље) није довољно прецизно јер се на овај начин системска стабилност идентификује са формалном рецесивношћу

(уп. поглавље 4.). Из наведених ставова се може закључити да само фразеологизми са неким од рецесивних обележја у структури формата показују ово обележје, што би било апсолутно погрешно. Да системску стабилност не би требало идентификовати са феноменом формалне фразеолошке рецесивности, може се показати наредним примерима. Први показује тенденцију нивелације према савременом језичком стању услед потискивања саксонског ген., а тенденција нивелације истовремено провоцира релативну компонентску нестабилност код наведеног фразеологизма. Нивелисањем морфолошке рецесивности у другом од наведених фразеологизама добија се апсолутно стабилна структура без рецесивних морфолошких обележја:

(8) *den bunten Rock/des Kaisers Rock anziehen* (*veraltet* `Soldat werden`),
jmdm. auf halbem Weg(e) entgegenkommen (`jmdm. gegenüber teilweise nachgeben`).

Формалну рецесивност пре треба прихватити само као могући и релативан индикатор стабилности фразеологизма, и то из два разлога. Први разлог за овакво ограничење проистиче из чињенице, а то индиректно документује и други фразеологизам под (9), да она није/не мора бити специфична за све фразеолошке супкласе које, упркос томе, показују висок степен формалне и семантичке стабилности, нпр. терминолошки фразеологизми или функционални глаголски спојеви (уп. 3.2.6.1. и 3.2.8.):

(9) *hippokratischer Eid* (`dem griechischen Arzt Hippokrates zugeschriebenes, höchstens dem Sinne nach auf ihn zurückgehendes Gelöbnis der Ärzte`) > * *hippokratischer Schwur*, * *hippokratisches Gelöbnis*, * *hippokratisches Versprechen*; *zur Debatte stellen* (`debattieren`) > * *zur Debatte legen*, * *von der Debatte stellen*, * *zum Gespräch stellen*.

Други разлог због којег није упутно изједначавање системске стабилности и рецесивности провоциран је чињеницом да се одређена рецесивна обележја, најчешће ретко, могу јавити и ван фразеологизама, што се може мотивисати специфичним врстама текстова (превасходно књижевни и историјски

текстови, различите хронике), интенцијом аутора, а некада и индивидуалном језичком стратегијом:

- (10) *Ein All, in dem das Nichts weste und wirklich war. Er ist ein rechter, wirklich großer Schalk.*

(Први од наведених примера преузет из GWDS, одредница *wesen*)

У новијим фразеолошким концептима се обележје системске стабилности фразеологизама више не апсолутизује и не пренаглашава и доводи се у везу са комплементарним обележјем фразеолошких варијација (нем. *die phraseologische Variation*) и модификација (нем. *die phraseologische Modifikation*) (Burger 2003: 25 и даље; Palm 1997: 29; уп. и 2.2.3.2.4., пример (52) и напомену 13). Недостатак оваквог сагледавања системске стабилности, аналогно претходном изједначавању овог нивоа са различитим нивоима рецесивности, такође је најчешће акцидентално навођење примера без ширег корпуса и освртања на особености појединих фразеолошких супкласа, као и индиректна валидност добијених резултата на основу методолошког полазишта које би се могло дефинисати као `све што не подлеже варијацији, може се сматрати системски стабилним`. Сагледавање системске стабилности кроз призму потенцијалних варијација може довести и до нетачних закључака с обзиром на чињеницу да границе између фразеолошке модификације и фразеолошке деривације (нем. *die phraseologische Derivation*) нису увек јасне (уп. Fleischer 1997: 189 и даље). Бенефитом насталим на основу увиђања одређених корелативних односа између системске стабилности и могућности варирања може се сматрати чињеница да се у савременој фразеологији говори о градуелном карактеру овог нивоа стабилности, а то значи да системска стабилност није специфична у једнаком степену за све фразеолошке супкласе, али и да чланови исте супкласе могу показивати различите степене различитих нивоа системске стабилности.

Аналогно Ремеровој и Мацкеовој које се ограничавају само на одређење синтаксичког нивоа системске стабилности фразеологизама, иако у свом одређењу имплицитно спомињу и компонентску стабилност (Römer/Matzke 2005: 169), ово градуелно фразеолошко обележје дефинишемо као немогућност/

ограничену могућност експанзије, редукције и супституције компонената унутар фразеолошког формата и немогућност/ограничену могућност вршења одређених морфолошких и синтаксичких трансформација специфичних за лексеме, слободне синтагме и реченице. У зависности од тога који ниво системске стабилности фразеологизама се посматра, оправдано је говорити о:

1. морфолошкој системској стабилности
2. синтаксичкој системској стабилности и
3. компонентској системској стабилности.

Иако по питању истраживања системске стабилности и данас још увек постоји пуно отворених питања која се могу решити тек будућим систематичним истраживањима (уп. Römer/Matzke 2005: 170), може се рећи да су се у фокусу досадашњих проучавања свих нивоа системске стабилности фразеологизама традиционално налазиле централне фразеолошке супкласе, глобални и компонентни идиоми, чија је одлика висок/виши ниво системске стабилности (уп. 3.2.1.1. и 3.2.1.2.). Испитивања су се најчешће ограничавала на оне чланове наведених супкласа који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ, НФ или реченице, док су остале синтаксичке форме фразеологизама по правилу биле запостављане. Делимично оправдање за овакво стање јесте и чињеница да се глагол као врста речи описује преко највећег броја граматичких категорија (лице, број, време, стање, начин), што се рефлектује на ниво морфолошке системске стабилности, док се на фразеологизмима у форми ИнфФ, НФ или реченице егземпларно могу показати синтаксички и компонентски ниво системске стабилности.

2.2.3.1. Морфолошка системска стабилност (морфолошка трансформациона дефективност, морфолошка блокираност)

Под морфолошком системском стабилношћу се подразумева немогућност/ограничена могућност промене граматичких (морфолошких) категорија код фразеолошких компонената. Промена неке од морфолошких категорија може провоцирати алогичну и непостојећу структуру или довести до феномена литерализације значења када долази до деструкције фразеологизма и

актуализације хомонимне слободне синтагме. Литерализација значења могућа је само код фразеологизама са дуалним кодирањем код којих прост збир ендосемемских значења компонената резултује логичном, могућом, а истовремено и непостојећом семантиком (уп. последњи пример под (11)).

Многи аспекти морфолошке системске стабилности ни до данас нису проучени на задовољавајући начин. Релативно рано се увидело да између овог фразеолошког обележја и идиоматичности постоји одређена позитивна корелација (Häusermann 1977: 74). Ни слично Флајшерово схватање морфолошке стабилности као „последике идиоматичности, тј. семантичке, али и компонентске и синтаксичке стабилности“ (Fleischer 1997: 49) и усмеравање пажње у том смеру није довело до задовољавајућих резултата. Бургер износи готово агностицистички став у вези са доношењем конзистентних закључака по питању овог нивоа стабилности фразеологизама, инсистирајући на хетерогеним фразеолошким супкласама и њиховој идиосинкразији (Burger 2003: 22). Ни најновија истраживања из области теоријске фразеологије не доносе охрабрење у погледу коначног систематизовања одређених правила у овој области, инсистирајући да се и код морфолошке, али и код синтаксичке стабилности може говорити само о „апроксимативним корелацијама“ (Dobrovolskij/Piirainen 2009: 62).

Немогућност/ограничена могућност промене морфолошких категорија код фразеолошких компонената може обухватати следеће:

1. немогућност/ограничену могућност промене категорије броја код номиналних компонената
2. немогућност/ограничену могућност промене дијатезе (глаголског рода)
3. немогућност/ограничену могућност промене лица
4. немогућност/ограничену могућност промене темпуса вербалне компоненте и
5. немогућност/ограничену могућност промене модуса вербалне компоненте.

Посебан облик морфолошке системске стабилности представљају аномалије у употреби члана (уп. 2.2.3.1.6.).

2.2.3.1.1. (Не)могућност промене категорије броја код номиналних компонената

Према могућности промене категорије броја код номиналних компонената сви фразеологизми се деле на:

- 1.) фразеологизме са инваријантном номиналном компонентом по питању броја и
- 2.) фразеологизме са варијантном номиналном компонентом по питању броја.

1.) Фразеологизми са инваријантном номиналном компонентом по питању броја

Ова група фразеологизама показује виши степен морфолошке стабилности. Код њих је искључена било каква промена броја номиналних компонената, иако оне као лексеме у нефразеолошкој употреби разликују оба броја. Евентуална промена броја именичке компоненте за резултат може имати или алогичну структуру или, пак, слободну синтагму са литералним значењем која је у *дисјунктивном* семантичком односу са хомонимним фразеологизмом:

- (11) *jmdn. zur **Bank** hauen* (jmdn. verleumden, diffamieren, über jmdn. Unwahres verbreiten mit der Absicht, seinem Ansehen zu schaden) > **jmdn. zu den **Bänken** hauen, leeren **Bänken** predigen* (keine Zuhörer haben) > **leerer **Bank** predigen, **Schwein** haben* (ugs. `Glück haben`): *Da hat er ja noch mal **Schwein** gehabt.* (фразеологизам) - *Damals hat er zwei **Schweine** und vier **Kühe** gehabt.* (реченица са литерализацијом значења, провоцирана променом категорије броја именичке компоненте).

2.) Фразеологизми са варијантном номиналном компонентом по питању броја

Код фразеологизама са варијантном номиналном компонентом према категорији броја констатује се нижи степен системске морфолошке стабилности. Код ових структура настају фразеолошки дублети, при чему је по правилу веома тешко утврдити који од облика је старији. Промена броја код фразеолошких дублета у принципу не провоцира семантичке промене, мада у неким случајевима

може довести до незнатне модификације значења. Ово је уочљиво код другог од наведених фразеологизама:

- (12) *jmdm. auf den Fuß/die Füße treten* (ugs. 1. `jmdn. mit einer Äußerung, einem bestimmten Verhalten an einer empfindlichen Stelle treffen`; 2. `jmdn. nachdrücklich an etw. erinnern, was er noch nicht erledigt hat`), *einen alten Zopf/alte Zöpfe abschneiden* (`eine veraltete Einrichtung, Idee/veraltete Einrichtungen, Ideen aufgeben`).

2.2.3.1.2. (Не)могућност промене дијатезе вербалних компонената

Уз (не)могућност промене граматичке категорије модуса (уп. 2.2.3.1.5.), овај сегмент системске морфолошке стабилности традиционално је највише заокупљао пажњу фразеолога. Веома рано се увидело да при трансформацији из актива у пасив код фразеологизама може доћи до његове деструкције са литерализацијом значења и губљења фразеолошке слике, што је, удружено са различитим одговорима испитаника при анкетавању, усмерило пажњу истраживача да детаљне одговоре у вези са овим проблемом потраже у семантици (Brinker 1971: 61-62). Једино што се данас са сигурношћу може рећи по питању могућности промене дијатезе код фразеологизама је то да ова трансформација може бити везана само за оне фразеологизме који у свом компонентском саставу имају вербалну компоненту и (про)номиналну компоненту у функцији Дак. Овај постулат је општег карактера, добро је познат у морфологији и синтакси и није везан само за фразеологизме. Остала суштинска питања, покренута у ранијим и данас релевантним истраживањима (Burger/Jaksche 1973: 80 и даље; Fleischer 1997: 49-50) добрим делом остају и даље отворена. Најновији извори који третирају ову проблематику инсистирају на методолошком отклону од генеративистичког схватања фразеологизма и могућности различитих трансформација које су немачки фразеолози раније доста неселективно преузимали из англосаксонске лингвистике (Dobrovol'skij/Piirainen 2009: 91). Наведени аутори уједно експлицитно закључују да узроке за (не)могућност пасивне трансформације код фразеологизама треба тражити како у

њиховој семантици тако и у особеностима њихове синтаксичке структуре. Овај експлицитно формулисан став имплицитно је садржан и код ранијих аутора.

У вези са овим проблемом релевантним се могу сматрати следеће смернице (Fleischer 1997: 49-50; Möhring 1996: 50):

- фразеологизми чије вербалне компоненте у својој слободној (нефразеолошкој) употреби немају пасивну трансформацију, принципијелно не могу да граде пасив:⁷

- (13) ***genug auf dem Buckel haben*** (ugs. `viele Aufgaben zu erledigen haben, es schwer haben`): *Die Stationsärzte können die Auswertung nicht übernehmen, die haben genug auf dem Buckel.* > [...], **Von ihnen wird genug auf dem Buckel gehabt.* ***Bescheid am Bahnhof wissen*** (`sich im Leben auskennen, wendig und erfahren sein, viel wissen`): *Gestern erkannte er seine Chance, wir können nur sagen, er weiß Bescheid am Bahnhof.* > [...] **Von ihm wird Bescheid am Bahnhof gewusst.*

- Трансформација из актива у пасив је без било каквих рестрикција могућа само код фразеологизама са вербалном компонентом која као лексема у нефразеолошкој употреби може да гради пасив. Додатни услови су да: а. фразеологизам садржи лексички варијабилну компоненту екстерне валентности која је у инфинитном облику фразеологизма репрезентованом прономиналном анафором (уп. 3.1. и пример (75)) и б. да вербална компонента у интерној семантичкој структури фразеологизма може фунгирати као семантичка база (уп. 3.2.1.2.). На основу реченог се закључује да се пун облик пасива најпре може очекивати само код фразеологизама са парцијалном идиоматичношћу код којих је могућа делимична семантичка декомпозиција, тј. код компонентних идиома (уп. 3.2.1.2.):

⁷ Колико и ову смерницу општијег карактера која није специфична само за фразеологијске треба условно схватити, показује и лексикализовани фразеологизам ***gegangen werden*** (ugs., scherzh. `entlassen werden`). Наведени фразеологизам је *интактан*, тј. не подлеже могућности промене дијатезе, али је интересантан у овом контексту јер се у свом основном облику јавља у форми инф.през.пас. и следствено томе се и употребљава у пасиву, иако вербална компонента, глагол ***gehen***, као лексема у нефразеолошкој употреби не гради пасив. Питање је колико би се оваквих фразеологизама нашло детаљном претрагом ширег корпуса.

(14) ***jmdn. [bis] zur Weißglut bringen*** (‘*jmdn. äußerst reizen, jmdn. äußerst zornig machen*’): *Sie bringt mich fast jeden Tag [bis] zur Weißglut.* > *Ich werde fast jeden Tag von ihr [bis] zur Weißglut gebracht. etw. bis auf den letzten Buchstaben erfüllen* (‘*etw. voll u. ganz, ohne Einschränkung erfüllen*’): *In der Firma erfüllen wir jede geschäftliche Vereinbarung bis auf den letzten Buchstaben.* > *Von uns wird in der Firma jede geschäftliche Vereinbarung bis auf den letzten Buchstaben erfüllt.*

- Трансформација из актива у пуни пасив⁸ могућа је под претходним условима ако је номинална семантичка база у функцији Даκ лексички стабилна и спада у компоненте интерне валентности:

(15) ***einen Streit vom Zaune brechen*** (‘*einen Streit ohne einsichtigen Grund beginnen*’): *Der Streit wurde durch einige Betrunkene gebrochen.*

(Пример преузет из: Fleischer 1997: 50)

- Код потпуно идиоматизованих фразеологизама могућа је трансформација у безлични пасив под условом да фразеолошке компоненте задрже адјацентну позицију, тј. да се између њих не јављају остали реченични делови⁹:

(16) ***[mit jmdm.] Fraktur reden*** (‘*[jmdm.] unmissverständlich, deutlich seine Meinung sagen*’): *Es wurde endlich Fraktur geredet. Endlich wurde Fraktur geredet. Fraktur geredet wurde endlich mit ihm. *Fraktur ist diesmal nicht geredet worden. jmdm. den Garaus*

⁸ Пуни пасив (нем. *das volle Passiv*) се у немачкој фразеологији ретко назива *двотактним пасивом* (нем. *das Zweitakt-Passiv*), док се, аналогно претходном термину, за безлични пасив (нем. *das unpersönliche Passiv*) користи такође редак термин *једнотактни пасив* (нем. *das Eintakt-Passiv*) (уп. Dobrovol`skij/Piirainen 2009: 82). Наведени термини и у фразеологији представљају пре изузетак него узус.

⁹ Колико је наведена теза условна, показују и неслагања између Бургера и Јакшеа на једној и Флајшера на другој страни. Док прва два аутора реченицу * *von Otto wurde der Vogel abgeschossen* сматрају граматички неисправном, сматрајући да фразеологизам *[mit etw.] den Vogel abschießen* (ugs. ‘alles, was sonst von anderen geboten, vorgewiesen wird, übertreffen’) не може да има пасивну трансформацију (Burger/Jaksche 1973: 82), докле Флајшер, наводећи по свом мишљењу потпуно могућ и граматичан пример *der Vogel wurde diesmal von Otto abgeschossen* овај фразеологизам сврстава у оне код којих глаголска дијатеза није интактна, иако није очувана адјацентност фразеолошких компонената у реду речи (Fleischer 1997: 50). Упечатљиво је у којој мери ни компетенција нативног говорника није од велике користи у оваквим случајевима.

machen (ugs., scherzh. `jmdn. töten, umbringen`): *Ihm wurde der Garaus gemacht. *Der Garaus wurde ihm gemacht.*

(Примери преузети из: Fleischer 1997: 50 и Dobrovol'skij/Piirainen 2009: 79)

- Могућност трансформације у пасив битно је смањена код фразеологизама са инваријантном именичком компонентом у функцији Дак уколико је она атрибуирана посесивним детерминативом:

(17) *sein wahres Gesicht zeigen* (`seine eigentliche Gesinnung, seinen wirklichen Charakter offen durch etw. zutage treten lassen, sich nicht mehr verstellen`) > **Von ihm wurde sein wahres Gesicht gezeigt. sein Wort brechen* (`etw., was gesagt, versprochen wurde, nicht mehr erfüllen, realisieren [können/wollen]`) > **Von ihm wurde sein Wort gebrochen.*

(Примери преузети из: Möhrig 1996: 47)

- Могућност трансформације у пасив искључена је код темпорално дефективних фразеологизама у форми ИнфФ (уп. примере наведене под (24)):

(18) *das Pulver [auch] nicht [gerade] erfunden haben* (ugs. `nicht besonders klug od. einfallsreich sein`) > **Von ihm ist das Pulver auch nicht erfunden worden. an jmdm. einen Affen/Narren gefressen haben* (ugs. `jmdn./etw. in übertriebener Weise gern mögen`) > **An seiner Tochter ist ein Affe/Narr von ihm gefressen worden.*

(Примери преузет из: Möhrig 1996: 48)

2.2.3.1.3. (Не)могућност промене категорије лица

Специфичностима и рестрикцијама у овом сегменту морфолошке системске стабилности немачка фразеологија се на ширем корпусу и на различитим супкласама готово уопште није бавила.¹⁰ Ретки појединачни радови који само делимично обрађују ову тему (Möhring 1992: 199 и даље) не доносе

¹⁰ Колико је (не)могућност промене категорије лица запостављена, говори и чињеница да се овај аспект не спомиње ни у релевантним радовима који се са прагматичког и текстуалног аспекта баве могућностима формалних модификација код фразеологизама, на основу којих би се индиректно могли донети и релевантни закључци везани за систем (уп. Burger 2003: 152 и даље; Burger 1982: 68 и даље; Skog-Södersved 1992: 183-184).

општеважеће закључке с обзиром на ограничен корпус и истраживање само једне супкласе.

У вези са могућношћу промене категорије лица релевантно је следеће:

- фразеолошке супкласе које се облигаторно јављају у форми реченице, пословице и топоси (уп. 3.2.10. и 3.2.11.), могу се у системском смислу сматрати интактним по питању могућности промене категорије лица. Оваква промена би провоцирала и промену компонентског састава код наведених супкласа, што укупно може да доведе до деструкције фразеолошког статуса, али и алогичности и неграматичности целе структуре:

(19) **Die Kunst geht nach Brot.** (ein Künstler ist von seinen Geldgebern abhängig, richtet sich nach ihren Wünschen) > ***Ich gehe nach Brot. Gelegenheit macht Diebe.** (eine günstige Gelegenheit verführt dazu, etw. zu stehlen, etw. Unrechtes zu tun) > ***Ihr macht Diebe. Wer hat, der hat.** (iron., oft scherzh. es ist unbestreitbar, nichts dagegen zu machen, dass jmd. wohlhabend ist, mit etw. Bestimmtem gut ausgestattet ist) > ***Du hast, der hat/wer hat, du hast.**

- Велики број фразеологизама из супкласе крилатица (уп. 3.2.12.) такође се у системском смислу може сматрати интактним по питању могућности промене категорије лица. И овде промена лица доводи до деструкције фразеологизма. Резултат могу бити или алогичне структуре или актуализација реченице литералног значења:

(20) **Ach, du, mein [Sohn] Brutus?** (geh. auch du verrätst mich, lässt mich im Stich) > ***Ach, ich, mein [Sohn] Brutus? Adam, wo bist du?** (Anfrage, wenn sich jmd. einer gesellschaft oder einer Verantwortung entzieht) > ***Adam, wo ist er?**

- Категорија лица се у системском смислу може сматрати варијабилном код фразеологизама који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ уколико је варијабилност семантички компатибилна са укупним значењем фразеологизма. Неки од ових фразеологизама који означавају одређена емотивна стања показују мање преференце да се јаве у 1. л. синг. уколико је вербална

компонента у през. При актуализацији неког од прошлих времена рестрикције не постоје (Möhring 1992: 201-202):

- (21) *sich auf dem absteigenden Ast befinden* (‘über den Höhepunkt hinweg sein, in seinen Leistungen nachlassen’): *In den letzten 5 Jahren bin ich/ist sein Vater/sind wir auf dem absteigenden Ast. **dastehen wie Butter an der Sonne*** (ugs. ‘sich nicht zu helfen wissen’): *Er steht da wie Butter an der Sonne und musste sich den Spott der anderen gefallen lassen. *Ich stehe da wie Butter an der Sonne und muss mir den Spott der anderen gefallen lassen. Али: Ich stand da wie Butter an der Sonne und musste...*

2.2.3.1.4. (Не)могућност промене категорије темпуса код вербалне компоненте

Ни овим сегментом системске морфолошке стабилности се немачка фразеологија није посебно бавила. Интактност/варијабилност вербалне компоненте према категорији темпуса у системском смислу истовремено зависи од два фактора:

- а. од морфосинтаксичке форме конкретног фразеологизма и
- б. од његове припадности одређеној фразеолошкој супкласи.

Истовремено се мора напоменути да су са прагматичког и текстуалног аспекта могуће различите, по правилу оказионалне модификације по питању категорије темпуса.

За овај сегмент морфолошке стабилности од значаја су следеће системске тенденције:

- фразеологизми који се у свом основном облику облигаторно јављају у форми реченице, пословице и топоси (уп. 3.2.10. и 3.2.11.), по правилу показују темпоралну фиксираност и изразиту преваленцу ка през. као доминантном облику вербалне компоненте (уп. примере под (19)):

- (22) *Alles hat ein Ende, nur die Wurst hat zwei.* (‘alles muss einmal aufhören’) *Wem das Kalb gehört, dem gehört auch der Strick. Wir sind alle nur Menschen.*

- Фразеолошке супкласе чији се чланови у свом основном облику морају/могу јавити у форми реченице, идиоматске фразе и крилатице (уп. 3.2.9. и 3.2.12.) такође показују виши степен темпоралне фиксираности и системску тенденцију да им се финитна вербална компонента јави у облику през.:

(23) *Das soll Otto Bellmann heißen.* (‘das ist etw. ausgesucht Gutes’) *Die Luft ist rein/sauber.* (ugs. ‘es besteht keine Gefahr, entdeckt zu werden, der Weg ist frei, unbewacht’) *Ruhe ist die erste Bürgerpflicht.* (‘man soll sich ruhig und besonnen verhalten’) *Große Ereignisse werfen ihre Schatten voraus.* (‘es gibt erste Anzeichen für ein bevorstehendes, besonderes Ereignis’)

- Фразеологизми који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ и чија је вербална компонента лексикализована у облику инф. перф. акт. могу се такође сматрати темпорално дефективним и системски интактним по питању категорије темпуса и употребљавају се у перф.:

(24) *bei jmdm. abgegessen haben* (ugs., landsch. ‘bei jmdm. nicht mehr erwünscht, beliebt sein’): *Dein Freund hat sich auf der Feier wieder vorbeibekommen, der hat bei uns abgegessen. **eins mit dem Holzhammer abgekriegt haben*** (ugs. ‘nicht recht bei Verstand sein’): *Manchmal habe ich den Eindruck, unser Hausmeister hat eins mit dem Holzhammer abgekriegt.*

- Фразеологизми који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ и чија је вербална компонента лексикализована у облику инф. през. акт. могу се сматрати системски варијабилним по питању темпоралне парадигме уколико су задовољена правила семантичке компатибилности:

(25) *jmdm. den Rang ablaufen* (‘jmdn. übertreffen’): *Er hat seinen Konkurrenten den Rang abgelaufen. Der Demagoge ist das Zerrbild des geistigen Führers; er läuft diesem den Rang ab. **schmelzen wie Butter/Schnee an der Sonne*** (‘äußerst schnell aufgebraucht werden’): *Durch Krankheit und Arbeitslosigkeit waren seine Ersparnisse geschmolzen wie Schnee an der Sonne. In den nächsten*

zwei Jahren werden seine Ersparnisse durch Krankheit und Arbeitslosigkeit schmelzen wie Schnee an der Sonne.

2.2.3.1.5. (Не)могућност промене категорије модуса вербалне компоненте

Ни о овом сегменту у литератури није много писано, а овим аспектом трансформационе дефективности на веома малом броју примера и уз неконзистентне закључке су се бавили Бургер и Јакше, пратећи само могућност трансформације из индикатива у императив, док су могуће трансформације у конјунктив остајале потпуно неиспитане (уп. Burger/Jaksche 1973: 78 и даље). Могућност промене категорије модуса зависи од:

- а. морфосинтаксичке структуре фразеологизма
- б. његове припадности одређеној супкласи
- в. већ постојећих морфолошких дефективности и
- г. његове укупне семантике.

На основу наведених формалних и семантичких параметара могу се изнети следеће системске тенденције по питању промене категорије модуса:

- фразеологизми који се у свом основном облику облигаторно јављају у форми реченице и имају реализовану вербалну компоненту у финитном облику, пословице и топоси, системски су стабилни и не подлежу могућности трансформације из индикатива у императив:

(26) *Jeder Hans findet seine Grete.* (‘jeder Mann findet eines Tages die zu ihm passende Frau’) > **Hans, finde/findenSie deine/Ihre Grete!*

- Фразеологизми код којих се већ уочава неки од аспеката системске морфолошке дефективности, нпр. везаност само за 1. л. синг., немају могућност трансформације из индикатива у императив:

(27) *Ich fresse einen Besen, wenn...* (‘ich bin fest davon überzeugt, dass das nicht stimmt’) > **Du frisst einen Besen, wenn...* **Friss einen Besen, wenn...*

(Пример преузет из: Burger/Jaksche 1973: 78)

- Пословице системски не показују могућност трансформације вербалне компоненте из индикатива у конјунктив с обзиром на њихово значење и функцију (уп. 3.2.10. и 3.2.10.1.).

- Фразеологизми који се у свом основном облику облигаторно јављају у форми реченице и имају реализовану вербалну компоненту у облику конј. највероватније показују виши ниво стабилности модуса. Овакви примери су прилично ретки.

(28) ***Wäre nicht das Aber, jedes Pferd hätte seinen Haber.*** > *War nicht das Aber, jedes Pferd hatte seinen Haber. *Sei nicht das Aber, jedes Pferd hätte seinen Haber.

- Имп. немају они фразеологизми који по свом укупном значењу нису агентивни, без обзира на то да ли је њихова вербална компонента у нефразеолошкој употреби агентивна или не:

(29) ***schwach auf der Brust sein*** (ugs. 1. `schwache, anfällige Atmungsorgane haben, wegen anfälliger Atmungsorgane schwach sein`; 2. `wenig Geld haben`; 3. `über wenig Kraft, Können verfügen`) > *Sei/Seid/Seien Sie schwach auf der Brust. Oberwasser bekommen (`wieder in eine günstige Lage kommen`) > *Bekomme/Bekommt/Bekommen Sie Oberwasser!

(Други од наведених примера преузет из: Burger/Jaksche 1973: 79)

- Имп. могу имати само неки фразеологизми код којих су како укупно значење тако и њихова вербална компонента у нефразеолошкој употреби агентивни:

(30) ***reinen Tisch machen*** (`eine Angelegenheit bereinigen, alles in Ordnung machen`) > Mach/Macht/Machen Sie reinen Tisch!

- Неки агентивни фразеологизми могу имати имп. само у негираном облику с обзиром на то да је у њиховој семантици садржана компонента `etw. tun, was man nicht tun sollte`:

(31) ***das/sein Geld [mit beiden Händen] auf die Straße werfen/zum Fenster hinauswerfen/zum Schornstein hinausjagen*** (ugs. `sehr

verschwenderisch sein`) > *Wirf/Werft/Werfen Sie das Geld nicht zum Fenster hinaus!*

(Пример преузет из: Burger/Jaksche 1973: 79)

2.2.3.1.6. Специфичности/аномалије у употреби члана

Специфичности у употреби члана представљају прелазни облик између морфолошке, синтаксичке и компонентске стабилности фразеологизама. Наводе се у оквиру морфолошке с обзиром на чињеницу да се флексија и употреба детерминатива у немачкој лингвистици обрађују у оквиру морфологије. О овом делу морфолошке стабилности третираном много више у граматичким описима немачког језика него у фразеологији (уп. Duden 2005: 305 и даље) не постоје још увек потпуно јасна правила. Са сигурношћу се може рећи једино то да употреба члана испред именичких компонената унутар фразеологизма може да се разликује од његове употребе у слободним синтагмама и реченицама. За наведена одступања се у немачкој фразеологији уобичајено користи термин *аномалије у употреби члана* (нем. *Anomalien im Artikelgebrauch*) (уп. Fleischer 1997: 48; Palm 1997: 31-32; Burger/Jaksche 1973: 35).

Начелно се може рећи да употреба члана испред номиналне фразеолошке компоненте зависи од:

- а. супкласе којој фразеологизам припада
- б. његове морфосинтаксичке структуре и
- в. његовог укупног значења.

На основу овога могу се установити одређене системске тенденције:

- номиналне компоненте код геминатних фразеологизама најчешће се јављају са нултим чланом:

- (32) *auf Eid und Ehre, Hals- und Beinbruch* (ugs. `viel Glück, Wunsch für jmdn., dem etw. Schwieriges od. Gefährliches bevorsteht`)

- Номиналне компоненте код темпоралних и модалних колокација (уп. 3.2.7.) по правилу се јављају са нултим чланом:

- (33) *Mitte März, nächsten/vorigen Freitag, schnellen Schrittes, über Nacht.*

- Номиналне компоненте унутар функционалних глаголских спојева показују тенденцију да се јављају или са одређеним или, пак, са нултим чланом, мада су могуће и алтернације (уп. 3.2.8.1. и примере под (120)):

(34) *unter dem Einfluss stehen* (‘beeinflusst werden’), *unter Strafe stehen* (‘bestraft werden’).

Облици са нултим чланом код ове супкласе сматрају се стабилнијим, а могућа алтернација нулти: неодређени члан може да провоцира конкретизацију значења:

(35) *Antwort geben* (‘antworten’) : *eine Antwort geben* (‘eine konkrete Frage beantworten’).

- Код највећег броја фразеологизама члан се може сматрати стабилним, а евентуална алтернација/изостављање члана код идиоматизованих фразеологизама могу да провоцирају актуализацију хомонимне слободне синтагме, литерализацију значења, а тиме и деструкцију фразеологизма:

(36) *Haus und Hof* (‘der gesamte Besitz’, геминатни фразеологизам) : *Mein größter Wunsch, ein Haus und einen Hof zu kaufen, kann zur Zeit nicht erfüllt werden.* (актуализација слободне хомонимне синтагме литералног значења).

2.2.3.2. Синтаксичка системска стабилност (синтаксичка трансформациона дефективност, синтаксичка блокираност)

Под синтаксичком системском стабилношћу подразумева се немогућност/ограничена могућност да се на фразеологизмима врше одређене синтаксичке операције које су уобичајене у синтаксичким истраживањима на материјалу слободних синтагми и реченица.¹¹

¹¹ Бургер и Јакше у системској синтаксичкој стабилности не виде само моменат рестрикција за вршење уобичајених синтаксичких операција, већ и функционалну дефективност (функционалну блокираност) фразеологизама, тј. чињеницу да један фразеологизам веома често не може да се нађе у одређеним синтаксичким функцијама које су специфичне за његов синтаксички нуклеус у ванфразеолошкој употреби. Иако је наведена тврдња тачна и иако је ово место често цитирано у литератури, мора се истаћи да наведени аутори врло недоследно покушавају да документују наведену чињеницу малим бројем примера, тврдећи да се нпр. фразеологизми у форми НФ по својим синтаксичким функцијама могу разликовати од функција које НФ у нефразеолошкој употреби може имати у синтакси, наводећи при томе фразеологизме другачијег морфосинтаксичког устројства, оне у форми ИнфФ: * *ein/das stille(s) Wasser saß einsam in der Ecke* (Burger/Jaksche 1973: 75 и даље). Наведени пример би требало да покаже како се

Системска синтаксичка стабилност код фразеологизама до данас није обрађена на задовољавајући и свеобухватнији начин¹², а добијена сазнања се могу окарактерисати само као „провизорна“ (Fleischer 1997: 49). Упркос томе се и из овако парцијалне слике у литератури може закључити да „су рестрикције при трансформацијама последица како идиоматичности (тј. семантичке стабилности) фразеологизама тако и њихове компонентске и синтаксичке стабилности“ (Fleischer 1997: 49). До истог закључка долази и Добровољски и износи чињеницу да фразеологизми са парцијалном идиоматизацијом показују виши степен синтаксичке флексибилности (Dobrovolskiј 2004: 63). Задатак будућих испитивања у овој области превасходно би требало да буде преиспитивање и систематизација досадашњих сазнања, али и доношење нових, егзактнијих и конзистентнијих закључака базираних на већем корпусу и различитим фразеолошким супкласама. Будућа истраживања би требало да буду заснована на тесној вези између фразеологије, синтаксе и семантике.

Системска синтаксичка стабилност према Флајшеру обухвата следеће рестрикције (уп. Fleischer 1997: 50 и даље):

фразеологизам у форми НФ не може јавити у функцији суб., прототипској за НФ у слободној употреби. Аутори при томе не воде рачуна да је у наведеном примеру реч о ИнфФ: *ein stilles Wasser sein* (‘still, zurückhaltend in der Äußerung seiner Gefühle u. Ansichten [u. deswegen schwer durchzuschauen] sein’). Вербална компонента код наведеног фразеологизма је облигаторна, а неодређени члан не алтернира са одређеним. Бургер и Јакше су пошли од чињенице да функционална ограничења код фразеологизама зависе првенствено од њихове морфосинтаксичке структуре, што није неисправно, али би наведеној премиси требало додати да њихова дефективност сигурно у великој мери зависи и од укупног значења.

Овај део фразеосинтаксе би у циљу добијања меродавнијих података у будућим истраживањима требало суштински преиспитати. У том смислу би требало: 1. применити један синтаксички модел за опис структуре фразеологизама. 2. Узети у обзир све фразеолошке супкласе и њихове специфичности. 3. Не би требало мешати две равни у истраживању, тј. синтаксички системски опис фразеологизама и њихових функција са њиховом употребом и могућим модификацијама у различитим врстама текстова. Тек на овај начин би се могли добити релевантни системски закључци. 4. Семантика фразеологизма у истраживањима овог типа не би смела бити искључена. 5. Оваква испитивања требало би вршити на што је могуће већем текстуалном корпусу. Тек на овај начин ће се у перспективи добити солиднији закључци по питању функционалне дефективности фразеологизама.

¹² Један од разлога за то што системска синтаксичка стабилност, тема интензивно покрена у немачкој фразеологији под утицајем совјетске лингвистике крајем 60-их и почетком 70-их година XX в., и данас носи атрибут фрагментарно обрађене треба тражити и у веома брзом и интензивном окретању фразеологије ка интердисциплинарним социо- и прагмалингвистичким, лингвостилистичким, културолошким и текстолошким истраживањима. Оваква тенденција је била више него очигледна посебно крајем 70-их и почетком 80-их година XX в. и то првенствено у тадашњој западнонемачкој фразеологији.

1. рестрикције при атрибуирању номиналних компонената релативном реченицом
2. рестрикције при трансформацији фразеологизма у упитну реченицу
3. рестрикције при номинализацији фразеологизама
4. рестрикције при контрастирању фразеолошких компонената
5. рестрикције при аугментацији (експанзији) атрибутива и глаголским додацима и
6. (не)могућност формирања силептичког (зеугматског) споја.

Последње три од наведених рестрикција представљају прелаз између синтаксичке и компонентске стабилности (уп. и 2.2.3.3.).

2.2.3.2.1. Рестрикције при атрибуирању номиналних компонената релативном реченицом

Могућност атрибуирања номиналних компонената релативном реченицом условљена је укупним значењем фразеологизма и његовом интерном семантичком структуром, тј. питањем да ли номинална компонента учествује у својој ендосемемској или егзосемемској варијанти (уп. 3.2.1.2.). Осим код супкласе функционалних глаголских спојева (Helbig/Buscha 2005: 89; уп. и пример (41)), она је обрнуто пропорционална степену идиоматизације фразеологизма.

У вези са рестрикцијама атрибуирања номиналних компонената релативном реченицом могу се изнети следеће тенденције:

- атрибуирање било које од номиналних компонената није могуће код класе глобалних идиома за које не постоји хомонимна слободна синтагма са литералним значењем и код којих се све номиналне компоненте у интерној семантичкој структури јављају у својој егзосемемској употреби:

- (37) *Schnee im Ofen backen* (1. `etw. Sinnloses tun`; 2. *nur in Bayern: `sein Vermögen verlieren, zugrunde gehen`*) > **Schnee, den wir gestern im Hof gefegt haben, backen wir im Ofen. *Den ganzen Tag backen wir Schnee im Ofen, den wir gestern geputzt haben.*

- Атрибуирање номиналне компоненте уз веома висок степен рестрикција могуће је само код оних глобалних идиома за које постоји хомонимна слободна синтагма са литералним значењем:

(38) *den Vogel abschießen* (ugs., oft iron. `den größten Erfolg haben, alles, was sonst von anderen geboten, vorgewiesen wird, übertreffen`) > *Der Vogel, den du gestern abgeschossen hast, war wirklich ein Paradiesvogel.*

- Инваријантне номиналне семантичке базе унутар супкласе компонентних идиома (уп. 3.2.1.2.) се могу атрибуирати релативном реченицом:

(39) *am Busen der Natur* (meist scherz. `in der Natur, im Freien`) > *Damals brauchte man noch keine Luxushotels, da schlief man am Busen der Natur, die allen jungen Leuten schön und interessant war.*

- Релативном реченицом се могу атрибуирати варијабилне номиналне компоненте екстерне валентности које су у основном облику фразеологизма репрезентоване прономиналном анафором и које у његовој интерној семантичкој структури задржавају своју ендосемемску структуру (уп. 3.1. и примере под (75)):

(40) *jmdn. aufs Haupt schlagen* (geh. `jmdn. völlig besiegen`) > *Gestern hat er seinen Gegner, der sich durch Ausdauer auszeichnet, aufs Haupt geschlagen.*

- Постоји висок степен ограничења за атрибуирање номиналних компонената код супкласе функционалних глаголских спојева, иако се не одликују високим степеном идиоматичности, а номинална компонента се по правилу јавља у ендосемемској варијанти:

(41) *zur Durchführung gelangen* (`durchgeführt werden`) > **die Durchführung, zu der die Sache gelangt ist.*

(Пример преузет из: Helbig/Buscha 2005: 89)

2.2.3.2.2. Рестрикције при трансформацији фразеологизма у упитну реченицу

У вези са наведеним рестрикцијама могу се навести следеће тенденције (Fleischer 1997: 54-55; Burger/Jaksche 1973: 86-87):

- није могуће трансформисати фразеологизам у уведено питање које се односи на инваријантну номиналну компоненту. Резултат је или хомонимна слободна синтагма (код фразеологизама са могућношћу дуалног кодирања) или алогична структура:

(42) ***Butter auf dem Kopf haben*** (*ugs., landsch. `ein schlechtes Gewissen haben`*) > **Was hast du auf dem Kopf? *Wo hast du Butter?*

Мада се не наводи у литератури, ово се једино не мора односити на један број колокација (уп. 3.2.7.) и пословица без слике (уп. 3.2.10.3.). Код ових супкласа могуће је направити уведено питање, што је, бар код пословица без слике, у комуникацији највероватније доста ретко и у потенцијалном одговору супонира две могућности: литералну нефразеолошку структуру и паремију *sui generis*:

(43) ***jmdm. einen Orden verleihen*** (*jmdm. einen Orden überreichen u. ihn damit auszeichnen`*) > *Ihm wurde ein Orden verliehen. Entschuldigung, was wurde ihm verliehen? Reisende soll man nicht aufhalten (oft iron. `jmdn., der sich entschlossen hat, einen Ort zu verlassen, etw. aufzugeben, soll man nicht aufhalten`*) > *Wen soll man nicht aufhalten? Reisende soll man nicht aufhalten.* (очуван статус пословице) *Diesen alten Mann soll man nicht aufhalten.* (актуализација литералне нефразеолошке структуре)

- Трансформација у уведено питање је могућа уколико се оно односи на варијабилну номиналну компоненту екстерне валентности која задржава своју ендосемемску структуру и која је у основном облику фразеологизма репрезентована прономиналном анафором (уп. 3.1. и примере под (75)):

(44) ***jmdm. einen Schuss vor den Bug geben*** (*ugs. `jmdn. nachdrücklich verwarnen`*): *Der Vater hat seiner Tochter einen Schuss vor den Bug gegeben und mit Kürzung der Finanzmittel gedroht.* > *Wem hat der Vater einen Schuss gegeben und mit Kürzung der Finanzmittel gedroht?*

- Трансформација фразеологизма у дисјунктивна (алтернативна) питања није могућа услед компонентске стабилности фразеологизма, а повезана је и са рестрикцијама при контрастирању фразеолошких компонената (уп. 2.2.3.3.

и 2.2.3.2.4.). На овај начин би дошло до деструкције фразеологизма и формирања алогичне структуре:

- (45) **Leben in die Bude bringen** (ugs. `für Unterhaltung, Spannung sorgen`)
> **Hat er Leben oder einen Schrank in die Bude gebracht?* **Hat er Leben in die Bude oder in die Schule gebracht?* **Hat er Leben in die Bude gebracht oder aus der Bude weggenommen?*

- Трансформација фразеологизма у неуведена питања по правилу је могућа уколико је задржана терминална реченична интонација. Упитна интонација доводи до деструкције фразеологизма и актуализације потенцијалне слободне синтагме:

- (46) **in den Bach fallen** (`im Meer ertrinken`) > *Ist er in den Bách gefallen?* (терминална интонација провоцира очување статуса фразеологизма) *Ist er in den Bach gefallen?* (упитна интонација провоцира актуализацију слободне синтагме).

2.2.3.2.3. Рестрикције при номинализацији фразеологизма

За наведену синтаксичку операцију код фразеологизама који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ важи виши степен рестрикција у поређењу са истом операцијом на материјалу слободних синтагми са идентичном синтаксичком формом. Синтаксичку операцију номинализације треба разликовати од спонтаних творбених процеса дефразеолошке деривације/номинализације, где је мотивна структура лексикализовани фразеологизам, а резултат је именица: *Haare spalten* `spitzfindig, übergenau sein` > *die Haarspalterei* (*abwertend* `Spitzfindigkeit, Wortklauberei` (уп. Fleischer 1997: 185 и даље; Barz 1996: 99 и даље; уп. и примере под (78)).

Номинализација ИнфФ и реченица у синтакси се врши помоћу фреквентних типова творбе у савременом немачком језику: експлицитне/имплицитне деривације, композиције и конверзије, при чему је глагол мотивна реч новонастале НФ:

- (47) **Sie entschuldigte sich bei dem Lehrer für ihre scharfen Worte.** > *ihre Entschuldigung bei dem Lehrer für die scharfen Worte Das*

Erdbeben zerstörte die Stadt. > *das Zerstören/die Zerstörung der Stadt durch das Erdbeben*

У вези са могућностима/рестрикцијама номинализације код фразеологизама треба истаћи следеће (Fleischer 1997: 54):

- наведени типови творбе готово да су искључени при номинализацији фразеологизама који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Овде се много чешће, уколико је номинализација конкретног фразеологизма уопште и могућа, од типова творбе јављају агломерација (нем. *die Agglomeration*) и сложено-суфиксална творба (нем. *die Zusammenbildung*):

- (48) *Kohldampf schieben* (ugs. `über eine gewisse Zeit nichts zu essen haben, Hunger leiden`) > *das Kohldampfschieben* (агломерација), **das Schieben des Kohldampfes*, **der Schub des Kohldampfes*; *in Brand setzen* (`in zerstörerischer Absicht anzünden`) > *die Inbrandsetzung* (сложено-суфиксална творба), *das In-Brand-Setzen* (агломерација).

(Примери преузети из: Fleischer 1997: 54)

- При номинализацији реченице у синтакси новонастали девербативни нуклеус показује перколацију аргумената, тј. има тенденцију да задржи исти број аргумената као и мотивни глагол уз могуће морфосинтаксичке разлике у површинској структури:

- (49) *Die Säuglinge bedürfen der ständigen Pflege.* > *der Bedarf der Säuglinge an der ständigen Pflege* (Глагол *bedürfen* има два аргумента који су морфосинтаксички реализовани у облику НФ у ном. и НФ у ген. Именица *der Bedarf* такође има два аргумента, али у поређењу са мотивним глаголом наступају разлике у површинској структури. Аргументи су реализовани у фоми НФ у ген. и ПрФ.)

Оваква тенденција често је много мање уочљива код номинализованих фразеологизама:

(50) **Platz nehmen**: *Er nimmt Platz.* (вербална компонента има два аргумента реализована у форми ПронФ у ном. и НФ у ак.) > *das Platznehmen durch ihn* (један аргумент у форми ПрФ).

(Пример преузет из: Fleischer 1997: 54)

2.2.3.2.4. Рестрикције при контрастирању фразеолошких компонената

Рестрикције при контрастирању фразеолошких компонената као показатељ њихове системске стабилности представљају прелаз између синтаксичке и компонентске стабилности (уп. 2.2.3.3.).

Контрастирање се одређује као аугментација (експанзија, проширење) фразеолошког формата (моменат компонентске стабилности) неким од лексема из исте лексичко-семантичке парадигме којој припада и нека од фразеолошких компонената у својој ендосемемској употреби и њихово довођење у координативни однос (синтаксички моменат) копулативног или алтернативног типа. Уколико уз фразеологизам постоји и хомонимна слободна синтагма, контрастирање доводи до деструкције фразеологизма, литерализације значења и актуализације исте:

(51) [*mit jmdm.] von der Bank fallen* (‘*uneheliche Kinder zeugen*’) > *Er ist mit ihr von der Bank gefallen. Er ist mit ihr nicht nur von der Bank, sondern auch von dem Stuhl gefallen.* (У првом случају је очуван статус фразеологизма, док је у другом актуализована потенцијална слободна хомонимна синтагма.)

Контрастирање је у извесној мери могуће уколико се координативни однос успоставља између две хомоморфне компоненте из различитих фразеологизама, при чему се степен идиоматизованости мотивних фразеологизама може сматрати ограничавајућим фактором (Fleischer 1997: 55). Резултат оваквих процеса, у фразеологији познатих под називом *Katachrese* (нем. *die Katachrese*) (Fleischer 1997: 210) је настанак модификованих фразеологизама или фразеолошких модификација (Burger 2003: 27-28; Barz 2010: 142 и даље;

Piitulainen 1996: 125 и даље).¹³ Овакве структуре превасходно су интересантне за фразеопрагматику, фразеостилистику и текстуалну лингвистику:

(52) *Sie ist sowohl in festen als auch in guten Händen.* < катахрезом од лексикализованих фразеологизама *in festen Händen sein* (‘gebunden/verheiratet’) и *in guten Händen sein* (‘wohlgeborgen’).

(Пример преузет из: Fleischer 1997: 55)

2.2.3.2.5. Рестрикције при аугментацији (експанзији) атрибутима и глаголским додацима

И овај сегмент представља прелаз између чисте синтаксичке и компонентске стабилности. Иако је фреквентност експандираних фразеологизама у појединим књижевним, новинским и рекламним текстовима доста висока (Burger 1982: 74-75), теоријска фразеологија до данас није на адекватан начин са синтаксичког, дакле системског аспекта елаборирала ово питање, већ му се по правилу посвећивала са стилистичког, прагматичког и текстуалног становишта (Römer/Matzke 2005: 192-193; Burger 2003: 152 и даље; Palm 1997: 72-73; Fleischer 1997: 52-53; Piitulainen 1996: 126-127). И за овај сегмент синтаксичке стабилности недостају истраживања обимнијег корпуса у којима би биле заступљене све фразеолошке супкласе.

По питању рестрикција при аугментацији атрибутима и глаголским додацима могу се изнети следеће тенденције¹⁴:

¹³ Терминологија у немачкој фразеологији овде није јединствена. Флајшер овакве случајеве назива варираним фразеологизмима/фразеолошким варијацијама (нем. *phraseologische Variation*) (уп. Fleischer 1997: 207), док остали аутори (Burger 2003: 25 и даље; Piitulainen 1996: 125) ове називе резервишу за лексикализоване, дакле узелне фразеологизме стабилног значења са нижим степеном компонентске стабилности: *jmdm. Honig um den Bart/ um den Mundums Maul schmieren* (‘jmdm. schmeicheln, um ihn günstig für sich zu stimmen’). Флајшеровим терминима варирани фразеологизми/фразеолошке варијације наведени аутори супротстављају термине модификовани фразеологизми, односно фразеолошке модификације (нем. *modifizierte Phraseologismen/phraseologische Modifikationen*).

¹⁴ Дајући своје смернице у овом контексту и позивајући се на Бургера и Јакшеа (Burger/Jaksche 1973: 88-89), Флајшер неоправдано инсистира на томе да су могућности/рестрикције за експанзију атрибутима везане само за номиналне компоненте које се јављају код фразеологизама у форми НФ (Fleischer 1997: 52).

- генерално нижи степен рестрикција по питању могућег атрибуирања неке од номиналних компонената важи за оне фразеологизме са мотивисаном и јасном унутрашњом семантичком структуром (Мршевић-Радовић 1987: 147).

- Варијантна номинална компонента екстерне валентности репрезентована прономиналном анафором (уп. 3.1.) може се без ограничења атрибуирати уколико се оствари семантичка компатибилност са укупним значењем фразеологизма:

(53) ***jmdm. etw. aufs Butterbrot schmieren/streichen*** (ugs. `jmdm. etw. als Vorwurf überdeutlich sagen`): *Du brauchst deiner jungen, noch unerfahrenen Kollegin nicht unaufhörlich aufs Butterbrot zu schmieren, dass sie dir nicht helfen wollte.*

- Инваријантна номинална компонента која има егзосемемску употребу може само у неким случајевима бити атрибуирана адјективом, и то ако је задовољена семантичка компатибилност између адјектива и укупног значења фразеологизма. Егзактна правила не постоје. Могућност оваквог атрибуирања, а тиме и аугментације фразеолошког формата утолико је већа, уколико у десном пољу номиналне компоненте нема адјективских атрибута који чини интегрални део компонентског састава формата:

(54) ***sich für jmdn./etw. die Hand abhacken/abschlagen lassen*** (ugs. `für jmdn./etw. bürgen`): *Seiner Meinung nach hat sie immer Recht, für sie würde er sich die rechte Hand abhacken lassen.*

- Највиши степен рестрикција, а што је у складу и са првом од изнетих тенденција, постоји за атрибуирање терминално рецесивних (уникалних) компонената с обзиром на њихова синтагматска ограничења и деструкцију ендосемемског значења (уп. и 4.2.5.2.):

(55) ***mit jmdm./etw. Schindluder treiben*** (ugs. `jmdn./etw. schändlich, übel behandeln`): **Mit seiner Frau treibt er immer ein großes, unerhörtes Schindluder.*

- Најмања ограничења за аугментацију формата постоје када су у питању глаголски додаци. И овде, као и у синтакси уопште, релевантна је једино

семантичка компатибилност између укупног значења фразеологизма и значења додатка:

(56) *auf der Bärenhaut liegen* (*abwertend, ugs. `faulenzten, faul sein`*): *Auf der Bärenhaut jeden Tag unaufhörlich zu liegen ist nicht gut.*

2.2.3.2.6. (Не)могућност формирања силептичког (зеугматског) споја

Последњи параметар, такође прелазни облик између синтаксичке и компонентске системске стабилности, јесте немогућност реализације силептичког (зеугматског) споја. Под силепсом или зеугмом (нем. *die Syllepsis, das Zeugma*) као посебним обликом елипсе се подразумева појава да се једна реч, најчешће један глаголски облик/један семем полисемног глагола односи на више реченичних сегмената, при чему се конгруенција/семантичка компатибилност успостављају само са једним од сегмената (Schweikle 2000: 809; Simeon 1969a: 368, 778). Реченични сегменти најчешће припадају различитим конјунктима. Из наведеног одређења јасно се разликују синтаксичка¹⁵ и семантичка¹⁶ силепса. Обе врсте силепсе се као посебне стилске фигуре у ванфразеолошкој употреби могу јавити у књижевним текстовима, али и у свакодневном језику:

Im zweiten Band las er von der Liebe als einigendem Band. Die Rufe hörten auf und die Studenten zu. (примери за семантичку силепсу) *Ich esse jetzt, ihr um vier.* (пример за синтаксичку силепсу)

(Примери за семантичку силепсу преузети из: Glück 2000: 353)

За силепсу код фразеологизама се може рећи следеће:

- синтаксичка силепса могућа је код фразеологизама чији је основни облик ИнфФ уколико не показују дефективност по питању категорије лица (уп. 2.2.3.1.3.)¹⁷:

¹⁵ Ређи термини за синтаксичку силепсу су: *constructio apokoïnou, апокоину* (нем. *das Apokoïnu*) и *нексум* (нем. *das Nexum*) (уп. Simeon 1969a: 778).

¹⁶ Ређи термин за семантичку силепсу је *колигација* (нем. *die Kolligation*) (уп. Glück 2000: 353).

¹⁷ Синтаксичка силепса се у фразеолошкој литератури уопште не спомиње. Флајшер не раздваја синтаксичку од семантичке силепсе, наводи невелики број примера за ову другу и на основу тога погрешно закључује да је феномен силепсе код фразеологизама немогућ (уп. Fleischer 1997: 56-57).

(57) *auf festen/eigenen Füßen/Beinen stehen* (‘unabhängig sein, keiner Unterstützung bedürfen’): *Ich stehe auf eigenen Füßen, ihr (steht) nicht. etw. ans Bein binden (ugs. ‘etw. darangeben, einbüßen, verloren geben, einen Verlust verschmerzen’): *Sie bindet hundert Euro ans Bein, ich aber (binde) tausend. seinen Weg gehen (‘unbeirrt nach seiner eigenen Überzeugung entscheiden, handeln, sein Leben so einrichten, wie man es für richtig hält’): *Er geht seinen Weg, ich (gehe) den meinen.***

- Семантичка силепса код фразеологизама готово да је немогућа. Њен резултат би биле алогичне структуре:

(58) *jmdm. das Wort/die Rede abschneiden* (‘jmds. Rede unterbrechen’):
* *Er hat ihr das Wort und die Haare abgeschnitten. sich die Finger abschreiben/wund schreiben (ugs. ‘sehr viel, bis zum Überdruß schreiben’): **Er hat sich die Finger und seine Personalien aus dem Pass abgeschrieben.**

2.2.3.3. Компонентска системска стабилност

Под компонентском системском стабилношћу се подразумева немогућност/рестрингирана могућност елиминације неке од компонената фразеолошког формата или супституције једне компоненте другом без последица по статус/семантику фразеологизма. Компонентска стабилност у немачкој фразеологији није проучавана у системском смислу, већ много више са аспекта лингвостилистике, текстологије и прагмалингвистике кроз призму могућих модификација (уп. 2.2.3.2.4. и напомену 13). Овај сегмент системске стабилности треба посматрати у синхронијском пресеку и јасно га одвојити од компонентских дијахронијских промена које су у историјском развоју немачког језика могле да захвате фразеолошки форматив (уп. Korhonen 1994: 389 и даље).

Са сигурношћу се може рећи да на компонентску стабилност утичу два фактора:

1. супкласа којој фразеологизам припада и
2. број и врста компонената које чине фразеолошки форматив.

2.2.3.3.1. Компонентска системска стабилност и фразеолошке супкласе

Компонентска стабилност је градуелно обележје и у већој или мањој мери је специфична за фразеологизме из одређених супкласа. На основу овог обележја све супкласе се могу поделити на:

- 1.) супкласе са изразито високим степеном компонентске стабилности
- 2.) супкласе са високим степеном компонентске стабилности и
- 3.) супкласе са нижим/изразито ниским степеном компонентске стабилности.

1.) Супкласе са изразито високим степеном компонентске стабилности

Изразито висок степен компонентске стабилности показују кинеграми, геминатни и терминолошки фразеологизми и топоси (уп. 3.2.2., 3.2.5., 3.2.6. и 3.2.11.):

- (59) ***sich in die Brust werfen*** (ugs. `sich brüsten, prahlen`), ***schlicht und ergreifend*** (ugs., scherzh. 1. `ganz einfach, ohne Umstände [gesagt]`; 2. `nicht besonders gut, schön, aufregend`), ***grammatischer Wechsel*** (`auf dem Vernerschen Gesetz beruhender regelmäßiger Konsonantenwechsel f-b, d-t, h-g, s-r in der Morphologie und Wortbildung`), ***der Ferne Osten*** (`die östlichen Gebiete Asiens`), ***Wir sind alle nur Menschen***.

2.) Супкласе са високим степеном компонентске стабилности

Висок степен компонентске стабилности показују супкласе идиома, колокација, функционалних глаголских спојева, идиоматских фраза, пословица и крилатица (уп. 3.2.1., 3.2.7., 3.2.8., 3.2.9., 3.2.10. и 3.2.12.):

- (60) ***jmdn. in die Tinte reiten*** (ugs. `jmdn. in eine missliche Lage bringen`), ***mit Absicht*** (`absichtlich`), ***die Einwilligung geben*** (`einwilligen`), ***die Richtigkeit stimmt*** (ugs. `alles ist in Ordnung`), ***beim Traurigen ist immer Nacht, vom Baum der Erkenntnis essen*** (`durch Erfahrung klug, wissend werden`).

3.) Супкласе са нижим/изразито niskим степеном компонентске стабилности

Нижн степен компонентске стабилности везује се за компаративне фразеологизме, а изразито низак за моделиране фразеологизме и велики број прагматичких фразеологизама у форми реченице (уп. 3.2.3., 3.2.4., 2.2.2. и примере под (7)):

(61) *von etw. so viel verstehen wie der Hahn vom Eierlegen/ wie die Kuh vom Radfahren/ wie die Kuh vom Sonntag/ wie die Kuh vom Schachspielen (ugs., scherzh. `gar nichts von etw. verstehen`), beim/ am Lesen/Arbeiten/Schreiben/... sein (`lesen, arbeiten, schreiben,...`).*

2.2.3.3.2. Компонентска системска стабилност и број и врста компонената

Компонентска стабилност зависи и од броја и врсте фразеолошких компонената. Начелно се у вези са овом темом може рећи следеће:

- виши степен компонентске стабилности показују фразеологизми са мањим бројем компонената, посебно у погледу могућности редукције (елиминације) неке од њих. Код двокомпонентних фразеологизама редукција је немогућа јер би се тиме провоцирало губљење обележја полилексицитета (уп. 2.1.), а ово би неминовно довело до деструкције статуса фразеологизма:

(62) *Dampf ablassen* (ugs. `seinem Ärger Luft machen, seine Wut abreagieren`) > **Dampf* (именица, дошло је до деструкције фразеолошког статуса), **ablassen* (глагол, такође је дошло до деструкције фразеолошког статуса).

- Висок степен компонентске стабилности показују минимални фразеологизми, а као доказ за наведену тврдњу може послужити супкласа структурних фразеологизама као једна од две супкласе минималних (уп. 2.1. и примере под (2)).¹⁸

¹⁸ Ову тврдњу не треба схватити у апсолутном смислу с обзиром на то да и у инвентару структурних фразеологизама постоји мањи број оних са компонентском нестабилношћу: *sowohl...als/wie [auch]*. Овоме треба додати и чињеницу да многе од наведених структура подлежу процесу универбирања (*auf Grund* > *aufgrund*) и губе обележје полилексицитета због чега се ни у најширим фразеолошким концептима више не могу третирати као фразеологизми (уп. и напомену 2).

- Редукција неке од компонената обрнуто је пропорционална степену идиоматизације фразеологизма (Palm 1997: 71).

- Највећи степен могуће узелне редукције која се не рефлектује на морфосинтаксичку и семантичку деструкцију фразеологизма везује се за факултативне фразеолошке компоненте. Ове компоненте се при лематизацији фразеологизма у речницима маркирају угластим заградама. На овај начин настају фразеолошке варијанте:

(63) *an einem [dünnen/seidenen] Faden hängen* (sehr gefährdet, bedroht sein, in seinem Fortgang, Ausgang äußerst ungewiss sein), *von der Bühne [des Lebens] abtreten* (geh., verhüllend `sterben`).

- У неким случајевима редукција неке од компонената може да провоцира морфосинтаксичку флукуацију фразеологизма без промене фразеолошке супкласе, нпр. ПрФ: реченица. Морфосинтаксичка флукуација провоцирана факултативношћу неке од компонената није чест случај (уп. 3.2.3.3. и пример (98)):

(64) *Beim Becken!/ Das bekommst du beim Becken, aber nicht bei mir!* (spöttisch ablehnende Antwort auf irgendeine zudringliche Frage od. Zumutung).

- Компонентска супституција без последица по семантику фразеологизма је могућа уколико компоненте као лексеме у нефразеолошкој употреби потичу из исте лексичко-семантичке парадигме (Korhonen 1994: 391):

(65) *jmdm. die Gurgel/den Hals abdrehen/ umdrehen/ zudrücken/ zuschnüren* (ugs. `jmdn. zugrunde richten, wirtschaftlich ruinieren`), *klar wie Kloßbrühe/ wie dicke Tinte/ wie dicke Suppe sein* (ugs., scherzh. `absolut, völlig klar sein`).

Овакви низови фразеологизама могу бити стилски и дијатопски диферентни:

(66) *einer Sache die Spitze abbrechen/ nehmen* (einer Sache die Schärfe, die Gefährlichkeit nehmen): *einer Sache den Stachel abbrechen/ nehmen* (veraltend), *wie Pilze/(österr.) Schwammerln aus dem Boden/aus der Erde wachsen/schießen* (binnen kürzester Zeit

aufwachsen, binnen kürzester Zeit in großer Zahl entstehen, in großer Anzahl plötzlich da sein`),

а могу представљати и лексикографски проблем с обзиром на хетерогене инфинитне облике. У речницима их принципијелно треба бележити у свим варијантама, а семантизовати под инваријантном/мање варијантном компонентом која се као лексема лематизује у речнику (Мршевић-Радовић 1982: 144).

2. 3. ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА

Као ни системску стабилност, ни лексикализацију као фразеолошко обележје није једноставно описати с обзиром на то да је термин полисеман, да се користи у различитим областима лингвистике (творби речи, семантици, фразеологији, дијахронијској лингвистици), али и да се у лингвистичкој пракси веома често мање или више непрецизно употребљава. За потребе фразеолошких испитивања неопходно је разликовати два одређења овог термина:

1. лексикализација као интегрисаност фразеологизма у фразеолексикон и
2. лексикализација као дијахронијски процес формалне изолације и семантичке демотивације.

2. 3. 1. ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА КАО ИНТЕГРИСАНОСТ ФРАЗЕОЛОГИЗМА У ФРАЗЕОЛЕКСИКОН

Наведено одређење овог термина се односи на чињеницу да фразеологизми представљају јединице које на основу својих формалних и семантичких карактеристика припадају посебном и уређеном подсистему, (фразео)лексикону једног језика. Међу овим јединицама успостављају се идентични парадигматски односи као и међу осталим јединицама лексикона (морфемама и лексемама).¹⁹ Овакво одређење термина лексикализација (нем. *die Lesikalisierung*) специфично је и за лексеме, чиме се инсистира како на својеврсној блискости између лексеме и фразеологизма, тако и на њиховом корелативном односу (упор. и напомену 3), а посебно с обзиром на чињеницу да

¹⁹ О делимично различитим ставовима о томе шта улази у састав лексикона једног језика уп. Драгићевић 2010: 40 и даље; Širka 1998: 16 и даље; Schippan 1992: 1 и даље.

се и лексеме и фразеологизми у одређеном конкретном исказу „не `продукују`, већ `репродукују` као `готове` јединице лексикона“ (Fleischer 1997: 63). Одређење лексикализације у смислу репродуктивности за неке немачке фразеологе је једно од најбитних обележја свих супкласа фразеологизама (Häusermann 1977: 44), а чињеница да је лексикализација у овом значењу у једнакој мери иманентна и лексемама и фразеологизмима била је мотив за конструисање два термина у немачкој фразеологији, паралексем (нем. *das Paralexem*) и фразеолексем (нем. *das Phraseolexem*), од којих се први никада није ни етаблирао у озбиљнијем смислу, а други се све ређе користи.

Лексикализација схваћена као репродуктивност и интегрисаност у (фразео)лексикон се може посматрати и као релевантан критеријум на основу којег се фразеологизми могу дистинговирати од слободних синтагми/реченица у синтакси. Потоње структуре нису лексикализоване, нису део лексикона, нису `репродуктивне` и у сваком конкретном исказу се формирају од јединица лексикона према семантичкој компатибилности и морфосинтаксичкој регулативи специфичној за сваки језик посебно. Наведена чињеница је и мотивисала специфично становиште у бившој совјетској лингвистици да је фразеологија специфичан међусистем између нивоа речи и нивоа реченице (Häusermann 1977: 59).

Овако дефинисана лексикализација може се посматрати и као специфичан критеријум за поделу фразеологизама једног језика на два велика подскупа. Први подскуп би чинили лексикализовани фразеологизми, репродуктивне структуре јединственог значења са минимално две компоненте које су лематизоване у реченицама, које се сматрају основним јединицама система и које су предмет проучавања системске (теоријске) фразеологије. Други подскуп би представљали околионални фразеологизми²⁰, вишекомпонентске структуре

²⁰ Посебну подгрупу околионалних фразеологизама представљају ауторски фразеологизми (нем. *der Autor(en)phraseologismus*). Они потичу од познатих књижевника који у циљу постизања одређеног стилског ефекта свесно конструишу специфичне структуре и дају им тачно одређено значење у књижевном делу или, пак, на већ уобичајен начин од лексикализованих фразеологизама различитим процесима творе нове околионалне структуре. За ово може послужити пример из романа „*Die Blechtrommel*“ Гинтера Граса (Günter Wilhelm Grass) у којем аутор паралелним процесима контаминације и катахресе од два лексикализована фразеологизма *alles in einen Topf werfen* (*ugs. `alles, alle gleich schlecht beurteilen, ohne die bestehenden*

јединственог значења које немају обележје репродуктивности, нису узелног карактера и по правилу нису лематизоване у речницима. Оказионални фразеологизми настају компонентском модификацијом од једног лексикализованог фразеологизма или амалгирањем, фузијом, контаминацијом или катахрезом од два или више лексикализованих фразеологизама (уп. 2.2.3.2.4., пример (52) и напомену 13). Овако настали фразеологизми веома често могу имати обележје комплексности семантизма јер представљају неку врсту аналога, а тиме и алузије на лексикализоване фразеологизме од којих настају, најчешће се јављају у специфичним врстама/деловима текста (новински наслов, реклама, аналитички друштвени текстови, књижевни текстови) и по правилу су предмет фразеостилистике, текстуалне лингвистике и прагмалингвистике. (уп. 2.2.3.2.4., пример (52) и напомену 13). Оказионални фразеологизми временом могу да постану лексикализовани.

2. 3. 2. ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА КАО ДИЈАХРОНИЈСКИ ПРОЦЕС ФОРМАЛНЕ ИЗОЛАЦИЈЕ И СЕМАНТИЧКЕ ДЕМОТИВАЦИЈЕ

Овако схваћена лексикализација превасходно се везује за домен дијахронијски усмерене творбе речи где означава постепен процес преласка творбених конструкција (сложеница и деривата) у структуре које се синхронијски услед настале контаминације међу конституентама не могу лако сегментисати и могу се сматрати симплексима (уп. Nübling и др. 2006: 142; Donalies 2007: 66 и даље). Услед извршених формалних промена у наведеним случајевима долази и до семантичке демотивације. Тако је нпр. данашњи симплекс **Welt** настао од ствн. детерминативне сложенице **weralt** са транспарентним значењем `Menschenalter`, а данашња именица **Adler** у ствн. периоду је такође била детерминативна сложеница са мотивисаним значењем: ствн. **adelar** `Edelaar`. Услед оваквих

Unterschiede zu berücksichtigen`) и [*verschiedene*] *Sachen unter einen Hut bringen* (ugs. `etw. Verschiedenartiges einigen, unter Einklang bringen`) твори нови оказионални фразеологизам: [...] *denn eine Möve [sic!] nimmt alles mit, ist keine empfindliche Taube, schon gar nicht keine Krankenschwester – es wäre auch allzu einfach, könnte man alles, was Weiß trägt, in einen Hut werfen, in einen Schrank stecken.* (Пример преузет из: Sialm/Burger 1982: 87.) Уколико временом дође до њихове лексикализације и стабилизације значења, ауторски фразеологизми се због свог познатог порекла могу посматрати као супкласа крилатица (уп. 3.2.12.).

дијакхронијских процеса се, супротно Фрегеовом принципу²¹ (Frege), значење целе творбене конструкције више не може интерпретирати као прост збир појединачних значења конституената.

Овако дефинисан термин лексикализација се много ређе користи и у фразеологији као својеврстан хипероним за све семантичке и формалне процесе који доприносе настанку новог фразеологизма од слободне синтагме (Simeon 1969: 754). Уместо термина лексикализација са овако дефинисаним значењем у фразеологији се много чешће користи термин примарна фразеологизација (нем. *die primäre Phraseologisierung*) (Мршевић-Радовић 1987: 32-33; Römer 2006: 201; уп. и 5.1.1.). Комплексност овако схваћене лексикализације огледа се у садејству процеса на различитим језичким нивоима: од семантичких се издвајају специјализација значења и идиоматизација, а од формалних непродуктивност синтаксичког модела према којем је настала конструкција, потпуна позициона стабилност компонената и губљење флексије код истих (Coulmas 1985: 254-255):

(67) *des Weges kommen* (*veraltend* `daherkommen`) – непродуктиван синтаксички модел, *mit Ach und Krach* (*ugs.* `mit Mühe und Not, nur unter großen Schwierigkeiten`) – потпуна позициона стабилност компонената, *Grund und Boden* (`Land-, Grundbesitz`): *der Wert meines Grundes und Bodens* (губљење флексије код прве именичке компоненте; уп. и напомену 3).

Очигледно је да лексикализација у овом значењу у контексту фразеологије корелира у извесној мери и са терминима идиоматизација, синтаксичка, али и морфолошка стабилност. Неки аутори чак и изједначавају идиоматизацију и овако схваћену лексикализацију (уп. 2.4.1.), не разликујући довољно узрок и последицу, односно динамизам и стање као резултат окончаног динамизма. Принципијелно увек треба имати у виду да је код оваквог одређења лексикализације реч о динамичким процесима настанка фразеологизма од слободне синтагме, што за последицу може имати идиоматичност, синтаксичку

²¹ Семантички принцип композиционе регуларности (нем. *die Kompositionsregularität*) по којем је значење комплексних структура резултат збира појединачних значења њихових саставних делова и њихове синтаксичке организације. Назван је по немачком логичару Фрегеу (Frege 1848-1925), а представља антипод феномену идиоматизације (Günther 2000: 218).

стабилност и специфичности у морфологији компонената. Овакав концепт лексикализације може да доведе и до феномена граматикализације, тј. појаве да један фразеологизам из своје уобичајене лексичко-семантичке парадигме пређе у нову граматичку (морфолошку) парадигму и буде функционализован у језичком систему (Römer 2006: 215). Граматикализација подразумева и својеврсну „деградацију аутономне језичке јединице и њен прелазак у зависну категорију“ (Forgács 2004: 137). Овакав прелазак по правилу је праћен најпре повећањем синсемантичности на нивоу значења, а потом и структурним преиначењем (Ivić 2001: 190; Forgács 2004: 137). Тако је нпр. минимални фразеологизам из супкласе структурних у форми ПрФ

(68) *auf Grund* (‘begründet, veranlasst durch, wegen’)

прешао у нову граматичку парадигму и третира се као секундарни предлог са ген. валентношћу (уп. Diewald 1997: 65 и даље).

С обзиром на постојање већ етаблираног термина примарна фразеологизација, али и с обзиром на врло нејасан однос између овако дефинисане лексикализације на једној страни и идиоматизације и структурне стабилности на другој, термин лексикализација би у овом његовом значењу требало веома опрезно употребљавати у контексту фразеолошких истраживања.

Уместо закључка, а свакако јасноће и прегледности ради: у тексту ће се термин лексикализација користити само у првом од наведених одређења. Фразеологизам је лексикализован уколико је лематизован у речнику, уколико, дакле, представља узелну језичку јединицу фразеолексикона.

2. 4. ИДИОМАТИЧНОСТ

Ни идиоматичност (нем. *die Idiomatizität*) као посебно обележје неких фразеолошких супкласа није једноставно одредити најмање из два разлога. Први од разлога је тај што се и при одређењу овог обележја истраживач конфронтира са својеврсном терминолошком конфузијом²², а други треба тражити у чињеници

²² За идиоматичност у немачкој фразеологији постоји читав низ парцијалних терминолошких синонима: изолација значења (нем. *die Bedeutungsisolierung*), демотивација (нем. *die Demotivierung*), лексикализација (нем. *die Lexikalisierung*), идиосинкразија (нем. *die*

да је идиоматичност веома комплексан феномен који се у литератури интерпретира на различите начине који су често недовољно јасни и консеквентни.

Уобичајено је да се у немачкој фразеологији о идиоматичности говори у ширем (формалном) и ужем (семантичком) смислу (Burger 2003: 31).

2. 4. 1. ФОРМАЛНО ОДРЕЂЕЊЕ ИДИОМАТИЧНОСТИ

Формално одређење идиоматичности мање је значајан приступ у опису овог фразеолошког обележја. Овако схваћена идиоматичност по правилу се везује и идентификује са лексикализацијом као динамичким процесом формалне стабилизације и семантичке транспозиције или за структурне специфичности фразеолошког формата које одступају од уобичајених морфолошких и синтаксичких правила која важе за слободне синтагме/реченице (Söhn/Römer 2006: 144; Römer/Matzke 2005: 158; Forgács 2004: 137 Burger 2003: 31). На овај начин се идиоматичност делимично идентификује са феноменом формалне рецесивности, али и са одређеним моментима везаним за посебно обележје системске стабилности фразеолошког формата (уп. 4.1., 2.2.3.1.2., 2.2.3.1.4., 2.2.3.1.5., 2.2.3.1.6., 2.2.3.2.1., 2.2.3.2.2., 2.2.3.2.4., 2.2.3.2.5. и 2.2.3.2.6.).

Вероватно је да овако неоправдана идентификација различитих феномена проистиче из чињенице да постоји висок степен корелативног односа између системске стабилности фразеологизма и могућег присуства различитих видова рецесивности на једној и идиоматичности на другој страни.

2. 4. 2. ИДИОМАТИЧНОСТ У УЖЕМ СМISЛУ

У ужем смислу се идиоматичност везује само за укупно значење фразеологизма и његову унутрашњу семантичку структуру. Идиоматичношћу у ужем смислу се чешће оперише у лингвистичкој пракси и теорији. Концепти ужег одређења идиоматичности релевантни су и за фразеологију.

Idiosynkrasie) и идиоматизација (нем. *die Idiomatisierung*) (уп. Günther/Schaeder 2000: 285-286). Отежавајући моменат је то што њихова употреба у литератури није узуализована.

Методолошки идиоматичност у ужем смислу није једноставно свеобухватно одредити с обзиром на чињеницу да је овај феномен у литератури негативно дефинисан. Уобичајено се ово фразеолошко обележје описује као појава да укупно значење фразеологизма није проста синтеза појединачних ендосемемских значења лексема које га као компоненте конституишу. Иако су ставови већине фразеолога унисони о томе шта идиоматичност није, готово никоме до сада није пошло за руком да понуди једнозначно и лингвистички прихватљиво тумачење шта под овим обележјем треба подразумевати и шта идиоматичност јесте. Недостатак јединствене дефиниције у немачкој, а вероватно и у осталим фразеологијама, најчешће се компензује рефлексјама о појединим аспектима овог феномена које су често сликовито и перифрастично формулисане.

Флајшер и Гресијано идиоматичност посматрају као ирегуларни семантички однос и дискрепанцу између целовитог фразеолошког значења и појединачних ендосемемских значења лексема које га као компоненте чине (Fleischer 1997: 30; Greciano 1982: 296). Очигледно је да су наведени аутори прихватили и у немачку фразеологију импортовали становиште бивше совјетске лингвистике у којој се идиоматичност одређује као непостојање било какве семантичке релације између значења фразеолошких компонената и њиховог значења као лексема у слободној, нефразеолошкој употреби (Telija 1975: 417). Овome треба додати и тезу коју износи Сабитова. Према овој ауторки идиоматичност се може схватити и као посебно и додатно значење које је резултат синтезе компонената у фразеолошком формативу (Sabitova 1977: 120). Сликовито говорећи о специфичаном „семантичком вишку вредности“ (нем. *semantischer Mehrwert*) и „семантичкој метаморфози“ укупног фразеолошког значења у поређењу са уобичајеним значењем идентичних лексема у ванфразеолошкој употреби, Палм заправо поново износи став који је потекао у бившој совјетској фразеолошкој школи и који је двадесет година раније изнела Сабитова (Palm 1997: 9, 16). Као покушај додатног објашњавања идиоматичности из бивше совјетске у немачку фразеологију ушао је и термин семантичка трансформисаност (нем. *die semantische Transformiertheit*). Термин се немачким фразеолозима у почетку чинио веома функционалним за одређење суштине

идиоматичности (Burger 1989: 17), док се данас у литератури готово једва и среће. Бургеров став да суштину идиоматичности превасходно треба видети у раскораку између егзосемемског, тј. фразеолошког значења компонената на једној и основног, нефразеолошког значења идентичних формата када се јављају као лексеме у слободној употреби, односно литералног значења целе структуре, уколико је оно могуће и логично, са друге стране (Burger 2003: 31) није посебно сигнификантан у смислу доношења новог, једнозначног и лингвистички прихватљивог концепта који би био основа за одређења овог фразеолошког обележја.

Изнети пунктуелни и сликовити покушаји објашњења суштине идиоматичности интегрални су део фразеологије, али не доприносе много решењу лингвистичке апорије у вези са овим феноменом. И поред оваквог стања у теорији, олакшавајућа околност у пракси је то што ће сваки фразеолог на конкретном језичком материјалу најчешће бити у стању да јасно разликује идиоматизоване фразеологизме од оних који то нису. Много проблематичнијим се чини утврђивање степена идиоматичности у сваком конкретном случају.

2. 4. 3. ГРАДУЕЛНИ КАРАКТЕР ИДИОМАТИЧНОСТИ

И идиоматичност је у оквиру немачке класичне фразеологије била пренаглашавана и сматрана најзначајнијим дистинктивним обележјем фразеологизма као језичког знака. Последица оваквог става према наведеном феномену била је то да се класична фразеологија у својим истраживањима идиоматичности углавном окретала глобалним идиомима као фразеолошкој супкласи за коју је ово обележје везано у високом степену и код које се оно најчешће може интерпретирати на парадигматичан начин, док је парцијална идиоматичност најчешће презентована на супкласи компонентних идиома који се по овом питању могу сматрати прототипским. Остале супкласе са нижим степеном идиоматичности углавном су остајале на маргинама фразеологије и нису проучаване на адекватан начин, док су супкласе без обележја идиоматичности по правилу остајале изоквирене из фразеолошких дискусија.

Дугогодишња фокусираност немачке теоријске фразеологије на проучавања глобалних и компонентних идиома за последицу је имала не само неминовно сужавање предмета истраживања ове дисциплине, већ и антиципирање одређених премиса које су претендовале да постану општеважеће, а које су донете само на основу испитивања високо идиоматизованих фразеологизама. У каснијој фази развоја фразеологије, од средине 80-их година XX в., наведене премисе постепено су допуњаване, модификоване и подвргаване корекцијама.

Данас се много оправданијим сматра становиште да је идиоматичност само једно од четири дистинктивна фразеолошка обележја и о њему је упутније говорити из перспективе његове градуелности: ово је обележје само неких од укупног броја фразеологизама који чине фразеолексикон једног језика, специфична је само за одређене фразеолошке супкласе и код различитих фразеологизама из исте супкласе може бити присутна у вишем или нижем степену. На основу овога је најпримереније и у стручном смислу најтачније говорити о својеврсном афинитету који одређене фразеолошке супкласе показују према идиоматичности.

Без изузетка се идиоматичност везује за супкласе глобалних и компонентних идиома, кинеграма, идиоматских фраза и крилатица (уп. 3.2.1.1., 3.2.1.2., 3.2.2., 3.2.9., 3.2.12.), а у различитим степенима је присутно код компаративних, геминатних и терминолошких фразеологизама, функционалних глаголских спојева и пословица са сликом (уп. 3.2.3., 3.2.5., 3.2.6., 3.2.8. и 3.2.10.3.). Непостојање афинитета за идиоматичност специфично је за супкласе прагматичких и моделираних фразеологизама, колокација и топоса²³ (уп. 2.2.2., 3.2.4., 3.2.7. и 3.2.11.).

²³ Веома ретко се идиоматизовани фразеологизми збирно називају фразеологизмима са синтетичким значењем (нем. *Phraseologismen mit synthetischer Bedeutung*), док се оне коокуренце за које није специфично обележје идиоматичности збирно називају фразеологизмима са аналитичким значењем (нем. *Phraseologismen mit analytischer Bedeutung*) (уп. Telija 1975: 377).

2. 4. 4. УЗРОЦИ НАСТАНКА ИДИМАТИЧНОСТИ

Узроке за настанак идиоматичности треба видети у веома комплексним језичким процесима транспоновања значења који могу бити базирани на:

1. метафори
2. метонимији и синегдохи.

2.4.4.1. Метафорично транспоновање значења као узрок настанка идиоматичности

Метафора (нем. *die Metapher*) настаје тако што се једна реч (*verbum proprium*) супституише другом (*immutatio*) на основу утврђене заједничке или сличне особине (*tertium comparationis*) два појма који су именовани наведеним речима (Vollers-Sauer 2000a: 437; Diewald 1997: 42-43; von Wilpert 1969: 480). У лингвистичким истраживањима неопходно је правити разлику између поетске или акциденталне метафоре и хабитуалне или ексметафоре, при чему је за лингвистику од значаја ова друга. За разлику од поетске која је субјективна, оказионална, а тиме и уникатна, остварује првенствено естетску функцију и намеће већи број могућности за интерпретацију, језичка метафора је узелна, лексикализована, а тиме и предвидљива и поновљива. Она не допушта различита тумачења услед своје затворене семичке структуре и због тога ју је могуће значењски описати. Ексметафора остварује првенствено комуникативну функцију (Ковачевић 2000: 30; Ковачевић 1998: 171; Palm 1997: 14-15).

Као резултат метафоричног транспоновања значења настају две групе фразеологизама (Palm 1997: 12-13; Burger 2003: 60; Greciano 1982: 297):

- 1.) мотивисани метафорични фразеологизми (нем. *durchsichtige Metaphorisierungen*) и
- 2.) опацификовани или демотивисани фразеологизми (нем. *undurchsichtige Metaphorisierungen, opake Phraseologismen*).²⁴

²⁴ Немачки термини *durchsichtige/undurchsichtige Metaphorisierungen* нису најсрећније решење јер више имплицирају процес метафоричног транспоновања значења него његов резултат, тј. фразеологизме који су настали овим путем.

1.) Мотивисани метафорични фразеологизми

Метафорично транспонованье значења најједноставније се региструје код оних фразеологизама код којих је очувана мотивна слика (нем. *das Bild, die Bildhaftigkeit*) и који имају могућност дуалног кодирања, тј. за које се везује хомонимна слободна синтагма литералног значења. Она је са фразеологизмом у дисјунктивном семантичком односу јер се искључују у истом контексту. Овакви фразеологизми имају висок степен експресивности:

(69) *jmdm. die Pistole auf die Brust setzen* (‘jmdn. zu etw. zwingen, jmdn. unter Druck setzen’), *einen alten Baum versetzen* (‘einen alten Menschen zwingen, sein Heim, in dem er gleichsam wurzelt, zu verlassen’), *alle Brücken hinter sich abbrechen* (‘sich von allen bisherigen Bindungen endgültig lösen’).

Феномен мотивне слике у фразеологији још увек није једнозначно одређен и доста често се меша са термином сликовитост²⁵ (нем. *die Bildlichkeit*). Осим фразеологије, овим појмом оперишу и лексикологија, семантика, стилистика и психоллингвистика. Уобичајено се под термином мотивне слике у ужем смислу подразумева визуелна или аудитивна конкретизација значења појединих компонената унутар фразеологизма. Мотивне слике базиране на логичном поретку ствари и замисливе у реалном животу (у основи свих претходно наведених фразеологизама) називају се копије (Rothkegel 2004: 392). На овај начин је сложен психоллингвистички процес декодирања фразеологизма са сликом синергички „потпомогнут“ учешћем чула. Истраживања показују да се захваљујући слици индиректно може одредити и степен семантичке аутономије појединих компонената унутар фразеологизма (Kramer 1986: 292-293; Buhofer

²⁵ Сликовитост фразеологизма превасходно је стилистичка категорија и градуелног је карактера. Под овим термином у најопштијем смислу треба подразумевати његову експресивност, фигуративност и посебан стилски ефекат у тексту. Термини у овој области нису јединствени. Бургер употребљава и термин *Bildkräftigkeit*. Често неоправдано изједначавање термина слика и сликовитост мотивисано је не само терминолошком паронимијом и у немачком и у срп. језику, већ и чињеницом да су слика и сликовитост категорије које истовремено припадају семантици, лексикологији, фразеологији, а у најопштијем смислу и логици, али и тиме да фразеологизми настали метафоричним или метонимијским транспонованьем значења имају и слику, али и висок степен експресивности и сликовитости.

1999: 203; Burger 2003: 92-93). У најширим, често више филозофски него лингвистички усмереним концептима, под феноменом слике се подразумева било који сегмент неког израза који доприноси било каквом, чак и темпоралном или локалном, психолошком или физичком „ситуирању“ значења целог израза јер је на овим категоријама базиран сваки метафорични/метонимијски пренос²⁶ (Schemann 1982: 92). За дискусију о провидним метафоризацијама довољним се чини уже одређење термина слика.

2.) Опацификовани/демотивисани фразеологизми

Опацификовани фразеологизми чине ону групу фразеологизама који су настали метафоричним транспонованем значења, али код којих се не може увидети нити одредити мотивна слика у основи метафоричног преноса јер је дошло до *опацификације* (нем. *die Opaziefizierung, die Opakheit*), тј. до њеног потпуног затамњења (Greciano 1982: 297). Услед затамњења код оваквих фразеологизама није могућа актуализација слободне синтагме. Непостојање мотивне слике код опацификованих фразеологизама не утиче на њихову експресивност (Мршевић-Радовић 1987: 34).

До опацификације по правилу долази услед дејства ванјезичких фактора: због друштвених, историјских, али и економских промена током развоја једне заједнице садржај мотивне слике одлази у њену културну/политичку прошлост. Некада опацификација може да наступи и због тога што је садржај мотивне слике везан за уже и специфичне области људске делатности услед чега остаје изолован од већине говорника. Мотивна слика и транспоноване значења могу се утврдити једино на основу података у речницима, али и познавања културне историје одређене језичке заједнице. Драгоцени подаци у овом контексту могу се добити од етнологије, културне антропологије, митологије и сродних хуманистичких дисциплина. Повезивање наведених дисциплина са

²⁶ На основу оваквог одређења слике Шеман у наведеном раду тврди да би се и неки функционални глаголски спојеви могли оквалификовати као фразеологизми са сликом с обзиром на то да вербална компонента унутар њих може да спецификује категорију аспектуалности (уп. 3.2.8.2. и примере (121)). У класичној фразеологији овакво становиште се чини екстремним.

фразеологијом у основи је различитих културолошких концепата проучавања фразеологизама једног језика.²⁷

Опацификација мотивне слике само је релативан индикатор старости фразеологизма, што показују следећи примери:

(70) *die Streitaxt/das Kriegsbeil begraben* (einen Streit beenden, Frieden schließen, die Feinseligkeiten einstellen), *blaues Blut* (Adel),²⁸

(Примери преузети из: Krüger-Lorenzen 2001)

мада има и оних опацификованих фразеологизама који потичу из млађе културне и језичке историје:

²⁷ Повезивање наведених области са фразеологијом као и изучавање фразеологизама једног језика кроз призму културе, традиције, митологије, етнологије и антропологије има дугу традицију у немачкој фразеологији. Овакав концепт у научном смислу међу првима је почео да негује Зајлер, оснивач немачке паремиологије (уп. Seiler 1922: 243 и даље). На темељу синтезе фразеологије, културологије, историје и етнологије настало је 2001. године и прво издање речника *Deutsche Redensarten und was dahintersteckt* аутора Курта Кригера-Лоренцена (Kurt Krüger-Lorenzen), обједињени једнотомник раније издата три фразеолошка речника истог аутора: *Das geht auf keine Kuhhaut*, *Aus der Pistole geschossen* и *Der lachende Dritte*. У овом духу конципиран је и Рерихов велики двотомни речник *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* на којем је рађено преко десет година и чије се треће издање појавило 1974. године.

И у нашој фразеологији негује се културолошки приступ у проучавању фразеологизама. Врло компетентни закључци из ове области српске, али и шире словенске фразеологије могу се наћи у најновијој монографији *Фразеологија и национална култура* Д. Мршевић-Радовић из 2008. године. Ово је прва студија већег обима која српске фразеологизме третира из наведене визуре.

²⁸ Мотивна слика првог од наведених фразеологизама налази се у старогерм. митологији. Бог муње и грома, Донар/Тор (нем. *Donar/Thor*) носио је своју секиру како би победио митско биће у облику змије (нем. *Midgardschlange*) које окружује Мидгард (нем. *Midgard*). Стари Германи су сматрали да је Мидгард средиште укупног живог света и живота, а мир међу људима и боговима је трајао само у периоду када је Донарова секира била закопана (уп. Krüger-Lorenzen 2001: 260). О даљим појединостама у вези са наведеним божанством уп. и Golther 1996: 242 и даље и Simek 1984: 465-466. Метафорично транспоновање значења уочава се и код другог веома старог фразеологизма. Мотивна слика ове коокуренце везана је за рани средњи век и пропаст визиготске владавине у Шпанији 711. године када су визиготска племена и њиховог краља родериха (Roderich) поробили Арабљани и Мавари. Тамнопути Мавари тврдили су да њихови поробљени претходници имају плаву крв због чињенице да се на белој пути какву су имали Визиготи, а на коју Мавари, пак, нису били навикнути, могу уочити већи крвни судови плаве боје (уп. Krüger-Lorenzen 2001: 45).

(71) *ein unsicherer Kantonist* (‘ein Mensch, auf den man sich nicht verlassen kann, eine wankelmütige Person’).²⁹

(Пример преузет из: Krüger-Lorenzen 2001)

На основу наведених примера се закључује колико истраживач мора бити обазрив при доношењу закључака по питању старости и тачног датирања одређених окуренци на основу опацификоване мотивне слике.

Фразеологизми који садрже рецесивне компоненте (уп. 4.2.5.1. и 4.2.5.2.) по правилу имају висок степен опацификације.

2.4.4.2. Метонимија и синегдоха као узроци идиоматичности

Посебни начини транспоновања фразеолошког значења којима је провоцирана идиоматичност могу да буду базирани на метонимији (нем. *die Metonymie*) и синегдохи (нем. *die Synekdoche*).

О метонимији као фактору идиоматизације у немачкој фразеологији мање је писано. Она је остала у сенци метафоре, често се сводила на њу и сматра се мање проученом (Burger 2003: 82; Palm 1997: 15; Diewald 1997: 53). Метонимија спада у ред семантичких фигура и дефинише се као замена једне речи другом, при чему се између денотата именованих наведеним речима претпоставља одређена логичка или каузална веза (Däschler 2000: 439; Bußmann 1990: 439; Мршевић-Радовић 1987: 36):

(72) *weg vom Fenster sein* (ugs. 1. ‘von der Öffentlichkeit nicht mehr beachtet, nicht mehr gefragt sein’; 2. ‘seine Stellung, Position verloren haben’), *das falsche/richtige Parteibuch haben/besitzen* (‘[im Hinblick auf die Karriere o. Ä.] der falschen/richtigen Partei angehören’).

²⁹ За наведени фразеологизам мотивна слика налази се у историјској чињеници да је пруски краљ Фридрих Вилхелм I (Friedrich Wilhelm I. von Preußen) током своје владавине 1713-1740. за потребе регрутације и служења обавезног војног рока земљу поделио у кантоне. Особе које су покушавале на различите начине да избегну регрутацију и војни рок, покушавале су да се сакрију на различитим пребивалиштима и називале су се *ein unsicherer Kantonist*. Метафоризацијом примарне мотивне слике добијено је данашње значење (уп. Krüger-Lorenzen 2001: 155). Подаци о времену владавине пруског краља Фридриха Вилхелма I релевантни су за фразеологију у смислу могућности датирања наведеног фразеологизма. На основу времена његове владавине може се закључити да је у питању млађи фразеологизам.

Синегдоха се заснива на логичкој вези део:целина (партонимија, *pars pro toto*) или целина:део (*totum pro parte*). С обзиром на постојање тачно дефинисане каузалне везе, синегдоха се може сматрати и дериватом метонимије:

(73) ***in Lohn und Brot stehen*** (*veraltend* `eine feste Anstellung haben`),
einen dicken Bauch haben (*derb* `schwanger sein`).

Закључак. Диференцијална обележја фразеологизама у односу на остале језичке знаке није једноставно описати. Сви нивои системске стабилности фразеологизама (морфолошки, синтаксички и компонентски) сами за себе, али и међусобно, на данашњем нивоу сазнања представљају веома компликован, некада непрегледан, а уједно и често недовољно јасан скуп правила, али и тенденција које се често могу и међусобно преплитати. Преостала два фразеолошка обележја, лексикализација и идиоматичност, али и велики број потпуно различитих фразеолошких супкласа (уп. поглавље 3.) од којих многе нису детаљно ни испитиване, посебно по питању системске стабилности, само додатно могу компликовати већ оптерећену слику о фразеологизму као језичком знаку.

Терминолошка неуједначеност, тачније речено терминолошка конфузија, представља додатни проблем који битно може да успори акцептирање информација у вези са обележјима фразеологизма као језичког знака. Комплексност фразеолошких обележја, а много више теоријско-методолошка неконсеквентност на лингвисте из других области могу да делују веома демотивишуће, што веома често представља својеврсну баријеру за интердисциплинарност и отварање фразеологије према другим областима лингвистике.

Недоречености, некохерентности, контрадикторности, веома мали број случајних и не увек пажљиво одабраних примера у литератури представљају терен који се у перспективи мора истражити много детаљније, целовитије и на већем узорку. Тесна сарадња теоријске фразеологије, семантике, синтаксе и морфологије уз доследност у методологији представљају *conditio sine qua non* у будућим истраживањима из којих би требало да уследе много конзистентнији закључци. Несумњива корист будућих истраживања у овом правцу не тиче се

само теоријске фразеологије немачког језика, већ и осталих области теоријске, али и примењене лингвистике.³⁰

2. 5. ДЕФИНИЦИЈА ФРАЗЕОЛОГИЗМА КАО ЈЕЗИЧКОГ ЗНАКА

Из досадашњих примера је уочљиво да се фразеолексикон немачког (а и било ког другог) језика састоји од формално и семантички веома хетерогених структура. Овом чињеницом мотивисана су и различита, често и опречна одређења и дефиниције фразеологизама. У литератури се издвајају уже и шире дефиниције фразеологизама, при чему треба нагласити да ниједна од дефиниција не покрива у истој мери сва обележја свих фразеолошких супкласа³¹ (уп. поглавље 3).

³⁰ Управо овако многобројне тенденције, правила са великим бројем изузетака, недоречености, често нејасна слика о одређеној особини фразеологизма, али и чињеница да се фразеологизми укупно могу схватити и као специфичан секундарни семиотички систем (Burger 2003: 80-81) намећу се као посебан проблем везан за фразеодидактику, област која се бави фразеологизмима у процесу наставе одређеног језика као страног у институционализованим условима. Начелно се може рећи једноставно правило да фразеологизме услед наведених обележја не би требало обрађивати на нижим нивоима, већ их оставити за оне више, граматичку и лексичку не презентовати, не увежбавати и не семантизовати на фразеологизмима услед могућих одступања по питању синтаксе и морфологије, као и због специфичности егзосемемске употребе компонената и честог непостојања семантичког паралелизма са њиховом ендосемемском употребом када фунгирају као лексеме. Због специфичности секундарне номинације други нивои језичке грађе и лексика би требало да имају приоритет приликом презентације у уџбеницима немачког као страног. При избору фразеологизама у дидактичке сврхе руководити се тиме да се бирају они који подлежу системским морфосинтаксичким правилима, а избегавати оне са одређеним степеном системске блокираности. У најдрастичнијем виду их је, према правилу *primum non nocere*, у зависности од нивоа, образовног профила и типа школе боље и изоставити из наставног процеса и уџбеничког материјала.

³¹ Став да се једном општом дефиницијом не могу на најцелисходнији начин обухватити сва обележја свих супкласа заступљен је и у српској фразеологији. У намери да избегне парцијална одређења која би претендовала да буду општа, а уједно се позивајући и на релевантну литературу, Д. Мршевић-Радовић у својој монографији полази од различитих, парцијално синонимних термина (фразеолошка јединица, фразеологизам, идиом, идиоматска фраза, устаљена фраза, устаљени обрт, фразем) и, дефинишући их на консеквентан и јасан начин, решава проблем недоречености општих дефиниција, а уједно, што је такође од великог значаја, решава и питања једнозначног одређења наведених термина (уп. Мршевић-Радовић 1987: 11 и даље). Слична тумачења, а позивајући се на претходну ауторку, наводе се и код других наших аутора (уп. Драгићевић 2010: 24-25). И лингвистике у нашем окружењу, нпр. босанска, заснивају се на идентичним, местимично мање конзистентним претпоставкама и веома сличним размишљањима по питању одређења фразеологизма изнетим у монографији Д. Мршевић-Радовић (уп. Таповић 2000: 22 и даље).

2. 5. 1. УЖЕ ДЕФИНИЦИЈЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМА

Уже дефиниције фразеологизама везују се превасходно за бившу источнонемачку фразеологију и класичну фразеолошку школу (уп. напомену 4). Ове дефиниције које ни данас нису изгубиле на актуелности односе се на структуре из центра фразеолексикона и не обухватају периферне фразеолошке супкласе. Готово све уже дефиниције базирају се превасходно на специфичностима семантике фразеологизма.

Флајшер фразеологизме дефинише као спојеве речи са најмање једном аутосемантичном компонентом који показују обележја идиоматичности, стабилности и лексикализације, а поред наведеног немају облик реченице (Fleischer 1997: 68). Степанова и Чернишева фразеологизме одређују као устаљене билатералне јединице лексикона који се одликују вишекомпонентским саставом формата и идиоматичношћу (Stepanova/Černyševa 1975: 206-207). Слично одређење фразеологизма као језичког знака износи и Шипан, представница бивше источнонемачке лингвистике, одређујући их као структуре које се одликују репродуктивношћу, стабилношћу, лексикализацијом и идиоматичношћу (Schippa 1992: 47-48). За Хојзермана је семантика фразеологизама као полазиште у дефинисању овог језичког знака од секундарног значаја, иако се на основу примера које наводи у својој монографији и код овог аутора имплицитно намеће исти став као и код претходно наведених. Овом аутору се као основно полазиште за дефиницију фразеологизма доминантним и релевантним чине лексикализација и стабилност, што је у оквиру „класичне“ фазе у немачкој фразеологији ређи случај. „Јединице овог [фразеолошког – прим.аут.] нивоа одликују се стабилношћу. [...] Код једног броја њих установили смо репродуктивност и овај део, праве чврсте спојеве, назваћемо фразмима“ (Häusermann 1977: 59).

Инсистирањем на присуству макар једног базичног елемента (уп. 2.1.) на основу наведених дефиниција се из фразеологије искључују минимални фразеологизми (уп. 2.1.), а инсистирањем на обележју идиоматичности у свим дефиницијама *a priori* се искључују оне фразеолошке супкласе без присуства/са ниским степеном присуства овог обележја: прагматички и моделирани

фразеологизми, колокације, функционални глаголски спојеви и топоси (уп. 2.2.2., 3.2.4., 3.2.7., 3.2.8. и 3.2.11.). Флајшером додатним синтаксичким критеријумом искључене су такође све фразеолошке супкласе које се у свом основном облику облигаторно јављају у форми реченице: паремије, топоси и један део крилатица (уп. 3.2.10. и 3.2.12.).

Из наведених чињеница сасвим је јасно зашто се овако конципиране дефиниције називају ужим. У методолошком и научном смислу наведену квалификацију изнетих дефиниција не треба вредносно тумачити и учитавати имплицитна, али неоправдана додатна значења да су уже дефиниције само парцијалне и да нису свеобухватне. Оне су проистекле из специфичног становишта о томе које јединице чине фразеолексикон немачког језика. Наведено уже становиште артикулисано је превасходно у оквиру бивше источнонемачке фразеологије. Дефиниције проистекле из наведеног ужег концепта и данас се сматрају апсолутно легитимним и валидним у фразеолошким истраживањима немачког језика.

2. 5. 2. ШИРЕ ДЕФИНИЦИЈЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМА

Шире дефиниције фразеологизма као језичког знака новије су од претходних, али се не може рећи да им представљају контрапункт. Оне се пре могу схватити као својеврсно уопштавање и нека врста мање или више успеле допуне ужих дефиниција. Превасходно се везују за бившу западнонемачку и швајцарску фразеолошку школу. Обе школе пледирају за шири оквир проучавања у фразеологији. У дефиницијама фразеологизма које су проистекле из ових школа уједно се рефлектују и шири концепти фразеологије као лингвистичке дисциплине.

У жељи да направи својеврсну синтезу ужих и ширих дефиниција, али и да помири ставове, Палм заправо не нуди јединствено одређење фразеологизма као језичког знака, већ само дефиницију централне фразеолошке супкласе идиома под којима сматра спојеве речи „испод нивоа реченице, различите синтаксичке структуре, са мање или више израженом семантичком транспозицијом компонената“ (Palm 1997: 1-2). Овако конципираном дефиницијом нешто више се

него код претходних аутора указује на градуелни карактер идиоматичности. Полазећи од наведене дефиниције идиома, ауторка у даљем тексту у фразеологизме у ширем смислу убраја и пословице/антипословице, велеризме (уп. 2.1. и напомену 5) и крилатице очигледно се руководећи имплицитном методолошком премисом да се целина фразеолексикона најбоље може сагледати само уколико се на адекватан начин дефинише његов централни део (Palm 1997: 3 и даље; уп. и напомену 31). У својој монографији Бургер фразеологизме дефинише као спојеве речи који су, чак и са могућим варијантама, познати члановима једне језичке заједнице (Burger 2003: 11). Овако широко Бургово одређење утицало је и на остале ауторе који фразеологизме готово на идентичан начин дефинишу као спојеве речи познате члановима једне језичке заједнице који се, као и лексеме, могу сматрати интегралним делом лексикона и обавезно, за разлику од лексема, имају обележје полилексикалитета (Römer/Matzke 2005: 158).

Не инсистирајући на интерној семантичкој структури и врсти компонената, шире дефиниције превасходно се базирају на конвенционалном карактеру фразеологизма и обележју полилексикалитета. На овај начин се структурним фразеологизмима (уп. 2.1.) признаје легитимитет аутономне супкласе. Додатним искључењем синтаксичког критеријума у ширим дефиницијама, аутономију и легитимитет фразеолошке супкласе стичу и пословице и топоси, структуре којима се традиционална фразеологија није бавила. Бенефит је, посебно када су пословице у питању, више него очигледан с обзиром на то да су оне традиционално и најчешће једнострано проучаване само из етнолошке и културолошке перспективе, али без чвршћег лингвистичког оквира.

У складу са ширим и новијим концептима *фразеологизми* се у раду дефинишу као лексикализоване, морфосинтаксички различито устројене и релативно стабилне структуре целовитог значења које се могу одликовати различитим степенима идиоматичности и чији се форматив састоји од минимално две компоненте.

3. СУПКЛАСИФИКАЦИЈА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Питања супкласификације фразеологизама стара су колико и фразеологија као лингвистичка дисциплина и у великој мери су допринела њеном утемељењу у поретку лингвистичких наука и издвајању из лексикологије.³² Упркос наведеној чињеници, питања класификације фразеолошког материјала и данас се могу сматрати актуелним јер нису решена на адекватан и јединствен начин. Враћање овом проблему у новијим радовима и сталне модификације већ узурпираних и етаблираних класификација само потврђују речено (Kühn 2007: 624 и даље; Römer/Matzke 2005: 193 и даље; Burger 2003: 33 и даље).

Са сигурношћу се може рећи да је питање класификације фразеологизама једно од централних јер од солидне класификације зависи бољи увид у структурне и семантичке особености појединих фразеолошких супкласа и њихов међуоднос, али и јасно одређење фразеолошког инвентара једног језика. Класификација фразеологизама је поред овога и веома комплексан сегмент у лингвистици с обзиром на бројне, а често и веома хетерогене критеријуме који могу бити полазиште за класификацију, али и с обзиром на сву комплексност фразеологизма као језичког знака и његова могућа идиосинкразијска обележја. Хетерогени критеријуми као полазиште за класификацију резултују могућношћу да се један исти фразеологизам може сврстати у сасвим различите супкласе, што у пракси може зависити од процене истраживача, врсте истраживања или школе којој истраживач припада. Понекад субјективна процена истраживача и честа акцидентална решења додатно компликују ситуацију и овом нивоу лингвистичких истраживања могу умањити степен егзактности. Са методолошког аспекта се може рећи да је питање класификације фразеологизама по правилу увек праћено једним парадоксалним правилом: што је класификација

³² Прве лингвистички релевантне класификације фразеологизама потичу из 40-их година XX в. и везују се за Виноградова и бившу совјетску лингвистику. Захваљујући совјетским германистима већ почетком 60-их година почињу да се импортују у бившу источнонемачку лингвистику и примењују на фразеолошком материјалу немачког језика, често и у свом изворном облику, примарно замишљеном за класификацију руских фразеологизама и без неопходних прилагођавања специфичностима немачког језика (уп. 3.2.1.2. и напомену 35).

кохерентнија, утолико ће резултовати већим бројем изузетака, а што је детаљнија, мање је применљива на конкретном језичком материјалу (Burger 1982: 20). Сличан став износи и Пилц сматрајући да лингвистички значај класификација у фразеологији суштински треба видети у томе што стално скрећу пажњу истраживача на она обележја која се тешко могу или се уопште ни не могу класификовати (Pilz 1981: 56-57). Наведене чињенице не би требало да иду у прилог томе да је било каква класификација фразеологизама немогућа, већ превасходно да скрену пажњу истраживачима да се могу наћи на клизавом терену у обради конкретног фразеолошког материјала, али и да препознају домете и границе сваке од постојећих класификација, ма колико оне носиле атрибуте флексибилности и довољне разуђености.

Немачка фразеологија уобичајено оперише двома великим групама класификација: елементарним и комплексним (Pilz 1981: 55-56; Pilz 1983: 344 и даље). За наведену поделу на којој се у немачкој фразеологији раније доста инсистирало нису нађена чак ни најсрећнија терминолошка решења с обзиром на то да наведени атрибути могу сугерисати њихов мањи или већи значај. Ма колико фразеолози елементарне класификације доживљавали као старије, непоуздане или наметнуте, оне су и данас актуелне и инкорпорисане су у оне комплексне. Обе групе класификација се по својој суштини не разликују битно јер за полазиште имају одређене лингвистичке критеријуме различитих нивоа. Разлике се пре могу дефинисати као сингуларност примењеног класификационог критеријума једног језичког нивоа код елементарних и симултаност примењених класификационих критеријума различитих језичких нивоа код комплексних. Превасходно формални критеријуми у елементарним и семантички, али и функционално-прагматички код комплексних класификација представљају додатну разлику између ова два полазишта. На овоме је базиран и резултат класификација: елементарним се добија мањи број недовољно издиференцираних супкласа и обратно.

3. 1. ЕЛЕМЕНТАРНЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Елементарне класификације се заснивају на одређеним критеријумима преузетим, разрађеним и етаблираним у другим лингвистичким дисциплинама. Овде спадају морфолошка, синтаксичка, дијахронијска и стилистичка. У елементарне би се могле уврстити и класификације базиране на критеријумима везаним за творбу речи. Саме за себе у фразеологији имају мањи значај, интегрисане у комплексне, представљају веома значајан додатни критеријум за правилно дистингвирање појединих супкласа фразеологизама.

Према морфолошкој класификацији сви фразеологизми се деле на хомоморфне, код којих базични елементи припадају истој класи речи, и хетероморфне са базичним елементима из различитих класа речи. Резултат овакве класификације јесу два подскупа неједнаке величине с обзиром на то да је хетероморфност базичних елемената обележје већине супкласа, док хомоморфност остаје резервисана за геминатне и један део моделираних фразеологизама, а може се јавити и у ретким случајевима код колокација у форми ИнфФ:

- (74) *kurz und bündig* (‘ohne Umschweife, mit wenigen, aber treffenden Worten’), *von Anfang bis Ende* (‘vollständig, ohne etw. auszulassen, ohne Ausnahme’), *baden gehen*.

Синтаксичка класификација нешто је разуђенија од претходне и обједињује различите синтаксичке критеријуме за поделу фразеологизама. Сви критеријуми на овом нивоу могу се оквалификовати као општији и ужи и специфичнији. Ужи синтаксички критеријуми примењују се додатно за класификацију различитих фразеологизама по супкласама, а истовремено служе за разликовање синтаксичких форми код чланова једне супкласе. На основу овог критеријума успостављена су сазнања о доминантним морфосинтаксичким облицима у појединим фразеолошким супкласама.

Синтаксички критеријуми важни су и за даље разврставање формално идентичних фразеологизама из исте супкласе, нпр. све глобалне идиоме у форми ИнфФ даље можемо поделити на оне са компонентама екстерне валентности или без њих. Под компонентом екстерне валентности се у фразеологији подразумева

лексички варијабилна компонента која је у основном облику фразеологизма репрезентована прономиналном анафором са или без предлога, конкретизује се приликом употребе фразеологизма, синтаксички зависи од вербалне компоненте као синтаксичког нуклеуса целог фразеологизма, може бити облигаторна и факултативна, а семантички се односи на фразеологизам као целину (Piitulainen 1996: 157; уп. и примере (40) и (44)):

- (75) ***jmdn. aus der Reserve locken*** (‘jmdn. dazu bringen, seine Reserve anderen Menschen gegenüber, seine Zurückhaltung, Vorsicht aufzugeben u. sich [spontan] zu äußern`), ***[mit etw.] den Rest machen*** (‘nordd. `sich den Rest einer Speise, eines Getränks nehmen`).

Доминантни синтаксички критеријум који се користи за установљавање диференцијалних обележја између различитих супкласа фразеологизама јесте основни облик у којем се фразеологизми јављају. На основу наведеног критеријума разликују се два подскупа. Први би чинили они фразеологизми који се облигаторно јављају у форми реченице, а потичу из супкласа пословица, топоса и једног дела крилатица. Други подскуп синтаксички потпуно хетерогеног састава чиниле би све структуре испод нивоа реченице: ИнфФ, НФ, АдјФ, ПрФ, АдвФ и ПронФ (уп. примере (83) и (85)). Наведене окуренце припадају свим осталим фразеолошким супкласама:

- (76) ***reden wie ein Buch/wie ein Wasserfall*** (‘unaufhörlich u. sehr viel reden`), ***kalte Ente*** (‘bowlenartiges Getränk mit Zitronenscheiben`), ***dumm/doof wie Brot/wie Stulle*** (‘salopp `sehr dumm`), ***am Ende der Welt*** (‘sehr weit entfernt`) ***ab und an*** (‘manchmal, von Zeit zu Zeit`).

Са функционалног аспекта, а овај аспект представља још увек недовољно испитану област фразеосинтаксе, фразеологизми се могу поделити на функционално дефективне и оне који то нису (уп. напомену 11.).

Дијахронијска супкласификација, називана често и културно-историјском, веома ретко се примењивала у немачкој фразеологији, највероватније услед неспремности фразеолога да одређене феномене дијахронијски фондирају и протумаче. У најширем смислу ће се на основу ове класификације успоставити дискретност између опсолетних фразеологизама,

оних који су постојали у одређеној старијој епохи у развоју језика, а који се сматрају изумрлим у синхронијском пресеку неке од млађих епоха, нпр.:

(77) *im Winter* (‘nicht zu rechter Zeit’), *vom Morgen und vom Abend* (‘von überallher, von allen Orten, aus allen Richtungen’), *Zeichen tun* (‘große, fast unmögliche Taten tun’),

(Примери преузети из: Ivanović 2006: 28-29)

и живих, оних који су присутни и у млађој језичкој епохи, односно у најужем смислу, који су присутни у савременом језику. Живи се фразеологизми са своје стране могу супкласификовати на мањи подскуп фразеологизама са *рецесивним обележјима* на различитим језичким нивоима формата (уп. 4.2.) и битно већи подскуп оних без обележја рецесивности.

Применом стилистике као критеријума за супкласификацију фразеологизама добијају се такође два скупа: мањи, семантички и морфосинтаксички хетероген скуп сачињен преваходно од стилски индиферентних фразеологизама и већи, такође веома хетероген скуп оних стилски маркираних и експресивних. Ови последњи се са своје стране могу делити на мање подскупове у зависности од припадности различитим стилским регистрима (узвишени, жаргонски, вулгарни).

И критеријуми проистекли из творбе речи веома су се ретко примењивали за даља класификовања фразеологизама, иако овај интердисциплинарни приступ може да расветли одређене динамичке процесе унутар фразеологикона. У овом контексту све фразеологизме можемо поделити на оне који нису мотивне базе за даље творбене процесе и оне који могу бити мотивне базе за дефразеолошку деривацију, фразеолошку деривацију или секундарну фразеологизацију и комплексну супстантивизацију/конверзију (Fleischer 1997: 185 и даље; Fleischer 1996: 333 и даље; Kostić 2006: 211 и даље; Kostić-Tomović 2009: 186-187):

(78) *sich wichtig tun* (‘sich aufspielen’) > *der Wichtigtuere, die Wichtigtuerei* (дефразеолошка деривација), *Wer andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein.* (‘wer anderen schaden will, schadet sich dadurch oft nur selbst’) > *jmdm. eine Grube graben* (фразеолошка

деривација/секундарна фразеологизација), *ein mal eins* > *das Einmaleins* (комплексна супстантивизација/конверзија).

3. 2. КОМПЛЕКСНЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА. БУРГЕРОВА КЛАСИФИКАЦИЈА

Недовољан диференцијални потенцијал елементарних класификација мотивисао је фразеологе да прошире репертоар критеријума за супкласификацију фразеологизама. Решење за довољно сензибилне критеријуме виђено је првобитно у семантици, а нешто касније и у прагматици.

Сама за себе, семантика није могла у свим случајевима да понуди адекватна решења. Тек у симбиози са критеријумима из елементарних класификација и њиховим инкорпорисањем у комплексне добио се релативно поуздан инструментаријум за класификацију фразеолошког материјала и смањила субјективна процена истраживача. Семантички критеријуми у свим комплексним класификацијама служе за одређење семантичког статуса компонената (присуство/одсуство базичних елемената), утврђивање семантичког статуса сваке од компонената (егзосемемска/ендосемемска употреба), али и унутрашњих семантичких релација међу компонентама (унилатерална/билатерална семантичка детерминација). На основу укупног значења фразеологизма се захваљујући семантичким критеријумима могу установити присуство/одсуство/различити степени идиоматичности (уп. 2.4.2. и 2.4.3.).

Од комплексних класификација у немачкој фразеологији најпознатије су оне Агриколине (Agricola), Уле Фикс (Ulla Fix), Чернишеве и Роткегелове (Rothkegel). Све су потекле у бившој источнотемачкој фразеологији и садрже специфична термилошка решења, обухватају низ семантичких и морфосинтаксичких критеријума и предвиђене су за класификацију фразеологизама испод нивоа реченице (Fleischer 1997: 111 и даље).

Од ширих комплексних класификација којима се обухватају и фразеологизми у форми реченице најпознатија је и уз веће или мање модификације најчешће је примењивана Бургерова класификација из 1982.

године на основу које се, уз одређена одступања, супкласификују фразеологизми и у овом раду (Burger 1982: 20 и даље). Свестан велике разумењости и хетерогености фразеолошког материјала, Бургер своју класификацију базира на следећим критеријумима:

- а. формалним који укључују морфологију и синтаксу фразеологизма
- б. семантичким који су у основи и претходно наведених класификација
- в. функционално-прагматичким и
- г. критеријуму познатог порекла,

при чему предност даје семантичким и формалним критеријумима.

Широко постулирано полазиште за класификацију носи и одређене методолошке недоследности у које би спадале мешање системских (семантичких и формалних) критеријума који су намењени проучавању језика као система, ниво *langue* у терминологији де Сосира (Ferdinand de Saussure), са прагматички усмереним критеријумима специфичним за проучавања језика у употреби, односно нивоа *parole* по де Сосиру. Овome треба додати и увођење јединог релативно нелингвистичког критеријума у низ наведених лингвистичких, а то је познато порекло фразеологизма. Захваљујући овом критеријуму као посебна фразеолошка супкласа издвојене су крилатице (уп. 3.2.12.).

Наведена методолошка недоследност сигурно се мора оправдати циљем, а то је шире схваћен концепт фразеологије који подразумева интегрисање оних супкласа у фразеолошка истраживања које су пре наведене класификације остајале изван фразеолошких, а често и лингвистичких испитивања. И поред назначених недоследности, управо је захваљујући овој класификацији у немачкој фразеологији утрт пут за даље интензивно лингвистичко бављење оним фразеолошким супкласама које су ужим концептима биле без изузетка искључене: прагматичким и терминолошким фразеологизмима, пословицама, топосима и крилатицама.

На основу наведених критеријума Бургер све фразеологизме дели на следеће супкласе:³³

³³ Редослед по којем ће бити представљене појединачне фразеолошке супкласе у раду не одговара оном у Бургеровој класификацији (уп. Burger 1982: 20 и даље). За овакав редослед

1. идиоми (нем. *Idiome, phraseologische Ganzheiten*³⁴)
2. компонентни номинални фразеологизми
(нем. *phraseologische/phraseologisierte Verbindungen, phraseologisierte Bildungen*³⁵)
3. кинеграми (нем. *Kinegramme*)
4. компаративни фразеологизми (нем. *komparative Phraseologismen*³⁶,
phraseologische/stehende Vergleiche)
5. моделирани фразеологизми (нем. *Modellbildungen, modellierte Bildungen*)
6. геминатни фразеологизми (нем. *Zwillingsformeln, Paarformeln, Wortpaare, Begriffspaare, Binominale*)
7. термиолошки фразеологизми/термиолошке синтагме (нем. *phraseologische Termini*)
8. колокације (нем. *bevorzugte Analysen, Kollokationen, Nominationsstereotype*³⁷)

одлучујући су били језички критеријуми, али и међусобна сличност супкласа, на основу које се при читању текста лакше могу установити и разлике међу њима. У раду се прво презентују фразеолошке супкласе које се у свом основном облику јављају у различитим синтаксичким формама испод нивоа реченице, а тек потом оне које као свој основни облик могу или морају имати форму реченице. Крилатице које су издвојене на основу специфичног критеријума, а то је познато порекло, по редоследу су последња супкласа у овом раду.

³⁴ Немачки назив *phraseologische Ganzheit* директна је преведеница са руског језика. Наведени термин предложио је Виноградов 1946. године, касније га је прихватила Чернишева, захваљујући којој и улази у немачку фразеологију и фунгира као једини назив за ову супкласу. Бургер га користи у наведеној класификацији, али у својим каснијим радовима одустаје од њега, сматрајући га нефункционалним у међународном контексту и почиње да користи интернационални и широко прихваћен термин *Idiom* (уп. Burger 2003: 38). Иако је данас од историјског значаја, наведени термин се мора познавати јер се при проучавању немачке фразеологије истраживач и даље мора сусретати са литературом из периода класичне школе.

³⁵ Малобројна супкласа компонентних номиналних фразеологизама, вештачки пренета из класификација у бившој совјетској фразеологији и настала за потребе руског језика, у овом раду је интегрисана у супкласу компонентних идиома (уп. 3.2.1.2.). О супкласи компонентних номиналних фразеологизама је и раније веома мало писано.

³⁶ Немачки термин *komparative Phraseologismen* импортован је из совјетске фразеологије и у почетку се веома ретко јављао. Данас је готово потиснуо раније много чешћи термин *phraseologische Vergleiche*. Традиционално најређе коришћен термин од наведених је последњи, *stehende Vergleiche*. Овим термином се истовремено истичу и поређење, али и његова узелност у језику.

³⁷ Немачки термин *das Nominationsstereotype* који се и данас користи као назив за супкласу колокација (уп. Fleischer 1997: 58 и даље) у фразеологији би требало избегавати с обзиром на његово велико функционално оптерећење у социолингвистици, неуро- и психолингвистици.

9. функционални глаголски спојеви (нем. *Funktionsverbgefüge, Streckformen des Verbs, Schwellformen, feste analytische Verbalverbindungen, nominale Umschreibungen, analytische Verbformen, feste Verbindungen, analytische Konstruktionen*³⁸)
10. идиоматске/устаљене фразе (нем. *feste Phrasen, festgeprägte prädikative Konstruktionen, festgeprägte prädikative Einheiten*)
11. пословице/паремије (нем. *Sprichwörter, Parömien*)
12. топоси/општа места (нем. *der Topos-die Topoi, Gemeinplätze*)
13. крилатице (нем. *geflügelte Worte*) и
14. прагматички фразеологизми (нем. *pragmatische Phraseologismen, kommunikative Phraseologismen, Routineformeln*, уп. 2.2.2. и напомену 6).

3. 2. 1. ИДИОМИ

Идиоми се сматрају фразеолошком супкласом *par excellence* и традиционално су најчешће били предмет истраживања упкос чињеници да статистички не представљају најмногобројнију супкласу и да се у свакодневной употреби релативно ретко јављају (Burger 1982: 31; Häusermann 1977: 21-22). Сва дистинктивна обележја фразеологизма као језичког знака (полилексикалитет, стабилност, лексикализација и идиоматизација) по правилу су испитивана на овој

³⁸ Бургер у наведеној класификацији функционалне глаголске спојеве именује термином *Streckformen des Verbs*. Ово је у данашњој немачкој фразеологији ређи назив за ову супкласу. Остали, такође ређи називи само показују термилошку збрку, али и непрецизност фразеолога с обзиром на то да термин *analytische Verbformen* у морфологији и историји језика има већ утврђено, али другачије значење, термин *feste Verbindung* читаоцу пре сугерише да је реч о посебном фразеолошком обележју стабилности, везаном за читав низ посебних супкласа, а не да је реч о посебној супкласи. Термин *analytische Konstruktion* у историји немачког језика такође има већ дефинисано значење. Под аналитичким конструкцијама се подразумевају све двочлане конструкције настале као последица опадања вокала у финалним слоговима и представљају дијахронијско реструктурисање морфологије немачког језика услед њене неспособности да флективним морфемама јасно исказе одређену граматичку категорију. Аналитичким конструкцијама се не сматрају само линеарни низови заменица + финитни глагол, већ и детерминатив + именица. Из наведеног је јасно зашто је овакав назив неадекватан за супкласу функционалних глаголских спојева. Оваква термилошка ситуација се може тумачити и као последица релативне затворености фразеологије према дијахронијској лингвистици, стања које не само да је обележавало раније периде, већ обележава и данашњу фразеологију немачког језика (уп. и 1.5.).

фразеолошкој супкласи. Идиоми су и у данашњим истраживањима у немачкој фразеологији најчешћи предмет истраживања.

Дефинисање супкласе идиома превасходно се заснива на семантичким критеријумима, а као додатни секундарни критеријум користи се синтакса. На основу:

- а. интерне семантичке структуре идиома
- б. врсте семантичке детерминације међу компонентама
- в. утврђивања ендосемемских/егзосемемских значења компонената и
- г. на основу укупног значења

сви идиоми се деле на две посебне супкласе, и то на:

1. глобалне идиоме и
2. компонентне идиоме.

3.2.1.1. Глобални идиоми

Глобални идиоми (нем. *Vollidiome, ganzheitliche Idiome*) представљају супкласу потпуно идиоматизованих и експресивних фразеологизама са функцијом секундарне номинације међу чијим компонентама постоји билатерална семантичка детерминација (Мршевић-Радовић 1987: 13-14, 63 и даље; Fleischer 1997: 31). Свака од компонената које конституишу глобални идиом јавља се у егзосемемској употреби због чега између укупног значења глобалног идиома и уобичајених, нефразеолошких, ендосемемских значења истих лексема у слободној употреби не постоји корелативан однос, чиме се провоцира њихова семантичка монолитност (Dobrovol'skij 1982: 55). Пошто свака од компонената глобалног идиома губи своју семантичку аутономију и везу са ендосемемским значењима, не појављује се у речнику при семантичкој експликацији:

- (79) *einen abbeißen* (landsch., bes. nordd. `ein Glas eines alkoholischen Getränks trinken`), *sich die Hörner ablaufen/abstoßen* (ugs. `durch

Erfahrung besonnener werden, sein Ungestüm in der Liebe ablegen`³⁹

Са морфосинтаксичког аспекта супкласа глобалних идиома представља хетероген скуп испод нивоа реченице с обзиром на то да се у свом основном облику могу јавити у следећим синтаксичким формама:

- 1.) ИнфФ
- 2.) НФ
- 3.) ПрФ
- 4.) АдвФ
- 5.) АдјФ и
- 6.) ПронФ.

1.) Глобални идиоми у форми ИнфФ

ИнфФ је најдоминантнија синтаксичка форма глобалних идиома код које се вербална компонента у улози синтаксичког нуклеуса⁴⁰ јавља најчешће у форми инф.през.акт. (уп. примере (79)), а битно ређе у форми инф.перф.акт. и инф.през.пас. Присуство сложених облика инф. у основном облику глобалног идиома без изузетка указује на његову темпоралну дефективност и рестрикције по питању глаголске дијатезе (уп 2.2.3.1.4. и 2.2.3.1.2. и примере (18) и (24)):

(80) *aus dem Leben abberufen werden (geh., verhüll. `sterben`)*

³⁹ О морфолошкој, синтаксичкој и компонентској стабилности глобалних идиома уп. 2.2.3.1., 2.2.3.2. и 2.2.3.3. О метафоричним и метонимијским преносима значења уп. 2.4.4.1. и 2.4.4.2.

⁴⁰ Термин немачке фразеологије *Kernwort* је еквивалентан нешто старијем депенденцијалном термину *нуклеус* (нем. *der Nukleus*, плур. *die Nuklei*) који је у данашњој депенденцијалној синтакси замењен новијим термином *Kopf* (уп. Engel 2009: 79; Engel 2004: 15).

Колико немачки фразеолози нису доследни по питањима синтаксе, показује и Флајшерово одређење наведеног термина. По овом аутору је то свака „синтаксички доминантна аутосемантична компонента у структури фразеологизма“ (Fleischer 1997: 85). Овако семантички мотивисаном дефиницијом синтаксичког нуклеуса могу се издвојити само оне врсте фраза код којих нуклеус потиче из аутосемантичних класа речи, а то су НФ, ИнфФ и АдјФ. На истом месту Флајшер констатује да „није оправдано говорити о синтаксичком нуклеусу ако он потиче из синсемантичних класа речи“ (Fleischer 1997: 85) и, наводећи примере који су у очигледној синтаксичкој форми ПрФ, *mit verschränkten Armen*, *ohne alle Umschweife*, *durch die Bank*, у синтаксичком смислу веома невешто закључује да је код оваквих примера упутно одустати од даљег детаљног синтаксичког приступа. Још један пример колико се у немачкој фразеологији синтакса уједно и апострофира, али и, чак и где је то могуће, не користи на јасан и консеквентан начин.

2.) Глобални идиоми у форми НФ

Ово је нешто ређа синтаксичка форма ове супкласе. НФ најчешће немају изразито сложена унутрашња структура. Атрибутима је чешће попуњено лево поље НФ, а много ређе оба:

- (81) *kein Aas* (ugs. `niemand`), *bemoostes Haupt* (scherzh., veraltend `Student, der schon viele Semester studiert hat`), *flüssiges Brot* (scherzh. `Bier`), *die gelben Engel* (`die Mitarbeiter der Straßenwacht des Allgemeinen Deutschen Automobil-Clubs`), *ein Ritter ohne Furcht und Tadel* (`ein mutiger u. sich vorbildlich benehmender Mann`).

3.) Глобални идиоми у форми ПрФ

Ово је још ређа синтаксичка форма глобалних идиома. Предлог као синтаксички нуклеус увек је из класе примарних и по позицији је препониран зависном елементу:

- (82) *am laufenden Band* (ugs. `immer wieder, in einem fort`), *durch die Bank* (ugs. `durchweg, ohne Ausnahme, ohne Unterschied`), *unter Brüdern* (ugs., scherzh. `ehrlich gesprochen, ohne Übervorteilung`).

4.) Глобални идиоми у форми АдвФ

Глобални идиоми у овом синтаксичком облику такође су ређи:

- (83) *ab durch die Mitte* (ugs. `schnell fort, los, vorwärts`), *ab/weg/fort mit Schaden* (ugs. `Schluss damit, sei es, wie es wolle`).

5.) Глобални идиоми у форми АдјФ

Изузетно ретка синтаксичка форма глобалних идиома. Ове АдјФ су крајње једноставне унутрашње структуре. Адјектив као синтаксички нуклеус може бити и партиципског порекла:

- (84) *frisch gebacken* (`absoluter Anfänger, gerade eine Ausbildung beendet, eine Prüfung bestanden haben, ein neues Amt übertragen bekommen`).

6.) Глобални идиоми у форми ПронФ

Уз претходну најређа синтаксичка форма (уп. и 2.1.):

(85) *die da oben* (*ugs.* `die Herrschenden, die führende Schicht`).

3.2.1.2. Компонентни идиоми

Компонентни идиоми (нем. *Teilidiome, kompositionelle Idiome*) као јединице секундарне номинације представљају аутономну супкласу експресивних фразеологизама која се у поређењу са глобалним идиомима одликује нешто нижим степеном идиоматичности (парцијална идиоматичност). Њихово суштинско обележје је унилатерална семантичка детерминација међу компонентама с обзиром на то да је минимално код једне од њих очувана ендосемемска структура, а тиме и семантичка аутономија, чиме неједнако партиципирају у конституисању укупног фразеолошког значења (Мршевић-Радовић 1987: 14, 63-64; Мршевић-Радовић 1982: 145; Fleischer 1997: 31; Burger 2003: 32, 38, 68 и даље). Компонента која задржава своју ендосемемску структуру, а тиме и своју семантичку аутономију назива се *семантичка база/семантички центар* (нем. *semantische Basis*), док се компонента која изразу даје фразеолошко и метафорично значење назива *семантички фокус* (нем. *Stützwort*) (уп. Burger 2003: 67; Мршевић- Радовић 1982: 147; Fleischer 1997: 85; Мршевић-Радовић 2004: 102). Семантичка база препознатљива је по томе што се може јавити при експликацији укупног значења компонентног идиома:

(86) [*vom*] *Anhalter Bahnhof fahren/per Anhalter fahren* (irgenwohin fahren, reisen, indem man [durch Winken o. Ä.] Autos anhält u. sich mitnehmen lässt), *bemooster Herr* (ein älterer Herr), *sich einen Bruch lachen* (*ugs.* `heftig lachen`).⁴¹

Са морфосинтаксичког аспекта супкласа компонентних идиома није тако хетерогена као супкласа глобалних идиома. У свом основном облику се могу јавити у следећим синтаксичким формама:

1.) И_{нф}Ф

⁴¹ О морфолошкој, синтаксичкој и компонентској стабилности уп. 2.2.3.1., 2.2.3.2. и 2.2.3.3.

2.) НФ и

3.) ПрФ (изузетно ретко, уп. пример (39)).

1.) Компонентни идиоми у форми ИнфФ

Ово је апсолутно доминантна синтаксичка форма компонентних идиома. Вербалне компоненте као синтаксички нуклеуси код ове супкласе су по правилу у облику инф.през.акт. (уп. први и трећи пример под (86)).

2.) Компонентни идиоми у форми НФ

Ово је битно ређа синтаксичка форма код ове супкласе. НФ су без изузетка крајње једноставне структуре. Најчешће се у левом пољу НФ јавља флектирани адјектив са или без детерминатива, десно поље НФ је ређе попуњено ген./предложним атрибутима. На основу унутрашње семантичке структуре деле се на оне са егзосемемским атрибутима, код којих атрибут има специфично, фразеолошки везано значење, што је чешћи случај, и на оне са егзосемемском номиналном компонентом која фунгира и као синтаксички нуклеус целог компонентног идиома, што је ређи случај:

- (87) *bunter Teller* (‘Teller mit Süßigkeiten, Gebäck u. Früchten` - егзосемемски адјективски атрибут у левом пољу НФ), *die lachenden Erben* (ugs. `sich über eine [zu erwartende] Erbschaft freuende Erben` - егзосемемски адјективски атрибут у левом пољу НФ), *Schreck in der Abendstunde* (ugs. `unangenehme Überraschung [am Abend]` - егзосемемски предложни атрибут у десном пољу НФ), *der Blanke Hans* (dichter. `die Nordsee bei Sturm` - егзосемемска номинална компонента), *lahme Ente* (ugs., *abwertend* 1. `schwunglose, schwerfällige, entscheidungslose Person; 2. `langsames Fahrzeug` - егзосемемска номинална компонента).

У ранијој фази немачке фразеологије, а под утицајем совјетске школе, овакви компонентни идиоми били су неоправдано издвајани у посебну и самосталну супкласу под називом *компонентни номинални фразеологизми*

(Burger 1982: 31 и даље; Stepanova/Černyševa 1975: 224; Häusermann 1977: 22 и даље; уп. и напомену 35). Цела супкласа је као аутономна посматрана на основу сингуларности споја између семантички транспоноване компоненте и семантичке базе (Stepanova/Černyševa 1975: 224). Највероватније је да се сингуларност споја најлакше уочава у линеарном низу адјектив (најчешће као егзосемемски атрибут) + именица (најчешће са својим ендосемемским значењем), на основу чега је и некадашња супкласа компонентних номиналних фразеологизама била синтаксички унисона и састављена од невеликог броја НФ који су се наводили у литератури. С обзиром на то да је сингуларни спој између семантичке базе и семантичког фокуса у основи сваке компонентности фразеологизма, без обзира на то из које класе речи потичу компоненте у његовом формативу и без обзира на његову синтаксичку форму, нема посебног оправдања за издвајање компонентних номиналних фразеологизама у посебну супкласу само на основу њихове синтаксичке структуре. У новијим концептима се сврставају у компонентне идиоме, а немачки називи за ову раније аутономну супкласу, *phraseologische Verbindungen/phraseologisierte Bildungen*, изгубили су се у савременој фразеолошкој литератури на немачком језику.

3. 2. 2. КИНЕГРАМИ

Кинеграми су малобројан и морфосинтаксички потпуно унисон скуп идиоматизованих фразеологизама који је на основу својих семантичких специфичности издвојен из супкласе идиома и којем је тек са Бургером класификацијом признат легитимитет аутономне фразеолошке супкласе.

Кинеграми се дефинишу као фразеологизми који представљају вербализацију, односно језичку репрезентацију кодификованог и узелног нејезичког понашања у одређеним комуникативним ситуацијама (Burger 1982: 56; Burger 2003: 46). Специфичност целе супкласе треба видети у томе што основно и пренесено значење нису у дисјунктивном односу јер код њих на прагматичком нивоу може да дође до реализације пратећег невербалног понашања које се истовремено може вербализовати одређеним фразеологизмом (Burger 2003: 61). Ово је и био разлог за њихово издвајање у посебну супкласу. Са синтаксичког

аспекта се у свом основном облику јављају увек у форми ИнфФ са релативно високим степеном компонентске стабилности. За ову супкласу карактеристично је присуство соматизама, тј. компонената које означавају делове људског тела:

- (88) *sich den Bart streichen* (‘Zufriedenheit ausdrücken’), *sich in die Brust werfen* (ugs. ‘sich brüsten, prahlen’), *sich an die Brust schlagen* (‘Reue empfinden, sich seine Fehler vorhalten’), *sich [vor Lachen] den Bauch halten* (ugs. ‘sehr intensiv lachen’), *sich die Haare raufen* (‘vor Verzweiflung nicht wissen, was man tun soll, völlig ratlos sein’).

Од издвајања из супкласе идиома, проучавањима кинеграма се немачка фразеологија у ужем смислу мање бавила. Истраживања ове супкласе су ишла у правцу интердисциплинарних психо-/прагма-/социолингвистички усмерених концепата. За психолингвистику кинеграма представљају интересантан језички материјал пошто представљају вербализацију афективних стања код човека. У прагмалингвистици су кинеграма као језички материјал служили за утврђивање одређених корелација између варијабилних комуникативних ситуација и модалитета језичког понашања, али и за утврђивање тога који се невербални модалитети у понашању човека језички конвенционализују и на који начин (Burger 1982: 56-57). За социолингвистику кинеграма могу да буду занимљиви с обзиром на то да је могуће постулирати одређену корелацију између невербалних модалитета у понашању и социјалног статуса појединца, али и с обзиром на то да се невербално понашање, а тиме и евентуална конвенционализација истог у језику, могу разликовати у различитим друштвеним и језичким заједницама (Kristal 1995: 402).

Посебну супкласу *псеудокинеграма* представљају оне структуре које представљају вербализацију неког од данас непознатих невербалних модалитета понашања у једној језичкој заједници (Burger 2003: 46). Код псеудокинеграма наступила је опацификација јер је одређена форма понашања вербализована псеудокинеграмом најчешће везана за веома далеку културну прошлост одређене језичке заједнице и услед друштвених и културних промена као таква више није

позната њеним члановима. Овакве коокуренце се у синхронијској фразеологији могу сврставати и у супкласу идиома:

- (89) *Stein und Bein schwören* (sehr nachdrücklich schwören), *etw. hoch und heilig versprechen/versichern* (etw. ganz fest, feierlich versprechen).⁴²

Од псеудокинеграма треба разликовати некада праве кинеграме који су због семантичких промена у дијакхронијском развоју немачког језика прешли у класу идиома:

- (90) срвн. *an den/sînen arm/in sîne arme nēmen* (jmdn. umarmen) : данас *jmdn. auf den Arm nehmen* (ugs. `jmdn. zum Besten haben, foppen`)⁴³

(Срвн. пример преузет из: Friedrich 2006)

3. 2. 3. КОМПАРАТИВНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Компаративни фразеологизми представљају аутономну супкласу морфосинтаксички веома хетерогених, компонентски најчешће нестабилних и стилски врло експресивних фразеологизама секундарне номинације и различитог степена идиоматичности који у структури свог формата најчешће садрже поредбене партикуле *wie* или *als*.

За разлику од поређења ван фразеологије којим се истиче једнакост или неједнакост одређеног, али варијабилног својства (*tertium comparationis*) заједничког за оба члана поређења (*X: comparandum*, величина која се пореди, *Y: comparatum*, величина са којом се пореди), поређење код компаративних

⁴² Из историје права је познато да се у прошлости пред судом заклетва спроводила уз истовремено додиривање/држање одређеног предмета којем је у ранијим временима приписиван нарочит значај. Такав предмет се морао додиривати, а још у герм. време у процесу заклетве стављала се рука на мач, земљу и траву или дрво, а неретко су у ову сврху коришћени и света вода и камен. Заклетва уз истовремено додиривање белог камена позната је и из *3. Песме о Кудрун (Gudrunlied)* из северногерм. Еде (*Edda*). Ово није специфично само за герм. народе, а о томе сведочи и лат. израз *Iovem lapidem iurare*. Адјективска компонента *hoch* у другом псеудокинеграму односи се на чињеницу да се при обећањима, заклетвама и свечаним изјавама рука увек подизала и у таквом положају се држала током исказивања истих (Röhricht 2 1974: 1011).

⁴³ Изучавањем псеудокинеграма историјска фразеологија немачког језика се није бавила. Олакшање за будућа истраживања ове теме из перспективе дијакхроније представља и појављивање Фридриховог (Jesko Friedrich) обимнијег речника *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen* 2006. године.

фразеологизама је узурелно и конвенционално и не служи примарно исказивању већег/мањег степена одређеног својства, већ превасходно додатној семантичкој експликацији, конкретизацији и значењском нијансирању семантичке базе или синтагматског низа у којем се овакав фразеологизам актуализује, а тек секундарно и у ређим случајевима попут класичног поређења има функцију исказивања појачаног степена, интензификације и хиперболизације радње/својства који су именовани семантичком базом⁴⁴ (Pilz 1981: 84; Burger 1982: 35-36; Burger/Jaksche 1973: 49; Fleischer 1997: 104-105; Мршевић-Радовић 1987: 42).

Супкласа компаративних фразеологизама се може поделити на:

1. компаративне фразеологизме без семантичке базе
2. компаративне фразеологизме са семантичком базом и
3. флукутирајуће компаративне фразеологизме.

3.2.3.1. Компаративни фразеологизми без семантичке базе

На основу корпуса ово је мања супкласа компаративних фразеологизама о којој у доступној литератури нема пуно података. Њихово основно обележје је непостојање семантичке базе, дакле непостојање *comparandum-a* у основном облику фразеологизма. Укупно значење устаљеног

⁴⁴ Бургер и Јакше наводе податак да „што је поређење апсурдније, утолико више доприноси интензификацији/хиперболизацији садржаја исказаног семантичком базом“ (Burger/Jaksche 1973: 49). Исти став износи и Пилц позивајући се на претходна два аутора (Pilz 1981: 84). У многим случајевима поређење у оквиру фразеологизама је базирано на *адинатону* (нем. *das Adynaton*), стилској фигури којом се на сликовит и упечатљив начин немогућ и нелогичан садржај доводи у везу са семантичком базом, при чему се нелогичном сликом инсистира управо на што јаснијем и прегнантнијем спецификовању исте (уп. Friedrich 2006: 1; Vollers-Sauer: 2000б: 16).

С обзиром на чињеницу да већина компаративних фразеологизама има семантичку базу, о њима се може говорити и као о посебном типу компонентних идиома са поредбеном структуром (Мршевић-Радовић 1987: 42 и даље; 92 и даље). Ово би могло у основи да важи и за немачки језик, једини проблем би при томе представљали компаративни фразеологизми у синтаксичкој форми АдјФ јер она није специфична за компонентне идиоме у немачком језику. Потенцијалним укључењем компаративних фразеологизама у компонентне идиоме проширила би се једино листа могућих синтаксичких форми компонентних идиома, а уједно би се релаксирао и превелики број фразеолошких супкласа. Оваквим решењима у фразеологији начелно треба тежити уколико се могу стручно оправдати. Велике и гломазне класификације и непрегледан број термина само додатно могу да унесу конфузију и непрецизност, а сигурно је да оптерећују и искусније лингвисте у овој области.

поређења исказаног компаративним фразеологизмом се конкретизује у синтагматском низу/реченици уз присуство лексема који се не сматрају компонентама фразеолошког формата.⁴⁵ Ови компаративни фразеологизми не морају садржати поредбене партикуле *wie/als*. Са синтаксичког аспекта се овај подкуп у свом основном облику може јавити:

- 1.) у форми реченице
- 2.) у синтаксичкој форми испод нивоа реченице (НФ и АдјФ)

1.) Компаративни фразеологизми без семантичке базе у форми реченице

Субјункторска реченица је основни облик наведене супкласе компаративних фразеологизама. Маркирана реченица није саставни део компаративног фразеологизма, већ варијабилни контекст који је семантички компатибилан са фразеологизмом:

- (91) ..., *dass die Funken fliegen/sprühen/stieben* (ugs. `mit großem Eifer, voller Energie`): *Sie haben gearbeitet, dass die Funken stoben.*

2.) Компаративни фразеологизми без семантичке базе испод нивоа реченице

Ово је ређа форма код ових фразеологизама. Сви овде сврстани компаративни фразеологизми су морфосинтаксички унисони и јављају се у форми *wie*-фраза, а као зависни елементи поредбене партикуле *wie* у обзир долазе најчешће НФ (пример (92)) или адјективи, што је ређи случај (пример (93)). У наредним примерима маркирани делови не спадају у фразеолошки форматив:

- (92) ...*wie ein Dieb in der Nacht* (geh. `unbemerkt, überraschend, unvorhergesehen`): *Wie ein Dieb in der Nacht hatte sich ein seltsamer Gedanke in ihr Herz geschlichen.*

- (93) ...*wie gehabt* (ugs. `wie bisher, wie schon immer`): *Wir machen weiter wie gehabt. Nicht ein Gang war neu in der Show, alles wie gehabt.*

⁴⁵ Компаративни фразеологизми без семантичке базе постоје и у нашем језику: ...*да ти памет стане, ...да полудиш од муке, ...као дрвена Марија*. И у срп. језику се овакви фразеологизми уклапају у остатак текста који се не сматра интегралним делом компонентског састава фразеологизма: *Она прича/понаша се/игра/седи/ћути као дрвена Марија.*

3.2.3.2. Компаративни фразеологизми са семантичком базом

Ово је регуларан и убедљиво најчешћи случај код компаративних фразеологизама. Синтаксичка форма се одређује или на основу врсте речи којој припада семантичка база или на основу форме у којој се она налази. На основу синтаксичке форме које ова супкласа може имати у свом основном облику, разликују се два подскупа компаративних фразеологизама са семантичком базом:

- 1.) они испод нивоа реченице и
- 2.) они у форми реченице.

1.) Компаративни фразеологизми са семантичком базом испод нивоа реченице

У обзир долазе следеће форме:

- 1.) ИнфФ
- 2.) АдјФ
- 3.) НФ
- 4.) просто-проширена реченица и
- 5.) зависно-сложена реченица.

1.) Компаративни фразеологизми са семантичком базом у форми ИнфФ⁴⁶

Далеко најдоминантнија синтаксичка форма код компаративних фразеологизама код које је семантичка база у облику инф./ИнфФ (маркирана у наредним примерима). *Comparatum*, односно семантички фокус се без изузетка јавља у форми *wie*-фраза релативно једноставне структуре или у форми субјункторске реченице. Могу садржати компоненте екстерне валентности:

- (94) ***brüllen wie ein Stier*** (*ugs., meist von Männern gesagt* `lauthals schreien`), ***schwimmen wie eine bleierne Ente*** (*ugs., scherzh.* `sehr schlecht schwimmen od. überhaupt nicht schwimmen können`), ***jmdn./etw. hassen wie die Pest*** (*ugs.* `jmdn./etw. sehr hassen`), ***etw. nötig haben wie das liebe Brot*** (*veraltet* `etw. sehr nötig haben`),

⁴⁶ Судаћи по корпусу коришћеном за овај рад, компаративни фразеологизми највероватније уопште нису многобројни. Обимнија листа фразеологизама из ове супкласе који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ може се наћи код Кноблоха (уп. Knobloch 1996: 20 и даље, 32-33).

lügen, dass sich die Balken biegen (‘maßlos lügen’), ***brüllen wie am Spieß*** (ugs. ‘lauthals schreien’).

2.) Компаративни фразеологизми са семантичком базом у форми АдјФ

И ово је релативно честа синтаксичка форма. Адјектив као семантичка база се може јавити у облику позитива или компаратива. *Comparatum*, односно семантички фокус се јавља у форми веома једноставних *wie*-фраза, а уз компаратив у форми субјункторске реченице:

(95) ***so sicher wie die Bank*** (‘absolut sicher’), ***hässlich wie die Nacht/(selten) wie die Sünde*** (ugs. ‘sehr hässlich’), ***dümmer, als die Polizei erlaubt*** (ugs. ‘sehr dumm sein’).

3.) Компаративни фразеологизми са семантичком базом у форми НФ

Ово је ређа синтаксичка форма од претходних:

(96) ***ein Kerl wie ein Baum/ein Bär*** (‘ein sehr starker, korpulenter Kerl’).

2.) Компаративни фразеологизми са семантичком базом у форми реченице

О овој супкласи у коришћеној литератури нема података. На основу корпуса ретка синтаксичка форма. Специфичност ових компаративних фразеологизама је то да је семантичка база у облику реченице јер се вербална компонента јавља у финитној форми. Формално могу да импонују идиоматским фразама у ширем смислу (уп 3.2.9.2.). Семантика је одлучујући моменат за успостављање дистинкције, што веома често није лак задатак:

(97) ***Es regnet wie mit Bauernjungen/es regnet Bauernjungs.*** (‘es regnet sehr stark’).

3.2.3.3. Флукутирајући компаративни фразеологизми

Обележје ових компаративних фразеологизама јесте факултативност једне од компонената у основном облику, што за последицу има и промену синтаксичког статуса целог фразеологизма (уп. 2.2.3.3.2. и пример (64)), док семантика целе структуре, а тиме и припадност овој супкласи остају очувани. У

раду ћемо овакве компаративне фразеологизме називати флукутирајућим компаративним фразеологизмима. Они нису бројни:

- (98) *Einfälle [haben] wie ein altes Haus/ein alter Eimer/ein alter [Back]ofen* (ugs. `ausgefallene, verrückte Ideen [haben]` - морфосинтаксичка флукуација између НФ и ИнфФ).

3. 2. 4. МОДЕЛИРАНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Под моделираним фразеологизмима подразумевају се компонентски веома нестабилни фразеологизми, најчешће у функцији секундарне номинације и без идиоматичности/са врло ниским степеном идиоматичности на основу чега се традиционално смештају на периферију фразеолексикона. Као такви, никада нису ни били у фокусу фразеолошких истраживања немачког језика.

Заједничко обележје свих моделираних фразеологизама јесте или постојање инваријантне семантичке шеме (модела) или, пак, инваријантне синтаксичке шеме (модела) у оквиру којих се празна места попуњавају компонентама из одређене лексичко-семантичке парадигме. Овако настају *серије* моделираних фразеологизама. На основу термина *серије* моделираних фразеологизама не треба закључити да ова супкласа обухвата велики број коокуренци. Увидом у примере наведене у литератури, али и на основу речника који су послужили за оформљење корпуса много пре се може констатовати да је реч о веома малобројној фразеолошкој супкласи. Серијски карактер превасходно треба тумачити као могућност грађења парадигме унутар једног семантичког или синтаксичког модела, што моделиране фразеологизме приближава слободним синтагмама. Ово је и био мотив за неке ауторе да ове коокуренце ни не сврставају у фразеологизме (Stepanova-Černyševa 1975: 233).

Константност семантичког модела, бар код моделираних фразеологизама у ужем смислу делује, међутим, попут рестриктивног фактора услед чега је потенцијална парадигма, у фразеолошкој терминологији *серија*, ипак битно више лимитирана од потенцијалног синтагматског низа у синтакси. Управо ова лимитираност иде у прилог томе да је реч о јединицама фразеолексикона. Моделирани фразеологизми и у ужем и у ширем смислу су

лематизовани у речницима, што значи да је реч о лексикализованим структурама. Овим се такође може оправдати њихово сврставање у фразеологизме.

3.2.4.1. Моделирани фразеологизми у ужем смислу

Подгрупа моделираних фразеологизама у ужем смислу карактерише се инваријантношћу структурно-семантичког модела, чиме се обезбеђује константност значења без обзира на компонентску варијабилност оваквих коокуренци. Најчешће цитирани, ако не и једини, структурно-семантички модели су *X um X* (‘ein X nach dem anderen’), *ein X von Y* (‘eine Person mit einer für sie besonders charakteristischen Eigenschaft’) и *von X bis Y* (‘ganz u. gar, absolut’) (Häusermann 1977: 30; Burger 1982: 35; Burger 2003: 44):

(99) *Glas um Glas, Flasche um Flasche, Zug um Zug, ein Mann von Ausdauer, eine Frau von Format, von A bis Z, von Anfang bis Ende, von Kopf bis Fuß, von oben nach unten.*

(Део примера преузет из: Häusermann 1977: 30-31)

3.2.4.2. Моделирани фразеологизми у ширем смислу

Основно обележје овог подскупа је инваријантност синтаксичког модела. Ово провоцира морфосинтаксичку монолитност, док компонентска варијабилност условљава варијантност значења. Ово је ређи случај, а у литератури се као једини наводи инваријантни синтаксички модел *von X zu X* (Burger 1982: 35; Burger 2003: 44):

(100) *von Stadt zu Stadt* (‘stete Fortbewegung von einer Stadt zur nächsten, zur nächsten, zur nächsten, usw.’), *von Mann zu Mann* (‘wechselseitiger, vertraulicher und sachlicher Austausch von Informationen unter Männern’), *von Tag zu Tag* (‘unaufhörlich, konstant, ununterbrochen’).

(Примери преузети из: Burger 2003: 44)

Оба подскупа моделираних фразеологизама јављају се у форми НФ или ПрФ изразито једноставне унутрашње структуре. Као сателити именичког нуклеуса јављају се предложни атрибути у десном пољу. Лево поље НФ најчешће

је празно, а његов леви граничник у ређим случајевима је детерминатив. Предлози као нуклуси ПрФ увек потичу из класе примарних, а именице као сателити предлога по правилу су са нултим чланом. Ређе се као сателити предлога јављају адверби (последњи пример под (99)).

По својој синтаксичкој структури, хомоморфности компонената, као и по њиховој могућој редупликацији формално могу бити идентични са геминатним фразеологизмима. Дистинктивна обележја између ове две супкласе успостављају се преваходно на основу семантике и дијахроније, а тек секундарно на основу синтаксе. Дистинктивна обележја између ове две супкласе могу се уочити у табели 1.

3. 2. 5. ГЕМИНАТНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Геминатни фразеологизми се дефинишу као морфосинтаксички веома једноставне коокуренце између минимално две компоненте, најчешће два хомоморфна базична елемента са или без синдесе које се одликују различитим степенима идиоматичности. Иако се немачка фразеологија геминатним фразеологизмима традиционално доста бавила и мада се прототипски чланови ове супкласе у тексту најчешће лако уочавају и идентификују, њихов назив је проблематичан и у матичној, али и у српској германистици.

3.2.5.1. Проблематичност назива супкласе

Традиционално најчешће коришћен немачки термин *Zwillingsformel* преузет је из етнологије и може се схватити као нека врста сликовитог хиперонима за остале паралелне термине. Наведени термин за потребе лингвистичких истраживања није једноставно превести на срп., а уједно није ни најцелисходније решење јер имплицира редупликацију компонената у структури фразеолошког формата, што је по правилу ређи случај код ове фразеолошке супкласе. Паралелно са овим термином се у класичним делима немачке фразеологије јавља и назив (*phraseologische(s) Wortpaar(e)*) (срп. (*фразеолошки пар(ови) речи*)) (Palm 1997: 46 и даље; Fleischer 1997: 106 и даље; Pilz 1981: 81 и даље; Stepanova/Černyševa 1975: 220-221). У оба језика термин је у колизији са

чињеницом да се лексема који улази у састав фразеолошког формата назива компонентом (уп. 2.1. и напомену 3), а додатно се у немачкој фразеологији овај термин почиње поистовећивати са процесима синтаксичког моделирања, чиме се имплицитно повезује са моделираним фразеологизмима као посебном супкласом (Nürper/Toralović/Elspar 2002: 78). Као и код претходног, и код овог термина се искључују ређи чланови супкласе са више од две хомоморфне компоненте. Нешто ређи немачки термин, преузет из јуристике и још увек у употреби у немачкој фразеологији, *Paarformel* (Burger/Jaksche 1973: 42 и даље; Häusermann 1977: 33), такође није једнозначан и веома често означава само оне геминатне фразеологизме којима је иманентно обележје апсолутне позиционе стабилности компонената (уп. Nürper/Toralović/Elspar 2002: 78). Најређе коришћен немачки термин *Begriffspaar* (уп. Nürper/Toralović/Elspar 2002: 78) адекватнија је солуција за истраживања у логици и филозофији него у лингвистици. Ранији покушаји импортовања термина *Binominal(e)* (срп. *биноминал(у)*) из англо-саксонске лингвистике (уп. Pilz 1981: 81) до данас нису довели до релаксације терминолошке конфузије везане за ову фразеолошку супкласу.

У српској германистичкој лингвистици се у последње време уместо термина *фразеолошки пар(ови) речи* за назив ове супкласе све чешће користи термин *геминатни фразеологизми* од лат. *geminatus* - `удвојен` (Kostić 2006: 211 и даље; Kostić-Tomović 2009: 187; Ivanović 2009: 177) који такође, као и немачки термин *Zwillingsformel*, може да имплицира редупликацију компонената, али се чини функционалнијим од термина *(фразеолошки) пар(ови) речи*. Наведени термин коришћен је и у овом раду за назив целе супкласе.

3.2.5.2. Морфосинтаксичке специфичности геминатних фразеологизама

За геминатне фразеологизме специфичне су следеће синтаксичке фоме⁴⁷:

⁴⁷ Није погрешно да се геминатни фразеологизми посматрају као морфосинтаксички апсолутно *унисона* супкласа јер се сви могу сврстати у *конјункторске фразе*. Ово, међутим, не би било најсрећније решење јер међу геминатним фразеологизмима постоје *асиндетске коокуренце*. У оваквим случајевима би се морало понудити додатно тумачење да се код асиндетских геминатних фразеологизама ради о изостављању (елиминацији) конјунктора као синтаксичког нуклеуса, што са синтаксичког аспекта није уобичајен случај.

- 1.) НФ
- 2.) АдјФ
- 3.) ПрФ
- 4.) АдвФ
- 5.) ИнфФ.

1.) Геминатни фразеологизми у форми НФ

Ово је далеко најчешћа синтаксичка форма код ове супкласе. На основу корпуса се може рећи да је без изузетка реч о минималним НФ:

- (101) **Wenn und Aber** (‘Zweifel, Einwände’), **Donner und Blitz** (‘Ausruf des Erstaunens, der Verwünschung’)

2.) Геминатни фразеологизми у форми АдјФ

Такође честа синтаксичка форма. И овде је реч о минималним фразама. Адјектив је без изузетка у облику позитива:

- (102) **kurz und klein** (‘zusammenfassend’).

3.) Геминатни фразеологизми у форми ПрФ

Нешто ређа форма у поређењу са претходне две. Именица као сателит предлога најчешће је без икаквих атрибута, а ретко се може јавити детерминатив као граничник левог поља контрахован са предлогом у форми портманто-морфеме (нем. *das Portmanteau-Morphem*).⁴⁸ Предлог је без изузетка из класе примарних:

- (103) **in Bausch und Bogen** (‘im Ganzen, ganz u. gar, insgesamt, ohne das Einzelne zu berücksichtigen, alles in allem’), **mit Herz und Hand** (‘voll von Mut’).

4.) Геминатни фразеологизми у форми АдвФ

Такође мање заступљена синтаксичка форма:

⁴⁸ О феномену портманто-морфема у немачком језику уп. Srdić 2008: 156 и Kürschner 2003: 64-65.

(104) *ab und zu* (‘manchmal, von Zeit zu Zeit’), *auf und ab* (‘nach oben u. nach unten’).

5.) Геминатни фразеологизми у форми ИнфФ

Далеко најређа синтаксичка форма на основу корпуса. Такође је реч о минималним фразама без икаквих глаголских сателита. Глаголи су без изузетка у облику инф.през.акт.:

(105) *bitten und betteln* (‘inständig um etw. bitten’).

Према синтаксичком обележју позиционе стабилности компонената сви геминатни фразеологизми се деле у два неједнака скупа. Највећи број њих у савременом немачком језику чине позиционо потпуно стабилне коокуренце које се називају иреверзибилни геминатни фразеологизми (сви наведени примери), док је могућност пермутације обележје изузетно малог броја реверзибилних консоцијација из ове супкласе. Пермутација елемената може да утиче и на промене значења услед чега у најстрожем смислу можемо да говоримо и о два посебна геминатна фразеологизма (други од наведених примера):

(106) *können und wollen/wollen und können* (‘imstande sein u. zugleich die Absicht, den Wunsch haben, etw. zu tun’), *mit List und Tücke* (ugs. ‘mit viel Geschick u. großer Mühe’), *mit Tücke und List* (‘auf arglistige, boshafte, hinterhältige Weise’).

(Примери преузети из: Fleischer 1997: 60 и Burger/Jaksche 1973: 45)

Достизање стадијума позиционе стабилности код ове супкласе дуг је дијахронијски процес с обзиром на чињеницу да је редослед компонената код геминатних фразеологизама у изумрлим периодима немачког језика био много произвољнији (Burger/Linke 1985: 2022), што потврђују и многобројни примери из срвн. периода:

(107) *lant unde liute/liute unde lant* (‘Land u. Leute, das ganze Land’), *arm(e) unde rîch(e)/rîch(e) unde arm(e)/ die armen unde die rîchen* (‘Arme u. Reiche, alle, jeder, alle Anwesenden, die Leute, alle Leute’).

(Примери преузети из: Friedrich: 2006)

Не може се са сигурношћу рећи који су фактори у историјском развоју немачког језика провоцирали позиционо фиксирање компонената код ових фразеологизама. Бургер и Линке наводе да је највероватније реч о факторима фонетске природе, услед чега компоненте са већим бројем слогова и са дужим или тамнијим вокалом показују тенденцију да се јаве на другој позицији унутар геминатних фразеологизама (Burger/Linke 1985: 2023).

Прототипско обележје ове супкласе, на основу којег су геминатни фразеологизми препознатљива и веома лако уочљива супкласа, је хомоморфност њихових компонената. Од хомоморфности су изузете коокуренце са редупликацијом исте компоненте. Под хомоморфношћу се не подразумева само припадност истој класи речи, већ и идентична форма у којој се компоненте налазе. Веома ретко код номиналних компонената долази до парцијалне хетероморфности по питању категорије броја:

(108) *an Haupt und Gliedern* (*bildungsspr.* `ganz, völlig, in jeder Hinsicht, auf allen Ebenen`),

а у још ређим случајевима у савременом језику се геминатни фразеологизми састоје од две хетероморфне компоненте, када се синхронијски говори о тоталној или апсолутној хетероморфности:

(109) *gut und gern(e)* (*ugs.* `bestimmt [so viel], wenn nicht mehr`, адј. + адв.)

За овакве коокуренце се из дијахронијске визуре највероватније може претпоставити хомоморфност у старијим језичким слојевима јер се сматра да су модални адверби по свом пореклу адјективи у форми инст.синг., а нешто ређе потичу од адјектива у форми ак.синг./ ном.синг (Meier-Brügger 2002: 221; Braune/Reiffenstein 2004: 231; Hempel 1966: 66; Brugmann 1922: 446-447; 449-450; 453; Pudić 1972: 134; Paul 1975: 366). Доказ давне првобитне неиздиференцираности класа речи адјектив и адверб уочљив је и у савременом језику у појави суплетивизма код компарације адјектива/малог броја адверба у свим фазама у развоју немачког језика.

Према врсти везе међу компонентама разликују се синдетски геминатни фразеологизми (најчешћи случај, сви до сада наведени примери) и

асиндетски (комасиндетски) геминатни фразеологизми (битно ређи случај). Синдеза се реализује једночланим и двочланим конјункторима. Асиндеза се по правилу јавља код ретких мултиноминала (три- и тетраноминали, нем. *Drillingsformeln/Dreierformeln/Trinominale, Vierlingsformeln/Tetranominale*), тј. геминатних фразеологизама са више од две компоненте. Исто важи и за мешовиту синдезу (о типовима синдезе уп. Engel 2009: 288; Engel 2004: 432):

(110) *frisch, fromm, fröhlich, frei*⁴⁹; *heimlich, still und leise* (ugs. `lautlos u. ohne Geräusche, unbemerkt`).

(Примери преузети из: Pilz 1981: 82)

3.2.5.3. Семантичке специфичности геминатних фразеологизама

За семантику геминатних фразеологизама релевантни су семантика компонената и врста значењске везе међу њима, као и различити степени идиоматичности.

Према врсти компонената чланови ове супкласе се дела на оне *са* базичним елементима (најчешћи случај) и оне без базичних елемената. Геминатни без базичних елемената могу се сматрати и посебном супкласом минималних фразеологизама (уп. 2.1.). Геминатни фразеологизми без базичних елемената синтаксички су ПронФ, АдвФ или НФ. Код последње од наведених форми услов је да су номиналне компоненте настале конверзијом функционалних речи:

(111) *dieses und jenes* (`mancherlei`), *da und dort* (1. `an einigen Orten, an manchen Stellen`), *das Für und Wider* (`das, was dafür u. das, was dagegen spricht`).

Осим облигаторне хомоморфности, процеси примарне фразеологизације код геминатних фразеологизама најчешће су праћени и *a priori*

⁴⁹ Овај фразеологизам се везује за име Фридриха Лудвига Јана (Friedrich Ludwig Jahn 1778-1852) који се залагао да младићи пред одлазак у војску имају организоване спортске активности (атлетика, трчање, вучење ужади). Сматра се оснивачем организованог бављења спортом у Немачкој, а и шире у Европи. Познатији је под именом *Turnvater Jahn*. Наведена коокуренца познатија је много више у свом краћем облику „*die vier F*“ и потиче из Јанове кампање за увођење спорта. Овај фразеологизам се на основу свог познатог порекла може сврстати и у супкласу крилатица (уп. 3.2.12.). У литератури се сврстава у геминатне највероватније због своје упечатљиве форме (уп. Pilz 1981: 82). Ово је уједно и доказ колико критеријум познатог порекла може да се релативизује (уп. 3.2.12.3.).

утврђеним семантичким релацијама међу компонентама услед чега неки аутори ове фразеологизме посматрају као посебну супкласу моделираних (Burger 2003: 44; Römer/Matzke 2005: 195). Системске семантичке релације међу компонентама су парцијална синонимија, комплементарност и поларитет (Busse 2002: 410). Степени идиоматичности иду од нултог, уколико компоненте задржавају своју ендосемемску структуру, па све до високог, где се компоненте јављају у егзосемемској употреби:

- (112) *jmds. Tun und Treiben* (*geh.* `das, was jmd. tut u. treibt` - без идиоматичности), *weder Fisch noch Fleisch* (*ugs.* `nichts Eindeutiges` - висок степен идиоматизације).

Због своје препознатљиве форме, својих фонетских обележја (уп. 4.2.1.2. и 4.2.1.4. и примере (158) и (162)) и најчешће *a priori* утврђених семантичких релација, геминатни фразеологизми су у одређеним периодима у историји немачког језика, нпр. у рнвн., били изузетно омиљени и често су се користили у различитим текстовима као веома погодно језичко средство са различитим прагматичким функцијама: истицање неког феномена, његово прецизирање, потврда или, пак, давање нешто веће тежине одређеном појму (Hartweg/Wegera 2005: 206-207; von Polenz 2000: 204). Захваљујући својој структури и значењским везама међу компонентама могу да подсећају на моделиране. Разлике се успостављају на основу наредне табеле. Веома ретко формално могу да се поклапају и са колокацијама у форми АдвФ од којих се разликују по степену идиоматичности и функцији секундарне номинације (уп. 3.2.7. и пример (116)).

Табела 1. – Дистинктивна обележја између моделираних и геминатних фразеологизама

дистинктивно Е обележје	моделирани фразеологизми	геминатни фразеологизми
серијски карактер	+	+
синтаксичка форма НФ	+/-	+/-
синтаксичка форма ПрФ	+/-	+/-
синтаксичка форма АдјФ	-	+/-
синтаксичка форма ИнфФ	-	+/-
синтаксичка форма АдвФ	-	+/-
присуство конјунктора	-	+/-
тенденција ка стабилности	-	+
хомоморфност компонената	+/-	+/-
преференце ка формалној рецесивности	-	+
идиоматичност	-	+/-
тенденција ка секундарној фразеологизацији	-	-/+
постојање инваријантног семантичког модела	+/-	-

3. 2. 6. ТЕРМИНОЛОШКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ/ ТЕРМИНОЛОШКЕ СИНТАГМЕ

Ова фразеолошка супкласа у оквиру класичне немачке фразеолошке школе није проучавана, што је било у складу са становиштем да термилошке фразеологизме не треба посматрати као интегрални део фразеоексикона немачког језика (Stepanova/Černyševa 1975: 232, 239; Fleischer 1997: 71 и даље). Слично супкласи кинеграма, тек са Бургеромовом класификацијом експлицитно стичу легитимитет аутономне фразеолошке супкласе. Упркос њиховом увршћивању у фразеологију, термилошки фразеологизми су до данас остали углавном на периферији интересовања немачке фразеологије.

3.2.6.1. Термилошки фразеологизми у ширем смислу (нем. *terminologisierte Wortgruppen*)

Под термилошким фразеологизмима у ширем смислу подразумева се веома бројна супкласа (не)експресивних, компонентски и значењски веома стабилних структура чије значење је, аналогно значењима термина у одређеној

области, *a priori* утврђено и дефинисано и углавном не зависи од контекста (Burger 2003: 48). Оно што их разликује од већине осталих фразеолошких супкласа је то да имају преваходну функцију примарне номинације (Мршевић-Радовић 1987: 21): њима се именују одређени процеси, појаве, предмети и средства у оквиру одређене области.⁵⁰ Иако многобројни, већина њих не припада регистру општег језика, већ специјалним језицима различитих струка због чега се може рећи да је само мањи број оваквих фразеологизама шире познат већини чланова једне језичке заједнице. Овим структурама се у оквиру лингвистике данас много више бави терминологија као посебна област језичких истраживања.

Сврставање терминолошких фразеологизама у фразеологикон једног језика оправдава се чињеницом да се одликују обележјем полилексикалитета и високим степеном компонентске стабилности, а за многе од њих специфична је и примарна метафоризација, тј. семантичка транспозиција слободне мотивне синтагме и каснија демотивација значења, што провоцира и одређени степен идиоматичности (Мршевић-Радовић 1987: 21). Терминолошки фразеологизми се без изузетка јављају у синтаксичким формама НФ и ИнфФ релативно једноставне унутрашње структуре:

- (113) *der Große Bär* (‘Sternbild des nördlichen Himmels’), *erste Lautverschiebung* (‘nach bestimmten Gesetzen erfolgte Veränderung der idg. Konsonanten, die den Übergang von idg. Grundsprache zur (ur)germanischen Sprache bedeutete’), *Sturm und Drang* (‘gegen die einseitig verstandesmäßige Haltung der Aufklärung revoltierende, durch Gefühlsüberschwang, Natur- u. Freiheitsgefühl gekennzeichnete literarische Strömung in Deutschland von etwa

⁵⁰ Посебну подгрупу у оквиру терминолошких фразеологизама у Бургеровој класификацији из 1982. године представљају *онимијски фразеологизми* (нем. *onymische Phraseologismen*). Они имају функцију властитих имена и служе за именовање институција, земаља, региона, река, мора и сл.: *Das Weiße Haus*, *Das Rote Kreuz*, *Der Ferne Osten*, *Schwarzes Meer*. Морфосинтаксички су унисони и јављају се увек у форми крајње једноставних НФ, показују апсолутни степен компонентске стабилности и могу се одликовати различитим степенима идиоматичности. Старији немачки назив за ову подгрупу, *lexikalische Einheiten*, више није у употреби. У каснијим класификацијама онимијски фразеологизми се стекли аутономију и постали самостална супкласа (уп. Burger 2003: 47).

1767 bis 1785`), *den Anker lichten* (*Seemannsspr.* `den Anker hochziehen um wegzufahren`).

3.2.6.2. Терминолошки фразеологизми у ужем смислу

Под терминолошким фразеологизмима у ужем смислу треба подразумевати много малобројнији подскуп оних структура за које је у процесу преласка из одређеног стручног регистра у општи језик на семантичком нивоу специфично обележје секундарне метафоризације (Fleischer 1997: 72-73; Burger 2003: 49, 72; Häusermann 1977: 96 и даље). Процес секундарне метафоризације код оваквих фразеологизама изазива полисемију. Првобитно, специјализовано и по правилу уже значење везује се за регистар стручног језика из којег потиче цела структура, а секундарно и шире значење специфично је за општи језик:

(114) *jmdn. schachmatt setzen* (`jmdn. handlungsunfähig machen`), [*sich selbst] ein Eigentor schießen* (`sich selber Schaden zufügen`).

(Примери преузети из: Burger 2003: 49)

3. 2. 7. КОЛОКАЦИЈЕ

Термин колокација који је у лингвистику 1957. године први увео Ферт (Firth) и данас се веома различито тумачи, што зависи од школе, лингвистичке традиције, али и области истраживања.

Под колокацијама се у немачкој фразеологији подразумевају морфосинтаксички хетерогене и узелне, неекспресивне консоцијације високе компонентске стабилности од минимално два колуката. Сваки од њих задржава своје основно, ендосемемско значење услед чега за ову супкласу није специфично обележје идиоматичности (уп. Stocker 2004: 482; Burger 2003: 51 и даље). Због одсуства идиоматичности традиционално се третирају као периферна фразеолошка супкласа, иако се на нивоу употребе веома често користе (Burger 2003: 51). С обзиром на чињеницу да имају функцију примарне номинације, тј. да „функционишу као знак са устаљеним директним (основним) значењем и устаљеном употребом“ (Драгићевић 2010: 219), као и да њихово добро познавање

представља основу за културолошки адекватну комуникацију (Stocker 2004: 481), од изузетног су значаја и при учењу немачког језика као страног.

За компоненте унутар колокација уобичајен је назив *колокат* (Burger 2003: 51; Kristal 1987: 120), док се термин компонента за лексеме које конституишу колокацију није етаблирао. Висок степен компонентске стабилности одређен је рестрингираним колокационим опсегом (Kristal 1987: 17). Рестрингиран колокациони опсег заснива се на томе да нека од лексема показује преференцу, тј. лексичку солидарност само према једној од лексема из одређене лексичко-семантичке парадигме, док су на основу рестриција селекције које су у основи рестрингираног колокационог опсега искључене даље узелне могућности комбиновања са осталим члановима исте лексичко-семантичке парадигме (Драгићевић 2010: 220-221):

(115) *der harte Kern* (1. `derjenige Teil einer aggressiven [politischen od. kriminellen] Gruppe, der sich mit ihren Zielen u. Handlungen unbedingt identifiziert u. sich an ihren Aktionen bedingungslos beteiligt`; 2. `diejenigen in einer Gruppe, die sich am meisten engagieren`) > **der feste/ strenge/ widerstandsfähige/ kaum nachgebende Kern, in/außer **Kraft** setzen* ([un]gültig, [un]wirksam werden lassen`) > **in/außer Wirkung/ Gültigkeit setzen, **außer Dienst** (in Bezug auf Beamte u. Offiziere `im Ruhestand`)* > **außer Arbeit/ Beruf/ Stellung/ Amt.*

Из примера је уочљиво да су доминантне синтаксичке форме код супкласе колокација ИнфФ и НФ, нешто ређе су ПрФ, а најређе се јављају у форми АдвФ:

(116) *rechts und links.*

Полилексикалитет и висок степен компонентске стабилности одређен рестрингираним колокационим опсегом довољни су критеријуми да се колокације посматрају као фразеолошка супкласа. С обзиром на функцију примарне номинације и непостојање идиоматичности услед задржавања ендосемемске структуре сваког од колоката, ови фразеологизми се лако могу дистинговирати од осталих фразеолошких супкласа. Истовремено је у пракси код

колокација веома лако превидети њихов фразеолошки карактер. Ретки примери колокација у форми АдвФ структурно могу да подсећају на геминатне фразеологизме. Од њих се разликују по одсуству идиоматичности. Колокације које се у свом основном облику јављају у синтаксичкој форми ИнфФ формално могу да подсећају на функционалне глаголске спојеве. Дистинктивни критеријуми у односу на наведену супкласу се успостављају на функционалном и семантичком нивоу. За разлику од функционалних глаголских спојева, колокације имају функцију примарне номинације. Дистинкција постоји и на семантичком нивоу с обзиром на то да је код колокација веома „ограничен број синонимских алтернатива“ (Драгићевић 2010: 219), док се код функционалних глаголских спојева по правилу јавља синонимни глагол. Један број колокација може бити везан за специфичне врсте текстова (административни, новински), што може да условљава њихову чешћу клишетираност (Драгићевић 2010: 219; Тељија 1975: 426).

3. 2. 8. ФУНКЦИОНАЛНИ ГЛАГОЛСКИ СПОЈЕВИ

Иако су полилексикалитет, лексикализација и одређене рестрикције при употреби члана и атрибуирању номиналне компоненте сасвим оправдани моменти да се функционални глаголски спојеви третирају као аутономна фразеолошка супкласа (уп. 2.2.3.1.6., 2.2.3.2.1. и примере (34), (35) и (41)), они су у германистичкој лингвистици традиционално највише проучавани у оквиру синтаксе и морфологије, највероватније услед свог серијског карактера и најчешће нижег степена идиоматичности.

Функционалне глаголске спојеве су од свих ие. језика најраније и најбоље развили, систематизовали и функционализовали управо герм. језици и то највероватније услед изражене дијахронијске тенденције преласка са синтетичких на аналитичке облике (von Polenz 1987: 171), а тиме и преласка „са подручја морфологије у област синтаксе“ (Srđić 1994: 44), за шта је ова супкласа типичан пример. Вероватно је да је развоју и функционализацији функционалних глаголских спојева у герм. језицима ишла у прилог и дефективност категорије

глаголског аспекта. У немачком језику су присутни од ствн. периода (Blum 1986: 80 и даље).

Под функционалним глаголским спојевима у фразеологији се подразумевају неекспресивни, компонентски стабилни и синтаксички унисони спојеви (ИнфФ) нижег степена идиоматичности са превасходном функцијом секундарне номинације који се у реченици јављају у функцији декомпонованог предиката. На тај начин формирају лексички реченични оквир (нем. *die Lexikalklammer*) чији леви део чини функционални глагол у финитној форми, а десни НФ или ПрФ као сателит функционалног глагола (Nübling и др. 2006: 91; Đurović 2011: 49):

(117) *in Erregung geraten/kommen* (‘erregt werden’) > *Er gerät fast immer wegen seiner Kinder in heftige Erregung.*

Број функционалних глагола (нем. *das Funktionsverb*) у савременом немачком језику релативно је ограничен. Хелбих/Буша у својој исцрпној листи наводе укупно 38 глагола из ове скупине (Helbig/Buscha 2005: 70 и даље). Број функционалних глаголских спојева неупоредиво је већи јер се са једним глаголом може комбиновати већи број именица, што иде у прилог томе да се одликују серијским карактером, али и томе да је реч о отвореном и продуктивном моделу за настанак нових чланова ове супкласе (Hentschel/Weydt 1990: 79-80):

(118) *Beachtung finden* (‘beachtet werden’), *Berücksichtigung finden* (‘berücksichtigt werden’), *Erwähnung finden* (‘erwähnt werden’), *Unterstützung finden* (‘unterstützt werden’).

По свом серијском карактеру могу бити блиски са моделираним фразеологизмима од којих се разликују по синтаксичкој форми (уп. 3.2.4., 3.2.4.1. и 3.2.4.2.). Од глобалних и компонентних идиома са којима могу бити синтаксички идентични разликују се према семантичком критеријуму, тј. према степену идиоматичности, непостојању мотивне слике и одсуству експресивности (уп. 3.2.1.1. и 3.2.1.2.). Од једног броја колокација које се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ разликују се по степену идиоматичности, унутрашњој семантичкој структури, функцији секундарне номинације и по могућности да се садржај функционалног глаголског споја исказе синонимним глаголом.

Велики број функционалних глаголских спојева стилски није индиферентан јер се веома често употребљавају у одређеним врстама типизираних текстова који су везани за одређене званичне комуникативне ситуације (званична саопштења, различити административни и научни текстови).

3.2.8.1. Синтаксичке специфичности функционалних глаголских спојева

Сви фразеологизми ове супкласе потпуно су унисони са синтаксичког аспекта јер се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Глагол као синтаксички нуклеус се без изузетка јавља у форми инф.през.акт. услед чега за ову супкласу нису специфичне рестрикције по питању темпоралне парадигме (уп. 2.2.3.1.4. и примере (24)). На основу сателита унутар функционалних глаголских спојева разликују се следећи синтаксички подтипови (Duden 2005: 425 и даље)⁵¹:

- 1.) ИнфФ са ПрФ као сателитом
- 2.) ИнфФ са НФ у ак. као сателитом.

1.) ИнфФ са ПрФ као сателитом

Предлог као нуклеус ПрФ унутар функционалног глаголског споја без изузетка потиче из класе примарних и семантички је неутралисан. Најчешће се јављају предлози *in* и *zu*, а поред наведених још и *auf*, *aus*, *außer*, *bei*, *hinter*, *um* и

⁵¹ Осим наведене дводелне супкласификације функционалних глаголских спојева постоје и другачије поделе. Ајзенберг у својој граматици износи уже мишљење да у функционалне глаголске спојеве треба уврстити само оне структуре са ПрФ као сателитом глагола, а да у њих не треба убрајати: 1. ИнфФ са глаголом *sein* (*in Aufregung sein*), 2. ИнфФ са глаголом *haben* као нуклеусом и ПрФ као сателитом (*zur Verfügung haben*), 3. ИнфФ са НФ у дат. као сателитом (*einem Irrtum unterliegen*) (уп. Eisenberg 1999: 300).

Супротно наведеном ставу, Хелбих и Буша поред подтипова наведених у овом раду наводе још и следеће: 1. ИнфФ са НФ у ген. као сателитом (*der Meinung sein*), 2. ИнфФ са НФ у дат. као сателитом (*jmdn. einer Prüfung unterziehen*) и 3. структуру НФ у ном. + финитни глагол (*eine Abrechnung erfolgt* `es wird abgerechnet`). Проблематично је то што ниједну од наведених структура наведени аутори не уврштају у своју листу функционалних глаголских спојева уз констатацију да су ређе (Helbig/Buscha 2005: 84). Класификацију наведених аутора у својој контрастивној студији преузима и Ђорђевић (Ђорђевић 1984: 131).

Синтаксичка форма финитни глагол + НФ у ном. је проблематична с обзиром на то да није реч о ИнфФ као основном облику ове фразеолошке супкласе, већ о реченици, а функционални глаголски спојеви спадају у фразеологизме испод нивоа реченице. Поред наведеног, пример *eine Abrechnung erfolgt*, али и Ђорђевићев пример истог синтаксичког устројства, *die Erinnerung erfolgt*, нису лексикализоване структуре.

unter (Helbig/Buscha 2005: 83). Уколико се у левом пољу НФ јави одређени члан, чести су портманто-спојеви (други од наведених примера):

- (119) ***in Verbindung stehen*** (‘verbunden sein’), ***zur Verfügung stehen*** (‘verfügbar sein’).

2.) ИнфФ са НФ у ак. као сателитом

Лево поље НФ у ак. је празно, а као леви граничници могу се јавити нулти/одређени/неодређени члан. Могуће су и алтернације одређени/неодређени или нулти/неодређени члан:

- (120) ***∅ Hilfe leisten*** (helfen’), ***die Einwilligung bekommen*** (‘eingewilligt werden’), ***eine Korrektur erfahren*** (‘korrigiert werden’), ***das/ein Versprechen bekommen*** (‘versprochen werden’), ***[eine] Förderung erfahren/genießen*** (‘gefördert werden’).

3.2.8.2. Семантичке специфичности функционалних глаголских спојева

Вербална и номинална компонента неједнако учествују у конституисању укупног значења функционалног глаголског споја. Из овога проистиче да се за ову супкласу може претпоставити специфична семантичка компонентност.

Вербална компонента у оквиру наведених спојева показује висок степен деплеције (Zgusta 1991: 69): она је семантички неутралисана, што доводи до њене граматикализације и, слично ауксилијарима, има превасходно функцију маркирања граматичких категорија у предикацији. Висок степен деплеције вербалне компоненте може се сматрати посебним обликом егзосемемске употребе. Специфичност неких функционалних глагола је и у томе што могу да искажу категорију аспектуалности (дуративност, инхоативност, каузативност):

- (121) ***sich in Abhängigkeit befinden*** (‘abhängen’ - дуративност), ***in Abhängigkeit kommen/geraten*** (инхоативност), ***in Abhängigkeit bringen*** (каузативност),

али и пасивност, на основу чега се један број њих сматра конкурентним формама пасива:

- (122) *Seine Wünsche gingen in Erfüllung*. > *Seine Wünsche wurden erfüllt*.

Номинална компонента (нем. *das Gefügenre*) у оквиру функционалних глаголских спојева носилац је значења целог фразеологизма. Осим у ретким изузецима, она задржава своје ендосемемско значење и по правилу потиче из класе девербативних (*nomina actionis*), а битно ређе из класе деадјективских именица (Blum 1986: 81). Специфичност функционалних глаголских спојева са девербативном номиналном компонентом је да се налазе у парадигматском семантичком односу парцијалне синонимије са мотивним глаголом од којег је именица изведена. Ово је и разлог за њихово сврставање у јединице секундарне номинације:

- (123) *die Herrschaft ausüben* (‘*herrschen*’ - девербативна именица), *in Bewegung bleiben* (‘*sich bewegen*’ - девербативна именица), *Buße⁵² tun* (*veraltend* ‘*büßen, seine Verfehlungen mit Bußübungen sühnen*’ - деадјективска именица), *die Freiheit besitzen* (‘*frech sein*’ - деадјективска именица).

Степен идиоматичности код функционалних глаголских спојева није лако одредити. Виши степен овог градуелног фразеолошког обележја везује се за оне спојеве код којих је номинална компонента изгубила своје референцијално значење, што је по правилу праћено немогућношћу алтернације детерминатива као пратиоца номиналне компоненте, али и немогућношћу њеног атрибуирања, прономинализације и артикулисања упитне реченице (уп. Steiniz 1984: 441-442; Eisenberg 1999: 303). Овакве се структуре називају правим или лексикализованим функционалним глаголским спојевима (нем. *eigentliche oder lexikalisierte Funktionsverbgefüge*) и чешће су код синтаксичког типа ИнфФ са ПрФ као сателитом (Helbig/Buscha 2005: 85):

- (124) *zur Sprache bringen* (‘*besprechen*’): *Wir bringen dieses Thema zur Sprache*. **Wir bringen dieses Thema zur uns allen bekannten*

⁵² Номинална компонента *Buße* је деадјективски апофонијски дериват настао од суплетивног компаратива адјектива *gut*. Код овог функционалног глаголског споја постоји глагол као парцијални синоним, *büßen*, на основу чега би се погрешно могло закључити да је наведена именица девербативног порекла. На основу EWDS, D7 i EWD се закључује да је именица историјски старија, а да је глагол изведен од ње (деноминативни глагол).

*Sprache. *Wir bringen dieses Thema dazu. *Wozu bringen wir dieses Thema?*

Нижи степен идиоматичности везује се за оне функционалне глаголске спојеве код којих је номинална компонента задржала своје референцијално значење. Овакве се номиналне компоненте могу атрибуирати у складу са семантичком компатибилношћу целе структуре. Функционални глаголски спојеви са оваквом номиналном компонентом називају се неправи или нелексикализовани (нем. *uneigentliche oder nicht-lexikalisierte Funktionsverbgefüge*) и чешћи су код синтаксичког типа ИнфФ са НФ у ак. као сателитом (Helbig/Buscha 2005: 85). Најчешће се препознају по могућности алтернације одређеног/неодређеног члана испред номиналне компоненте и ширим могућностима за њено атрибуирање:

(125) *die/eine Antwort bekommen* (`geantwortet werden`) > *eine positive, negative, eindeutige, falsche, rechtzeitige,... Antwort bekommen.*

Наведена подела делимично кореспондира и са Бургеровом поделом на функционалне глаголске спојеве у ужем и ширем смислу. За оне у ужем смислу карактеристичан је нижи степен идиоматизације и синхронијска очуваност семантичке и етимолошке везе између номиналне компоненте и мотивног глагола. Функционални глаголски спојеви у ширем смислу одликују се присуством вишег степена идиоматичности и често присутном немогућношћу успостављања синхронијски мотивисане везе између (потенцијалног) мотивног глагола и номиналне компоненте. Ова супкласа функционалних глаголских спојева може садржати и рецесивна обележја у структури свог формата (Burger 1982:37).

3. 2. 9. ИДИОМАТСКЕ/ УСТАЉЕНЕ ФРАЗЕ

Под идиоматским фразама се подразумевају најчешће високо идиоматизовани и експресивни фразеологизми у форми реченице који се одликују релативним степеном компонентске стабилности свог формата и функцијом секундарне номинације.

3.2.9.1. Идиоматске фразе у ужем смислу

За прототипске примере код наведене супкласе карактеристична је форма исказне просто-проширене реченице, могућност промене вербалне компоненте по категоријама темпуса и модуса (Fleischer 1997: 100), ограничена могућност промене лица и често присутни елементи у структури фразеолошког формата којима се обезбеђује директна конекција са претходним контекстом (Burger 1982: 39; Burger 2003: 39).

Према врсти елемената којима се обезбеђује конекција са претходним контекстом разликују се следећи типови идиоматских фраза (Burger 2003: 39-40):

- 1.) идиоматске фразе са инваријантном деиктичком компонентом
- 2.) идиоматске фразе са компонентом екстерне валентности (уп. 3.1.)
и
- 3.) идиоматске фразе без деиктичких и компонената екстерне валентности.

1.) Идиоматске фразе са инваријантном деиктичком компонентом

Ово је доста чест облик идиоматских фраза. Деиктичка компонента помоћу које се остварује веза са претходним контекстом потиче из класа речи заменица или адверб. У основном облику идиоматске фразе, онако како је лематизована у речнику, деиктичка компонента се јавља у предњем реченичном пољу. И при употреби идиоматских фраза овог типа деиктичка компонента се најчешће јавља у предњем пољу:

- (126) ***Da[von] beißt die Maus keinen Faden ab.*** (ugs. `das ist unabänderlich, dagegen ist nichts zu machen`): *Er muss seine Schulden bezahlen, da beißt die Maus keinen Faden ab. **Das geht über alle Bäume*** (`es ist unglaublich, es ist zum Verzweifeln`): *Sie benimmt sich immer so kindisch. Das geht über alle Bäume.*

2.) Идиоматске фразе са компонентом екстерне валентности

Конекција са претходним контекстом се код ове подгрупе остварује конкретизацијом компоненте екстерне валентности која је у основном облику

идиоматске фразе репрезентована прономиналном анафором у ген./ дат., а много ређе у ном.:

- (127) ***jmdm. wird es zu bunt*** (ugs. `jmds. Geduld ist zu Ende`): *Die politische Versammlung war äußerst langweilig. Zum Schluss wurde es den Zuhörern zu bunt. Die Mehrheit der Zuhörer hat den Redner ausgepiffen.* ***jmds. Bank ist gesprengt*** (jmds. Bargeld ist zu Ende, jmd. hat keine Kraft mehr): *Meine Familie muss jetzt in großer Entbehrung leben, die Bank des Vaters ist gesprengt.; ***jmd. kann nicht mehr über den Bart spucken*** (jmd. ist betrunken): *Gestern haben wir alle zu viel getrunken. Unser Nachbar konnte nicht mehr über den Bart spucken.**

3.) Идиоматске фразе без деиктичких и компонената екстерне валентности

Ово је најређи облик идиоматских фраза у ужем смислу. Конекција се остварује помоћу синтаксичке и лексичке организације микроконтекста у којем се јавља идиоматска фраза:

- (128) ***Die Chemie stimmt.*** (ugs. `es herrscht Harmonie, man kommt gut miteinander aus`): *Er ist sehr nett ihr gegenüber, sie treffen sich fast jeden Nachmittag. Ich glaube, dass die Chemie stimmt und dass sie zusammen bleiben.*

3.2.9.2. Идиоматске фразе у ширем смислу

Идиоматске фразе у ширем смислу разликују се од претходних по томе што се јављају у форми зависно-сложене, субјункторске, упитне или императивске реченице. Ова скупина по правилу нема деиктичке компоненте, али ни компоненте екстерне валентности:

- (129) ***Es ist, um mit beiden Beinen hineinzuspringen.*** (wenn man große Unordnung sieht u. nicht eingreifen darf) ***Ob/wenn in China/in Peking ein Fahrrad/Sack Reis umfällt.*** (ob/wenn etw. [für mich/uns] völlig Unwesentliches geschieht) ***Was will uns der Dichter damit sagen?*** (scherzh. `was soll das bedeuten, worauf

willst du/will er hinaus?`) *Mach keine Dinger!* (ugs. `großes Erstaunen, große Überraschung`).

3. 2. 10. ПОСЛОВИЦЕ/ ПАРЕМИЈЕ

Супкласа пословица је због својих специфичности веома дуго била изоквирана из фразеолошких истраживања и углавном се проучавала у оквиру посебне дисциплине, паремиологије (нем. *die Parömiologie*), из културолошке, етнолошке, историјске и језичке перспективе, али без чвршћег лингвистичког оквира. Чак и у савременој фразеологији немачког језика постоје аутори који пословице искључују из фразеолексикона или их сврставају у фразеологизме у ширем смислу (Fleischer 1997: 76 и даље; Palm 1997: 3-4).

За ову фразеолошку супкласу још увек не постоји јединствена дефиниција (Јовановић 2006: 33-34) јер се за њихово одређење користе језички критеријуми у ужем смислу, али и етнолингвистички и културолошки постулати. У методолошком смислу одређење и дефинисање пословица најчешће подразумева њихово упоређење са блиским супкласама, идиоматским фразама и топосима (уп. табелу 2).

Уобичајено је да се пословице дефинишу као затворен скуп (Seiler 1922: 2; Schmidt 1985: 236) компонентски, синтаксички и морфолошки стабилних фразеологизама секундарне номинације у форми реченице са израженом едукативном тенденцијом⁵³ (Matulina 2005: 67; Seiler 1922: 2; Nahberger 2000: 13, 25 и даље; Daniels 1989: 65). Пословице се од идиоматских фраза разликују по томе што представљају аутономне исказе, односно микротекстове (Fleischer 1997: 76). Због тога у њиховој структури не постоји деиктичка компонента/компонента екстерне валентности помоћу које би се повезивале са претходним контекстом

⁵³ Едукативну тенденцију код пословица треба схватити веома широко. Она се не састоји само у чињеници да се из садржаја пословице може нешто научити, већ много више у томе да се пословицом може категоризовати и вредновати одређени феномен, чиме се саговорнику у комуникативној ситуацији нуди оквалификован став по одређеним питањима и олакшава му се како даљи наставак комуникације тако и његово сопствено категоризовање истог феномена. Набергер суштину едикативне тенденције код пословица види у чињеници да нам оне пружају могућност оријентације и лакшег сналажења у новим и неочекиваним ситуацијама. Из наведеног разлога он пословице назива *оријентационим реченицама* (нем. *Orientierungssätze*) (Nahberger 2000: 13, 25 и даље). Термин се ван наведене студије не среће у немачкој фразеологији.

(Burger 2003: 101). Раније апсолутизован став, нека врста паремиолошке *differentiae specificaе*, да се приликом употребе пословица у тексту не јављају никакви конектори (Burger 1982: 39; Fleischer 1997: 76; Häusermann 1977: 113) подвргнут је критици и данас се може сматрати пре изузетком него правилом (Dugčo 2002: 203 и даље). Финитна вербална компонента, уколико је присутна, најчешће се не може мењати по граматичким категоријама лица, темпуса и модуса (Schmidt 1985: 236; Tekiney 1984: 194). Са прагматичког аспекта ова фразеолошка супкласа се разликује од осталих и по томе „што је пословица у првом реду тип дискурса усмене и традиционалне [...] културе“ (Старчевић 1988: 409). Као таква превасходно служи аргументовању које је засновано како на специфичним реторичким и структурно-семантичким обележјима ове супкласе тако и на „ауторитету колектива који стоји иза сваке пословице“ (Старчевић 1998: 411). Од садржаја осталих фразеолошких супкласа пословице се разликују по томе што се у њима по правилу фиксирају репетитивне ситуације свакодневног живота (Стефановић 2009: 33), али и по апсолутној затворености паремиолошког инвентара, а под овим треба подразумевати чињеницу да нове пословице више не настају (Fleischer 1997: 77; Scheibe 1969: 596). Из ове визуре супкласа пословица синхронијски представља контрапункт отвореним и продуктивним моделима за настанак супкласа моделираних фразеологизама и функционалних глаголских спојева јер се и за пословице могу супонирати инваријантни семантичко-структурни модели за чију денотацију се може јавити више пословица које се могу интерпретирати као варијабле одређеног модела (Grzybek 2000: 5), а који се данас могу сматрати непродуктивним, што провоцира наведену затвореност паремиолошког инвентара. И феномен временске фиксираности њиховог настанка (Fleischer 1997: 77; Scheibe 1969: 595) може се означити као дистинктивно обележје у односу на све остале супкласе. Мада се начелно може рећи да су старе колико и човекова мисао и да су постојале и пре фазе писмености (Škara/Mikić 1989/1990: 143), за велики број пословица се може установити период настанка. Многе од њих биле су познате и у класичном периоду, а највероватније је да највећи број пословица потиче из средњег века. Доказ за овакву тврдњу треба тражити како у мотивним сликама и

компонентском саставу тако и у великом броју паремиолошких збирки које датирају из наведеног периода.⁵⁴

Пословице свој пуни процват доживљавају током XV и XVI в. Због уочљиве едукативне тенденције од великог су значаја и у периоду просветитељства (Scheibe 1969: 596), а захваљујући свом средњовековном и народном пореклу биле су изузетно значајне и за романтичарски покрет⁵⁵ (Mieder 1986: 33).

Велики број пословица, посебно оне са сликом у структури целог формата (уп. 3.2.10.3., став 1.) имају одређена стилска обележја која су иманентна књижевноуметничком тексту. Уз геминатне фразеологизме, ова се супкласа веома често одликује фигурама звучања (уп. 4.2.1.2. и 4.2.1.4.). Пословице су и једина фразеолошка супкласа која се одликује синтаксичким паралелизмом, контрастом, парадоксом, често сарказмом, игром речи и брахилогијом због чега се могу сматрати и „посебном врстом песништва“ (Scheibe 1969: 594).

3.2.10.1. Морфолошке специфичности немачких пословица

Немачке пословице показују одређене морфолошке преференце. Оне су препознатљиве по темпусу вербалне компоненте. Доминантни облик је през. у атемпоралној значењској варијанти, традиционално назван гномски през. јер се у већини пословица износи садржај апстрахован од конкретне ситуације и времена. Гномским през. и апстраховањем од конкретне ситуације/индивиде постиже се

⁵⁴ Период хуманизма и реформације познат је по сакупљању и инвентарисању пословица, али и по превођењу латинских пословица на немачки језик. За овај период везују се збирке пословица Еразма Ротердамског (Erasmus (Desiderius) von Rotterdam, 1465-1536), као и „*Proverbia Germanica*“ Хајнриха Бебела (Bebel) из 1508. године. Ова збирка обухвата и преводе немачких пословица на лат. језик. Најпознатија из овог периода је збирка Јоханеса Агриколе (Agricola) из 1529. „*Drey hundert Gemeynen Sprichwörter der wir Deutschen vns gebrauchen...*“. Сматра се да је наведено дело битно утицало и на Лутерову (Martin Luther, 1483-1546) збирку пословица. Лутерова збирка настајала је вероватно у периоду између 1535. и 1540. године (уп. Große 1983: 97-98; Fleischer 1997: 11 и даље).

⁵⁵ Сматра се да су Вандеров *Речник немачких пословица и изрека* (K.F.W.Wander: *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk*), који је настајао у периоду 1867-1880. и који садржи око 250 000 пословица и изрека, као и велики *Немачки речник* браће Грим (Jacob und Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch*), који је настајао у периоду 1852-1960. до данас две највеће збирке пословица на немачком језику (уп. Pilz 1979: 201-202; Mieder 1986: 52).

апсолутна истинитост садржаја пословице у било којој конкретној ситуацији или времену. Перф. се јавља битно ређе (Tekiney 1984: 196-197). Остала времена се по правилу не јављају:

- (130) *Die dümmsten Bauern haben/ernten die dicksten/größten Kartoffeln. Rom ist [auch] nicht an einem Tag erbaut worden.*
(`bedeutende Sachen brauchen ihre Zeit`)

Доминантан модус глаголске компоненте је инд. Ово је мотивисано њиховим значењем које претендује да буде општеважеће за све представнике језичке заједнице, што је и уочљиво у претходним примерима. Имп. се јавља ређе, по правилу у 2. л. синг. без персирања и мотивисан је јако израженом едукативном интенцијом (Tekiney 1984: 196):

- (131) *Schuster, bleib bei deinen Leisten!*

С обзиром на чињеницу да пословице на прегнантан начин износе садржај који се у језичкој заједници може схватити и попут аксиома, конј. се као модус најређе јавља (уп. пример (28)).

За пословице у савременом језику је карактеристична честа употреба модалних глагола, а посебно глагола *sollen* и *müssen*⁵⁶ (Tekiney 1984: 196). Овакве пословице имају *јусивно* значење. Модалним глаголима у пословицама ређе могу конкурисати модалитетни глаголи *haben* и *sein*. У честој употреби модалних глагола са јусивним значењем може се видети и узрок за рестриктивније јављање имп.:

- (132) *Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben.* (`von anfänglichem Glück, anfänglichem Erfolg soll man sich nicht in Sicherheit wiegen lassen`) *Wer A sagt, muss auch B sagen.* (`wer etw. beginnt, muss es fortsetzen u. auch unangenehme Folgen auf sich nehmen`) *Jeder*

⁵⁶ Честа употреба модалних глагола у пословицама специфична је и за раније периоде у историји немачког језика. Има елемената да се првом записаном ствн. пословицом сматрају стихови *Песме о Хилдебранду* (*Das Hildebrandslied*) *mit geru scal man geba infahan* у којој се такође јавља претерито-презентски (данас модални) глагол 4. реда аблаута *solan/sculan* (уп. Seiler 1922: 67-68). Теза да је овде реч о пословици може се поткрепити и тумачењем да је у наведеном стиху уместо формата *sper* интенционално употребљен његов синоним *gēr* како би се постигла алитерација: *geru:geba* (Srđić 2006: 86), а већ је истакнуто да се пословице одликују одређеним фонетским специфичностима. И у срвн. периоду се веома често јављају претерито-презентски (данас модални) глаголи, што је уочљиво на примеру следеће пословице: *wer versmahet ein gabe klein, dem sal man grozer geben kein*.

hat sein Bündel zu tragen. (jeder hat seine Sorgen) Nichts ist schwerer zu ertragen als eine Reihe von guten Tagen. (zu viele Tage des Müßiggangs machen träge, verdrießlich od. übermütig`)

Посебно морфосинтаксичко обележје немачких пословица јесте и честа употреба неодређених заменица у функцији суб. (Tekiney 1984: 198), али и у функцији Дак. Чешћа актуализација ових заменица мотивисана је семантиком ове фразеолошке супкласе. Пословице на прегнантан начин, често попут формула, износе садржај који прихватају сви чланови у одређеној језичкој и културној заједници. Неодређене заменице омогућавају апстраховање од конкретне ситуације и појединца, чиме се обезбеђује апсолутна валидност паремиолошког садржаја који постаје релевантан за све. Неодређена заменица може да буде и супстантивизована и праћена одређеним чланом као атрибутом:

(133) *Alles hat seine Grenzen. Man darf wohl alles wissen, aber nicht alles tun. Alte Esel will niemand loben. Jedermann sagt es, niemand weiß es. Der Niemand stiehlt am meisten.*

3.2.10.2. Синтаксичке специфичности немачких пословица

Немачке пословице се јављају у форми реченице (Burger 2003: 101; Seiler 1922: 2; Fleischer 1997: 76; Palm 1997: 3; Schmidt 1985: 236; Telija 1975: 427). Мада би се из наведене тврдње могло закључити да цела супкласа у синтаксичком погледу представља хомоген скуп, детаљнија анализа паремиолошког материјала говори супротно. Можда се баш на питању синтаксичких специфичности најбоље и види посебност целе супкласе, али и њена затвореност.

Осим наведене чињенице, у коришћеној литератури нема детаљнијих података о синтаксичкој структури пословица. Наведено питање за сваког истраживача уједно је и врло деликатно и методолошки проблематично с обзиром на то да се све пословице не могу на довољно јасан и доследан начин синтаксички интерпретирати захваљујући примени само једног граматичког модела. Искуство и знање ће сваког истраживача одредити у којој мери ће при опису синтаксичке структуре код ове супкласе користити терминологију и

постулате превасходно једног граматичког модела и на који начин ће направити релативно успешну синтезу често супротстављених гледишта различитих теоријских модела који постоје у синтаксичким истраживањима. У контексту ове теме, а за потребе рада неминовна је синтеза традиционалне синхронијске и дијахронијске синтаксе са постулатима новијих синтаксичких концепата, у нашем случају депенденцијалног граматичког модела (уп. напомену 1).

Разлоге који отежавају презентовање синтаксичке структуре пословица превасходно треба тражити у обележјима ове супкласе. Време њиховог настанка, прегнантност изнетог садржаја, метафорични пренос код којег је, за разлику од других фразеолошких супкласа, резултат генерализација значења (Telija 1975: 427), што неминовно утиче и на њихову форму, само су неки од њих. Могуће је да кључни разлог треба тражити у чињеници да су пословице „посебан функционално-стилистички тип језичких и фолклорн(о-литерарн)их форми“ (Јовановић 2006: 32-33) са врло специфичним стилским обележјима и логичким шемама за чију анализу није ни могуће применити само један лингвистички модел. Наведени су само неки од узрока којима се може мотивисати свесна недоследност сваког истраживача пред којег се поставља веома деликатан задатак да на релативно успешан начин помири и синтетише сазнања и терминологију традиционалне синхронијске и дијахронијске синтаксе са новијим депенденцијалним моделом. Већ и прва изнета констатација, а тачније би било рећи својеврсни фразеолошки аксиом, да пословица увек има форму реченице у великом броју случајева може бити супротна основном полазишту у депенденцијалном моделу према којем је „реченица вербална фраза у ширем смислу са финитним глаголом као нуклеусом и потенцијалном аутономијом“ (Engel 2009: 119; Engel 2004: 83).

За немачке пословице карактеристичне су следеће форме реченица:

- 1.) просто-проширена исказна реченица
- 2.) сложена реченица
 - 2.1.) независно-сложена реченица (паратакса)
 - 2.2.) зависно-сложена реченица (хипотакса)
- 3.) номинална реченица (нем. *der Nominalsatz*)

4.) елиптична реченица (нем. *der elliptische Satz*)

1.) Просто-проширена исказна реченица

Релативно честа форма немачких пословица (уп. све примере под (130), први, трећи и четврти пример под (132) и први, трећи и пети пример под (133)):

- (134) ***Jedes Ding hat zwei Seiten.*** (‘jede Sache hat ihre gute u. ihre schlechte Seite, hat Vor- u. Nachteile’) ***Das A**bc** macht das meiste Weh.***

2.) Сложена реченица

Изузетно фреквентна форма немачких пословица без обзира на то да ли је реч о независно-сложеној или зависно-сложеној реченици.

2.1.) Независно-сложена реченица (паратакса)

Код независно-сложене реченице чешћа је асиндетска веза, што је у складу са већ изнетом квалификацијом о прегнантности пословица. Синдеза је ређа:

- (135) ***Geduld baut, Ungeduld bricht ab. Adam sündigt im Paradies, Luzifer im Himmel. Die kleinen Diebe hängt man, die großen lässt man laufen. Man sagt viel und es wird kein Brot daraus.***

2.2.) Зависно-сложена реченица (хипотакса)

По правилу се ради о реченицама уведеним субјунктивним *w*-елементом у различитим синтаксичким функцијама, као и о (не)уведеним кондиционалним и темпоралним реченицама. Нешто ређе се срећу атрибуцке релативне реченице:

- (136) ***Wer abends geigt, kann morgens tanzen. Wo Hochmut zunimmt, da nimmt Glück ab. Wo Verdacht einkehrt, nimmt die Ruhe Abschied. Man achtet nicht, was die Sau auch schreit. Wem die Hände gebunden sind, der kann wenig tun. Es ist nicht alles Gold, was glänzt. Wenn Eva nascht, kostet auch Adam. Wenn viele in***

einen Sack schütten, so wird er bald voll. Kommt Zeit, kommt Rat. Man kann viel hören, ehe einem ein Ohr abfällt. Solange man am Abgrund steht, muss man sich mit dem Teufel gut stellen. Ehe man einmal abschneidet, muss man zweimal messen. Es sind nicht alle lustig, die tanzen. Nicht alle Leute schlafen, die zu Bett gegangen sind.

3.) Номинална реченица

Номинална реченица среће се код пословица и може се тумачити као реликт прајезичког стања које је код ове фразеолошке супкласе остало и данас очувано (уп. и 4.2.4.12. и пример (200)):

(137) *Alles neu, alles gut. Alte Haut, kalte Braut.*

4.) Елиптична реченица

Термин елипса (ређе бревилеквенција) (нем. *die Ellipse, die Breviloquenz*) није једноставно једнозначно одредити с обзиром на то да се јавља у различитим областима лингвистике: творби речи⁵⁷, стилистици, прагмалингвистици, текстуалној, комуникативној, али и историјској граматици у којима се интерпретира са различитих аспеката. То што су многе области лингвистике заинтересоване за елипсу треба тумачити и као чињеницу да она прожима готово све нивое језика. Најуопштеније се одређује као изостављање једног/више реченичних сегмената/елемената неке структуре, а да при томе статус преосталог синтагматског низа у синтаксичком и семантичком смислу остане очуван (Gansel/Jürgens 2007: 184):

(138) *Ich werde dich morgen anrufen und (ich werde) dir sagen, dass ich bei meinen Eltern zwei Tage bleibe. Dieses alte (Haus) und die neuen Häuser...*

У зависности од нивоа и перспективе језичког истраживања оправдано је разликовати ситуативну (нем. *die situative Ellipse*), емпрактичку (нем. *die*

⁵⁷ О елипси у творби речи и променама значења које су њом условљене уп. Nübling и др. 2006: 122-123.

empraktische Ellipse), фатичку (нем. *die phatische Ellipse*) и структурну елипсу (нем. *die Struktur-Ellipse*)⁵⁸ (Gansel/Jürgens 2007: 184 и даље; Zifonun и др. 1997: 413 и даље), при чему је за тему од значаја структурна. Посматрано из дијахронијске перспективе, структурна елипса настаје узуелизацијом ситуативне (Brugmann 1922: 689-690) и у том смислу се може посматрати као динамичко обележје језика као система.

Елиптичне реченице код пословица могу се означити као резултат системске елипсе. Механизми елипсе који важе и за реченице и слободне синтагме могу се приметити и код пословица:

(139) *Man sieht uns nicht in den Magen, aber (man sieht uns) auf den Kragen.*

За разлику од њих, код пословица је најчешће реч о мултиплој елипси, тј. о појави да се елиминише највећи део синтаксичке структуре и она сведе на формулативни облик:

(140) *(Es ist) besser (,dass man) einmal fett (ist) als (dass man) allezeit mager (ist). (Man hat) allein getan, (und man hat) allein gebüßt.*

На овај начин настају *паремолошке афинитне конструкције бицентричног типа* које за разлику од номиналних реченица могу, али не морају садржати инфинитну вербалну компоненту (инф., парт. перф.). Оваквом елипсом на стилском нивоу реализује се брахилогија (нем. *die Brachylogie*), стилска фигура

⁵⁸ Осим термина структурна елипса, остали термини се углавном везују за области текстуалне лингвистике, прагмалингвистике и теорију комуникација са теоријом говорних чинова. Под ситуативном елипсом се подразумева изостављање једног елемента из шире структуре у тачно одређеној комуникативној ситуацији. Изостављање је могуће јер је на основу осталих параметара комуникативне ситуације (учесници у разговору, одређена тема, невербални пратећи елементи комуникације) остатак структуре апсолутно јасан учесницима у комуникацији, нпр. изостављање прономиналне форме у функцији суб. у разговору између две особе: *Kannst jetzt gehen*. Емпрактичка елипса подразумева изостављање једног или више елемената из шире структуре, али, за разлику од ситуативне, она је заснована на претходном језичком искуству и ширем сазнању говорника једне језичке заједнице и има општији карактер јер садржај у одређеним моментима може да буде релевантан за већи број чланова заједнице. Емпрактичка елипса се може уочити у различитим написима: *Für Hunde verboten! Zeuge Müller!* (Aufruf des Zeugen vor Gericht). Под фатичком елипсом се подразумева изостављање финалног дела исказа. На овај начин се саговорник доводи у ситуацију да о садржају комуникације донесе самосталан закључак: *Was könnte ich dir darüber sagen!? Wer andern eine Grube gräbt, ...* Фатичка елипса честа је у књижевним текстовима (уп. Gansel/Jürgens 2007: 184 и даље; Zifonun и др. 1997: 429 и даље).

позната од античких времена која најчешће подразумева елиминацију редувантних, а веома ретко и одређених семантички релевантних делова реченице у циљу прегнантности и лапидарности израза.

У литератури нема података о томе када и под којим условима пун синтаксички облик пословице може да буде захваћен елипсом која провоцира настанак афинитне паремиолошке конструкције бицентричног типа. Из наведених примера је уочљиво да синсемантичне, дакле функционалне компоненте у које спадају и ауксилијари, у ширем, базном облику пословице показују висок степен преференце да буду захваћене елипсом. По овоме се пословице не разликују битно од слободних синтагми и реченица у синтакси (уп. Zifonun и др. 1997: 435). Зајлер наводи да пословице имају тенденцију да одбаце предикат, уколико га чине глаголи *haben, gebühren, gehören, zukommen, kommen, folgen, gehen, erkennen, bewirken*, али и да одбаце ауксилијаре као финитне делове предиката, уколико их је више од једног (Seiler 1922: 182):

(141) *Kleine Vöglein (haben) weiche Schnäblein. Der Mann (gehört) in den Rat, die Frau (gehört) ins Bad. Nach Liebe (kommt) Leid. Fette Kuchen (bewirken), mager Erbe. (Wer) mitgefangen (ist, der wird) mitgehungen.*

(П примери у афинитном облику преузети из: Seiler 1922: 182)

И док се са последњим делом Зајлерове тврдње фразеолог може сложити, поставља се питање да ли су наведени глаголи који често подлежу елипси пре случајност одабраних примера код наведеног аутора или је реч о закономерности ове фразеолошке супкласе којом је проузрокован настанак афинитних паремиолошких конструкција бицентричног типа. Назначен проблем изузетно је комплексне природе и једино се нешто боље, али само делимично може сагледати на већем корпусу уз солидно познавање свих синтаксичких и семантичких процеса који захватају базну реченицу у процесу примарне фразеологизације (уп. 2.3.2.). Треба истаћи да паремиолошке афинитне конструкције бицентричног типа које су резултат мултипле елипсе много више треба интерпретирати и сагледавати из визуре фразеодериватологије него из синтаксичке перспективе. У прилог овоме иде и већ изнети став о постојању

инваријантних структурно-семантичких модела код ове фразеолошке супкласе који се могу попунити одређеним бројем варијабли, тј. одређеним бројем пословица (Grzybek 2000: 5). Синтаксичке промене које у компликованим процесима примарне фразеологизације захватају базну реченичну структуру за циљ имају свођење пословице као резултата овог творбеног процеса на неки од постојећих структурно-семантичких модела и превасходно су подређене његовом семантичком аспекту (општи садржај релевантан за све чланове једне заједнице, немогућност или ограничена могућност негирања садржаја пословице и њена едукативна интенција). Узимајући у обзир све специфичности супкласе (временска фиксираност настанка, затвореност паремиолошког инвентара, тенденција ка формулативности и лапидарности у изразу), мора се истаћи да се поред фразеодериватологије историја језика и историјска семантика морају сматрати дисциплинама *sine qua non* при детаљном елаборирању процеса примарне фразеологизације и при доношењу дефинитивних закључака по овом питању.

Афинитне паремиолошке конструкције бицентричног типа формално могу бити веома сличне очуваним рефлексима прајезичке номиналне реченице, али и рвнв. афинитним конструкцијама. Разлике се успостављају на основу различитих критеријума (уп. 4.2.4.12. и 4.2.4.13).

3.2.10.3. Семантичке специфичности немачких пословица

Са семантичког аспекта све се пословице традиционално могу поделити на (Schmidt 1985: 237-238):

- 1.) пословице са сликом и
- 2.) пословице без слике.

1.) Пословице са сликом

Веома су честе. У оквиру ове супкласе разликују се пословице са сликом у целој структури:

- (142) *Der Krug geht so lange zum Brunnen, bis er bricht Viele Wege führen nach Rom. Auf fremdem Acker steht die Saat gut. Wer keine Pferde hat, der ackert mit Ochsen,*

али и пословице са сликом само у делу свог формата:

(143) *Man kann es nicht allen Leuten recht machen, und wenn man sich die Nase abbeißt. Wo wenig ist, da tropft wenig ab.*

Семантичка транспозиција мотивне слике за разлику од осталих фразеолошких супкласа има функцију уопштавања и генерализације значења (Telija 1975: 427). Код пословица са сликом у структури целог формата сви базични елементи имају своју егзосемемску структуру, а цела пословица виши степен идиоматичности. Код оних са парцијалном сликом степен идиоматичности је нижи због тога што се базични елементи у делу паремиолошког формата без слике јављају у својој ендосемемској употреби.

2.) Пословице без слике

Такође су веома честе. Специфично је да сваки од базичних елемената по правилу задржава своје ендосемемско значење. То је и разлог што пословице без слике немају висок степен идиоматичности. Из наведене тврдње не треба закључити да је укупна семантика код ових пословица прост ендосемемски дериват значења појединачних компонената. И код њих је реч о уопштеном, генералном значењу које се превасходно конституише апстраховањем од било какве конкретне ситуације. По својој синтаксичкој структури и компонентском саставу често могу импоновати топосима као посебној фразеолошкој супкласи:

(144) *Der Weg ist das Ziel. Was lange währt, wird endlich gut. Alle können nicht alles. Allen glauben ist zu viel, keinem glauben zu wenig.*

3. 2. 11. ТОПОСИ/ ОПШТА МЕСТА

Под топосима се подразумева веома малобројна супкласа компонентски стабилних и неекспресивних фразеологизама који се у свом основном облику облигаторно јављају у форми реченице. За ову фразеолошку супкласу није специфично обележје идиоматичности, као ни функције примарне/секундарне номинације. Због наведених обележја се сврставају на периферију фразеолексикона.

Не постоји јединствена дефиниција ове фразеолошке супкласе. Као и многе супкласе, и топоси се дефинишу на бази контраста са формално блиском супкласом пословица, посебно оних без слике. Од пословица се разликују по обележјима наведеним у табели 2.

Табела 2. – Дистинктивна обележја супкласе топоса у односу на супкласу пословица

дистинктивно обележје	топос	пословица
могуће изостављање субјекта	–	+
могуће изостављање финитума	–	+
могућа рецесивност	–	+
могуће фигуре звучања	–	+
могуће фигуре мисли	–	+
могући дублетни облици	–	+
едукативна интенција	–	+

Уочљиво је да се топоси одликују увек пуном формом реченице јер код њих није могућа елипса. У структури свог формата не показују рецесивна обележја, а за њих нису специфичне фигуре звучања и фигуре мисли. Компонентски су високо стабилни услед чега код ове супкласе не постоје дублетни облици. Квантитативна рестрингираност супкласе такође је диференцијално обележје топоса у односу на пословице.

Од пословица се ови фразеологизми разликују и по комплексности семантизма: топоси немају слику јер се цела супкласа не одликује идиоматичношћу. Њима се не исказују нови садржаји који се у једној заједници могу сматрати општеприхваћеним вредносним/моралним ставом, као што је то случај код пословица, већ општепознати садржаји који се подразумевају и увек су истинити⁵⁹ (Burger 2003: 40-41). Као такви се са функционалног аспекта сликовито могу оквалитиковати као „мисаоне поштапалице“ (Petrović 1995: 51).

⁵⁹ Због оваквог значења се цела супкласа топоса у немачкој фразеологији некада именује терминима *Evidenzformeln* и *Evidenzaussagen* (уп. Burger 2003: 40).

Може се рећи да су топоси *sui generis* везани за античку реторику у којој су чинили читав скуп језичких структура које су биле у функцији извођења доказа (*argumentatio*) и које је античка реторика систематизовала и проучавала у свом посебном делу под називом топика (Vollers-Sauer 2000в: 741). Они каснијег датума настајали су по узору на античке топосе. Овим је коригована ранија тврдња да су топоси већ у време свог настајања, у античкој реторици дакле, представљали читав низ репетативних језичких образаца и флоскула за исказивање одређених садржаја (Duden 1984: 540). Од првобитно веома значајних и бројних језичких структура, са опадањем значаја беседништва у историјском развоју друштва опадао је и број, али и значај топоса у свакодневној комуникацији. Сигурно је да је преструктурисавање комуникативних потреба постепено довело и до њихове релативне семантичке истрошености услед чега у комуникацији немају много више од фатичке функције, чиме могу да подсећају на супкласу прагматичких фразеологизама (уп. 2.2.2.). Од ових се топоси разликују по вишем степену варијабилности комуникативних ситуација у којима се могу јавити и по привидном садржају који исказују. Са стилистичког аспекта топоси се могу оквалификовати као стереотипне и клишетиране структуре.

На основу различите синтаксичке структуре, топоси се деле у две супкласе (Burger 1982: 40):

- 1.) квази-таутологије (нем. *die Quasi-Tautologie*) и
- 2.) труизме (нем. *der Truismus*).⁶⁰

1.) Квази-таутологије

Квази-таутологије увек имају форму зависно-сложене реченице уведене субјунктивним *w*-елементом. Таутологија је провоцирана својеврсним понављањем садржаја који се реализује редупликацијом компонената у реченици:

⁶⁰ Термин потиче из енгл. језика (*truism*) и изведен је од адјектива *true* `истинит`.

(145) *Was sein muss, muss sein. Was zu viel ist, ist zu viel. Was man hat, das hat man.*

(Примери преузети из: Burger 1982: 40 и Burger 2003: 40)

2.) Труизми

Под труизмима се подразумевају топоси у форми просто-проширене исказне реченице. Не одликују се редупликацијом компонената и само на први поглед не изгледају потпуно семантички празни као квази-таутологије. Ипак се и њима исказује садржај који се сам по себи подразумева:

(146) *Man lebt nur einmal. Man ist nur einmal jung. Wir sind alle nur Menschen. So jung kommen wir nicht wieder zusammen.*

(Примери преузети из: Burger 1982: 40)

3. 2. 12. КРИЛАТИЦЕ

Овај термин⁶¹ се схвата као хипероним за синтаксички врло хетерогене и компонентски релативно стабилне фразеологизме који су у заједничку фразеолошку супкласу обједињени на основу свог познатог порекла. На тај начин представљају једину супкласу која је аутономију стекла на основу критеријума који у основи није лингвистички у ужем смислу, а који потиче из филолошке фазе опсервирања језика и у оквиру фразеологије превасходно подразумева инвентарисање пословица, изрека и крилатица. Наведени дистинктивни критеријум одржао се традицијом и у данашњој немачкој фразеологији још увек се сматра релевантним. Из овога се може закључити да су крилатице поред

⁶¹ Интересантан је и настанак термина крилатица. При раду на преводу *Илијаде* и *Одисеје* су Фридрих Леополд Штолберг (Graf Friedrich Leopold zu Stolberg, 1750-1819) и Јохан Хајнрих Фос (Johann Heinrich Voß, 1751-1826), песници из периода штурм-унд-дранга, Хомерову синтагму *ερεα pterodonta* која се у *Илијади* јавља 46, а у *Одисеји* 58 пута и која означава речи античких богова које на „крилима“ стижу до људи, превели немачком синтагмом *geflügelte Worte*. Иако је синтагму у овом облику први употребио Клопшток (Friedrich Gottlieb Klopstock, 1724-1803) у свом епу *Месија* (*Der Messias*), она остаје непозната све до 1864. године када први пут излази речник *Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes* Георга Бихмана (August Methusalem Georg Büchmann, 1822-1884), тадашњег филолога и професора у једној берлинској школи. Аутор је у наведеном речнику сакупио и објаснио 1900 крилатица. По Бихмановој смрти рад на наведеном речнику наставио је његов пријатељ, библиотекар и цењени преводилац тог времена Валтер Роберт-Торно (Walter Robert-Tornow, 1852-1895) и наведени речник допунио са још 370 крилатица (уп. Büchmann 1983: 5-6; Burger 1982: 43). Захваљујући наслову овог речника, немачка синтагма се преводи и на друге европске језике и постаје лингвистички термин.

пословица први фразеологизми који се сматрају аутономним и којима је признат легитимитет посебне фразеолошке супкласе.

Са семантичког аспекта крилатице се одређују као алузивни фразеологизми комплексног семантизма јер представљају прегнантну формулу за примарни контекст из којег потичу, а истовремено и алузију на њега (Heinz 1994: 287). Стога је познавање њиховог примарног контекста најчешће и предуслов за правилно разумевање и употребу фразеологизама ове супкласе.

3.2.12.1. Крилатице у ужем и ширем смислу

На основу свог порекла крилатице се могу поделити на:

- 1.) крилатице у ужем смислу и
- 2.) крилатице у ширем смислу.

Критеријуми за поделу се свде на старост крилатица и извор/медијум из којег потичу.

1.) Крилатице у ужем смислу

Ове крилатице су по правилу старије од оних у ширем смислу и у квантитативном смислу односе превагу. За највећи број њих је карактеристично познато књижевно порекло. По правилу је реч о библијском тексту, делима античке, народне и класичне европске књижевности. У крилатице у ужем смислу убрајале би се и оне које потичу из великих историјских догађаја који су обележили одређену епоху или означили њен крај, као и оне које се приписују великим историјским личностима. И оне су остале забележене у различитим хроникама, историјама, списима, али и књижевним делима:

- (147) *Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust.* (geh., scherzh. `ich fühle mich zwischen zwei einander ausschließenden Neigungen hin- u. hergerissen`, Goethe: *Faust I, Vor dem Tor*), *eine Prinzessin auf der Erbse* (`ein übermäßig empfindlicher Mensch`, истоимена Андерсенова бајка (Hans Christian Andersen)), *eine Natter/Schlange am Busen nähren* (geh. `jmdm. Gutes erweisen, jmdn. in seine Obhut nehmen, von dem man später geschädigt wird

od. Schaden zu befürchten hat`, Езопова басна (Äsop)), **das A und O** (die Hauptsache, das Wesentliche, der Kernpunkt`, *Bibel, Offenbarung des Johannes, 1, 8*) **Dreimal umgezogen ist einmal abgebrannt.** (bei jedem Umzug wird ein Teil der Wohnungseinrichtung beschädigt od. geht verloren`, крилатица се приписује Бенџамину Френклину (Benjamin Franklin)).

Може се рећи да крилатице у ужем смислу представљају затворен скуп с обзиром на чињеницу да је почевши од друге половине XX века књижевност потпуно маргинализована и редукована на крајњи минимум (Duden 2002: 12).

2.) Крилатице у ширем смислу

Новијег су датума, а уједно су и малобројније од претходне супкласе. Превасходно се везују за савремено доба за које су карактеристични маргинализација књижевности, често конфронтирање са специфичним врстама текстова и појава нових медијума за преношење информација. Као извори за крилатице у ширем смислу наводе се рекламни слогани, називи филмова, песама и телевизијских емисија, али и изјаве политичара (Bebermeyer/Bebermeyer 1977: 1 и даље; Bernath 1999: 171; Burger 1982: 46-47; Burger 2003: 46). Ове крилатице веома често нису лексикализоване и могу се јавити у свом основном, али и у модификованом облику. Основни облик сматра се мотивном формом за секундарне:

- (148) ***Manche mögen es heiß.*** (назив филма, основни облик крилатице)
> ***Manche mögen es weiß/leis/ klamaukig.*** (модификовани облици)
(Основни и модификовани облици преузети из: Bernath 1999: 172)

3.2.12.2. Синтаксичке специфичности крилатица у немачком језику

Реч је о синтаксички веома хетерогеној супкласи. Синтаксичка хетерогеност проистиче из постулираног критеријума за издвајање целе супкласе. Крилатице се у свом основном облику јављају:

- 1.) у синтаксичким формама испод нивоа реченице и

2.) у форми реченице.

1.) Крилатице испод нивоа реченице

Синтаксички су веома хетерогене. У свом основном облику се јављају најчешће у форми ИнфФ, нешто ређе НФ, а најређе ПрФ и ПронФ:

- (149) *den Balken im eigenen Auge nicht sehen, aber den Splitter im fremden* (kleine Fehler anderer kritisieren, aber die eigenen viel größeren nicht erkennen oder sich nicht eingestehen wollen, Matthäusevangelium, 7, 3-5), *den Wald vor [lauter] Bäumen nicht sehen* (scherzh. über zu vielen Einzelheiten das größere Ganze nicht erfassen, Виланд (Chr. Martin Wieland): *Musarion*), *Bein von meinem Bein* (eigenes Kind, Bibel, 1. Buch Moses, 2, 23), *mit Engelszungen* (mit größter Beredsamkeit, Eindringlichkeit, Bibel, 1. Sendbrief des Apostels Paulus an die Korinther, 13, 1), *du ahnungsloser Engel*⁶² (ugs. Überraschung über jmds. Ahnungslosigkeit od. Naivität, Goethe: *Faust I*).

2.) Крилатице у форми реченице

Такође су веома честе. У обзир долазе просто-проширене и сложене реченице:

- (150) *Die Wege des Herrn sind unerforschlich.* (die Gründe für eine Entwicklung, jmds. Handeln o. Ä. sind schwer zu begreifen, Bibel, *Sendbrief des Apostels Paulus an die Römer*, 11, 23) *Der Rest ist Schweigen.* (es bleibt nichts mehr zu sagen, Шекспир (Shakespeare): *Hamlet*, V, 2) *Man merkt die Absicht und ist/wird verstummt.* (man durchschaut etw. u. kann sich nicht mehr daran freuen, ärgert sich darüber, Goethe: *Torquato Tasso*) *Gelobt sei, was hart macht.* ([ironischer] Kommentar zu etw. sehr

⁶² Због адјективске компоненте ова крилатица представља заправо антоним оригиналној Гетеовој формулацији: *du ahnungsvoller Engel du > du ahnungsloser Engel*.

Unangenehmem, [das einem bevorsteht]), Ниче (Nietzsche): *Also sprach Zarathustra, 3. Teil: „Der Wanderer“*)

3.2.12.3. Значај критеријума познатог порекла

Иако још увек легитиман критеријум за наведену супкласу, познато порекло је у данашњој теоријској фразеологији поред лингвистичких критеријума у ужем смислу (семантички, структурни) ипак од секундарног значаја. Сматра се да као додатна информација може да буде од користи у фразеографији (Burger 1992: 13, 18), што је у корелацији са већ изнетом чињеницом да је реч о алузивним фразеологизмима комплексног семантизма. Познато порекло може да буде од значаја за дијахронијску фразеологију, одређена социолингвистичка истраживања, али и за извесна питања фразеолошке деривације.

За дијахронијску фразеологију познато порекло може да буде од значаја јер се код крилатица много лакше и сигурније може установити њихова старост, дијахронијске промене које су захватале фразеолошки форматив, као и све семантичке промене.

За социолингвистички усмерена истраживања језика крилатице могу бити интересантне јер је познавање њиховог порекла условљено социјалном и професионалном стратификацијом чланова једне језичке заједнице. Истраживања показују да је порекло крилатица за већину говорника у једној заједници, осим за мањи број филолога, најчешће непознато (Burger 1982: 44).

За питања фразеолошке деривације постојање примарног контекста и његово познавање могу да буду релевантни јер се на тај начин једнозначно могу установити сви процеси формалне и семантичке природе који су у основи веома комплексних процеса примарне фразеологизације. Пошто је базни облик, у овом случају крилатица у свом примарном контексту, познат, лако се могу установити све синтаксичке, компонентске и семантичке трансформације којима је она била захваћена у наведеном процесу. Добијени резултати су посебно значајни јер се могу у извесној мери уопштити и претпоставити и у оним случајевима и код настанка оних фразеологизама код којих базна синтагма није позната.

Овим би били обрађени дефиниција фразеологизма као језичког знака, могућности класификација и критеријуми који се налазе у основи сваког од могућих модела за класификацију. Истовремено су описана и сва релевантна формална и семантичка обележја посебних супкласа на основу којих се формално и семантички сродни фразеологизми лакше могу дистинговирати и придружити некој од њих. Представљање посебних обележја сваке од супкласа из наведене Бургерове класификације од значаја је за рад јер ће и фразеологизми из корпуса бити сврставани у складу са чињеницама изнетим у овом поглављу.

4. КОНЦЕПТ ФОРМАЛНЕ РЕЦЕСИВНОСТИ У ФРАЗЕОЛОГИЈИ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА

4. 1. ОДРЕЂЕЊЕ ФОРМАЛНЕ РЕЦЕСИВНОСТИ

У досадашњим описима фразеологизама у немачкој литератури термин *формална рецесивност* се није употребљавао, а обележја фразеолошког формата на која би се наведени термин кумулативно и једнозначно односио углавном су таксативно и на недовољном броју примера посматрана и именована као инконгруенција са морфосинтаксичким правилима која важе за организацију речи у слободним синтагмама и реченицама у синхронијском језичком пресеку (Burger 2003: 20) или као присуство уникалних компонената и флективних аномалија у фразеолошком формату (Palm 1997: 30 и даље; Fleischer 1997: 37 и даље; Burger/Jaksche 1973: 35). Мањи број примера, недовољно јасно разграничење свих нивоа фразеолошке рецесивности (уп. 4.2.3. и 4.2.5.2.), али и непостојање података о њеним различитим појавним облицима могу се сматрати константним обележјима у досадашњем приступу овом феномену у оквиру фразеологије немачког језика.

Наведеним одређењима фразеолози много више скрећу пажњу на неки од аспеката формалне рецесивности него што је суштински и свеобухватно дефинишу. Мора се истаћи да овај феномен није ни једноставно дефинисати с обзиром на сву хетерогеност његових појавних облика, али и сву комплексност фразеолошког формата. Формална рецесивност се најуопштеније може одредити као могуће присуство било ког елемента на различитим нивоима фразеолошког формата које није специфично за данашње језичко стање, а које је било својствено за неки/неке од ранијих периода у развоју немачког језика или је наслеђено из његове преисторије. Фонетска рецесивност уз наведено може да подразумева и изостанак одређених гласовних промена које су деловале у прошлости, при чему су рефлeksi изостанка истих очувани у фразеолошком формату данашњег језика. Иако је овакво одређење формалне рецесивности свеобухватније и може се прихватити као дефиниција, оно ни издалека не

репрезентује њену комплексност услед чега ју је неопходно и додатно расветлити.

Формална рецесивност је *површински феномен*, а то значи да је уочљива у номиналном облику фразеолошког формата, у оном облику у којем је фразеологизам лематизован у речнику. Чињеница да је реч о површинском феномену, дакле о појави којом је захваћен фразеолошки форматив, може се сматрати дистинктивним обележјем у односу на системску стабилност фразеологизама са којом се веома често неоправдано и идентификовала (уп. 2.2.3., 2.2.3.1., 2.2.3.2. и 2.2.3.3.).

Из наведене дефиниције проистиче и чињеница да је формална рецесивност по својој суштини *дијахронијски феномен* с обзиром на то да било који од њених појавних облика представља реликт старијег језичког стања. Као такав, он се може расветлити, мотивисати и протумачити захваљујући конзистентном сазнајном и методолошком оквиру историјске лингвистике. Могућност дијахронијски фундираног описа формалне рецесивности и систематизација добијених сазнања додатни су дистинктивни критеријум за разликовање хетерогених појавних облика овог феномена од различитих нивоа системске стабилности код које постоји веома велики број случајева који се не могу једнозначно описати (уп. 2.2.3.). Може се закључити да се формална рецесивност егзактно може презентовати, док се код системске стабилности на данашњем нивоу сазнања још увек мора рачунати са одређеним смерницама и тенденцијама начелног карактера, великим бројем неиспитаних случајева, али и са непостојањем још увек задовољавајуће и научно засноване систематизације добијених сазнања по питању системске стабилности. „Вероватно је да овакву систематизацију у перспективи уопште ни не треба очекивати с обзиром на постојање идиосинкразије код појединих фразеологизама, што се може сматрати ограничавајућим фактором за било какву генерализацију и класификацију“ (Burger 2003: 22). Наведено иде у прилог томе да се само потоњи случајеви, дакле одређена ограничења при трансформацијама која се сврставају у системску стабилност, али не и формална рецесивност, експлицитно или имплицитно могу идентификовати са фразеолошком идиосинкразијом, тј. појавом да

фразеологизми показују одређене степене интактности по питању могућих системских морфолошких и синтаксичких трансформација и одређене степене дефективности по питању синтаксичких функција, при чему се степени ограничења/дефективности не могу објаснити и обухватити системским правилима, а истовремено се не могу сврстати ни у изузетке по одређеном основу (уп. 2.2.3., 2.2.3.1., 2.2.3.2. и напомену 11).

Формална фразеолошка рецесивност се у својој комплексности може одредити као *феномен двоструке природе* који у себи истовремено може да обједињује две биполарне и антагонистичке тенденције: дијахронијску статичност, која се уочава код оних форми које не показују *тенденције нивелације према данашњем језичком стању*, и синхронијски динамизам, уочљив код форми које показују тенденцију нивелације:

- (151) *das Kind mit dem Bade ausschütten* (‘übereilt das gute mit dem Schlechten verwerfen’, дијахронијска статичност, нема тенденција нивелације) : *jmdn. über den Löffel barbieren/balbieren* (‘jmdn. plump betrügen’, синхронијски динамизам, уочљива тенденција нивелације према данашњем језичком стању).

На основу наведених антагонистичких тенденција и тенденција нивелације према савременом језичком стању сви облици формалне фразеолошке рецесивности могу се поделити на *апсолутно резистентне* и *релативно резистентне*. Подразумева се да се у апсолутно резистентне појавне облике убрајају они који не показују тенденцију нивелације према данашњем језичком стању и обратно.

Из чињенице да је фразеолошка рецесивност превасходно дијахронијски феномен проистиче и наредно обележје, а то је да се за сваку од посебних форми које се јављају на различитим нивоима фразеолошког формата може претпоставити одређени континуитет. На основу овог обележја сви појавни облици фразеолошке рецесивности се могу поделити на оне *дужег континуитета* и оне *краћег континуитета*. Рецесивност дужег континуитета би обухватала све форме које своје порекло воде из ие., герм. или ствн. језика, а рецесивност краћег континуитета обухвата она обележја која су била доминантна

у срвн. или рвнв. епохи и могу се уочити у фразеолошким формативима савременог немачког језика:⁶³

(152) *da und dort* (1. `an einigen Orten, an manchen Stellen`; 2. `manchmal, hin u. wieder`, фонетска рецесивност дужег континуитета, алитерација, наслеђена из герм. језика). *Der Wahn ist kurz, die Reu_ ist lang.* (`scheinbares Glück hält nicht lange an`, Шилерова (Friedrich Schiller) крилатица из песме „*Lied von der Glocke*“, фонетска рецесивност краћег континуитета, елизија вокала *e*, наслеђена и срвн. језика)

У вези са претходно реченим је и следећа чињеница која додатно расветљава феномен фразеолошке рецесивности, а истовремено пред историјску фразеологију и лексикографију поставља нове задатке. Иако се различити појавни облици овог феномена на различитим језичким нивоима могу оквалитиковати према свом дијахронијском континуитету, само присуство неког од њих може се схватити искључиво као *релативан индикатор старости фразеологизма*.

⁶³ Вероватно је да би упућен читалац очекивао вишечлану поделу различитих појавних облика формалне рецесивности из визуре њеног континуитета која би потпуно кореспондирала са периодизацијом историје немачког језика на ствн. период (750-1050), срвн. период (1050-1350), рвнв. период (1350-1650), на основу чега би се могло говорити о рецесивним формама из ствн., срвн. и рвнв. епохе. Ако би се овоме додала и преисторија немачког језика са своје две фазе, млађом, герм., и старијом, ие., добила би се веома суптилна петоделна подела континуитета рецесивности. Одступање од наведене поделе је оправдано с обзиром на то да свака од форми фразеолошке рецесивности има дужи дијахронијски континуитет од оног времена које је у историји немачког језика из дидактичких и научних разлога резервисано за појединачне епохе, тј. неко од данас рецесивних обележја се у неким дијалектима јављало раније, у неким касније, при чему су временски распони у одређеним случајевима веома велики као нпр. код процеса рвнв. дифтонгирања (уп. 4.2.1.12.). Осим наведеног, један од разлога за избегавање петоделне поделе континуитета рецесивности је и тај што би се добила и веома сложена, а уједно и непотребна подела која би много више замагљивала слику ионако сложене формалне рецесивности него што би на недвосмислен и јасан начин допринела успостављању јаснијих класификација и дистинкција.

Упућен читалац ће такође приметити да рецесивност дужег континуитета обухвата све појавне облике које дијахронијска лингвистика смешта у период ие., герм. и ствн. језика. На овај начин у рецесивна обележја дужег континуитета се сврставају они феномени који су били специфични како за преисторију немачког језика тако и за његову најстарију епоху. Оправдање за обједињавање ове врсте проистиче из чињенице да је срвн. језик по својим обележјима много ближи рвнв. и нвн. језику, док се ствн. по својим структурним обележјима може сматрати веома удаљеним од каснијих фаза. Идентичну цезуру међу језичким фазама наводи и Метке у предговору своје *Граматице средњевисоконемачког језика* (уп. Mettke 2000). Она је и послужила да се према дијахронијском континуитету сва рецесивна обележја у фразеолошком формативу сврстају у наведене две групе.

Погрешно би било ставити знак једнакости између дијахронијског континуитета одређеног рецесивног обележја и старости фразеологизма. Уколико је оно специфично нпр. за срвн. период, не треба истовремено закључити и да је наведени фразеологизам настао у том периоду јер између дијахронијског континуитета рецесивног обележја самог по себи и времена примарне фразеологизације, тј. настанка неке коокуренце може да постоји само парцијална корелација, што на веома очигледан начин показује и последњи од наведених примера. Утврдити време настанка сваког конкретног фразеологизма веома је компликован и захтеван процес, ако је у сваком конкретном случају уопште и могућ, а присуство рецесивног обележја без осталих додатних индикатора (потврда у одређеним текстовима из изумрлих периода, потврда у филолошко-историјским речницима, евентуалне додатне информације у речницима савременог језика, подаци из етимолошких речника и литературе) може се у најопштијем смислу схватити само као прелиминарни сигнал за утврђивање времена настанка, а тиме и старости фразеологизма. Ово се може узети и као нека врста правила у историјској фразеологији јер у науци нема података да ли је неко од данас рецесивних обележја присутно од момента примарне фразеологизације⁶⁴ (од тренутка настанка фразеологизма) или је реч о спонтаном и (не)свесном коришћењу и постериорном оживљавању различитих модалитета инхерентних сваком од језика (интенционална архаизација фразеологизама у различитим врстама текстова која временом постаје лексикализована или творба новог

⁶⁴ Са аспекта комплексних творбених процеса настанка фразеологизма се сваки од посебних појавних облика формалне рецесивности може оквалификовати као *примарни* и *секундарни*. О примарној рецесивности би се теоријски говорило онда када се у фразеолошки форматив у процесу примарне фразеологизације, тј. настанка фразеологизма интегрише неко од обележја које временом може постати рецесивно. Секундарна рецесивност настаје преношењем неког од обележја специфичног за мотивни (базни) фразеологизам у нови у процесима фразеолошке деривације која је најчешће базирана на компонентској експанзији или редуцији, при чему пренето обележје временом може постати рецесивно. За утврђивање примарне и секундарне рецесивности и њених конкретних појавних облика неопходно је имати податке о базној синтагми/фразеологизму. Пошто овакви подаци за сада не постоје, а највероватније је да у перспективи неће ни постојати, не може се са сигурношћу рећи да ли је у сваком конкретном случају реч о примарној или секундарној рецесивности. Она би се у актуелном тренутку једино могла утврдити код супкласе крилатица с обзиром на њихово познато порекло и примарни контекст из којег потичу (уп. 3.2.12.). Апострофирана тема од већег је значаја за фразеодериватологију, а тиме и (историјску) творбу него за опис и дијахронијску квалификацију хетерогених појавних облика фразеолошке рецесивности, што је у фокусу овог истраживања.

фразеологизма по постојећем моделу који се у тренутку настанка може сматрати рецесивним).

Степен корелације између дијахронијског континуитета рецесивног обележја и старости фразеологизма би се веома лако могао утврдити уколико би постојали фразеолошки речници за све изумрле периоде у историји немачког језика који би, осим претпостављене свеобухватности, наводили и базну синтагму од које је сваки конкретан фразеологизам настао. С обзиром на то да ово на садашњем нивоу развоја историјске фразеологије и фразеографије представља само замишљен будући (?) конструкт, наведену парцијалну корелацију између дијахронијског континуитета и старости фразеологизма данас је једино могуће сагледавати у контексту узрока који мотивишу јављање и перзистирање неког рецесивног обележја. Оно што се у контексту корелације континуитета рецесивног обележја и старости фразеологизма готово са сигурношћу може рећи је следеће:

а. за највећи број фразеологизама важе идентична морфолошка и синтаксичка правила као и за супралексичке структуре, слободне синтагме и реченице. Они се од ових делимично могу разликовати због нешто *споријег динамизма* који важи за фразеолексикон. Да није тако, за фразеолошки инвентар би важила потпуно „другачија“ и „посебна“ граматика.

б. На основу присуства неког од рецесивних обележја у оквиру формата, фразеологизам није могао настати пре епохе у којој је неко од данас рецесивних обележја почело да се јавља или је било доминантно и ван фразеолошког инвентара.

в. Због могућег деловања аналогije и постојећег морфосинтаксичког модела могуће је да је неко од данас рецесивних обележја и у каснијој епохи буде искоришћено у процесима примарне фразеологизације, тј. у процесима настанка фразеологизма.

Неки од појавних облика рецесивности може бити везан само за једну од компонената унутар фразеолошког формата, али је могуће да се једно или више рецесивних обележја везује за већи број компонената унутар фразеолошког формата. Према броју компонената и рецесивних обележја који се могу

регистровати код једног фразеолошког формата оправдано је разликовати *унилатералну* и *мултилатералну рецесивности*. Уколико се једно од рецесивних обележја везује само за једну од фразеолошких компонената, реч је о унилатералној рецесивности и *унилатерално рецесивним фразеологизмима* (уп. поглавље 5.):

- (153) [*Ich*] **hab/habe die Ehre!** (сüддт./österr. Grußformel, уочава се само једно рецесивно обележје на морфонолошком нивоу, апокопа граматичке морфеме *-e* у 1. л. синг. инд. през. код прагматичког фразеологизма).

Уколико се једно рецесивно обележје везује за две или више компонената једног фразеолошког формата, реч је о *мултилатералној рецесивности simplex типа* (уп. 6.1.1.). Она је по својој природи без изузетка *хомостратумска*:

- (154) **weder Weg noch Steg** (‘kein Weg’, мултилатерална рецесивност *simplex* типа на фонетском нивоу, хомоиотелеутон)

Уколико се у оквиру једног фразеолошког формата уоче два или више рецесивних обележја у чијем конституисању партиципирају две или више компонената, реч је о *комплексној мултилатералној рецесивности* (уп. 6.1.2.). Према томе да ли рецесивна обележја припадају истом или различитим језичким нивоима, разликују се два подтипа комплексне мултилатералне рецесивности. Она може бити *хомостратумска* уколико сва рецесивна обележја припадају истом језичком нивоу, што се уочава код следећег примера као симултано присуство хомоиотелеутона и отпадања финалне ликвиде *r* код адвербијалне компоненте:

- (155) **Alle Tage weh stirbt nimmermeh,**

или *хетеростратумска* уколико два или више рецесивних обележја припадају различитим језичким нивоима. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа са комбинацијом фонетског и компонентског језичког нивоа уочава се код наредног геминатног фразеологизма:

- (156) **gang/(landsch.) gäng und gäbe** (‘allgemein üblich, gebräuchlich’).

Треба истаћи да не постоји корелација између присуства неког од рецесивних обележја у фразеолошком формату и припадности одређеном

стилском слоју. Чињеница да рецесивна обележја представљају реликте из ранијих периода у (пре)историји немачког језика не значи аутоматски да ће и фразеологизам са неком од форми рецесивности у речницима савременог немачког језика бити маркиран као застарео. Рецесивни фразеологизми могу припадати различитим стилским слојевима (неутралном, жаргонском, узвишеном, вулгарном).

Узроци којима је провоцирана формална фразеолошка рецесивност различите су природе. Истовремено се мора указати и на то да нису увек сасвим јасни и да је веома тешко код сваког конкретног фразеологизма утврдити тачне факторе који доводе до јављања и перзистирања неке од хетерогених форми рецесивности. Историјска фразеологија на садашњем степену сазнања може да понуди само смернице за детаљније и егзактније постулирање овог проблема јер у литератури не постоје било какви подаци о наведеном проблему.

Два су отежавајућа фактора за егзактније сагледавање настанка и перзистирања фразеолошке рецесивности. Први проистиче из изражене хетерогености фразеолексикона, његовог обима и постојања великог броја често дијаметрално супротних супкласа које се најчешће не могу или се веома тешко могу свести на неки заједнички именоватељ. Са овим отежавајућим моментима мора се рачунати и у будућим истраживањима. Другу групу отежавајућих фактора у контексту ове теме треба видети у већ назначеном непостојању обимнијих фразеолошких речника за минуле периоде у историјском развоју немачког језика у којима би били похрањени подаци о базним (мотивним) структурама за настанак фразеологизма, времену, тј. епохи његовог настанка, његовом трајању и евентуалним формалним променама у млађим језичким епохама.

Један од могућих узрока за уочавање рецесивности код фразеологизама треба видети у *нижем степену динамизма* који је својствен фразеолексикону у поређењу са општим лексиконом једног језика. О различитим степенима динамичких промена које у дужим временским интервалима могу захватити фразеолексикон у литератури нема података. Наведена теза о нижем степену динамизма једино се индиректно може потврдити чињеницом да

фразеолексикон представља „секундарни семиотички систем“ (Burger 2003: 80-81). То значи да се јединице овог система не користе примарно у говору, различите феномене и ентитете у свом окружењу не именујемо фразеологизмима, они нису „прва линија“ језичких знакова помоћу којих се одвија комуникација. Једноставно речено: не говоримо помоћу фразеологизама, већ помоћу речи које се у шире структуре (слободне синтагме и реченице) организују према правилима морфологије и синтаксе. Као јединице секундарног семиотичког система и секундарне номинације, фразеологизми су на нивоу употребе битно мање фреквентни од лексема (уп. 2.2.1.). Овоме треба додати и чињеницу да је степен познавања значења и могућег дијапазона употребе неког од фразеологизама код представника једне језичке заједнице сигурно мањи него степен познавања значења и могуће употребе лексема. А према општим закономерностима и принципима каузалитета може се рећи да оно што се не употребљава, што није фреквентно, што се у комуникацији не продукује/ не реципира често и што није најбитније јер је, како је већ истакнуто, секундарног карактера, дуже остаје *интактно* по питању било каквих промена, односно остаје, да се употребе сликовитији термини, у извесној мери „замрзнуто“⁶⁵ и „петрификовано“. Може се претпоставити да наведени разлози могу да се обједине као својеврсни екстерни фактори који доприносе смањеном степену динамизма у фразеолексикону, а смањени динамизам један је од разлога за опстанак различитих форми формалне рецесивности.

Нижи степен динамизма фразеолексикона се као узрок може сматрати валидним само у случајевима старијих фразеологизама који од свог настанка имају функцију секундарне номинације, чиме је обезбеђена мања фреквентност у

⁶⁵ Лингвистички термини *замрзнутост* (нем. *die Gefrorenheit*) и *замрзнуто* (нем. *gefroren*) потичу из америчке генеративне граматике и у свом првобитном значењу се односе на степен рестрикција при различитим трансформацијама у контексту морфолошке системске стабилности фразеологизама (уп. 2.2.3.1.), али и на њихову функционалну дефективност, тј. појаву да фразеологизам као целина веома често не може да се јави у оним синтаксичким функцијама које су у нефразеолошкој употреби специфичне за компоненту која је синтаксички нуклеус целе структуре (уп. 2.2.3.2. и напомену 11). Што је виши степен рестрикција за било какве могућности трансформације на нивоу морфологије/синтаксе, то је фразеологизам на скали степеновања више замрзнут (уп. Burger 2003: 22). Осим првобитног значења, наведени термини је у немачкој фразеологији почео да се везује и за различита рецесивна обележја, посебно за компонентску рецесивност (уп. Buhofer/Guiriato 2002: 129).

комуникацији, а уједно и повећана вероватноћа да ће бити интактни, тј. изузети од спонтаних дијахронијских промена које су у одређеним временским периодима захватале морфолошки и синтаксички ситем језика. Интактна морфосинтаксичка структура фразеологизма, у моменту настанка без рецесивности, временом остаје „замрзнута“ на нивоу оне морфологије и синтаксе која је била специфична за време његовог настанка.

Од интерних фактора који доприносе смањењу динамичких промена у дужим временским секвенцама треба навести *вишекомпонентски састав* фразеолошког формата и његову укупну, најчешће амалгамирану семантику. Лексеме које учествују у формирању фразеолошког формата, осим код супкласе колокација (уп. 3.2.7.) прелазе из своје уобичајене лексичко-семантичке парадигме и као фразеолошке компоненте најчешће подлежу деаутономизацији значења, тј. из ендосемемске употребе прелазе у егзосемемску. Издвајање из лексичко-семантичке парадигме може да буде повезано и са морфолошким деаутономизацијом, тј. изолацијом од уобичајене граматичке парадигме. Првобитна граматичка парадигма у историјском развоју језика подлеже закономерностима даљих динамичких процеса, док лексеме, изоловане од своје инхерентне парадигме, као компоненте фразеологизама не партиципирају у дијахронијским процесима морфолошког реструктурисавања које води ка новијем језичком стању, већ показују повишен степен *дијахронијске статичности*. Оне остају на оном ступњу морфологије који је специфичан/системски за неку од ранијих језичких епоха (уп. 2.3.2.). Смањени степен морфолошког и синтаксичког динамизма такође се може претпоставити као узрок само код старијих фразеологизама.

Сигурно је да један од узрока фразеолошке рецесивности треба видети и у деловању *аналогije* према већ постојећем структурном моделу који може садржати неко од данас застарелих обележја, нпр. нефлектирани адјектив као атрибут + именица или застарели флективни облик неке именице. Могућност деловања аналогије може се прихватити у случајевима постојања фразеологизма са неким од појавних облика рецесивности и настанка млађе коокуренце по узору на већ постојећу структуру. Деловање аналогије у контексту фразеолошке

рецесивности претпоставља накнадно коришћење неког од застарелих модела, чиме се провоцира и актуализација одређеног рецесивног обележја. Накнадно коришћење неког од већ постојећих модела теоријски се може одигравати у истој временској епохи, што је вероватнији случај, или, пак, у млађој, што је такође могућ случај (уп. 4.2.1.3., пословицу под (160), напомену 74 и 4.2.3.3.2., пример (184) и напомену 96). Управо је због могућег деловања аналогije већ наглашено да било који облик рецесивности представља само релативан индикатор старости фразеологизма. За потврду ове тезе неопходни би били обимнији дијахронијски фразеолошки речници у којима би се наводиле и мотивне базе у основи сваког конкретног фразеологизма.

Један од узрока за данашњу рецесивност може се тражити и у чињеници да се одређене фразеолошке супкласе сматрају *старијим* на основу чега би се могло закључити да су у периоду њиховог настанка (подразумева се даља прошлост) одређена обележја била присутна и временом постајала рецесивна јер нису била захватана даљим фонетским, морфолошким и синтаксичким преструктурисавањима у историјском развоју језика. Ова теза је истовремено и у корелацији са степеном смањеног динамизма фразеолексикона услед вишекомпонентског састава формата и семантичке и морфолошке деаутономизације компонената. Изнети став би се превасходно могао односити на геминатне фразеологизме и пословице јер се обе супкласе сматрају веома старим (уп. 3.2.5. и 3.2.10.).

Треба истовремено нагласити да се старост одређене фразеолошке супкласе може посматрати само као релативан узрок рецесивности јер је реч о релативној категорији. Готово се са сигурношћу може претпоставити да је чланове одређених фразеолошких супкласа због својих типичних формалних обележја неупоредиво лакше уочити у старим текстовима, нпр. геминатне фразеологизме или пословице, док се мање типичне коокуренце веома лако могу превидети (уп. 3.2.7.), што може провоцирати и одређене погрешне закључке о њиховој старости (уп. пример (160) и напомену 73). Осим за наведене две супкласе и за функционалне глаголске спојеве који су у старим текстовима такође веома лако уочљиви и за које се сматра да су присутни од ствн. периода (уп.

3.2.8.), о старости других фразеолошких супкласа у литератури нема података. Сигурно је да су поред геминатних фразеологизама и пословица у претходним периодима немачког језика постојале и остале супкласе⁶⁶, али их је због веома хетерогених структурних обележја у старим текстовима много теже идентификовати, а вероватно да је и њихова дистрибуција ограниченија у очуваним врстама текстова из старијих епоха (књижевни текстови са веома строгом формом, преводи, текстови религијског садржаја).⁶⁷ Ово свакако може да доведе до погрешних закључака због чега се у будућим испитивањима корелативног односа формалне рецесивности и супониране старости неке од фразеолошких супкласа мора очекивати велика опрезност при доношењу општеважећих закључака.

Узроке формалне рецесивности могуће је тражити и у иманентном обележју појединих фразеолошких супкласа да буду базиране на рими, ритму и, уколико се јављају у форми реченице, синтаксичком паралелизму или контрасту (геминатни фразеологизми, пословице). Одређени ритам, специфична рима и синтаксички паралелизам веома често се могу постићи и накнадном актуализацијом неког од облика рецесивности. Код овде наведеног могућег узрока превасходно треба имати у виду хетерогене форме фонетске, али и одређене облике морфонолошке, морфолошке и синтаксичке рецесивности (специфична позиција финитне вербалне компоненте, изостанак исте и сл.).

Осим у обележјима одређених фразеолошких супкласа, могући узрок фразеолошке рецесивности треба видети и у природи веома компликованих дијахронијских процеса којима су биле захваћене фонетика, морфологија и синтакса немачког језика у одређеним фазама његовог развоја.

Готово све дијахронијске процесе на било ком од језичких нивоа можемо окарактерисати као дифузне, праћене честим флукуацијама и међуфазама, али у свом исходишту ипак дефинитивне. Дифузни карактер дијахронијских процеса, а ово није само обележје историје немачког, већ

⁶⁶ Од ове тврдње једино треба изузети термилошке фразеологизме (уп. 3.2.6.).

⁶⁷ О проблемима, могућностима и неким од специфичних индикатора за идентификацију фразеологизама у старим текстовима уп. Burger 1977: 1 и даље.

вероватно историје свих ие. језика, може се уочити у томе што промене у почетку захватају само једну област, само део ширег ареала, одатле се шире различитом брзином, веома често нису потпуно консеквентне и по правилу се одвијају у дужим временским периодима. Резултат оваквих дијахронијских процеса је неминовни паралелизам облика у једном истом дијалекту/различитим дијалектима. Под паралелизмом треба подразумевати то да је одређени број елемената захваћен променама, односно иновацијама, док одређени број елемената истог језичког нивоа из различитих разлога још увек није захваћен истим. На овај начин у истој временској равни коегзистирају старији облици (који још увек нису захваћени одрђеним променама) са онима који су претрпели неку од иновација специфичних за одређену језичку епоху. Овакав паралелизам новог и старог у једној временској равни по правилу је праћен флукуацијама различитог степена. Назначени дифузни и флукуирајући дијахронијски процеси могу се сматрати природним резервоаром фразеолошке рецесивности. Старији облик по правилу остаје уочљив код фразеолошке компоненте, док се нов и дефинитивно преструктурисан јавља код лексеме у слободној (нефразеолошкој) употреби (уп. примере (176), (177), (178), (179) и напомену 91). И ова теза у великој мери корелира са смањеним динамизмом у фразеолексикону услед вишекомпонентског састава фразеолошког формата.

Као последњи могући правац у даљим истраживањима фактора који омогућавају перзистирање формалне фразеолошке рецесивности треба напоменути и могућу улогу писаца из периода старије књижевности (просветитељство, штурм-унд-дранг, класика). Они су веома често употребљавали неке од старијих форми или синтаксичких конструкција и тиме им у језику обезбеђивали даљи континуитет.

У фразеолошкој литератури о могућем утицају писаца из наведених периода углавном нема података или су они крајње спорадични, али се може очекивати и претпоставити да се оваква констатација може односити и на фразеологизме који имају дублетне облике, од којих је један старији и садржи неку форму рецесивности, а други је претрпео тенденције нивелације и у свом формату нема рецесивно обележје. Пошто се језик књижевности одувек

сматрао естетским и нормативним узором, може се претпоставити да је неком од фразеологизама са дублетним облицима захваљујући овим текстовима обезбеђен даљи континуитет и да су се они са застарелим елементима у структури свог формата захваљујући актуализацији у књижевности прихватили и процењивали као „савршенији“ и „естетски прихватљивији“. У овом контексту се књижевни текстови из наведених периода могу схватити и као својеврстан стабилизирајући фактор који је допринео да одређене рецесивне форме и даље истрајавају у фразеолошким формативима и да не буду апсолутно супституисане нивелисаним дублетним облицима. Метке сматра да је Гете у својим делима нпр. фаворизовао рецесивни облик геминатног фразеологизма *hie und da* без финалне ликвиде *r* (уп. 4.2.1.5.), иако је у време стварања овог аутора била присутна и нивелисана форма *hier und da* (Mettke 2000: 87). Могуће је да без Гетеовог утицаја ово фонетско рецесивно обележје не би ни било очувано код наведеног геминатног фразеологизма. Сигурно је да би се детаљнијим испитивањем ове проблематике осим наведеног могло наћи још случајева.

На данашњем нивоу сазнања се не може са сигурношћу рећи у којој мери, код којих фразеолошких супкласа и код којих појавних облика рецесивности су књижевни текстови могли да одиграју овакву улогу. Одговоре ће понудити тек будућа интердисциплинарна испитивања која би требало засновати на тесној сарадњи историјске фразеологије, историје језика, текстологије и историје књижевности.

4. 2. НИВОИ ФОРМАЛНЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ РЕЦЕСИВНОСТИ

Полазећи од постулата структуралистичке лингвистике да је сваки природни језик хијерархијски организована целина (структура) коју сачињавају различити подсистеми који су у различитим и веома комплексним међусобним релацијама и од којих сваки има своју основну јединицу, али и од чињенице да је статус сваког фразеологизма као језичког знака врло специфичан и да се сликовито може одредити исказом `обавезно изнад нивоа лексеме и најчешће испод нивоа реченице`, формална фразеолошка рецесивност се може проучавати и по језичким нивоима на којима се јавља. Сваки од различитих нивоа овог

феномена најчешће може имати веома хетерогене појавне облике. Издвајањем посебних нивоа омогућава се егзактнији опис посебних рецесивних форми, њихова фреквентност, али и одређени (већи или мањи) афинитет појединачних фразеолошких супкласа према одређеном нивоу и појавном облику формалне рецесивности. На основу овога се може рећи да је издвајање и дефинисање различитих језичких нивоа код фразеолошког формата од суштинског значаја за свеобухватније сагледавање и систематизацију формалне фразеолошке рецесивности.

Формална рецесивност се код фразеологизама у савременом немачком језику може јавити на:

1. фонетском
2. морфонолошком
3. морфолошком
4. синтаксичком и
5. компонентском нивоу.

Сваки од посебних нивоа има своје специфичности.

4. 2. 1. ФОНЕТСКА РЕЦЕСИВНОСТ

Фонетска фразеолошка рецесивност се може двојачко интерпретирати: или као рефлекс одређених гласовних промена које су се јављале у различитим периодима у (пре)историјском развоју немачког језика и остале су очуване у фразеолошком формативу или, пак, као изостанак гласовних промена које су обележавале неку од претходних језичких епоха. Изостанак некадашњих гласовних промена такође је уочљив код компонената унутар фразеолошког формата.

Специфичности фонетске фразеолошке рецесивности су веома хетерогени појавни облици и различит дијахронијски континуитет, широка дистрибуција по фразеолошким супкласама као и чињеница да поједине од њих показују висок/виши степен афинитета према овом нивоу рецесивности. Предилекционим супкласама за фонетску рецесивност сматрају се геминатни фразеологизми, идиоматске фразе и пословице (уп. 3.2.5, 3.2.9. и 3.2.10.). У нешто

мањој мери она се може јавити и код супкласа глобалних и компонентних идиома и компаративних фразеологизама (уп. 3.2.1.1, 3.2.1.2.,3.2.3.), а изузетно ретко се среће код прагматичких фразеологизама (уп. 3.2.4. и 2.2.2.). Овај ниво рецесивности искључен је код колокација, функционалних глаголских спојева и терминолошких фразеологизама.

Фонетска рецесивност се може јавити сама код унилатерално рецесивних фразеологизама, што је ређи случај. Много чешће су фонетском рецесивношћу захваћене две или више компонената унутар фразеолошког формата или се она комбинује са различитим рецесивним обележјима са осталих језичких нивоа код мултилатералне рецесивности и мултилатерално рецесивних фразеологизама.

Овај ниво фразеолошке рецесивности може имати веома различите појавне облике. Овде спадају:

1. изостанак *a*-фрактуре код фразеолошких компонената
2. алитерација
3. изостанак другог померања гласова код фразеолошких компонената
4. хомоителеутон
5. отпадање финалне ликвиде *r* код фразеолошких компонената
6. изостанак секундарног умлаута код фразеолошких компонената
7. присуство повратног умлаута код партиципских компонената
8. синалефа
9. елизија
10. краза
11. синкопа вокала код фразеолошких компонената и
12. изостанак (р)нвн. дифтонгирања код фразеолошких компонената.

4.2.1.1. Изостанак *a*-фрактуре код фразеолошких компонената

Под *a*-фрактуром (нем. *die a-Brechung, der a-Umlaut*)⁶⁸ подразумевају се процеси регресивне асимилације из прелитерарног периода којима су

⁶⁸ Терминологија за наведене гласовне промене није јединствена. Уз наведене термине који потичу од Јакоба Грима, неки аутори, нпр. Ернст, за наведене гласовне промене

захваћени герм. кратки основички вокали *i* и *u* који прелазе у *e* и *o*. Као изазивачи наведених промена у северно- и западногерм. се јављају вокали *a*, *e* или *o*:

ие. **ǵiros* `Mann`, лат. *vir*, герм. **wiraz*, стнорд. *verr*, ствн. *wer*; ие. **nizdos* `Nest`, стинд. *nŌda-* `Ruheplatz, Lager`, лат. *nidus*, ствн. *nest*; ие. **ǵugom* `Joch`, стинд. *yugam*, лат. *iugum*, ствн. *joh*; ие. **ghδtom* `Gold`, герм. **gulfa* (развој секундарног вокала *u* испред ие. сонантских ликвида и назала), ствн. *gold*.

Промена герм. *i* > *e* изостајала је по правилу у облицима парт. перф. код јаких глагола у 1. реду аблаута, иако се у потоњем слогу јављао вокал *a* и то највероватније под утицајем дугог вокала *o* из облика инф. (Krahe 1966: 57-58):

ствн. *rŌtan* `reiten` - *giritan*; ствн. *grŌfan* `greifen` - *gigriffan*.

Промена герм. *u* > *e* изостајала је уколико се испред изазивача јављала група назал + консонант:

ие. **dϕghǵa* `Zunge`, стнорд. *tunga*, стсакс. *tunga*, ствн. *zunga*.

На основу анализе корпуса се може рећи да се изостанак *a*-фрактуре код фразеолошких компонената у савременом немачком језику изузетно ретко јавља, да је далеко од системског карактера и може се сматрати пре случајношћу с обзиром на то да је забележен само код једне пословице из корпуса:

(157) *Heute yull, morgen null.*

Уочљиво је да адјективска компонента *vull* < герм. **fulla* < ие. **pδno-* у наведеној пословици чува секундарни вокал *u* који се као обележје герм. језика развија испред ие. сонантских ликвида и назала, али је такође уочљиво да наведени вокал не подлеже закономерностима фрактуре вокала и не прелази у вокал *o* (*voll*), иако се из ие. и герм. облика не могу уочити гласови који би је могли спречити. Наведена пословица показује уједно и то како се фонетска рецесивност може искористити за постизање риме. Треба истаћи да изостанак фрактуре вокала показује апсолутну резистентност у погледу тенденција

користе и термин *хармонија вокала* (нем. *die Vokalharmonie*) (уп. Ernst 2005: 69). Термини *a*-фрактура/*a*-умлаут везују се само за северно- и западногерм. Процеси ие. *i* > гот. *e* (графија *ai*) и ие. *u* > гот. *o* (графија *au*) јављају се и у источногерм. (гот.) језику, али испред *r*, *h*, *hv*. За ове процесе у гот. језику се користи само термин *фрактура* (уп. Nempel 1966: 21).

нивелације према савременом језичком стању јер не постоји дублетни и млађи облик исте пословице са адјективском компонентом *voll*.

4.2.1.2. Алитерација

Под алитерацијом (нем. *der Stabreim, die Alliteration, ређе der Anreim, das Homoioprothoron*) се подразумева стара фигура звучања понављања идентичних консонаната, а ређе и вокала у иницијалној позицији тоничних слогова која се заснива на промени природе и позиције акцента на преласку из ие. у герм. језик и сматра се једним од главних формалних принципа организације старогерм. стиха⁶⁹ (Martini 1991: 3; von Wilpert 1969: 16; Žmegač/Škreb/Sekulić 1986: 9-10). Сматра се да је *Златни рог Галехуса (Goldhorn von Gallehus)*⁷⁰, северногерм. рунски запис из V в., најстарији текст који показује алитерацију:

Ek Hlewagastir HoltingaR horna tawido,

а она се јавља и обележава и касније забележене књижевне текстове из ствн. језичке епохе⁷¹:

.....
Hiltibrant enti Hadubrant untar heriun tuem

sunufatarungo iro saro rihtun,

garutun se iro gudhamun, gurtun sih iro suert ana,

helidos ubar hringa do sie to dero hiltiu ritun,

⁶⁹ Осим за герм. језике, алитерација је специфична и за групу келт. језика, али и за итал. језик. И у овим језицима је провоцирана акцентом иницијалне интензивности. Куриозитет је да је наведена фигура звучања у античкој реторици често сматрана мање вредном, чак је третирана и као грешка, посебно ако се јављала у набрајањима (уп. Vollers-Sauer 2000г: 30).

⁷⁰ Реч је заправо о два златна рога за које се не може са сигурношћу рећи да ли су служили као посуде за воду или као нека врста дувачког инструмента. Први и дужи пронађен је случајно 1639. године у близини малог места Галехус у близини данског града Тондерн (Tondern) на Јитланду (Jütland). Тежак је 3,1 кг са пречником од 10 цм на најширем делу. Други, нешто краћи рог пронађен је такође случајно тек 1734. године у близини места на којем се налазио и први. Тачне мере су непознате, али се зна да је тежак 3,7 кг. Познати рунски запис налази се на краћем рогу. Данас се чувају у Народном музеју Данске и сматрају се најзначајнијим и најпознатијим археолошким артефактом ове земље.

⁷¹ Сматра се да је уметност алитерације свој врхунац доживела у делу *Хелијанд (Heliand)* које је настало око 830. године на захтев Лудвига Побожног (Ludwig der Fromme) у циљу ширења хришћанства. Дело има око 6000 стихова, аутор је непознат, али се претпоставља да је реч о духовнику из нисконемачке језичке области (уп. Martini 1991: 16).

.....
(*Das Hildebrandslied*, забележена између 810. и 820.)

Bên zi bêna bluot zi bluoda

lid zi geliden sôse gelimida sîn.

(*Merseburger Zauberspruch*, X в.)

Сигурно је да су фиксираност акцента и његов експираторни карактер као обележје свих герм. језика, а тиме и немачког, били предуслов да се алитерација из књижевних текстова прошири и на општи језик. У савременом немачком језику примарно је очувана код супкласе геминатних фразеологизама која се због специфичних обележја њихове формалне организације може сматрати предилекционом за наведено фонетско обележје.⁷² Алитерација код ове супкласе има серијски карактер (уп. 3.2.5. и 6.2.5.1.1.):

(158) *Feuer und Flamme* (ugs. `hellauf begeistert sein`).

Такође се може јавити и код пословица (сама или у комбинацији са осталим рецесивним обележјима), а није искључена ни код супкласе идиома, што се може уочити у следећем примеру:

(159) *hin und her gerissen sein* (`in einem starken Zwiespalt sein, sich nicht entscheiden können`).

4.2.1.3. Изостанак другог померања гласова код фразеолошких компонената

Друго/високонемачко померање гласова је спонтана промена консонаната којом су биле захваћене герм. тенуе /*p t k*/ и герм. медије /*b d g*/. Сматра се да су серије промена започеле у прелитерарно доба у V в., а цео процес је у VIII в. углавном завршен, иако се све до 1500. године могу регистровати спорадичне промене консонаната. Резултат окончања процеса другог померања

⁷² У савременом немачком језику се такође уочава и специфична тенденција, посебно у насловима у језику штампе, да се, аналогно фонетској и формалној шеми геминатних фразеологизама, алитерација и данас користи као веома ефикасно стилско средство, на основу чега се може закључити да је ова веома стара фигура звучања у извесном смислу још увек продуктивна у данашњем језику. Ово показују и следећи примери наслова у немачкој штампи које наводи Шмит: *Luxus, Lage und Legende; Macht, Masse und Magie; Kapitalismus, Kohl und Kaviar; Zar, Zimmermann und Zahnarzt (уп. Schmidt 1998: 96 и даље).*

гласова је издвајање високонемачког од осталих герм. језика. На основу резултата се може рећи да је ово и најзначајнији процес у области ствн. консонантизма.

Серије консонантских промена нису истовремено и у једнакој мери захватале све дијалекте. Најраније су започеле у горњенемачкој области, у алеманском и баварском, и шириле се према северу ка нисконемачком. Друго померање гласова представља и својеврсни критеријум за поделу немачког језика на две велике дијалекатске зоне, високонемачку (нем. *Hochdeutsch*) и нисконемачку (нем. *Niederdeutsch*), које дели бенратска линија (нем. *die Benrather Linie, ik/ich-Linie, maken/machen-Linie*).

Померање медија */b d g/* у оквиру другог померања гласова мање је консеквентно јер се у различитим дијалектима могу јавити различити гласови, а због специфичних повратних процеса који се у појединим дијалектима јављају у XI в. о померању медија се може само условно говорити. Наведену констатацију довољно поткрепљују примери промене */b/ > /p/* приказани у следећој табели:

Табела 3. – Неконсеквентност померања медија у оквиру другог померања гласова у различитим дијалектима. Примери преузети из: Schmidt 1996: 186.

франачки	баварски	баварски после повратних процеса у XI в.
<i>gēban`geben`</i>	<i>kēpan</i>	<i>gēben</i>
<i>sibun`sieben`</i>	<i>sipun</i>	<i>sipun</i>
<i>bēran`tragen`</i>	<i>pēran</i>	<i>bēren</i>

Померање герм. тенуа */p t k/* у поређењу са померањем медија резултује конзистентнијом сликом. Герм. тенуе */p t k/* су могле бити померене у ствн. африкате */pf ts kx/* у иницијалној и медијалној позицији и на крају речи после ликвида *l, r, m* и *n*, као и у геминацији. Уколико су се налазиле у медијалној интервокалској или финалној позицији после вокала, герм. тенуе */p t k/* прелазиле су су ствн. безвучне спиранте */ff ss xx/*. Најдоследније је у свим дијалектима спроведена промена */t/ > /ts/*, а најмање доследна је промена */k/ >*

/kx/ /kx/.⁷³ Наведене фонетске закономерности илустроване су примерима у табели 4.

Табела 4. – Померање тенуа у оквиру другог померања гласова. Примери преузети из: Schmidt 1996: 185-186.

/p/ > /pf/: стсакс. <i>plēgan</i>	ствн. <i>pflēgan`pflegen`</i>
/p/ > /ff/: стсакс. <i>slāpan</i>	ствн. <i>slāffan > slāfan`schlafen`</i>
/t/ > /ts/: гот. <i>hairtó</i>	ствн. <i>hērza`Herz`</i>
/t/ > /ss/: стсакс. <i>ētan</i>	ствн. <i>ēzzan`essen`</i>
/k/ > /kx/: стсакс. <i>wērċ</i>	баварски/алемански <i>wērċh/wērċch`Werk`</i>
/k/ > /xx/: стсакс. <i>iċ</i>	ствн. <i>ih`ich`</i>

Рефлекси изостанка наведеног старог процеса преструктурисања немачког консонантског система у фразеолошком систему данашњег језика ретко се срећу и немају системски карактер. Уочавају се нпр. код следећих фразеологизама из корпуса: први од наведених потиче из супкласе глобалних идиома, а код другог је реч о (анти)пословици. *De facto* је у оба случаја реч о идентичној фразеолошкој компоненти која је у наведеној (анти)пословици супстантивизована. Ниједан од примера не показује тенденције нивелације јер не постоје дублетни облици:

- (160) *bekloppt sein* (*salopp`nicht ganz bei Verstand sein, verrückt sein`*).
*Selig sind die Bekloppten, denn sie brauchen keinen Hammer.*⁷⁴

⁷³ О појединостима компликованог процеса другог померања гласова, изузетима, градуелном карактеру промена у појединим дијалектима и теоријама које покушавају да мотивишу узроке за наведене консонантске промене уп. Braune/Reiffenstein 2004: 82 и даље.

⁷⁴ Ова пословица оквалификована је као антипословица с обзиром на то да се у R1 наводи податак да је настала непосредно након Другог светског рата, у доба, дакле, које није типично за настанак пословица, као и да се сматра неком врстом ироничне алузије на Исусова есхатолошка учења изнета у оквиру новозаветне Беседе на гори (нем. *Die Bergpredigt*) садржане у Јеванђељу по Матеји (нем. *das Matthäusevangelium*). Пример може да послужи и као доказ за могуће накнадно коришћење неког од рецесивних обележја при конституисању фразеологизма (уп. 4.1.).

4.2.1.4. Хомоителеутон

Под хомоителеутоном (нем. *das Homoioteleuton, der Endreim*, ређе *das Homöoteleuton, das Homoeoteleuton, das Omoioteliton, das Omoioteleton*) се подразумева стара фигура звучања која је била позната античкој реторици, а у историји немачке књижевности се јавља у периоду духовне књижевности франачког доба током ствн. језичке епохе када као формални принцип организације старонемачког стиха почиње да замењује старију алитерацију наслеђену из герм. периода.

Супротно од алитерације, хомоителеутон подразумева понављање идентичних консонаната/вокала/граматичких морфема у финалној, а тиме и атоничној позицији. Првим значајнијим текстом немачке књижевности који доследно показује прелазак са алитерације на хомоителеутон сматра се обимна Отфридова (Otfried) *Јеванђељска хармонија* (нем. *Evangelienharmonie*) из 870. године (упор. Martini 1991: 18-19):

.....
Mir ist ser ubar ser ni ubarwintu ih iz mer,
ni wan es untar manne iamer drost giwinne!
Sie eigun mir ginomanan liabun druhtin minan,
thaz min liabe herza bi thiu ruari mih thiu smerza.
.....

Слично алитерацији, и ова стара фигура звучања је из језика књижевности прешла у фразеолоксикон. Са сигурношћу се може рећи да се хомоителеутон од најстаријег периода у историји немачког језика јављао и код различитих супкласа фразеологизама, а данас је по правилу ограничен на супкласе пословица и геминатних фразеологизама. Може се потврдити и у периоду срвн. и рвнв. језика:

(161) ***bi wuruhtī*** (‘mit Recht’), ***in eban*** (‘nebeneinander, in gleicher Ebene, Linie’), ***in ein hellan*** (‘im Einklang mit...’), ***sīnes sindes sīn*** (‘davongehen, vergehen, verloren gehen’), срвн.: ***bīten unde gebieten*** (‘bitten und befehlen/gebieten’), ***iem. ist swære, als ob***

ein bērc ûf sīnem herzen læge (‘jmd. ist äußerst bedrückt’), рнвн.:
achten und schetzen (‘jmdn. respektieren, etw. schätzen’).

(Пимери преузети из: Burger 1977: 10, 13, 15; Friedrich 2006; Hartweg/Wegera 2005:
206)

Дијахронијски посматрано се код хомоотелеутона услед слабљења пуних вокала од срвн. периода број различитих могућих вокалских варијаната своди на једну: *e:e*, док разноврсније могућности остају очуване код понављања идентичних консонаната у финалној позицији.

С обзиром на то да у формирању хомоотелеутона као рецесивног обележја дужег дијахронијског континуитета учествују минимално две фразеолошке компоненте, он се искључиво везује за мултилатералну рецесивност и мултилатерално рецесивне фразеологизме, што га чини сличним са алитерацијом са којом се веома често симултано може јавити:

(162) *schließlich und endlich* (‘schließlich’).

4.2.1.5. Отпадање финалне ликвиде *r* код фразеолошких компонената

Ие. ликвиде *r* и *l* и назали *m* и *n* могу се сматрати најстабилнијим групама консонаната у развоју консонантизма од ие. преко герм. и касније током развоја немачког језика.

У иницијалној и медијалној позицији ие. ликвида *r* остаје потпуно очувана у свим герм. језицима:

ие. **roudhos* (‘rot’), лат. *rHfus*, гот. *rau* .:s, ствн. *rôt*; лат. *fer* ≙, гот. *baira*, ствн. *biru*, срвн. *bire* (‘ich trage’),

а тек у периоду срвн. језика у медијалној позицији може да буде захваћена различитим процесима дисимилације и асимилације (*r > l*) и метатезом у нисконем.:

ствн. *wëralt* > срвн. *wërlt* > каснији срвн. *wëlt*; нисконем. *berg* > *birig* > *brig*.

Уколико се ликвида *r* нађе у финалној позицији једносложних речи са дугим вокалом, могло је да дође до њеног отпадања. Сматра се да овај процес

почиње да се јавља у ствн. периоду услед чега се у текстовима могу јавити паралелни облици са и без ликвиде (уп. Srdić 2006: 39; Mettke 2000: 87):

.....

„*eddo welihhes cnuosles du sis,*
*ibu du mi s̄nan sages, ik **mi** de odre uuēt,*
*chind, in chunincriche: chud ist **mir** al irmindeot.*“

.....

(*Das Hildebrandslied*, 11-13)

Отпадање финалне ликвиде **r** има свој континуитет и у периоду срвн. језика:

.....

Ea was ein küneginne geseaen über sê:
*Ir gelîche deheine man wesse ninder **mê**.*

.....

(*Das Nibelungenlied*)

Наведено рецесивно фонетско обележје дужег континуитета у фразеолошком инвентару савременог језика нема системски, већ крајње акцидентални карактер. Узроке за ретке примере очуваних компонената без финалне ликвиде **r** треба тражити у чињеници да ни њено отпадање у минулим периодима највероватније није била честа појава јер су се морали сустећи одговарајући услови: финална позиција + кратка, једносложна реч + дуг вокал, а сигурно је да ни у ранијим периодима није имала системски карактер јер се у једном истом тексту јављају облици са и без очуване наведене ликвиде. Историја овај феномен документује на класама речи прономен (*mi*), адверб (*mê*), а забележена је и у облику прет. глагола *sîn* (*wa*). Ово би био и други разлог за ретку појаву овог облика рецесивности у данашњем фразеолоксикону с обзиром на то да осим код минималних фразеологизама синсемантичне класе речи по својој заступљености тек секундарно учествују у конституисању фразеолошког формата (уп. 2.1., 4.2.1.8. и 4.2.1.10.). Ово обележје остало је очувано нпр. код прве адвербијалне компоненте једног геминатног фразеологизма из корпуса (уп.

и 4.1.). Коокуренца показује и тенденцију нивелације према савременом језичком стању:

(163) *hier/hie und da/dort* (1. `an einigen Stellen, mancherorts`; 2. `manchmal, hin u. wieder`).

4.2.1.6. Изостанак секундарног умлаута код фразеолошких компонената

Под примарним и секундарним умлаутом (нем. *der i-Umlaut*, ређе *die Metaphonie, Periphonie*)⁷⁵ подразумевају се комбинаторне промене вокала основе које су специфичне само за немачки језик. И код примарног (нем. *der Primärumlaut*) и код секундарног мућења (нем. *der Sekundärumlaut*) реч је о регресивној и парцијалној асимилацији, тј. антиципацији вокала основе са вокалима из потоњег слога / *i, î, j*/ који се сматрају изазивачима умлаута.

Примарни умлаут је историјски старији процес и једно је од главних обележја ствн. вокализма. Сматра се да је почео половином VIII в. и да је у IX в. углавном окончан. Овај процес обухвата само промену *a > e* испред /*i, î, j*/:

ствн. синг. *gast* `Gast` – ствн. плур. *g+sti*; ствн. синг. *lamb* `Lamm` - ствн. плур. *l+mbir*.

До примарног мућења кратког *a* није долазило у свим случајевима. У свим ствн. дијалектима мућење је изостајало уколико су изазивачи из потоњег слога нестали пре почетка наведеног процеса, уколико је потоњи слог био споредно наглашен (ствн. *kraftlîh* `stark, gewaltig, mächtig`) или уколико су се између вокала *a* и изазивача мућења јављале консонантске групе *ht* (ствн. *nahti* `die Nächte`), *hs* (ствн. *wahsit* `wächst`), као и консонант + *w* (ствн. *garwita* `gerbte`). Осим наведених, постојале су и горњенемачке рестрикције које су спречавале појаву примарног умлаута. Уколико су се између вокала *a* и изазивача у потоњем слогу јављали *l* + консонант (*altiro* `älter`), *r* + консонант (*arbi* `Erbe`) или герм. *h* (*slahit* `schlägt`), у горњенемачким дијалектима је примарни умлаут изостајао.

⁷⁵ Осим наведених и данас прихваћених термина примарни и секундарни умлаут, у старијем, младограматичарском периоду у историји немачког језика у употреби су били и термини *стари умлаут* (нем. *alter Umlaut*) за примарни и *млађи умлаут* (нем. *junger Umlaut*) за секундарни (уп. Wilmanns 1911: 268 и даље, 275 и даље).

Секундарни умлаут везује се углавном за XII в. и главно је обележје срвн. вокализма. Овај процес обухвата све изузетке од примарног као и:

/â/ > /æ/ (ствн. *mâri* `Mär(e)` – срвн. *mære*), /o/ > /ö/ (ствн. *mohti* `möchte` - срвн. *möhte*), /ô/ > /A/ (ствн. *scôni* `schön` – срвн. *schAne*), /u/ > /ü/ (ствн. *wurfil* `Würfel` - срвн. *wüffel*), /û/ > /iu/ (ствн. *husir* `Häuser` – срвн. *hiuser*), /ou/ > /öu/ (ствн. *ouga* `Auge` - срвн. *öugelîn*), /uo/ > /üe/ (ствн. *gruoni* `grün` - срвн. *grüene*).⁷⁶

Изостанак наведених процеса у данашњем фразеолоксикону није остао системски очуван. У корпусу је пронађен само један фразеологизам из супкласе идиоматских фраза чија вербална компонента у форми инф. през. акт. показује рефлекс старог језичког стања пре примарног мућења. Изостанак секундарног умлаута сматра се рецесивним обележјем дужег дијахронијског континуитета:

(164) *Lass dir`s bei den Berehtesgadenern drachseln!* (wenn jmdm. etw. nicht genug gut ist, wenn jmdm. dies od. das nicht ansteht, dann sollte man es bei der Industrie drechseln`).

У вербалној компоненти уочава се консонантска група *hs* која се јавља између вокала основе и некадашњег изазивача која је спречила примарно мућење (ствн. *drahsil* `Drechsler`). Наведена фразеолошка компонента није претрпела ни процес секундарног мућења. Наведени глагол је као слободна лексема претрпео промену вокала основе током секундарног мућења (*drechseln*). Узроци изостанка секундарног мућења код наведене вербалне компоненте не могу се објаснити. Ова идиоматска фраза не показује тенденцију нивелације према савременом језичком стању.

⁷⁶ У срвн. примерима изазивачи мућења нису више уочљиви услед процеса слабљења пуних вокала у ненаглашеним слоговима. Неки аутори случајеве код којих изазивач није очуван, ослабио је или отпао, називају скривеним мућењем (нем. *versteckter Umlaut*) (уп. Verić-Đukić 1980: 73). Термин није у широј употреби.

4.2.1.7. Присуство повратног умлаута код партиципских фразеолошких компонената

Гримовим термином повратни умлаут (нем. *der Rückumlaut*)⁷⁷ се у историји немачког језика означава алтернација помућеног и непомућеног вокала у основним облицима слабих *jan*-глагола. Помућен вокал *e* се јавља у инф., док се непомућени вокал *a* јавља у прет. и парт. перф. (Paul/Mitzka 1966: 160; Weddige 2007: 47-48).

Са творбеног аспекта се слаби *jan*-глаголи сматрају секундарним творевинама од примарних јаких глагола, када углавном попримају каузативно значење, или, пак, деноминалним дериватима фактитивног значења помоћу ие. творбеног форманта **-éie/-éio-* (Pudić 1972: 159; Krahe/Meid 1969: 244). У историји немачког језика разликују се следеће супкласе слабих *jan*-глагола (Braune/Reiffenstein 2004: 292 и даље): са кратким основичким вокалом (ствн. *zellen-zalta/zelita-gizalt/gizelit* `erzählen`), са дугим основичким вокалом без геминације (ствн. *wânen-wânta-giwânit* `meinen`), са дугим основичким вокалом и западногерм. геминацијом (ствн. *brennen-branta-gibrennit* `brennen`) и вишесложни *jan*-глаголи (ствн. *angusten-angusta/angustita-giangustit* `ängstigen`).

Специфичност основних облика код наведених слабих глагола јесте мућење вокала *a* у облицима инф. и през. услед дејства вокала *i* као интегралног дела творбеног форманта (герм. **satjana(n)*, гот. *satjan*, ствн. *sezzen*). Слаби *jan*-глаголи са кратким основичким вокалом у облицима прет. по правилу дуже чувају тематски вокал *i*, што код неких од њих провоцира дублетне претеритске форме (ствн. *retten-ratta/retita-giretit* `retten`), док се код глагола ове супкласе са дугим основичким вокалом тематски вокал *i* у прет. синкопира пре него што је умлаут и почео да делује због чега се у њиховом претериту јавља старији непомућен вокал *a* (ствн. *trenken-trancta* `tränken`) (Braune/Reiffenstein 2004: 297; Sonderegger 2003: 326). И форме парт. перф. код *jan*-глагола показују дуални карактер. Код глагола са дуже очуваном тематским вокалом у облику прет., парт.

⁷⁷ Уводећи термин повратни умлаут, Јакоб Грим је, недовољно схватајући природу ове гласовне промене, заступао становиште да је умлаут у ранијим периодима био присутан и у прет. и парт. перф., али да се временом у та два основна облика изгубио. Иако базиран на Гримовој заблуди, термин је и данас остао очуван у историји немачког језика (уп. и Paul/Mitzka 1966: 160).

перф. садржи тематски вокал *i* који провоцира мућење вокала основе (ствн. *leggen-legita-gilegit* `legen`), *jan*-глаголи са рано синкопираним тематским вокалом *i* у облицима прет. двојако граде парт. перф: у нефлектираном облику парт. перф. тематски вокал остаје очуван и провоцира мућење вокала *a* (ствн. *stellen-stalta-gistellit* `stellen`), док флектирани облик парт. перф. (ствн. *stellen-gistaltêr* `Gestellter`) не садржи тематски вокал *i* који би провоцирао умлаут (Braune/Reiffenstein 2004: 300-301).

Дублетни облици парт. перф. код слабих *jan*-глагола постоје и у срвн. периоду (срвн. *nennen-nante-gennet/genant* `nennen`, *brennen-brante-gebrennet/gebrant* `brennen`), при чему категорија (не)флектираности за форму парт. перф. постаје све више ирелевантна (Mettke 2000: 198-199). Услед јаких системских тенденција нивелисања глаголских облика током рвнв. периода умлаут се из инф./през. код ових глагола преноси и на облике прет. (рвнв. *brennen-brannte/brenn(e)te-gebrann(e)t/gebrenn(e)t*). Ова тенденција је посебно изражена од XIV в. у елзашком и баварском дијалекту, да би од XV в. захватила и средњенемачке дијалекте. Паралелизам облика траје све до XVIII в. када превагу односе облици прет. и парт. перф. са непомућеним вокалом (Schmidt 1996: 318).

Ово фонетско рецесивно обележје дужег дијахронијског континуитета изузетно је ретко и не показује системски карактер у фразеолошком инвентару савременог немачког језика. Истовремено се може рећи да не показује апсолутни степен резистентности с обзиром на постојање тенденција нивелације према данашњем језичком стању. Уочљиво је код партиципске компоненте у мултилатерално рецесивној пословици:

(165) *Wenn man den Esel nennt, (kommt er gerennt)*. (ugs, scherzh. `jmd.erscheint gerade dann, wenn man von ihm spricht`)

4.2.1.8. Синалефа

Синалефа (нем. *die Synaloephe, die Synaloiphe*) је појава губљења иницијалног монофтонга/дифтонга код речи у енклизи уколико се у финалној позицији претходне речи јави вокал (уп. Mettke 2000: 28). Сматра се да је спорадично почела да се јавља у развијеном ствн. језику, посебно код Отфрида

(уп. Mettke 2000: 28), а свој врхунац доживљава у периоду срвн. језика чије је једно од најдоминантних обележја појава читавог низа скраћених и контрахованих облика. Синалефом се избегава настанак хијатуса између финалног вокала речи у проклизи и иницијалног вокала речи у енклизи. Њом су најчешће погођени неодређени члан као пратилац номиналне фразеолошке компоненте и прономиналне фразеолошке компоненте:

(166) *Hast du`g ein bisschen kleiner?* (*salopp `du solltest nicht so übertreiben, du solltest weniger pathetisch sein`*)

Ово рецесивно обележје краћег дијахронијског континуитета у фразеоексикону савременог немачког језика такође нема системски карактер. Данас је синалефа очувана код веома малог броја фразеологизама из различитих супкласа. Ниска заступљеност синалефе у данашњем фразеоексикону може се протумачити делимичном реституцијом вокала након срвн. периода и тенденцијом враћања краћих и контрахованих на пуне облике у развоју немачког језика након срвн. епохе. Са друге стране, а исто важи и за отпадање финалне ликвиде *r* или кразу (уп. 4.2.1.5. и 4.2.1.10.), на ниску заступљеност синалефе утиче и то што су њом превасходно захваћене синсемантичне фразеолошке компоненте, прономен и неодређени детерминатив. Наведене класе речи се ређе јављају унутар фразеолошког формата. С обзиром на специфична структурна обележја, синалефа је *a priori* искључена код геминатних фразеологизама.

4.2.1.9. Елизија

Супротан процес од претходног је елизија (нем. *die Elision*). Под елизијом се подразумева губљење вокала *e* у финалној позицији речи у проклизи уколико се у иницијалној позицији наредне речи јави вокал (уп. Mettke 2000: 27-28; Schmidt 1996: 228). Елизија је обележје срвн. периода и захватала је само ортоепску страну срвн. језика, док је графија остала очувана, што је и разлог да се у неким критичким издањима елидирани вокали бележе са тачком испод (*+*) (Mettke 2000: 28; Schmidt 1996: 228). Од апокопе се разликује по томе што апокопа представља историјски процес отпадања финалних вокала провоциран фиксирањем акцента. Као и код синалефе, и код елизије се избегава настанак

хијатуса између финалног вокала речи у проклизи и иницијалног вокала речи у енклизи, док вокал *e* остаје очуван на оним местима у синтагматском низу где не долази до хијатуса (трећи пример) :

dô sprach er: vrouw+ ân+ allen vâr...

dâht+ er unde brâht+ in aber vol...

diu frouwe was ir swester, die fürsten hetens in ir pflegen.

(Прва два примера преузета из: Mettke 2000: 28)

Остаци елизије вокала *e* су очувани у малом броју данашњих фразеологизама, на основу чега се може закључити да ни ово фонетско рецесивно обележје краћег дијахронијског континуитета нема системски карактер. За разлику од срвн. језика елидирани вокал *e* се у савременом језику не реализује у графички (уп. и други фразеологизам под (152)):

(167) *Hab_ und Gut* (*geh. `alles, was man besitzt`*).

4.2.1.10. Краза

И ово рецесивно обележје потиче из срвн. периода и тиме спада у обележја краћег дијахронијског континуитета. Под кразом (нем. *die Krasis*) се подразумева појава стапања ненаглашене речи са суседном наглашеном (Mettke 2000: 30; Paul/Mitzka 1966: 143). Резултат је настанак амалгама (нем. *die Wortkreuzung, Wortmischung, Wortverschmelzung, die Kontamination*), а процеси фузије могу бити компликовани и не увек јасни:

срвн. *lâtα < lâd daα / lâd ëα ; dâst/deis(t)/dêst* (форме са и без умлаута) <
deα (e)st < deα ist < daα ist; êrst < êr ist; zer < ze dêr; mohter < mohte êr; bater < bat êr; wanderα < wande êr ëα ; alss < als sie.

(Примери преузети из: Mettke 2000: 29-30)

Из наведених срвн. примера је уочљиво да су кразом најчешће захваћени прономинални облици који се стапају са глаголом, ређе са субјунктором, а може доћи до стапања детерминатива са предлогом, што је у граматици савременог језика познато под називом портманто-морфеме. Амалгамске форме настале процесом кразе биле су доминантне током срвн. епохе, а у каснијем периоду срвн. језика долазило је до постепеног процеса

реституције и враћања на аналитичке облике (прономен + глагол/ субјунктор + прономен).

Краза је сврстана у фонетску рецесивност јер је мотивисана наглашеном/ненаглашеном позицијом речи у синтагматском низу. За разлику од осталих облика фонетске рецесивности, краза може да резултује и веома специфичном сликом фразеолошког формата на вишим језичким нивоима (морфолошком и синтаксичком):

(168) *dastehen wie der Ochse am/vorm Berg/wie der Esel vorm Berg/wie die Kuh vor dem neuen Tor/vor dem Scheunentor/wie die Kuh, wenns donnert* (*salopp* `angesichts einer neuen Situation völlig konsterniert u. ratlos sein, sich nicht zu helfen wissen`). *Haste, was kannste!* (*ugs.* `sehr schnell`)

Први од наведених примера потиче из супкласе компаративних фразеологизама, а краза настаје процесом прокопе код компоненте *es* и њеним амалгирањем са субјунктором *wenn*. Наведени пример показује и тенденцију нивелације која се остварује могућношћу алтернирања *comparatum-a*. Други пример из супкласе идиоматских фраза показује кразу која настаје амалгирањем прономиналне компоненте у енклизи са вербалном компонентом (*kannst du > kannste*). Краза је у овом случају праћена слабљењем финалног вокала некадашњег прономена. Синхронијски посматрано, зависна реченица нема суб. у данашњем поимању овог термина, чиме немачки језик, барем у случајевима малобројних фразеологизама са кразом, показује обележја *pro-drop-језика*⁷⁸, док се дијахронијском анализом може констатовати да је суб. у форми ПронФ стопљен са глаголском компонентом (*kannste < kannst du*).⁷⁹

⁷⁸ Термин *pro-drop-језици* збирна је ознака за све језике у којима се на синтаксичком нивоу не мора реализовати суб. Термин потиче од енгл. глагола *to drop* `изоставити` и углавном се среће у англосаксонској литератури. Обележје *pro-drop-језика* јесте разуђен систем граматичких морфема код класе речи глагол помоћу којих се остварује једнозначно маркирање граматичких категорија лица и броја услед чега се реализација суб. може схватити редувантно. У *pro-drop-језике* спадају између осталих срп., лат., итал., али и нама далек јапански језик (уп. Fleischer/Schallert 2011: 195-196).

⁷⁹ Индоевропеистика сматра да лични наставци код класе речи глагол своје порекло воде од личних заменица које су додаване на основу. Ово није специфично само за ие. језике, већ

Као ни код већине наведених појавних облика фонетске рецесивности, ни код кразе се не може говорити о системском карактеру јер није честа. За ово специфично фонетско обележје релевантна је структура фразеологизма у квантитативном смислу. Краза је искључена код фразеологизама чији се формативи састоје само од две компоненте јер би процеси фузије довели до деструкције фразеолошког статуса (резултат потенцијалне кразе би била једна лексема-амалгам). Она се теоријски може јавити само код оних фразеологизама који у свом компонентском саставу имају три/ више од три компоненте. На ниску заступљеност кразе код данашњих фразеологизама утиче и то што су њом захваћене синсемантичне компоненте (уп. 4.2.1.5. и 4.2.1.8.).

4.2.1.11. Фразеолошке компоненте са синкопираним вокалима

Под синкопом (нем. *die Synkope*) се подразумева испадање вокала *e* у ненаглашеном слогу унутар речи и сматра се једним од главних обележја вокализма срвн. језика, иако се може рећи да се први трагови овог процеса уочавају већ у IX в., дакле и пре почетка наведеног периода (Schmidt 1996: 237). Узрок за настанак синкопе су фиксираност и експираторност акцента од герм. периода.

Синкопа се најчешће јављала код тро- и вишесложних речи са дугим вокалом основе, посебно иза ликвида и назала (ствн. *hêrisôn* > срвн. *hêrsen* `herrschen`), код двосложних речи после ликвиде којој претходи кратак вокал основе (ствн. *stëlan* > срвн. *stëln* `stehlen`), као и код префикса *ge-* испред вокала и *r, l, n, w* (ствн. *ginâda* > срвн. *g(e)nâde* `Gnade`) (Schmidt 1996: 237). Поред овога је у периоду срвн. језика синкопом бивао захваћен и вокал *a*, и то посебно унутар прве непосредне конституенте сложених заменичких прилога (срвн. *dran, drinne, drunder*) (уп. Wilmanns 1911: 416). Последица срвн. процеса синкопирања је или иреверзибилно губљење вокала (ствн. *gibârida* > срвн. *gebærde* > данас *Gebärde*) или, пак, њихова реституција у млађим језичким периодима (срвн. *suln* > рнвн. *sull(e)n, sollen* > данас *sollen*).

и за друге језичке групе: угро-финску, алтајску, семито-хамитску, кавкаску, као и за баскијски језик и може се сматрати једном од језичких универзалија (уп. Станишић 2006: 267).

Ово рецесивно обележје краћег дијахронијског континуитета се у фразеолоксикону савременог немачког језика ретко јавља и, попут већине досадашњих појавних облика овог нивоа рецесивности, нема системски карактер. Њиме су захваћене само адвербијалне фразеолошке компоненте, што се може уочити у наредном примеру из супкласе идиоматских фраза:

(169) *Da ist kein Kopf und kein Arsch dran.* (*derb* `das ist ganz schlecht, völlig verkehrt gemacht`)

4.2.1.12. Изостанак (р)нвн. дифтонгирања код фразеолошких компнената

Вокализам рнвн. периода обележавају следеће промене значајне за настанак нвн. језика и конституисање његовог вокализма: (рано)нововисоконемачко дифтонгирање (нем. *die (früh)neuhochdeutsche Diphthongierung*), (рано)нововисоконемачко/средњенемачко монофтонгирање (нем. *die (früh)neuhochdeutsche/mitteldeutsche Monophthongierung*)⁸⁰, дужење кратких срвн. вокала (нем. *die Dehnung*), краћење дугих срвн. вокала (нем. *die Kürzung*), као и процеси делабијализације (нем. *die Entrundung*) и лабијализације (нем. *die Rundung*).

(Р)нвн. дифтонгирање обухвата промене срвн. *î, û* и *iu* > рнвн. *ei* (/ae/), *au* (/ao/) и *eu/äu* (/oe/): срвн. *mîn niuwes hûs* > нвн. *mein neues Haus*. Иако узроци за наведене промене до данас нису проучени на задовољавајући начин (Hartweg/Wegera 2005: 134), може се рећи да су процеси дифтонгирања у корелацији са гласовним окружењем и позицијом с обзиром на то да су најраније дифтонгирани срвн. дуги вокали у хијату и на крају речи (Srđić 2008a: 50). Сматра се да су наведени процеси старији од рнвн. епохе јер су прве писане потврде везане за XII в. и јужни Тирол (Srđić 2008a: 50; Weddige 2007: 31). Век

⁸⁰ Данас ређи називи за процесе дифтонгирања и монофтонгирања у периоду рнвн. језика су млађе дифтонгирање и монофтонгирање (нем. *die jüngere Monophthongierung/Diphthongierung*). Овај термин употребљавају аутори са краја XIX и на почетку XX в., нпр. Вилманс (уп. Wilmanns 1911: 290 и даље). Наведени термини мотивисани су чињеницом да су овим рнвн. вокалским променама претходили процеси монофтонгирања/дифтонгирања у периоду ствн. језика (нем. *die althochdeutsche Monophthongierung/Diphthongierung*) који су дијахронијски старији, као и чињеницом да се у време настајања класичних дела немачке историјске граматике Шереров (Wilhelm Scherer, 1841-1886) четвороделни модел периодизације историје немачког језика још увек није потпуно етаблирао.

касније је дифтонгирањем захваћено баварско, од XIV в. источнофраначко и швапско подручје, током XV в. се дифтонгирање шири и на горњесаксонско и источнотириншко подручје, да би тек у XVI в. дифтонзи продрли и у област западносредњенемачког и алеманског (Srdić 2008a: 50).

Изостанак (р)нвн. дифтонгирања, као ни већина претходно наведених појавних облика фонетске рецесивности, у фразеолошком инвентару савременог немачког језика не показује системски карактер. Недифтонгиран вокал *i* као рефлекс старијег језичког стања уочљив је код адвербијалне компоненте следећег фразеологизма који не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању:

(170) *Rin ins Vergnügen!* (ugs., scherzh. `Aufforderung, ein Vorhaben auszuführen`)

4. 2. 2. МОРФОНОЛОШКА РЕЦЕСИВНОСТ

Под морфонолошком рецесивношћу збирно се могу подразумевати гласовне промене специфичне за одређене периоде у (пре)историји немачког језика којима је маркирана нека од граматичких (морфолошких) категорија, а које се уочавају код фразеолошких компонената у данашњем језику. Морфонолошка фразеолошка рецесивност нема тако хетерогене појавне облике као чиста фонетска. Овде спадају само:

1. рецесивни аблаут код фразеолошких компонената
2. апокопа граматичке морфеме *-e* у 1. л. синг. инд. през. и
3. ектлипса код вербалних компонената у 3. л. инд. през. акт.

4.2.2.1. Рецесивни аблаут код вербалних компонената

Под аблаутом⁸¹ (нем. *der Ablaut*, ређе *die Apophonie*) се у историјској лингвистици подразумева правилна алтернација вокала у етимолошки сродним речима или у различитим флективним облицима једне исте речи. Сматра се да је

⁸¹ Гримов термин аблаут интернационално је прихваћен и одомаћен је и у нашој германистици. У српској лингвистици се за наведену вокалску алтернацију много чешће употребљава термин *превој вокала* (уп. Станишић 2006: 208 и даље; Стевановић 1986: 123-124). Нешто ређи термин је *градација вокала* (уп. Pudić 1972: 143).

наведена вокалска алтернација проузрокована како покретљивошћу ие. акцента тако и наизменичним деловањем тонског и динамичког акцента у различитим периодима у развоју ие. прајезика.⁸² Уобичајено се разликују квалитативни аблаут (нем. *die Abtönung*), правилна смена квалитативно различитих вокала проузрокована интензивнијим деловањем тонског акцента у ие. језику, и квантитативни аблаут (нем. *die Abstufung*), правилна алтернација различитих квантитета квалитативно истих вокала проузрокована јачим деловањем ие. динамичког акцента. Наслеђен из прајезика, аблаут је у већој или мањој мери очуван у свим језицима ие. породице (лат. *tegere* `bedecken`: *tēgula* `Dachziegel`: *toga* `Toga, Obergewand`; стинд. *sthā-* `stehen`: *sthita* `gestellt`; срп. *звати: зовем; плести: плот: преплитати, хром: храмати; брисати: убрус; трести: трус(но), маћу: муцати*).

У герм. језицима аблаут је имао функцију на нивоу творбе речи за некада продуктивно извођење именичких имплицитних девербативних деривата (гот. *wrikan* `verfolgen` > *wraks* `Verfolger`; енг. *to sing* `singen` > *song* `Lied`; швед. *att dricka* `trinken` > *dryck* `Trunk`)⁸³. Од свих ие. језика најдоследније су га систематизовали, функционизовали и даље развили у морфологији јаких глагола управо герм. језици.

Систем јаких глагола у историји немачког језика почива на седам редова аблаута:

⁸² У немачкој историјској лингвистици о аблауту се говори као о системској алтернацији вокала (уп. Schmidt 1996: 42; Mettke 2000: 50; Krahe 1966: 67-68; Ernst 2005: 48; Weddige 2007: 34; Hennings 2003: 47). Термин комбинаторни се у германистичкој лингвистици никада не повезује са наведеном вокалском алтернацијом. Има, међутим, аутора који наведени термин повезују и са аблаутом. Вероватно да у Станишићевој тврдњи „аблаут или *комбинаторна* (подвукао Б.И.) промена самогласника имао је значај демијурга индоевропске морфонологије“ (Станишић 2006: 208) атрибут комбинаторно треба схватити као правилну смену (комбинацију, алтернацију) различитих квалитета и квантитета вокала, а не као вокалску алтернацију индуковану гласовним окружењем.

⁸³ Имплицитна деривација девербативних именица помоћу аблаута данас није продуктиван начин извођења именица с обзиром на то да не настају нови јаки глаголи. Морфолошке карактеристике свих овако насталих именица су м.р. и припадност јаким деклинационом типу. Аблаут се данас на нивоу творбе речи може јавити само код веома малог броја рецентних твореница насталих редупликацијом, нпр. *der Singsang* `[eintöniges], kunstloses, leises Vor-sich-hin-Singen` или *der Klingklang* `helles, wohltönendes Klingen` (уп. Duden 2005: 679-680). Рецентност оваквих твореница мотивисала је неке ауторе да поставе питање продуктивности аблаута у савременом немачком језику (уп. Nübling и др. 2006: 209).

Табела 5. – Компликован развој аблаута у конјугацији јаких глагола од ие. до нвн. периода

ред аблаута	инфинитив	прет. синг.	прет. плур.	парт. перф.
I	ие. <i>ei</i> ствн. <i>î</i> срвн. <i>î</i> рнвн. <i>ei</i>	ие. <i>oi</i> ствн. <i>ei/ê</i> срвн. <i>ei/ê</i> рнвн. <i>i</i>	ие. <i>i</i> ствн. <i>i</i> срвн. <i>i</i> рнвн. <i>i</i>	ие. <i>i</i> ствн. <i>i</i> срвн. <i>i</i> рнвн. <i>i</i>
II	ие. <i>eu</i> ствн. <i>eo/io/iu</i> срвн. <i>ie/iu</i> рнвн. <i>ie/eu</i>	ие. <i>ou</i> ствн. <i>ou/ô</i> срвн. <i>ou/ô</i> рнвн. <i>o/u</i>	ие. <i>u</i> ствн. <i>u</i> срвн. <i>u</i> рнвн. <i>o/u</i>	ие. <i>u</i> ствн. <i>o</i> срвн. <i>o</i> рнвн. <i>o/u</i>
III	ие. <i>e + m/n/ r/l + K</i> ствн. <i>i+m/n; e+ r/l</i> срвн. <i>i+m/n; ë+r/l</i> рнвн. <i>i+m/n; e+r/l</i>	ие. <i>o +m/n/ r/l+K</i> ствн. <i>a</i> срвн. <i>a</i> рнвн. <i>a/o/u</i>	ие. <i>ǣ/ϕ/χ/δ+K</i> ствн. <i>u</i> срвн. <i>u</i> рнвн. <i>a/o/u</i>	ие. <i>ǣ/ϕ/χ/δ+K</i> ствн. <i>u/o</i> срвн. <i>u/o</i> рнвн. <i>o/u</i>
IV	ие. <i>e+m/n/r/l+ B</i> ствн. <i>ë+m/n/r/l</i> срвн. <i>ë+m/n/r/l</i> рнвн. <i>e+m/n/r/l</i>	ие. <i>o+m/n/r/l +B</i> ствн. <i>a</i> срвн. <i>a</i> рнвн. <i>a/o/u</i>	ие. <i>ǣ+m/n/r/l+B</i> ствн. <i>â</i> срвн. <i>â</i> рнвн. <i>a/o/u</i>	ие. <i>μ+m/n/r/l+B</i> ствн. <i>o</i> срвн. <i>o</i> рнвн. <i>o/u</i>
V	ие. <i>e+K (-m,n,l,r)</i> ствн. <i>ë/i+K</i> срвн. <i>ë/i+K</i> рнвн. <i>e+K</i>	ие. <i>o+K (-m,n,l,r)</i> ствн. <i>a+K</i> срвн. <i>a+K</i> рнвн. <i>a+K</i>	ие. <i>ǣ+K (-m,n,l,r)</i> ствн. <i>â+K</i> срвн. <i>â+K</i> рнвн. <i>a+K</i>	ие. <i>μ+K (-m,n,l,r)</i> ствн. <i>ë+K</i> срвн. <i>ë+K</i> рнвн. <i>e+K</i>
VI	ие. <i>a/oμ</i> ствн. <i>a</i> срвн. <i>a/+</i> рнвн. <i>â</i>	ие. <i>ā/ǣ</i> ствн. <i>uo</i> срвн. <i>uo</i> рнвн. <i>u</i>	ие. <i>ā/ǣ</i> ствн. <i>uo</i> срвн. <i>uo</i> рнвн. <i>u</i>	ие. <i>/</i> ствн. <i>a</i> срвн. <i>a</i> рнвн. <i>a</i>
VII	ие. <i>ē+редупликација</i> ствн. <i>a/â/ei/ô/ou/uo</i> срвн. <i>a/â/ei/ô/ou/uo</i> рнвн. <i>a/ei/au/u/o</i>	ие. <i>ǣ+редупликација</i> ствн. <i>ia/io</i> срвн. <i>ie</i> рнвн. <i>i/ie</i>	ие. <i>ǣ+редупликација</i> ствн. <i>ia/io</i> срвн. <i>ie</i> рнвн. <i>i/ie</i>	ие. <i>ē+редупликација</i> ствн. <i>a</i> срвн. <i>a</i> рнвн. <i>a</i>

Под морфологизацијом аблаута треба подразумевати чињеницу да се ова вокалска алтернација као модулатор базичне глаголске морфеме у различитим периодима у историји немачког језика могла јављати у функцији маркера граматичких категорија темпуса, броја и лица.

Ствн. период:

ih hilfu (‘ich helfe’) - *ih half* (‘ich half’) - маркер категорије темпуса

ih half (‘ich half’) – *wir hulfum* (‘wir halfen’) – маркер категорије броја

ih half (‘ich half’) – *dû hulfî* (‘du halfst’) – маркер категорије лица

Срвн. период:

ich hilfe (‘ich helfe’) – *ich half* (‘ich half’) – маркер категорије темпуса

ich half (‘ich half’) – *wir hulfen* (‘wir halfen’) – маркер категорије броја

ich half (‘ich half’) – *dû hulfes(t)* (‘du halfst’) – маркер категорије лица

Рнвн. период:

ich helf(e) – ich half – маркирање категорије темпуса

ich half – wir hulfen > wir halfen – постепено укидање маркирања броја

ich half – du hulfest/hülfest > du halfst – постепено укидање маркирања лица.

Из наведених облика је уочљиво да је морфолошка улога аблаута од рнвн. периода праћена функционалним рестрикцијама. Услед постепених и доста компликованих процеса изједначавања основичких вокала у облицима прет. јаких глагола у наведеном периоду, функција аблаута остаје резервисана само за маркирање и јасно профилисање граматичке категорије темпуса, док функцију маркирања преостале две категорије (лице и број) преузимају личне заменице и систем личних наставака.⁸⁴

Рецесивни аблаут се у морфологији савременог немачког језика јавља само у формама конј. прет. веома малог броја јаких глагола (*helfen, stehen, sterben, verderben, werben*) у циљу елиминисања фонетске хомонимије и успостављања јасне модалне опозиције инд. : конј. Поред овога се изузетно ретко, дакле без системске очуваности, и у фразеолексикону данашњег језика могу срести вербалне компоненте са старијим (неизнивелисаним) претеритским вокалом, што је уочљиво код следеће мултилатерално рецесивне пословице са вербалном компонентом *singen* из III реда аблаута. И код овог примера се уочава тенденција да рецесивна обележја могу бити у функцији постизања риме и реченичног ритма:

(171) ***Wie die Alten sungen, so zwitschern auch die Jungen.***

Ово морфонолошко обележје сврстава се у рецесивност дужег дијахронијског континуитета. Пошто пословица не показује тенденције нивелације према данашњем стању, рецесивни аблаут се може сматрати апсолутно резистентним рецесивним обележјем.

⁸⁴ О сложеним процесима рнвн. нивелисања вокала у систему конјугације јаких глагола детаљније уп. Hartweg/Wegera 2005: 163 и даље; Srdić 2008a: 64 и даље).

4.2.2.2. Апокопа граматичке морфеме –*e* у 1. л. синг. инд. през.

Дистрибуција граматичких морфема (личних наставака) за 1. л. синг. инд. през. је различита у различитим епохама у историји немачког језика. Може се рећи да са синхронијског становишта за сваку од минулих епоха зависи од дијалекта и типа конјугације којој глагол припада.

У ствн. језику се као граматичке морфеме за маркирање 1. л. синг. инд. през. могу јавити –*u/-o* код јаких и –*jan*-слабих глагола, –*m/-n* код –*ôn*- и –*ên*-слабих и атематских/–*mi*-глагола и – \emptyset код претерито-презентских глагола (уп. Braune/Reiffenstein 2004: 260, 303 и даље). Слика у срвн. језику нешто је једноставнија. Услед слабљења вокала у ненаглашеним слоговима се у 1. л. синг. инд. през. јавља граматички маркер –*e* код свих јаких и слабих глагола, –*n* код свих атематских и контрахованих и – \emptyset код претерито-презентских глагола (уп. Hennings 2003: 88, 98, 103, 116, 118 и даље). Период рвнв. језика у 1. л. синг. презентске парадигме карактерише алтернација граматичких морфема – \emptyset и –*e* код свих јаких и слабих глагола, али и продор морфеме –*e* у 1. л. инд. през. контрахованих и атематских глагола, осим код глагола *sin/sein*, где се јавља морфема –*n* као и – \emptyset код претерито-презентских глагола (Schmidt 1996: 309, 317, 319 и даље; Srdić 1994: 55 и даље).

Из наведеног пресека дистрибуције граматичких морфема за 1. л. синг. през. по језичким епохама се може установити да нулта морфема у 1. л. синг. инд. презентске парадигме у периоду рвнв. језика није историјски мотивисана, већ је резултат процеса апокопе. За апокопу граматичке морфеме –*e* у 1. л. синг. през. инд. у наведеном периоду се не могу установити одређене закономерности. Она се посебно често јављала онда када финитном глаголу следи лична заменица, а може се претпоставити да се аналогично проширила и на остале случајеве (уп. Srdić 1994: 56). У 1. л. синг. инд. презентске парадигме у нвн. језику дошло је до реституције граматичке морфеме –*e*, чиме је укинута алтернација – \emptyset /–*e*, иако су рефлекси рвнв. апокопе морфеме –*e* у 1. л. синг. през. инд. и данас уочљиви у дијалектима и супстандардном језику (Duden 2005: 451, 1208). Из ове чињенице се може закључити да је наведена морфема најнестабилнија у презентској парадигми данашњег језика.

Ово рецесивно морфонолошко обележје краћег дијахронијског континуитета спорадично је очувано и у фразеолошком инвентару савременог језика. Његова ређа појава има и фразеолошко тумачење. Апокопа граматичке морфеме *-e* потенцијално може да се јави само код оних супкласа које се јављају у форми реченице и имају финитну вербалну компоненту у 1. л. синг. инд. през. Ако се изузму топоси и пословице који се по правилу не јављају у 1. л., закључује се да се са апокопом граматичке морфеме *-e* може рачунати само код супкласе идиоматских фраза код којих се финитна вербална компонента јавља у наведеном лицу/темпусу, као што је случај са наредним примером:

(172) *Ich glaub, es hackt.* (*salopp`Ausdruck der Entrüstung, Ablehnung`*)

4.2.2.3. Ектлипса код вербалних компонената

Под ектлипсом (нем. *die Ekthlipsis*) се подразумева двофазни процес који обухвата испадање вокала *e* између два дентала (*t/d*), што за последицу има њихову асимилацију (Srdić 2008: 70; Schmidt 1996: 298). Први од дентала чини интегрални део глаголске основе, док је други граматичка морфема *-t*. У ранијим језичким периодима ектлипса се јављала и код јаких и код слабих глагола (ствн. *gurtetun* > *gurtun`gürteten an`*, рнвн. *find man`findet man`*, рнвн. *gekleidet* > *gekleit`gekleidet`*). Из примера се уочава да се могла јавити у облицима през., прет. и парт. перф. У савременом језику ектлипса је очувана само у 3. л. синг. инд. през. акт. веома малог броја јаких глагола који у конјугацији показују и остале вокалске алтернације (*bersten - birst, braten - brät, fechten - ficht, flechten - flicht, gelten - gilt, halten - hält, raten - rät, schelten - schilt, treten - tritt, werden - wird*), док се данас више не јавља у облицима прет. и парт. перф.

Ово морфонолошко обележје спада у она дужег дијахронијског континуитета. Ектлипса се може сматрати апсолутно стабилном јер не подлеже било каквим тенденцијама нивелације према савременом језичком стању. Унутар фразеолексикона је веома ретка и јавља се код мањег броја мултилатерално рецесивних пословица (уп. примере (495) и (496)).

4. 2. 3. МОРФОЛОШКА РЕЦЕСИВНОСТ

Под чистом морфолошком рецесивношћу подразумевају се различите флективне форме или изостанак флексије код компонената унутар фразеолошког формата за које се може доказати да су биле специфичне у морфологији ранијих периода у (пре)историји немачког језика, а које се не јављају у систему флексије савременог језика. Поред наведеног се у морфолошку рецесивност може сврстати и флукутирајућа валентност предлога као реликт старијег језичког стања. Из оваквог одређења проистиче да се чиста морфолошка рецесивност може интерпретирати као хипероним за све фразеолошки везане морфолошке облике у данашњем језику.

Морфолошка рецесивност у досадашњим истраживањима није потпуно непозната, али није издвојено описивана, већ по правилу као редак и посебан подтип компонентске рецесивности у контексту уникалних фразеолошких компонената (Fleischer 1997: 45-46; Dobrovolskiј 1978: 66 и даље; уп. и 4.2.5.2.). Овакав приступ у проучавању мотивисан је чињеницом базираној на аналогiji да су и уникалне компоненте и рецесивни морфолошки облици по правилу фразеолошки везани, тј. да се не јављају ван фразеологизама. Критеријум рестрингиране дистрибуције јесте заједнички и за морфолошку и за компонентску рецесивност, али се при свођењу морфолошке рецесивности на посебан подтип компонентске по правилу полазило од ширег концепта дефинисања уникалних компонената (уп. Fleischer 1997: 37 и даље; уп. и 4.2.5.2.). На тај начин су се хетерогени појавни облици не само морфолошке, већ и фонетске и синтаксичке рецесивности готово без изузетка, мање или више експлицитно, идентификовали са компонентском. Свођење различитих нивоа рецесивности само на компонентски ниво није оправдано из најмање два разлога.

Први од њих је специфичан статус фразеологизма као језичког знака, тј. чињеница да се због обележја свог формата (вишекомпонентски састав, могућа моделираност, устаљен редослед компонената, афинитет према одређеним фигурама звучања) сваки фразеологизам у системском смислу може посматрати као посебна јединица замишљеног језичког „међунивоа“, тј. као ентитет крослингвистичког карактера за који једнако могу бити заинтересоване фонетика,

морфологија, синтакса, историја језика и лексикологија у ширем смислу. Други и много значајнији разлог треба видети у чињеници да се свођењем различитих нивоа рецесивности само на компонентску превиђају веома хетерогени и најчешће доста ретки појавни облици овог феномена који у широко постулираном концепту уникалних компонената остају непрепознати, а тиме и непротумачени и без јасно успостављених дистинкција.

Захтеви за утврђивањем јаснијих критеријума за доследније издвајање уникалних компонената изнети у каснијим радовима (Buhofer/Guiriato 2002: 130, 153) оправдавају изнет концепт о потреби раздвајања морфолошке, али и осталих нивоа од компонентске рецесивности. Тек на овај начин и на ширем корпусу се могу установити различити појавни облици морфолошке рецесивности, дијакхронијски континуитет одређених форми, резистентност/тенденције нивелације и дистрибуција различитих појавних облика овог феномена по фразеолошким супкласама.

Морфолошка рецесивност рестрингирана је само на одређене супкласе и не јавља се код топоса, моделираних, геминатних, термилошких и прагматичких фразеологизама (уп. 3.2.11., 3.2.4., 3.2.5., 3.2.6. и 2.2. и примере (175)). Код осталих супкласа морфолошка рецесивност је могућа, али је њена дистрибуција различита. Најчешћа је код глобалних и компонентних идиома, колокација и пословица, док се спорадично може срести и у супкласама компаративних фразеологизама, идиоматских фраза, крилатица и кинеграма. Код функционалних глаголских спојева изузетно је ретка и без изузетка је везана за номиналну компоненту. Може се јавити као једина форма код унилатерално рецесивних фразеологизама, али и у комбинацији са осталим нивоима фразеолошке рецесивности (уп. поглавља 5. и 6.).

За описивање и систематизацију појавних облика морфолошке рецесивности релевантна је припадност фразеолошке компоненте одређеној класи речи. На основу овога се посебно могу описати:

1. морфолошка рецесивност код номиналних компонената
2. морфолошка рецесивност код прономиналних компонената
3. морфолошка рецесивност код адјективских компонената

4. морфолошка рецесивност код вербалних компонената и
5. флукутирајућа валентност предложне компоненте као реликт старог језичког стања.

4.2.3.1. Морфолошка рецесивност код номиналних компонената

У поређењу са осталим (адјективским, прономиналним, вербалним), номиналне компоненте најчешће показују морфолошку рецесивност. Из дијахронијске перспективе је данашњу рецесивност номиналних компонената унутар фразеолошког формата тешко свести на један заједнички именитељ јер су различите компоненте као именице у нефразеолошкој употреби припадале различитим деклинационим класама, а додатни отежавајући моменат је и то што неке номиналне компоненте показују рецесивност у синг., а неке у плур. За историчаре језика једно је сигурно: данашњи рецесивни облици номиналних компонената унутар фразеоексикона могу да пруже солидну и интересантну слику о перзистирању појединих облика, а донекле и увид у компликоване дијахронијске процесе преструктурисања и стапања појединих деклинационих класа и деловање аналогije у именичким парадигмама.

Номиналне компоненте у фразеоексикону савременог немачког језика показују следеће појавне облике морфолошке рецесивности:

1. присуство опсолетног дат. маркера *-e* у синг.
2. прелазак именица герм. вокалских \cong -основа у слабу (консонантску) деклинацију
3. остатке некадашњег коренског плур. код номиналних компонената
4. остатке старог тематског плур. код номиналних компонената
5. утицај јаке именичке деклинације бивших *a*-основа на слабу деклинацију номиналних компонената и
6. аналошки *genitivus temporis* код номиналних компонената.

4.2.3.1.1. Опсолетни дат. маркер *-e* у синг.

Ово је најфреквентнији појавни облик морфолошке рецесивности, а уједно и један од најфреквентнијих појавних облика рецесивности уопште. Синг.

дат. маркер *-e* се у различитим периодима у развоју немачког језика по правилу јављао код оних номиналних компонената м./с.р. које се са историјског аспекта сврставају у вокалску деклинацију и које су припадале некадашњим *a-*, *i-* или (у остацима од ствн. периода) *u*-основама, а није био стран ни некадашњим консонантским *nt-* и *ter-*основама с обзиром на њихов брзи прелазак у деклинациони систем *a*-основа. Сматра се да је данас опсолетни дат. маркер *-e* по пореклу ие. инст.синг: **dhogh* ≙ **dhoghē* > гот. *daga*, ствн. *taga/tage*, срвн. *tage*, рнвн. *tage/tag`dem Tage`* (Pudić 1972: 82; Krahe 1969: 20). Из примера је уочљиво да дат. *-e* током ствн. и срвн. епохе показује стабилност. Први знаци апокопирања наведене морфеме јављају се у XIV в. у горњенемачким дијалектима, док је источно- и западносредњенемачки дијалекти дуже чувају у падежној парадигми. Код Лутера се чешће јављају апокопирани облици у дат. синг. (Schmidt 1996: 327). Сматра се да је апокопа дат. *-e* најраније захватила градивне и апстрактне именице (уп. Paul 1959: 8).

У данашњем језику је опсолетни дат. маркер *-e* могућ код оних номиналних компонената код којих се у ном. синг. у финалној позицији налази консонант и које као именице у нефразеолошкој употреби у ген. синг. имају граматичку морфему *-es* (Duden 2005: 210). Све именице код којих се данас може јавити опсолетни дат. маркер *-e* мењају се по јакој деклинацији:

(173) *sich/einander die Hand zum Bunde reichen* (geh. `[enge] Freundschaft schließen`, ген. синг. у нефразеолошкој, слободној употреби: *des Bund(e)s*).

И док претходна констатација важи како за номиналне компоненте унутар фразеологизама тако и за именице у слободним синтагмама, тј. у нефразеолошкој употреби, за појаву опсолетног *-e* у фразеолошком формативу не важе исте морфосинтаксичке рестрикције као за слободне синтагме. У слободним синтагмама се овај дат. маркер по правилу може јавити само онда када се испред именице нађе одређени члан, што за фразеологизме не важи (Duden 2005: 210-211), а што се уочава у наредном примеру из корпуса:

(174) *zu Buch(e) schlagen* (‘ins Gewicht fallen, von ausschlaggebender Bedeutung in einem gewissen Zusammenhang sein’).

Специфичност овог појавног облика морфолошке рецесивности је да се може јавити код номиналних компонената које учествују у конституисању свих супкласа фразеологизама, осим што апсолутне рестрикције постоје код супкласе геминатних фразеологизама:

(175) **mit Manne und Maus.*

Овај појавни облик морфолошке рецесивности може да подлеже тенденцијама нивелације према данашњем језичком стању (уп. пример (174)). Сматра се обележјем дужег дијахронијског континуитета.

4.2.3.1.2. Рефлекс преласка именица герм. вокалских \cong -основа у слабу (консонантску) деклинацију

За разлику од опсолетног *-e*, рефлекс преласка именица герм. вокалских \cong -основа у слабу (консонантску) деклинацију није фреквентна форма морфолошке рецесивности и далеко је од тенденције ка системском карактеру. Уочава се само код једне номиналне компоненте која се понавља у невеликом броју фразеологизама из корпуса. Реч је о компоненти *Erde* у форми дат. синг. као нпр. у следећем глобалном идиому:

(176) *den Himmel/das Paradies auf Erden haben* (‘ein sehr gutes u. reiches Leben führen’).

Ствн. именица *ërda* припадала је вокалској (јакој) деклинацији герм. \cong основа (< ие. \bar{a} -основа) по којој се првобитно деклинирао веома велики број именица ж.р. Обележја вокалске \cong -деклинације уочљива су у наведеним ствн. и срвн. парадигмама:

ствн. <i>gëba</i>	`Gabe`		
синг.		плур.	
ном./ак. <i>gëba</i>		ном./ак. <i>gëba/gebā</i>	
ген.	<i>gëba/gëbu/gëbo</i>	ген.	<i>gëb\congno</i>
дат.	<i>gëbu/gëbo</i>	дат.	<i>gëb\congm/gëb\congn/gëbon</i>

(Парадигма преузета из: Braune/Reiffenstein 2004: 195)

срвн. *gebe* `Gabe`

синг.

плур.

ном./ген./дат./ак. *gebe*

ном./ак. *gebe*

ген./дат. *geben*

(Парадигма преузета из: Hennings 2003: 138-139)

Од ствн. периода именице \cong -основа имају идентичне облике са именицама ж.р. које се деклинирају по слабој (консонантској) деклинацији и то у ном. синг. и ген. и дат. плур., а што се уочава уколико се наведене парадигме упореде са ствн. слабом деклинацијом за ж.р.:

ствн. *zunga* `Zunge, Rede, Sprache`

синг.

пл.

ном. *zunga*

ном./ак. *zungūn*

ген./дат./ак. *zungūn*

ген. *zung \ni no*

дат. *zung \ni n/zung \ni n*

(Парадигма преузета из: Braune/Reiffenstein 2004: 204)

Идентичност облика у ном.синг. и ген. и дат. плур. код обе деклинационе класе сматра се неопходним предусловом за мешање наведених класа. Велики број двосложних именица првобитно јаких \cong -основа је већ у ствн. периоду показивао хетероклизу, тј. могао се флектирати и по јакој и по слабој деклинацији, а исти тренд се наставља и током срвн. периода. Ова појава се уједно може сматрати и једном од претпоставки за постепено формирање нвн. мешовите деклинације (уп. Braune/Reiffenstein 2004: 197; Mettke 2000: 146). Рнвн. епоха обележена је постепеним гашењем слабе деклинације именица ж.р. у синг. и њиховим стапањем са синг. формама \cong -основа, што је један од модалитета за јасније профилисање граматичке категорије броја: рнвн. ном./ген./дат./ак.синг. *kirchen*: ном./ген./дат./ак.плур. *kirchen* > нвн. ном./ген./дат./ак.синг. *Kirche*:

ном./ген./дат./ак.плур. *Kirchen* (уп. Schmidt 1996: 332). Процес је почео тек у XVII в. и прво је захватио ак.синг., а тек потом и ген./дат.синг. Граматичка морфема *-en* најдуже се задржала у синг. парадигми оних именица ж.р. које су се у срвн. периоду мењале и по јакој и по слабој деклинацији, нпр. рвн. ген./дат./ак.синг. *erden, gruben* `Grube`, *straßen* `Straße`, да би се тек половином XVIII в. и код ових именица успоставила синг. парадигма са *-∅* у свим зависним падежима (Schmidt 1996: 332; Paul 1959: 79).

4.2.3.1.3. Остаци некадашњег коренског плур. код номиналних компонената

Герм. језик је из ие. прајезика у остацима наследио и коренску (атематску) деклинацију⁸⁵ чија је специфичност непостојање елемента за грађење основе и додавање падежног маркера директно на корен именице. По коренској деклинацији су се у ие. језику флектирале именице сва три рода, а у герм. су најбоље очуване сингуларске парадигме мањег броја именица ж.р., нпр. гот. *baurgs* `Burg`, док су оне м.р. сачуване у мањем броју, нпр. гот. *reiks* `Herrscher`, *manna* `Mensch`, *weitwods* `Zeuge` и *menofs* `Mond`. Најслабије су посведочене парадигме за с.р., нпр. гот. *fɛn* `Feuer`. Све именице већ у герм. показују хетероклизу, тј. појаву да различите зависне падеже граде аналогно различитим деклинационим класама. Ово је и био разлог да је веома брзо и дошло до разградње коренске деклинације у каснијем развоју посебних герм. језика (уп. Pudić 1972: 100 и даље; Krahe 1967: 34 и даље).

Од свих именица коренске деклинације ствн. је овај тип алтернативно задржао код веома малог броја именица м./ж.р.: м.р.: *man* `Mensch`, *fuoz* `Fuß`, *ginôz* `Genosse`; ж.р.: *naht* `Nacht`, *burg* `Burg`, *bruoh* `Hose`. Већина наведених именица веома рано током ствн. периода прелази у вокалску *i-* или *a-* деклинацију, а коренска деклинација је у ствн. најбоље очувана код именице

⁸⁵ Има аутора који сматрају да је коренска (атематска) деклинација посебан облик консонантске деклинације, на основу чега именице које су некада припадале коренској деклинацији обрађују у оквиру консонантске деклинације (уп. Braune/Helm 1952: 65-66; de Boor/Wisniewski 1973: 58, 78; Paul/Mitzka 1966: 129-130). Има, међутим, аутора који коренску деклинацију издвајају као посебан тип деклинације који је наслеђен из ие. прајезика и у остацима коегзистира са вокалском и консонантском (уп. Pudić 1972: 80; Braune/Reiffenstein 2004: 215 и даље).

*man*⁸⁶ `Mensch`, премда и она већ у овом периоду у парадигми показује хетероклизу, тј. дуже облике дат./ак.синг. гради по парадигми *a*-основа (уп. Schmidt 1996: 208; Braune/Reiffenstein 2004: 215-216; de Boor/Wisniewski 1973: 78 и даље):

ствн.	<i>man</i> `Mensch`	
синг.		плур.
ном./ак.	<i>man</i>	ном./ак. <i>man</i>
ген.	<i>man/mannes</i>	ген. <i>manno</i>
дат.	<i>man/manne</i>	дат. <i>mannum/-un/-om/-on</i>

(Парадигма преузета из: de Boor/Wisniewski 1973: 78-79)

Период срвн. језика праћен је даљом разградњом коренске деклинације која алтернативно остаје очувана само код три именице: *man*, *naht* и изузетно ретко код *brust* `Brust` (Hennings 2003: 156-157). Изражена тенденција ка профилисању граматичке категорије броја код именица у срвн. периоду провоцирала је да именице некадашње коренске деклинације потпуно пређу у друге деклинационе класе, срвн. *naht* се потпуно стапа са именицама бивших *i*-основа,⁸⁷ а срвн. *man* у овом периоду још увек задржава коренску деклинацију, истовремено се прилагођавајући бившим *a*-основама, али и слабој *n*-деклинацији, што је праћено великим бројем (не)флектираних синг. и плур. облика у различитим дијалектима и код различитих аутора: ном. синг. *man*, ген. синг. *mans*, дат. синг. *man/manne*, ак. синг. *man/manne*, ном. плур. *man*, *manne*, *mannen*, *menner*, ген. плур. (код Лутера) *menner*, дат. плур. *manen*, *mennern*, ак. плур. *man*, *mannen*, *menner* (уп. Schmidt 1996: 334).

⁸⁶ Има аутора који припадност ове именице коренском типу деклинације доводе у питање (уп. Schmidt 1996: 208; Pudić 1972: 102; Sonderegger 2003: 296-297). EWDS износи тврдњу да наведену именицу треба посматрати као апофонијску *n*-основу са нултим степеном вокала (нем. *die Nullstufe, die Schwundstufe*) у елементу за грађење основе: **man-n-*.

⁸⁷ Стари облици плур. ове именице по некадашњој коренској деклинацији задржани су у данашњој именици насталој процесом универбирања НФ која се јављала као сателит срвн. ПрФ: *ze wihen nahten* `in den heiligen Nächten` > срвн. *wihennahten* > нвн. *das Weihnachten*.

Данашњи стари плуралски облик *Mannen*, настао по аналогiji са слабом дефлексијом, остао је очуван у књижевности све до XVIII в. и доживео је сужење (специјализацију) значења: *der Mann-die Mannen* `Lehns- u. Gefolgsleute` (уп. Paul 1959: 31), док су плур. облици некадашње коренске дефлексије код ове именице показивали врло висок степен резистентности ако је испред ње стајала ознака за количину (Schmidt 1996: 334; Paul 1959: 31). Ово рецесивно обележје дужег дијахронијског континуитета остало је очувано у веома малом броју фразеологизама, као нпр. у следећем компаративном фразеологизму:

(177) *voll [sein] wie (zehn)tausend Mann/ wie ein Sack/ wie eine (Strand)haubitze* (ugs. `völlig betrunken sein`).

Наведено рецесивно обележје је у корелацији са осталим старим облицима плур. код номиналних компонената. Издвојено је као посебно јер је код наведене компоненте реч о рефлексу некадашње атематске дефлексије, док ће у наредном сегменту бити речи о рефлексима старих плур. форми које потичу из некадашње тематске дефлексије.

4.2.3.1.4. Остаци старог тематског плур. код номиналних компонената

Предуслов да остаци старог плурала номиналних компонената буду очувани у данашњем фразеолошком формативу јесте да су оне као именице у ранијим периодима у развоју немачког језика припадале дефлексионим парадигмама које показују виши степен флукуације у плур. Флукуација у плур. дефлексионим парадигмама настаје као резултат веома комплексних процеса преструктурисања и обликовања дефлексије именица, тачније њиховог плур., на путу од ствн. до данашњег језика и подразумева, бар у неким фазама у развоју језика, присуство дублетних (старијих и млађих) облика.

У вези са остацима старих облика плур. може се констатовати следеће: тенденцију ка задржавању старих плур. облика показују оне номиналне компоненте које као именице са аспекта историјске морфологије спадају или у некадашње *-a* основе с.р. или, пак, у бивше консонантске *-ter* основе. Може се претпоставити да на очување дублетних плур. облика номиналних компонената у данашњим фразеологизмима извесну улогу има и то што се њихове плур.

парадигме коначно успостављају у периоду новије историје немачког језика, а то значи током рнвн. епохе.

Некадашњи облик плур. нпр. може се уочити у данашњем фразеолошком формативу код номиналне компоненте која је као именица током рнвн. периода прешла у јаку *-er*-плур. парадигму:

(178) *jmdm. zu Häupten/ zu jmds. Häupten* (*geh. `oben, in die Höhe des Kopfes, am Kopfende`*).

Ствн. меница с.р. *houbit* припадала је некадашњим *a*-основама. Доминантно обележје њихове ствн. и срвн. парадигме је \emptyset у ном./ак.плур. Наведену констатацију треба употпунити чињеницом да су неке од именица ове деклинационе супкласе већ крајем срвн. периода прихватиле плуралски маркер *-e* (Srđić 2008a: 60) који се тек током XIII и XIV в. у интензивнијем степену са именица м.р. *a*- и *i*-основа преноси и на некадашње *a*-основе с.р. (Hartweg/Wegera 2005: 155). Наведена флективна морфема није у потпуности могла да одговори израженој тенденцији рнвн. периода ка јасном профилисању опозиције синг.: плур. с обзиром на то да је била веома нестабилна услед интензивних процеса апокопе вокала *-e* који су се у XIII в. ширили из баварског и, у мањој или већој мери, захватили остале дијалекте (Srđić 2008a: 60; Hartweg/Wegera 2005: 155). Апокопирање вокала *e* и његова каснија реституција током XVI в. (Srđić 2008a: 60) утицало је на коегзистенцију немаркираних и маркираних плур. облика у парадигмама током рнвн. језика: ном. плур. рнвн. *land/lande `Länder`, Jar/Jare `Jahre`*.⁸⁸

Захваљујући нестабилности плур. морфеме *-e*, што је у супротности са већ изнетом тенденцијом ка јасном профилисању категорије броја, у рнвн. језику плур. маркеру *-e* постепено почиње да конкурише и маркер *-er*.⁸⁹ Овај плур. маркер није специфично обележје рнвн. периода. Још од ствн. језика је веома мали број именица с.р. *a*-основа помоћу њега, а у алтернацији са \emptyset , могао да гради плур., нпр. ствн. *feld `Feld`, holz `Holz`, hûs `Haus`*. И током срвн. периода -

⁸⁸ Потпуне парадигме код ових именица у рнвн. епохи уп. Schmidt 1996: 329.

⁸⁹ Данашњи плур. маркер *-er* првобитно је био елемент за проширење основе (*-iz/az*-основе).

er је код мањег броја именица с.р. фунгирао као алтернативни плур. маркер, нпр. *blat* `Blatt`, *huon* `Huhn` или *kalp* `Kalb` (Srđić 2008a: 61; de Boor/Wisniewski 1973: 60). Новост у рнвн. језику огледа се у томе што је један од релативно слабо искоришћених модалитета за јасно дистинговрање синг. од плур. из ранијих језичких епоха поново искоришћен и функционализован у морфологији именица.⁹⁰ У почетку нестабилан и у сенци конкуретних плур. маркера за наведену супкласу именица (- \emptyset , -*e*), маркер -*er* почиње да доминира у XVI в., да би потпуну превагу однео током XVII в., иако су се старији облици са плур. маркером -*e* задржали доста дуго у књижевним текстовима⁹¹ (уп. Srđić 2008a: 61; Paul 1959: 25 и даље).

4.2.3.1.5. Утицај јаке именичке деклинације бивших *a*-основа на слабу деклинацију номиналних компонената

(179) *Gehe nicht zu deinem Fürst, wenn du nicht gerufen wirst* (ugs. `man soll unnötiges Vorsprechen bei Vorgesetzten unterlassen, [weil man sich dabei Ärger od. zusätzliche Arbeit einhandeln kann`]).

Номинална компонента у облику дат. синг. *Fürst* у наведеној пословици једини је пример у корпусу да су неке именице које су се флектирале по слабој деклинацији биле под утицајем јаке деклинације бивших *a*-основа.

Према GWDS, DW, WDW и EWD данашња именица *der Fürst, -en, -en* своје порекло води од суперлатива ствн. адверба *furi* `vor, vorder` > *furisto* `der

⁹⁰ Иако се говори о функционализацији, треба истаћи и чињеницу да је некадашњи елемент за проширење основе (ие. *-*es/-os* > герм. -*iz/-az* > западногерм. -*ir*) током рнвн. језика постао маркер плур. код релативно малог броја именица с./м.р.

⁹¹ Данас су стари облици ном. плур. остали очувани код именице *die Niederlande* (она је и у савременом језику *plurale tantum*), док су форме старог дат. плур. остале очуване још у топонимима, нпр. *Wiesbaden, Rheinfelden, Berghaupten, Gunzenhausen* (уп. Paul 1959: 25). Уколико и у савременом језику постоје дублетни плур. облици, дошло је до семантичке диференцијације, нпр. *das Wort – die Worte* (стари плур.) са значењем `etw., was man als Ausdruck seiner Gedanken, Gefühle, o. Ä. äußert; Äußerung` и *das Wort – die Wörter* (нови плур.) са значењем `selbstständige, sprachliche Einheit von Lautung u. Inhalt`. Постојање паралелизма плур. облика (- \emptyset , -*e*, -*er*) и задржавање старог плур. облика код фразеологизма (178) добар је пример како се спонтани процеси реструктурисавања морфолошког система немачког језика, флукуације у именичким парадигмама и коегзистенција старих и нових облика могу сматрати спонтаним природним резервоаром за фразеолошку рецесивност на морфолошком нивоу (уп. 4.1.).

Vorderste, Vornehmste, der Erste`. С обзиром на то да је етимолошки реч о суперлативу, наведена именица се, као и сви компаративи и суперлативи, од ствн. периода могла мењати само по слабој деклинацији (Sonderegger 2003: 300; Hennings 2003: 162). У ствн. су за данашњу наведену именицу посведочени пун и синкопиран облик *furisto* и *fursto*, срвн. облик *vürste* је претрпео секундарни умлаут и слабљење пуног финалног вокала *o*, а према КМВ су поред наведеног забележени још и облици са апокопом вокала и алтернативно без секундарног умлаута *vürst*, *vurste*, *vurst* и *vorst*. Према подацима из DW облик са очуваним финалним вокалом среће се у књижевности све до XVIII в.

Факултативна апокопа вокала у ном. синг., код наведене именице забележена још у периоду срвн., утицала је не само на то да се и у рнвн. периоду јављају дублетни облици ове именице (Лутер употребљава обе форме, *Fürst* и *Fürste*), већ и на то да се у облицима ном. синг. како код ове, тако и код читавог низа других именица укине формална разлика између слабе и јаке деклинације: срвн. *hane*: нвн. *Hahn*, срвн. *herzoge*: нвн. *Herzog*, срвн. *stërne*: нвн. *Stern*, срвн. *aberëlle*: нвн. *April*, ствн. *bësamo*: срвн. *bëseme*: нвн. *Besen*, срвн. *licham(e)*: нвн. *Leichnam*. На овај начин је у периоду рнвн. језика провоцирана флукуација деклинационих парадигми, прелазак већег броја именица из слабе у јаку деклинацију, али и привремени утицај јаке на слабу деклинацију (уп. Schmidt 1996: 331-332; Paul 1959: 44 и даље).

Утицај јаке деклинације на именицу *Fürst* која се јавља као компонента наведене пословице је био двојак, што се уочава из посведочених облика. Наведена именица је на једној страни показивала тенденцију ка продору елемента *-n* из зависних падежа у ном.синг. (*der Fürsten*) и добијању маркера *-s* у ген. синг. (*des Fürstens*) (уп. Paul 1959: 34 и одредницу *Fürst* у DW). Друга тенденција, уочљива у наведеној пословици, је одбацивање слабог маркера *-en* у дат./ак. синг., што је наведену именицу приближило јакој деклинацији (уп. и коментаре под наведеном одредницом у DW). У наведеном речнику се наводе и подаци да су форме дат./ак. синг. без слабог маркера *-en* продрле и у књижевност, што је оваквим привидно јаким облицима именице *Fürst* обезбедило дуже перзистирање у немачком језику.

Ово рецесивно фразеолошко обележје спада у она краћег дијахронијског континуитета с обзиром на то да се наведена деклинациона флукуација поревасходно везује за период рнвн. језика.

4.2.3.1.6. Аналошки *genitivus temporis* код номиналне компоненте ж.р.

(180) *Die sich des Tags zanken, lecken sich des Nachts.*

Ген. *des Nachts* настаје већ током ств. периода (*nahtes*) процесом аналогичности према веома фреквентним ген. облицима у адвербијалној функцији (*genitivus temporis*)⁹² (уп. Wilmanns 1909: 543):

ствн. *tages* `im Laufe des Tages`, *des dritten tages* `am dritten Tag`, *nahtes* `während der Nacht, in der Nacht, nachts`, *tages enti nahtes* `sowohl am Tag als auch während der Nacht`, *des âbundes* `abends, am Abend`.

И период срвн. језика одликује се веома честим облицима ген. у адвербијалној функцији (уп. Wilmanns 1909: 543):

dës/eines/anders/dës anderen tages, dës winteres, âbendes, dës/eines nahtes, dës vinsteren nahtes `während der schwarzen, finsternen Nacht`, *dëssëlben nahtes* `in derselben Nacht`, *sumeres* `im Laufe des Sommers, während des Sommers`, *jâres* `im Laufe des Jahres`.

Овако честа употреба ген. у адвербијалној функцији може се довести у везу са рестрингирањем падежног система у герм. језику. Док се у наведеној синтаксичкој функцији у ие. прајезику именица могла јавити у облику лок., инст., ак. или ген., од периода герм. језика су се за спецификацију времена везаног за предикат могли користити само ген. и ак. (Hirt 1934: 33-34).

Предуслове за формирање ствн. ген. форме (*des/eines*) *nahtes*, а данашњег *des Nachts*⁹³, треба тражити у фиксираној синтаксичкој функцији, у

⁹² Термин који се среће у класичној дијахронијској литератури, превасходно заснованој на младограматичарским традицијама, је *genetivus temporis*. У историјској лингвистици уобичајена су два термина: *генетив* и *генцив*. Први од наведених је старији и превасходно се користи у класичним и обимнијим делима историјске лингвистике. Други је новији и данас се најчешће употребљава како у описима савременог немачког језика тако и у дијахронијској немачкој лингвистици. Има, међутим, аутора који и данас користе старији термин генетив (уп. Nentschel/Weydt 1990: 52, 154 и даље; 336 и даље).

⁹³ Наведена ген. форма *des Nachts* се са фразеолошког аспекта може посматрати и као самостални фразеологизам који садржи две компоненте. Прва компонента из класе речи

веома рано израженој тенденцији ка потпуној разградњи коренске деклинације по којој се ствн. именица *naht* првобитно деклинирала (уп. 4.2.3.1.3.), али и очигледном деловању неорганске аналогije према облицима ген. код именице некадашњих *-a* основа: ствн. *tages* (Wilmanns 1909: 544; de Boor/Wisniewski 1973: 80). Код оваквих структура основно значење именице бледи и уместо њега се развија превасходно адвербијално (Wilmanns 1909: 543–544).

С обзиром на то да се неоргански аналошки *gen. temporis* везује само за наведену компоненту, може се закључити да је ово рецесивно обележје веома ретко. Наведена компонента би у фразеолексикону могла бити и рекурентна, али би се теоријски и потенцијално могла јавити само код оних фразеолошких супкласа са вербалном компонентом код којих је због укупног значења фразеологизма исту неопходно спецификовати по питању времена.

Наведени рецесивни облик везује се само за адвербијалну функцију, што представља спрегу између синтаксе и морфологије. Овај ген. сврстан је у морфолошке појавне облике с обзиром на то да је реч о рецесивној форми, док се НФ у ген. и у савременом језику може јавити у адвербијалној функцији, што показује како ген. номинална компонента у наведеном примеру (*die sich des Tags zanken, ...*) тако и било која слободна реченица ван фразеолошког инвентара у савременом немачком језику (*eines Tages/eines Morgens/eines Abends kam sie zu mir und sagte, dass...*).

С обзиром на то да се јавља од ствн. периода, сврстава се у рецесивна обележја дужег дијахронијског континуитета.

детерминатив била би релациона, док је друга из класе речи именица уједно и базични елемент. Цела коокуренца би се сврставала у супкласу колокација са морфолошким рецесивним обележјем. Пословица (180) истовремено представља и добар пример за појаву инкорпорације структурно мањег и једноставнијег фразеологизма у већи (уп. и примере (222), (248), (270) и (332)). Инкорпорација једног фразеологизма у други је један од видова творбеног процеса фразеолошке деривације. Структурно једноставнији фразеологизам може коезистирати са оним у који је инкорпорисан, као што је то случај код наведене колокације *des Nachts*, а временом као аутономна коокуренца може постати и опсолетан, тј. у некој од фаза у развоју језика може да одумре и да се одржи само као инкорпорисан сегмент ширег фразеологизма. Ово је и један од начина да се одржи квантитативна стабилност фразеолексикона.

4.2.3.2. Морфолошка рецесивност код прономиналних компонената

Рецесивност прономиналних компонената је такође веома ретка у данашњем фразеолошком инвентару. Разлоге треба видети у ограничену броју чланова класе речи заменица, али и у чињеници да се оне као компоненте унутар фразеолошког формата битно ређе јављају у поређењу са осталим, превасходно аутосемантичним класама речи.

Од свих супкласа, рецесивност у зависним падежима показују прономиналне компоненте из супкласа

1. личних
2. релативних и
3. неодређених заменица.

4.2.3.2.1. Рецесивне ген. форме личних заменица за 1. и 2. л. синг.

Од личних заменица се као прономиналне рецесивне компоненте јављају заменице за 1. и 2. л. синг. у облику некадашњег ген. *mein* и *dein*, што је уочљиво у пословици:

(181) *Achte du mein, so acht`ich dein.*

Данас краћи облици наведених личних заменица јављају се као једине ген. форме у падежној парадигми ствн. периода: ствн. *ih-mîn`ich-meiner`*, *du/dū/thū/tū-dîn/thîn`du-deiner`* (уп. Sonderegger 2003: 309; Braune/Reiffenstein 2004: 241). За разлику од најстаријег периода, ген. наведених заменица је и у срвн. и у рнвн. био обележен дублетним облицима, при чему су краће форме још увек најфреквентније: срвн. *ih-mîn/mînes/mîner`ich-meiner`*, *du/dū-dîn/dînes/dîner`du-deiner`*; рнвн. *ich-mein/meiner/meinen, du-dein/deiner/deinen* (Mettke 2000: 165; Schmidt 1996: 267). Лутер је у својим текстовима још увек употребљавао краће ген. форме личних заменица за 1. и 2. л. синг. Дужи облици односе превагу пошто су их током XVI и XVII в. прихватили тадашњи еминентни граматичари Јохан Клај (Johannes Clajus 1535-1592), Лауренције Алберт (Laurentius Albertus 1540-1583) и посебно Јустус Георг Шотел (Justus Georg Schottelius 1612-1676) (уп. Paul 1959: 172). Сматра се да до дужења ген. облика највероватније долази на основу аналогije према ген. формама личних заменица за 1. и 2. л. плур.: ствн. *unsēr*,

iuwēr `unser, euer` > срвн. *unsêr*, *iuwer* > рнвн. *unser* и *ewer* (Paul 1959: 171-172; Schmidt 1996: 340).⁹⁴

4.2.3.2.2. Рецесивне ген. форме релативних заменица *wer* и *der*

Инвентар релативних заменица у савременом немачком језику настао је од некадашњих упитних, неодређених и показних заменица, при чему до формирања и издвајања релативних као посебне супкласе заменица долази тек у периоду рнвн. језика (Schmidt 1996: 269, 342).

Данашња релативна/упитна заменица *wer* развила се од некадашње ствн. заменице *(h)wër*-ген. *(h)wës* која је спадала у супкласу упитних, уколико се јављала у оротоној (инцијалној и наглашеној) позицији у реченици или, пак, неодређених, уколико се јављала у енклизи (уп. Meier-Brügger 2002: 231; Braune/Reiffenstein 2004: 252-253). Краћи ген. облици специфични су и за срвн. период, а до дужења облика у ген. и формирања дублетне парадигме долази тек у XVI в.: рнвн. *wer*-ген. *wes/wessen* (Schmidt 1996: 269, 343).

Данашња релативна заменица *der* настала је од показне заменице ствн. *dër/thër*-ген. *dës* која у срвн. периоду почиње да функционише и као одређени члан: срвн. *dër/dê* -ген. *dës*. Дублетни облици у ген. се јављају тек крајем XV в., дакле у рнвн. периоду: *der/de*, ген. *des/dez/desse/desses/dessen* (уп. Schmidt 1996: 342).

Тачни узроци због којих долази до дужења наведених облика код обе заменице нису познати. Неки аутори сматрају да у дужим ген. облицима релативних заменица треба видети аглутинацију срвн. негационе партикуле *en*:- срвн. *dës enwas niht* > нвн. *dessen war nicht* (Paul 1959: 173-174). Поред наведеног узрока истиче се и аналогија према облику дат. личне заменице за 3.л. плур. која је први пут посведочена у XII в. (срвн. *siu/sie/sî* – дат. *in(an)* `sie`-`ihnen`) (Schmidt 1996: 267, 342; Srdić 2008a: 74). Наведени узрок може се посматрати у контексту

⁹⁴ Осим у малом броју фразеологизама, стари краћи ген. облици личне заменице *ich* остали су очувани као конституента данашње именице *das Vergissmeinnicht* `kleine, besonders an feuchten Standorten wachsende Pflanze mit länglichen, schmalen, behaarten Blättern u. kleinen hellblauen, seltener rosa od. weißen Blüten`. Именица је настала процесом срастања (нем. *die Zusammenrückung*). Мотивна база за настанак сраслица су некадашње императивске реченице, чиме се и објашњава немачки термин за сраслице (*imperativischer Satzname*). Наведена сраслица је интересантна јер уједно чува и стару валентност глагола *vergessen* <суб ген.>.

тенденција нивелације прономиналне падежне парадигме током рнвн. епохе којима се успоставља основ за падежну парадигму класе речи заменица у данашњем језику.⁹⁵

Стари ген. облици наведених релативних заменица очувани су као прономиналне компоненте у јединој пословици из корпуса:

(182) Wes Brot ich ess`, des Lied ich sing`.

4.2.3.2.3. Рецесивна ген. форма неодређене заменице *alles*

Данашња неодређена заменица *alles* води порекло од ствн. облика *al/all-* `jeder, ganz`. Наведени облик је од најстаријег периода у својој нефлектираној форми могао да се јави у левом пољу НФ када је фунгирао као детерминатив: нпр.:

.....
chind, in chunincriche: chud ist mir al irmindeot.“
.....

(*Das Hildebrandslied*)

У осталим окружењима, у којима се јавља самостално, тј. не везује се за НФ, наведени ствн. облик се третира као неодређена заменица која се већ и у ствн. и у срвн. периоду флектирала по парадигми јаке деklinације адјектива (уп. Sonderegger 2003: 314; Hennings 2003: 173-174). И у рнвн. периоду преовлађује јака деklinациона парадигма заменице *al-/all-* (Schmidt 1996: 343). Најновији описи граматичког система савременог немачког језика (Srđić 2008: 185; Engel 2004: 372) указују на то да падежна парадигма неодређене заменице *alles* која се у немачком језику може јавити као нуклеус ПронФ са адјективима, ПрФ и релативним реченицама као њеним сателитима (Engel 2004: 373) у последње време постепено постаје квантитативно дефективна с обзиром на то да се из ње губи ген. Губљење ген. у наведеном случају сликовит је пример да се и у актуелном језичком пресеку одигравају одређење динамичке промене на морфолошком нивоу.

⁹⁵ Осим у малом броју фразеологизама, стари краћи облици наведених заменица остали су очувани као конституенте данашњих адверба weshalb, weswegen, deshalb, deswegen. Наведени прилози настали су универбирањем.

Доскорашња форма ген. остала је очувана у следећем унилатерално рецесивном глобалном идиому:

(183) *den Weg alles Irdischen gehen* (*scherzh. `unbrauchbar werden, entzweigen`*).

4.2.3.3. Морфолошка рецесивност код адјективских компонената

За адјективске фразеолошке компоненте су у смислу рецесивности специфични следећи случајеви:

1. изостављање деклинације код адјектива као атрибута у левом пољу НФ и
2. остаци старе флексије код раније супстантивизованог броја.

Нефлектиран адјектив као атрибут у левом пољу НФ сврстан је у посебну форму морфолошке рецесивности јер се одступање од савременог језика уочава у изостанку флексије, а то је морфолошки ниво, док је његова позиција у левом пољу НФ у складу са синтаксичким тополошким правилима која важе за данашњи немачки језик. Други појавни облик се може посматрати и у контексту историјске творбе речи, али је оквалификован као један од појавних облика морфолошке рецесивности с обзиром на чињеницу да се (историјска) творба речи може схватити и као посебан део морфологије (деривациона морфологија).

4.2.3.3.1. Изостављање деклинације код адјектива као атрибута у левом пољу НФ

Адјектив као аутономна класа речи своје порекло у ие. прајезику води од именице у функцији апозиције (Pudić 1972: 124; Wilmanns 1909: 437-438). Оваквим пореклом се објашњава и првобитна (вокалска/јака) деклинација адјектива у ие. језику: првобитна парадигма вокалске деклинације је идентична деклинационој парадигми вокалских именичких основа (*-a*-основе м.р. и с.р. и *-o*-основе ж.р.) у коју све више продиру маркери прономиналне деклинације. Уз наведену јаку деклинацију, наслеђену из ие. језика, герм. језици на нивоу флексије адјектива показују карактеристичну иновацију развијајући паралелно и слабу (консонантску) деклинацију адјектива која је идентична консонантској именичкој деклинацији *-n*-основа. Могућност двоструке деклинације адјектива у герм. и касније у минулим периодима у развоју немачког језика регулисана је

синтаксичким правилима (функцијом и позицијом у фрази/реченици, присуством детерминатива) и по правилу одговара данашњем језичком стању (уп. Pudić 1972: 124; Braune/Reiffenstein 2004: 218; Schmidt 1996: 209).

Сматра се да нефлектирана форма адјектива као атрибута у левом пољу НФ води порекло из старије ие. вокалске (јаке) деклинације адјектива. У периоду ствн. језика остаје рестрингирана на ном. синг. сва три рода и факултативно на ак. синг. с.р., иако се ређе могу јавити и флектирани облици: ствн. *guot man `guter Mann`, michil ungiwitiri `heftiges Unwetter`,* али и *judeisgêr man `jüdischer Mann`* (Grimm 1898: 564). Слична је ситуација и у срвн. периоду, док у рвн. језику у ном. синг. сва три рода постоји паралелизам нефлектираних и флектираних облика атрибутивно употребљеног адјектива. У каснијем развоју немачког језика превагу односе флектирани облици, а од XVI в. се нефлектирани облици ограничавају углавном на именице с.р. (Tschirch 1983: 80; Paul 1959a: 95 и даље).

Рефлекси оваквог дијахронијског развоја деклинације атрибутивно употребљеног адјектива остали су спорадично очувани и у структури НФ у савременом језику (упор. Engel 2009: 87; Engel 2004: 291), али и у фразеолоксикону. Наредни компонентни идиом на врло илустративан начин показује како се и у новијим фразеологизмима може појавити наведено рецесивно обележје дужег дијахронијског континуитета. На рецентност целе структуре указује синтаксички нуклеус-номинална компонента *Doofi*. Фразеологизам уједно показује и могућност да се и у левом пољу именица м.р. јави нефлектирана форма адјектива у функцији атрибута:

(184) *klein_Doofi mit Plüschohren* (ugs., scherzh. `gutgläubig-einfältiger Mensch`)⁹⁶

⁹⁶ Овај фразеологизам лепо илуструје већ изнету тврдњу да се рецесивна обележја на различитим језичким нивоима накнадно могу користити при конституисању новијег фразеологизма због чега при одређивању времена старости рецесивних фразеологизама треба бити веома обазрив (уп. 4.1.).

4.2.3.3.2. Остаци старе флексије код раније супстантивизованог броја

Историјска лингвистика је бројеве издвајала у посебну класу речи превасходно на основу морфолошких и синтаксичких критеријума, али и специфичности њихове творбе (уп. Krahe 1969: 47 и даље; Hirt 1934: 172 и даље), при чему ни семантика није занемаривана. Сматра се да су у најранијој фази ие. језика били непроменљива класа речи, а да се флексија тек секундарно развила код основних бројева 1-4 (Meier-Brügger 2002: 236; Krahe 1969: 46) и то продором номиналних и прономиналних наставака, чиме су се делимично приближили класама именица и адјектива (Wilmanns 1909: 443). Овако рестрингирана флексија сматра се и основним морфолошким критеријумом за разликовање класе речи број од класа речи именица и адјектив у ие. језику. За герм. и ствн. језик постоји и додатни морфосинтаксички критеријум који иде у прилог аутономности класе речи број и разликовању од класе адјектива: основни бројеви су се у наведеним језичким слојевима могли деклинирати и по слабој и по јакој деклинацији (истоветност са адјективом), док су се редни деклинирали само по слабој, што представља удаљавање од класе адјектива (уп. Wilmanns 1909: 443).

Од свих герм. језика једино је староисл. верно очувао ие. деклинацију броја, док су гот. и ствн. очували флексију бројева 1-3 (Pudić 1972: 138; Braune/Reiffenstein 2004: 234). Бројеви 4-12 у ствн. језику нису били флектирани у функцији атрибута у левом пољу НФ (ствн. *fior taga `vier Tage`*), док су се деклинирали као атрибути у њеном десном пољу (ствн. *mit knēhton sibirin `mit sieben Knechten`*) (уп. Braune/Reiffenstein 2004: 236; Sonderegger 2003: 305-306; Schmidt 1996: 213). Уколико су се јављали самостално и ван НФ, прелазили су у класу речи именица и деклинирали се по именичкој *-i*-деклинацији (Braune/Reiffenstein 2004: 235-236; Schmidt 1996: 213). Исти тренд наставља се и током срвн. језика, што провоцира и дуализам облика: срвн. нефлектиран облик *vier `vier`* и флектиран супстантивизован облик *viere* за м.р./ж.р. и *vieriu* за с.р. (уп. Hennings 2003: 176). У периоду рвнв. језика супстантивизовани бројеви праћени су детерминативом и више импонују класичној структури НФ, али задржавају адјективску деклинацију: *die neune `neun`* (Schmidt 1996: 344). Оваква супстантивизација броја одударе од савременог језика не у формалном, већ у

семантичком смислу. За разлику од процеса супстантивизације који се у ранијим језичким епохама највероватније везује за формалну прекатегоризацију (присуство/одсуство флексије) и синтаксичку функцију специфичну за класу речи именица, процеси супстантивизације броја су у савременом немачком језику праћени и одређеним степенима семантичке транспозиције (уп. Kostić 2006: 185).

Фразеологизми са компонентама које показују рефлекс флектираног облика некадашњег супстантивизованог броја, као следећи глобални идиом:

(185) *fünf(e) gerade/eine gerade Zahl sein lassen* (ugs. `es nicht so genau nehmen`)

се у фразеолексикону веома ретко срећу. На основу тога се може рећи да ово морфолошко рецесивно обележје дужег дијахронијског континуитета у данашњем фразеолошком инвентару нема системски карактер. Наведени глобални идиом показује тенденције нивелације према савременом језичком стању. Ово је уједно и један од примера код којих рецесивно обележје није повезано са специфичним ритмом/римом.⁹⁷

⁹⁷ Класа речи број из традиционалне граматике у новијим граматичким концептима за описивање савременог немачког језика не постоји као аутономна. Чланови некада самосталне, али хетерогене класе број из традиционалне граматике се у савременим граматикама базираним на депенденцијалном приступу у опису језичког система сврставају у класе речи именица (*die Million*), адјектив (*fünfte Klasse*, *fünf Tage*) или адверб (*zweimal*). Прерасподела је превасходно мотивисана морфолошким и синтаксичким критеријумима.

Наведени појавни облик морфолошке рецесивности сврстан је у рецесивност адјективских компонената, иако из историјског тумачења наведеног фразеологизма проистиче да је овде уочљив рефлекс некадашње супстантивизације броја. Овај облик рецесивности није сврстан у рецесивност номиналних компонената с обзиром на то да је из визуре савременог језика компонента *fünf(e)* далеко од те класе речи. Додатни разлог којим се оправдава сврставање овог фразеологизма у оне са рецесивним адјективским компоненатама проистиче из већ изнете чињенице да је у ранијим епохама супстантивизација претпостављала превасходно присуство флексије и појављивање у еминентно именичким синтаксичким функцијама, тј. била је схватана на основу морфолошких и синтаксичких критеријума, а да у процесима супстантивизације није долазило до било какве семантичке транспозиције, што одудара од данашњег схватања супстантивизације. Последњи разлог би био тај што се и у историјској литератури класа речи број по својим морфолошким и синтаксичким обележјима смешта између „аутономнијих“ класа именица и адјектив. С обзиром на наведене параметре најупутнијим се чини да се при сврставању оваквог, али и сличних случајева пође од савременог концепта који би компоненту *fünf(e)* сврстао у класу речи адјектив.

Поред овога, придруживање наведеног примера рецесивности адјективских компонената омогућава да текст буде ослобођен баласта потенцијалних даљих, ситнијих, а истовремено не посебно значајних подела које би додатно оптеретиле већ постојеће класификације и отежавале перцепцију основног садржаја.

4.2.3.4. Морфолошка рецесивност код вербалних компонената

Морфолошка рецесивност којом су захваћене вербалне фразеолошке компоненте изузетно је ретка и може се описати као присуство глагола из некадашње контраховане конјугације.

Поред јаке и слабе као старијих типова, контрахована конјугација се као посебан тип конјугације почиње јављати крајем ствн. периода, а потпуно се етаблирала у срвн. периоду и сматра се последицом контракције консонаната у медијалној позицији глагола услед чега долази до стапања глаголског корена и наставка. Овај конјугациони тип обухватао је мали број слабих и јаких глагола са контрахованим формама у инф. през.: *hân* (< срвн. *haben*), *lân* (< срвн. *lâzen* `lassen`), *vân* (< срвн. *vâhen* `fangen`), *hân* (< срвн. *hâhen* `hängen`). Контракција консонаната у медијалној позицији наведене глаголе је приближила атематским *-mi*-глаголима (Schmidt 1996: 250-251).

Контрахована конјугација је у различитом степену специфична за различите дијалекте (Schmidt 1996: 251), а од свог настанка је праћена нестабилношћу и паралелизмом пуних и контрахованих облика. У оквиру ње су се најдуже очували глаголи *hân* и *lân*, а паралелизам пуних и контрахованих облика је код неких глагола, нпр. *haben-hân* условио и функционално-семантичку диференцијацију: контраховани облици су се јављали уколико је реч о ауксилијарном, а пуни облици уколико је реч о пунозначном глаголу (уп. Žerić 1980: 164; Paul 1959: 261; Wilmanns 1922: 66).

Контрахована конјугација се губи крајем XVI и почетком XVII в. (Schmidt 1996: 322). Њени рефлекси су у данашњем језику двоструко очувани. У системском смилу у морфологији савременог језика у 2. и 3. л. синг. инд. през. и у целој прет. парадигми глагола *haben*, а без системског карактера и значајних статистичких вредности (реч је само о једном потврђеном случају из корпуса) исти глагол се као фразеолошка компонента јавља у облику контрахованог инф. през. у следећој пословици:

(186) *Adam muss eine Eva han, der er zeihe, was er getan.*

Контрахована вербална компонента *han* показује апсолутну дијахронијску резистентност и не подлеже тенденцијама нивелације према данашњем језичком

стању. Пословица је уједно и један у низу примера како се рецесивно обележје користи за постизање риме и реченичног ритма.

Иако потиче са краја ствн. периода, контрахована конјугација се потпуно етаблирала у срвн. језику, а делимично је обележила и систем конјугације рвнв. епохе. На основу тога наведено морфолошко обележје би се могло сврстати у рецесивност краћег дијакхронијског континуитета.

4.2.3.5. Флукутирајућа валентност предложне компоненте као реликт старог језичког стања

Под валентношћу предлога подразумева се појава да предлог као непроменљива и синтаксички несамостална класа речи регира неки/неке од зависних падежа⁹⁸ у којем/којима стоји именица/заменица као његов сателит.

Класа предлога у савременом немачком језику се на основу броја зависних падежа које сваки од њих појединачно може да регира може поделити на оне са фиксном валентношћу и на оне са флукутирајућом валентношћу. Предлози са фиксном валентношћу захтевају само један од зависних падежа без обзира на даљу унутрашњу структуру и синтаксичку функцију ПрФ чији су регенс, нпр. *mit seiner jüngeren Schwester*, *für seine jüngere Schwester*, док они са

⁹⁸ Енгел сматра да се именица као сателит предлога не мора увек јавити у неком од зависних падежа, већ да се уз поједине предлоге може јавити и у ном. Овакви примери су доста ретки у данашњем немачком језику и могу се пре интерпретирати као језички куриозитет, можда чак и као будући тренд, иако се у апсолутном смислу не може ни данас негирати постојање у морфологији савременог немачког језика да се именица као сателит предлога јави и у ном. Већ 1988. године аутор наводи да следећи предлози алтернативно могу регирати и НФ у ном.: *frei: Lieferung frei angegebener/-en Bahnhof*, *je: Kosten je angefangenen/-er Tag*, *minus* и *plus: Miete minus/plus eingezahlten/-er/-em Vorschuss* (Engel 1988: 694 и даље). Деценију и по касније исти аутор региструје повећање броја оваквих предлога и наведеним придружује и *ab: Fußmarsch ab neuer/-en/-em Bahnhof*, *via: via alter/-en Bahnhof* и *zuzüglich: zuzüglich ein(en) halber/-en Monat/zuzüglich eines Zuschlags/Zuschlägen* (Engel 2004: 386 и даље). Иако овакву појаву не треба игнорисати, мора се рећи да она још увек не представља коректив класичном становишту да предлог *per definitionem* захтева именицу у неком од зависних падежа. Из примера је уочљиво да одређени предлози потичу из лат. језика, да се конверзија предлога *frei* од идентичног адјектива одиграла у новије време, као и да је новији предлог *zuzüglich* настао као нека врста антонима нешто старијем *abzüglich* (уп. и одредницу *zuzüglich* у GWDS). Треба истаћи и чињеницу да примери наведених ПрФ не спадају у неутрални стилски регистар, већ су најчешће везани за језик трговине и услуга, а тиме и за специфичне врсте текстова. Могуће је да у овом правцу треба тражити и испитивати узроке за висок степен флукутирајуће валентности наведених предлога и алтернативну појаву именичког сателита у ном.

За потребе дијакхронијских истраживања сасвим је довољно још увек валидно одређење да се именице као сателити предлога јављају у неком од зависних падежа.

флукутирајућом валентношћу у немачком језику могу регирати два или три зависна падежа, нпр. *auf den Tisch*, *auf dem Tisch*, *entlang des Ufers/dem Ufer*, *das Ufer entlang*.

Флукутирајућа валентност предлога феномен је наслеђен из ие. језика и специфичан је за све периоде у историји немачког језика (уп. Brugmann/Delbrück 1967: 793 и даље; Brugmann 1922: 463 и даље; Wilmanns 1909: 689 и даље). Наведена појава карактерише се непрекинутим дијахронијским континуитетом, али се *sui generis* и у свим случајевима не може сматрати рецесивном с обзиром на то да је флукутирајућа валентност предлога специфична и за савремени језик.

О рецесивности у контексту флукутирајуће валентности предлога као фразеолошке компоненте оправдано је говорити само ако предлог у данашњем језику има фиксну валентност, а у претходним периодима је имао флукутирајућу, при чему су у фразеолошком формативу у данашњем језику очувани рефлекси ове потоње. Ово веома ретко рецесивно обележје дужег дијахронијског континуитета уочава се нпр. код следећег глобалног идиома:

(187) ***Butter an/bei die Fische*** (*ugs., landsch. `keine halben Sachen`*).

Данашњи предлог *bei* са фиксном дативском валентношћу развија се из ие. корена **ambhi* са првобитним значењем *`um...herum, auf beiden Seiten`*. И док се у гот. језику из наведеног корена развија само предлог *bi* који чува наслеђено прајезичко значење и има флукутирајућу валентност дат./ак. (Hempel 1966: 90; Pudić 1972: 179), дотле у ствн. језику континуате наведеног ие. корена представљају предлози *bî `bei, auf, an, in, zu, gegen, um, um...willen`* и *umbi*, срвн. *umbe/umme/ump/umb/um `um, im Umkreis, an, bei, gegenüber`*. У ствн. и срвн. периоду предлог *bî* је могао регирати и дат. и ак.: ствн. *bî huldi `aus Huld`*, *bî desemo riche `bei diesem Herrscher`*, *bî thaα `bei dem`*, срвн. *bî dem hûs `bei dem Haus, in dem Haus, in der Nähe des Hauses`*, *bî daα hûs `in das Haus, in Richtung des Hauses`* (Wilmanns 1909: 694-695; Schieb 1969: 176). Са развојем немачког језика долази и до постепене семантичке специјализације предлога *bei* и његовог диференцирања од некада парцијално синонимног предлога *um* који верније чува прајезички семантички континуитет ие. корена **ambhi*, што је проузроковало и

диференцирање валентности наведених предлога у данашњем језику и прелазак некадашње флукутирајуће валентности предлога *bei* у фиксну дативску (уп. Ivanović 2009: 180).

4. 2. 4. СИНТАКСИЧКА РЕЦЕСИВНОСТ

Синтаксичка фразеолошка рецесивност хипероним је за сва одступања од синтаксичког устројства специфичног за слободне синтагме и реченице у данашњем језичком пресеку. У основном облику фразеологизма могу се уочити различити облици синтаксичке рецесивности и за њих се може рећи да су, у већој или мањој мери, били специфични за синтаксичку структуру слободних синтагми/реченица у ранијим периодима у развоју језика. За синтаксичку рецесивност се може рећи да су различити појавни облици у квантитативном смислу различито заступљени с обзиром на то да неке форме имају серијски карактер, док су неке присутне са сингуларним примерима.

Специфичност синтаксичке рецесивности је ограниченост на мањи број супкласа и различита дистрибуција различитих појавних облика овог нивоа рецесивности по њима. Посебно високе преференце према овом нивоу рецесивности показују супкласе пословица (уп. 3.2.10. и 3.2.10.2.), како у смислу учесталости, тако и у смислу хетерогених појавних облика, док се неки од појавних облика овог нивоа рецесивности може јавити и код глобалних и компонентних идиома (уп. 3.2.1.1. и 3.2.1.2.) , идиоматских фраза (уп. 3.2.9.1. и 3.2.9.2.) и колокација (уп. 3.2.7.).

Синтаксичка рецесивност искључена је код оних фразеолошких супкласа које настају по инваријантним или слабо варијантним синтаксичким моделима, а у њих спадају супкласе геминатних фразеологизама и функционалних глаголских спојева (уп. 3.2.5.2. и 3.2.8.1.). Претпоставка да овај ниво рецесивности зависи од развијености синтаксичке структуре у истраживањима не би донела задовољавајуће резултате јер се може јавити и код синтаксички врло једноставних фраза, али и код фразеологизама у облику реченице. Не постоји ни корелативан однос између идентичне синтаксичке структуре фразеологизма из различитих супкласа и (потенцијалне могућности)

јављања неког од облика синтаксичке рецесивности: и пословице и топоси увек имају форму реченице, али док прва од наведених супкласа показује различите и релативно честе облике овог нивоа рецесивности, код друге је она апсолутно искључена (уп. 3.2.11.). С обзиром на значење и функцију, овај ниво рецесивности се не јавља ни код супкласа кинеграма, као ни код терминолошких и прагматичких фразеологизама (уп. 3.2.2., 3.2.6. и 2.2.2.).

Синтаксичка рецесивност се може јавити сама код унилатерално рецесивних фразеологизама (уп. поглавље 5.) или у комбинацији са осталим нивоима фразеолошке рецесивности код мултилатерално рецесивних фразеологизама (уп. поглавље 6.).

Уз фонетску (упор. 4.2.1.), синтаксичка рецесивност има најшири спектар различитих појавних облика. Овде спадају:

1. адјектив као атрибут у десном пољу НФ
2. саксонски генитив
3. *genitivus superlativus*
4. генитив у оквиру АдвФ
5. генитивски субјекат
6. данас рецесивни локативски генитив
7. адвербијални *genitivus possessivus*
8. рефлекси некадашње употребе чистог инфинитива
9. застарела валентност вербалне компоненте
10. *figura etymologica*
11. специфична позиција финитума и инфинитива у фразеологизмима
12. рефлекси ие. номиналне реченице
13. присуство афинитних конструкција
14. синеза (*constructio ad sensum*) и
15. присуство рецесивног корелата **је** уз субјунктор **је**.

4.2.4.1. Адјектив као атрибут у десном пољу НФ

С обзиром на то да је адјектив као аутономна класа речи настао од некадашњих именица у функцији апозиције (уп. Pudić 1972: 124; Wilmanns 1909:

437-438), може се претпоставити да је у најстаријем слоју ие. језика атрибутивно употребљени адјектив имао десну позицију у односу на именички нуклеус (био је постпониран), а да је могућност његовог јављања испред именице секундарна и млађа позиција у ие. прајезику.

Наведено позиционо алтернирање адјектива у функцији атрибута уз именицу герм. је наследио из ие. прајезика: гот. *wein juggata* `junger Wein`, ствн. *guot man* `guter Mann` (уп. даље примере у Wilmanns 1909: 734). Особеност најстаријег периода у историји немачког језика је паралелизам флектираних и нефлектираних облика атрибутивног адјектива и у левом и у десном пољу НФ и његова све интензивнија позициона стабилизација и фиксирање за лево поље НФ (Nübling и др. 2006: 99; Wilmanns 1909: 735). Паралелно са све чешћим позиционим фиксирањем за лево поље НФ, већ током ствн. језика почиње да опада и фреквентност атрибутивно употребљеног адјектива у десном пољу. Тренд ка позиционом фиксирању у левом пољу утицао је постепено и на разградњу флексије код адјективног атрибута у десном пољу. Изостанак флексије код атрибутивног адјектива у десном пољу НФ *he* у периоду срвн. језика, уз мање изузетке, постати готово правило: *spise wârm* `warme Speise`, *der küneginne guot* `der guten Königin` (Wilmanns 1909: 735; Paul/Mitzka 1966: 204).

Упркос наведеним тенденцијама, нефлектирани адјектив као атрибут у десном пољу НФ показује одређени степен дијахронијске резистентности јер је у остацима преживео до данашњих дана. Сматра се да су на очување овакве позиције унутар НФ велики утицај имали преводи са лат., а био је изузетно омиљен и јако дуго негован и у језику књижевности. Поред наведених екстерних фактора не треба заборавити ни могући утицај који је на овакву позицију могла имати све чешћа употреба чланских речи и њихово постепено етаблирање и везивање за лево поље НФ (Wilmanns 1909: 735).

Осим што савремени немачки језик показује тенденцију ка реституцији нефлектираног атрибутивног адјектива у десном пољу НФ: *Arbeitsplätze satt*, *Aerobic meisterlich*, *Entnazifizierung light für Publizisten*, *Urlaub exklusiv*, *Forelle blau*, *Benzin bleifrei*, *Stahl gewalzt* (уп. Schmidt: 1998: 91-92), он се у данашњем

језику још веома ретко може наћи унутар фразеологизама, што је уочљиво у наредној пословици:

(188) *Abend rot, Morgen grau gibt das schönste Tagesblau.*

Док је нефлектиран адјектив у функцији атрибута у левом пољу НФ посматран као посебан појавни облик морфолошке рецесивности јер одступања од данашњег језика постоје на морфолошком нивоу, а не у позицији (уп. 4.2.3.3.1.), адјектив као атрибут у десном пољу НФ је сврстан у синтаксичку рецесивност јер је овде реч примарно о специфичној позицији атрибута која је тек секундарно праћена изостанком флексије.

Наведено рецесивно обележје спада у групу оних дужег дијахронијског континуитета. Пословица не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању. Закључује се да је овај појавни облик синтаксичке рецесивности дијахронијски апсолутно резистентан.

4.2.4.2. Саксонски генитив

Под саксонским ген. (нем. *der sächsische Genitiv*) се подразумева ген. именички атрибут различите семантике који се налази у левом пољу НФ. Током историјског развоја немачког језика ген. именички атрибут је, слично атрибутивно употребљеном адјективу, показивао нижи степен позиционе стабилности, тј. могао се јавити и у левом и у десном пољу НФ:

ствн. *folc sceotantero `Reihe Schießender`, waxxares zuibar `ein Zuber Wasser`,* срвн. *ein stücke brôtes `ein Stück Brot`, wînes ein becher `ein Becher Wein`, ein scharlaches mântelîn `ein Mäntelein von Scharlach`, eines ritters hûs `das Haus eines Ritters`.*

(Примери преузети из: *Das Hildebrandslied* и Krahe 1972: 71, 73)

За разлику од адјективског атрибута који се постепено фиксирао за лево поље НФ, код именичког ген. атрибута се може пратити супротан процес. Од релативно слободне позиције у ствн. и срвн. језику, он се током рвнвн. периода све чешће смешта у десно поље НФ. Истраживања показују да се 1500. године у 53% случајева именички ген. атрибут налазио у десном пољу, а овај број се на корпусу текстова из 1700. године попео на 64% (уп. Nübling и др. 2006: 100).

Неки од фактора који су условили његово измештање из левог поља НФ и позиционо фиксирање у десном су могућност јаснијег уочавања конгруенције између детерминатива и именичког нуклеуса (*Des* (ген.) *Vaters Haus* (ном.) *ist schön.* > *Das* (ном.) *Haus* (ном.) *des Vaters ist schön.*), али и да би се смањио тренд ка универбирању саксонских ген. са именичким нуклеусом (*des Kindes Kopf* > *der Kindskopf*, *des Tages Licht* > *das Tageslicht*), чиме би се одржала равнотежа у творбеном систему немачког језика (Nübling и др. 2006: 101). Сигурно је да се постепено етаблирање члана и његова све већа употреба, али и фиксирање флектираног адјективског атрибута за лево поље НФ не смеју занемарити као додатни фактори који су могли имати утицаја на позиционо прегруписавање зависних елемената унутар НФ и лоцирање ген. именичких атрибута у десно поље.

Саксонски ген. у савременом немачком језику није потпуно изумро, али је по правилу рестрингиран на супкласу именица које су настале супстантивизацијом адјектива, које означавају сродство и на супкласу *nomina propria*: *der des Lesens Kundige*, *Omas Erzählungen*, *Vaters Plan*, *Annas Vorschlag*, *Müllers Bericht*, *Belgrads Zerstörung* (Helbig/Buscha 1987: 597; Nübling и др. 2006: 100; Zilić 2002: 122). У највећем броју осталих случајева сматра се архаичним, посебно уколико је праћен детерминативом⁹⁹ (Ђуровић 2011: 150).

За разлику од слободних синтагми и реченица, саксонски ген. је релативно добро очуван унутар фразеолошког инвентара:

(189) ***anderer Leute Brot schmeckt allzeit besser; wer Fett übrig hat, schmiere des Nachbars Wagen.***

Пошто за саксонски ген. постоје потврде и у ствн. језику, сматра се рецесивним обележјем дужег дијахронијског континуитета.

⁹⁹ Осим код наведених семантичких супкласа именица, данас се саксонски ген. може јавити и као атрибут осталих именица, али је у тим случајевима реч о стилској маркираности: *Die jüdischen Aktionäre sowie die Firmenleitung versuchten, des Herzogs Arisierungsgeschäfte vor Gericht rückgängig zu machen.* (Пример преузет из: Zilić 2002: 123.)

4.2.4.3. *Genitivus superlativus*

Gen. superlativus (нем. *Genitiv der Steigerung, der Genitivus*/ређе *Genetivus Superlativus*) је именички ген. атрибут у оквиру НФ чија је формална специфичност рекуренција именичког нуклеуса у форми ген. плур., што је битно чешћи случај, или ген. синг., што је битно ређи случај. У историјској синтакси се сматра подврстом партитивног ген. (Krahe 1972: 73), што је само делимично тачно с обзиром на то да је додатна семантичка специфичност суперлативског ген. атрибута истицање највишег степена одређене особине инхерентне именичком нуклусу:

der König der Könige `der höchste König, unter allen Königen der höchste König`, *der Knecht der Knechte* `der niedrigste Knecht, unter allen Knechten der niedrigste Knecht`, *der Schatten eines Schattens* `der schwächste Schatten [von allen]`, *Kuchen aller Kuchen* `der beste Kuchen [von allen]`.

(Примери преузети из: Wilmanns 1909: 582 и Đurović 2011: 150)

Gen. superlativus се сматра изузетно старом формом која је наслеђена из ие. језика, а од герм. језика га је најбоље очувао стнорд.: *karl karla* `der Held der Helden` (Krahe 1972: 73-74; Wilmanns 1909: 582). У историји немачког језика изузетно је слабо посведочен (Wilmanns 1909: 582), а највероватнији узрок овога треба тражити у развијеном систему компарације адјектива од најранијих фаза у развоју немачког језика са којим наведени ген. комутира. У прилог тврдњи да је реч о данас застарелој форми говори и чињеница да наведени ген. атрибут осим Ђуровић и Зилић (Đurović 2011: 150; Zilić 2002: 121) остали аутори који се баве граматицом савременог језика по правилу не описују (уп. Engel 2009: 88; Engel 2004: 294 и даље; Engel 1988: 609 и даље; Eisenberg 1999: 243 и даље; Eisenberg 1986: 236 и даље; Helbig/Buscha 2005: 497-498; Helbig/Buscha 1987: 591-592; Zifonun и др. 1997а: 1971 и даље; Ђукановић 2005: 55-56).

С обзиром на то да је *gen. superlativus* и у ранијим периодима изузетно ретко посведочен у немачком језику, закључак се у смислу фреквентности ове појаве у фразеолоксикону већ и сам намеће. Овај ген. остао је очуван само код

једне коокуренце из корпуса која не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању:

(190) *das **Buch der Bücher*** (‘die Bibel’).

Пошто је наслеђен из ие. прајезика, *gen. superlativus* се сматра рецесивним обележјем дужег дијакхронијског континуитета.

4.2.4.4. Генитив у оквиру АдвФ

Поред тенденције везивања ген. за глаголе, именице и адјективе од којих је синтаксички зависио, овај падеж је у ие. прајезику имао особину да се синтаксички везује, а тиме и зависи и од прилога (Krahe 1972: 84). Користећи данашњу терминологију граматике зависности, може се рећи да су на овај начин настајале АдвФ у којима се именица у ген. јављала као атрибут.

О ген. атрибуту унутар АдвФ у доступној литератури нема пуно података, највероватније зато што је у историји немачког језика оскудно посведочен. Зна се да се могао јављати уз локалне и темпоралне прилоге, а као *gen. materiae* могао је стајати уз прилоге који означавају количину: *genug der Worte* (Krahe 1972: 84).

Рефлекси некадашњег ген. уз локалне адвербе остали су очувани само у следећој колокацији:

(191) *Woher/Wohin des Weg(e)s?* (*geh., sonst scherzh. `woher kommst du/wohin gehst du gerade`*).

У наведеној колокацији уочава се алтернација локалних адверба која се рефлектује на укупно значење целе колокације. Наведена коокуренца не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању, што указује на апсолутну дијакхронијску резистентност наведеног ген. Слаба посведоченост у нефразеолошкој употреби у историјским периодима највероватнији је разлог сингуларног карактера наведене колокације.

Пошто се ген. од ие. прајезика као сателит могао везивати са класом речи адверб, ово синтаксичко рецесивно обележје се сврстава у она дужег дијакхронијског континуитета.

4.2.4.5. Генитивски субјекат

И овај појавни облик синтаксичке рецесивности је изузетно стар, наслеђен је из ие. прајезика, а услов да се у реченици реализује суб. у форми НФ/ПронФ у ген. од најстаријег времена је 3 л. синг./плур., али и партитивност на семантичком нивоу (уп. Brugmann 1922: 626; Brugmann/Delbrück 1967: 567). Исти услови важе и за герм. језик, а наводе се подаци да је посведочен у гот. и срвн. (Paul 1959a: 349-350). Захваљујући примерима из језика старије књижевности може се закључити да је перзистирао све до XVIII в. Данас се сматра архаичним (Jung 1990: 75):

Seines Gesanges erschallet noch. Meines Bleibens ist nicht länger. Der Übersetzer hätte diese Punkte, wenn ihrer in der Schrift vorkommen, bemerken sollen.

(Примери преузети из: Paul 1959a: 350 и Jung 1990: 75)

Ово синтаксичко рецесивно обележје дужег дијахронијског континуитета је у фразеолексикону изузетно ретко:

(192) ***Aller guten Dinge sind drei.*** (Rechtfertigung von etw., was jmd. zum dritten Mal tut, probiert)

Узроке за ретку појаву ген. суб. треба тражити у већ наведеним предусловима, али и чињеници да се већина фразеолошких супкласа у свом основном облику јавља у различитим формама испод нивоа реченице, што значи да у том облику уопште ни не садрже суб. као компоненту свог форматава.

У корпусу је посведочена само наведена идиоматска фраза са НФ у ген. у синтаксичкој функцији суб. Фразеологизам се одликује апсолутним степеном резистентности јер не показује тенденције нивелације према данашњем језичком стању. Ово је и један од примера где рецесивност није у функцији постизања ритма или риме.

4.2.4.6. Данас рецесивни локативски генитив

У ие. језику ген. је падеж који се, поред осталих функција, системски и са различитом семантичком вредношћу јављао и у адвербијалној функцији (Brugmann/Delbrück 1967: 567). Сматра се да је адвербијална функција ген. уједно

и најстарија функција овог падежа. Претпоставља се да је била специфична и за најранију фазу ие. прајезика, док су остале синтаксичке функције овог падежа секундарног карактера и настајале су у нешто млађим фазама у каснијем развоју ие. језика (Krahe 1972: 84).

Герм. језици наследили су адвербијални ген. из ие. прајезика. У свом историјском развоју немачки језик показује сталну тенденцију потискивања ген. из адвербијалне функције и његово превасходно везивање за синтаксичку функцију атрибута у оквиру НФ. Узроке за наведену тенденцију треба тражити у парцијалној синонимији са ак. која је наслеђена из ие. прајезика, постепеном развоју и етаблирању ПрФ која му конкурише у овој функцији, али и могућности да се адвербијална синтаксичка функција реализује помоћу класе речи адверб.

У фразеолоксикону савременог немачког језика остао је очуван адвербијални локативски ген. којим су се у ранијим језичким слојевима означавали место/правац/смер вршења радње исказане предикатом. Сматра се да је локативски ген. у герм. језику био веома добро заступљен, о чему сведочи и његова честа употреба у гот.: *galeif ands Makidonais`gehend im Bereich von Makedonien`*, *insandida ina haiijos seinaizos`er entsandte ihn im Bereich seines Feldes`*, а познат је био и у каснијим периодима немачког језика, срвн. *des endes`in der Richtung`*, *welhes endes`in welcher Richtung`*, *twerhes`quer`* (Krahe 1972: 78-79).

Данас је локативски ген. очуван у веома малом броју примера унутар фразеолоксикона, што се може уочити у следећем компонентном идиому у којем овај ген. показује апсолутни степен резистентности јер наведени идиом није захваћен тенденцијама нивелације:

(193) *des Weges kommen* (*veraltend`daherkommen`*).

С обзиром на то да локативски ген. потиче из ие. прајезика, можемо га сматрати рецесивним синтаксичким обележјем дужег дијакхронијског континуитета.

4.2.4.7. Адвербијални *genitivus possessivus*

Сматра се да је адвербијални посесивни ген. био присутан у ие. језику, а најбоље је посведочен у лат. и грч. У поређењу са осталим ие. језицима, у герм. ређе посведочен, гот. *hvarjis [ize wairfi] qens`wessen von diesen die Frau sein wird`* (Krahe 1972: 77). У свим ранијим фазама у немачком језику такође ретка употреба ген., ривн. *in dem, was meines Vaters ist`in dem, was meinem Vater angehört`*, а у данашњем језику је изумро, осим код изузетно малог броја фразеологизама (Krahe 1972: 77), као нпр. код крилатице из корпуса:

(194) *Man soll dem Kaiser geben, was des Kaisers ist.*

Адвербијални посесивни ген. се јављао уз глаголе *sein* и *werden* у значењској варијанти *`zum Bereich jmds. gehören`*. На основу овакве семантике значење наведене крилатице би се могло парафразирати као *`..., was dem Kaiser angehört`*. У претходним језичким слојевима могао је да буде хомониман са данас такође изумрлим адвербијалним партитивним ген. (срвн. *er wände, er w#r der vnde`er wähte, er war der Feinde, wäre einer der Feinde`* (уп. Krahe 1972: 78). Ретки фразеолошки везани облици адвербијалног посесивног ген. у данашњем језику могу импоновати пред. у форми НФ у ген., што је данас такође ретка форма: *dieses Nomen ist männlichen Geschlechts*. Дистинкција се успоставља на основу анафоризације.

Сигурно је да узроке за постепено одумирање адвербијалног посесивног ген. треба тражити у израженој дијахронијској тенденцији редукције ген. у адвербалном пољу (уп. 4.2.4.6. и 4.2.4.9.) и његово све интензивније везивање за атрибутску функцију унутар НФ. Овоме се може додати и то да се категорија посесивности у немачком језику може исказати и осталим језичким средствима (лексичким, посесивним дат. и сл.).

Пошто је реч о слабо посведоченој структури и у ранијим периодима, овај појавни облику у данашњем фразеолексикону има крајње акцидентални карактер. Посведочен је само у наведеној крилатици која не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању. Адвербијални посесивни ген. се сматра дијахронијски апсолутно резистентним фразеолошким рецесивним обележјем дужег дијахронијског континуитета.

4.2.4.8. Рефлекси некадашње употребе чистог инфинитива

Данашњи инф. своје порекло воде из ие. прајезика. У најстаријем слоју прајезика инф. нису били део вербалног система јер се сматра да су номиналног порекла и да је у основи сваког инф. неки од зависних падежа некадашњих прајезичких *nomina actionis* (Hirt 1934: 181; Paul 1959б: 93; Meier-Brügger 2002: 246). Различити ие. језици су у различитом степену развили облике инф. Лат. и грч. језик нпр. имају веома развијене облике код којих су већ изграђене и глаголске категорије темпуса и дијатезе: инф. през. акт./медиопас., инф. аор. акт./медиопас., инф. фут. акт./медиопас (уп. Hirt 1934: 181).

Герм. језик нема тако развијене облике инф. Он је из ие. наследио инф. који је по пореклу ак. прајезичких *nomina actionis*. Поред инф. из прајезика је наслеђен и герунд (нем. *das Gerundium*), флектирана форма инф. која се од герм. периода могла јавити у ген. (срвн. *gēbennes*) или дат. (срвн. *gēbenne*). Дат. герунда се посебно јављао после предлога *zu* (Paul 1959б: 95).

Немачки језик из герм. наслеђује обе форме и у свом историјском развоју показује антагонистичке тенденције: тенденцију ка даљој изградњи и употпуњавању парадигме облика инф. која се очитује у постепеном развијању инф. перф. и инф. пас. (развијају се паралелно са наведеним перифрастичним облицима), али и тенденцију ка стапању герунда са обликом инф. До стапања наведених облика дошло је у периоду срвн. језика услед отпадања финалних вокала (Paul 1959б: 94-95).

Инф. се од герм. периода може употребљавати као чист или у конструкцији *zu* + инф. (највероватније остатак некадашњег герунда). За разлику од данашњег језика у којем употреба чистог инф./инф. са *zu* зависи од управне речи, а у појединим случајевима и од значења (*er half mir den Koffer tragen/ er half mir den Koffer zu tragen*), његова употреба у ранијим периодима није била строго регулисана. Једина дијахронијска закономерност која се по овом питању може пратити у свим периодима историје немачког језика је све веће рестрингирање употребе чистог инф. и све шира употреба инф. са *zu* (Wilmanns 1922: 114).

Од најстаријег периода чист инф./инф. са *zu* имао је различите синтаксичке функције:

а. најчешће се јављао као део вербалног комплекса, творећи двочлане предикате:

гот. *lêt .:ans dau .:ans filhan seinans dau .:ans* `lass die Toten ihre Toten begraben`, ствн. *mit geru scal man geba infahan* `mit dem Speer soll man eine Gabe empfangen` (*Das Hildebrandslied*), срвн. *ich gedâhte ze lëbenne noch* `ich denke daran, weiter zu leben`, *die fürsten hetens in ir pflegen* `die Fürsten mussten sich um sie sorgen`.

(Примери преузети из: Paul 1959б: 103, *Das Hildebrandslied*, *Das Nibelungenlied*)

б. Битно ређе се инф. јављао у функцији атрибута уз именицу или адјектив. Малобројни примери именичког атрибута у форми инф. посведочени у гот. и ствн. језику највероватније су настали под утицајем грч. језика. У гот. се јавља чист, а у ствн. у овој функцији долази до алтернације чист инф./инф. са *zi* (данас *zu*): *ih habên giwalt thih zi irhâhhane* `ich habe die Macht, dich zu kreuzigen`. Као атрибут уз адјектив у гот. се јавља чист, а у ствн. инф. са *zi*: гот. *mahteigs ist gu .: alla anst ufarassjan in izwis* `mächtig ist Gott, alle Gnade auf euch zu häufen`, ствн. *uuas giuuon thër grâvo zi forlâαanne* `er war es gewohnt, seinen Grafen zu verlassen` (уп. Paul 1959б: 113-114; Wilmanns 1922: 117).

в. Инф. се могао јавити и у синтаксичкој функцији суб. и пред. Обе синтаксичке функције традиционално су везане за класе речи именица, заменица или адјектив, али нису стране ни инф. с обзиром на његово именичко порекло у ие. прајезику. Пошто у поређењу са чистим инф. конструкција *zu* + инф. у ранијим епохама у много већој мери задржава свој глаголски карактер (Wilmanns 1922: 128), а највероватније и по аналогiji према класама речи именица и адјектив које су се од ие. прајезика прототипски налазиле у функцијама суб. и пред., у ранијим језичким слојевима се у наведеним функцијама јављао чист инф. код којег је боље очуван прајезички именички карактер: *bî hunden und bî katzen was ie bizen unde kratzen* `bei Hunden und Katzen gab es immer Beißen und Kratzen`. (Пример преузет из: Wilmanns 1922: 124.)

Овакво стање остало је и у данашњем језику очувано код невеликог броја пословица у којима се очувао чист инф. у функцији суб. и пред.:

(195) ***Kurz abschlagen*** (суб.) ***ist eine Freundschaft erweisen***. (пред.)
Allen glauben (суб.) ***ist zu viel, keinem glauben*** (суб.) ***zu wenig***.
Brot essen (суб.) ***ist keine Kunst***.

С обзиром на системску дијахронијску тенденцију проширења употребе инф. са *zu*, у сличним случајевима се у савременом језику јавља *zu* + инф.: *Es ist gesund, Obst zu essen. Dich wieder zu sehen, freut mich sehr.*

Рефлекси некадашње употребе чистог инф. код супкласе пословица не показују тенденције нивелације према данашњем језичком стању. Пошто је употреба чистог инф. веома рано посведочена, овај појавни облик се може оквалификовати као синтаксичко рецесивно обележје дужег дијахронијског континуитета.

4.2.4.9. Застарела валентност вербалне компоненте¹⁰⁰

Под валентношћу глагола се подразумева особина да он као синтаксички нуклеус отвара одређени број празних места (нем. *die Leerstelle*) која морају/могу бити попуњена одређеним бројем синтаксички зависних и специфичних елемената (допуна, нем. *die Ergänzung*) у одређеном облику у циљу конституисања реченице.

Сви нивои валентности (логичко-семантичка и морфосинтаксичка) код наведене класе речи по правилу су описивани и систематизовани код глагола у слободној, дакле нефразеолошкој употреби, док се овом феномену код глагола као фразеолошке компоненте традиционално поклањало веома мало пажње и у синтакси и у фразеологији. Ова област, као и фразеосинтакса уопште, и данас се сматра веома инсуфицијентом по питању сазнања и још увек је далеко од било каквих покушаја сумирања и систематизације добијених резултата. Веома ретки

¹⁰⁰ У наслову се свесно избегава употреба термина рецесивна валентност јер у контексту глаголске граматике зависности рецесивна употреба глагола означава појаву изостављања агенса код глагола који припадају реченичном моделу <суб ак> (уп. Engel 2004: 243; Engel 1988: 461): *Peter schmilzt das Glas. > Das Glas schmilzt. Die Mutter kocht die Suppe. > Die Suppe kocht.* Овакве реченице сматрају се конкурентним формама пасива без модалне компоненте: *Die Suppe kocht. = Die Suppe wird (von der Mutter) gekocht. Das Glas schmilzt. = Das Glas wird (von Peter) geschmolzen.* Хелбих и Буша за наведену појаву користе термин редукована валентност (уп. Helbig/Buscha 2005: 164; Helbig/Buscha 1987: 185).

радови (уп. Piitulainen 1996: 157 и даље; Fleischer 1997: 159 и даље) скрећу пажњу на могуће разлике у валентности глагола као фразеолошке компоненте (у фразеологији је уобичајен термин унутрашња или интерна валентност, нем. *die innere/interne Valenz*) и његове валентности у слободној, нефразеолошкој употреби, али су по правилу остали усамљени до данас. Отежавајућа околност бављења валентношћу глагола на фразеолошком материјалу мотивисана је превасходно чињеницом да се фразеологија по правилу држи теоријско-методолошког оквира традиционалне синтаксе са најчешће блажим и недовољно доследним искорацима према новијим синтаксичким концептима.¹⁰¹ Сигурно је да у оквиру ове теме треба рачунати и са одређеним методолошким препрекама с обзиром на то да је концепт валентности уопште, па и валентности класе речи глагол, разрађиван и примењиван на материјалу слободних синтагми и реченица и највероватније се не би могао сасвим консеквентно и без додатних модификација применити на фразеолошком материјалу.

Овome треба додати и чињеницу да је и историјска синтакса, за разлику од историјске фонетике и морфологије, традиционално била занемаривана, посебно када је реч о ствн. и срвн. периоду (уп. Greule 1982: 1-2; Schütte 1982: 29), као и то да у историјској синтакси немачког језика концепт валентности није заживео консеквентно. Сигурно је једно: тек даљом разрадом и прилагођавањем концепта валентности за потребе фразеологије и историјске синтаксе и његовом доследном применом на довољно обимном корпусу будућа истраживања овог дела немачке лингвистике ће добити темељ за кохерентна сазнања из области историјских промена које су захватале валентност глагола као компоненту фразеологизама.

С обзиром на то да је валентност глагола мотивисана његовим значењем, посебан проблем у испитивању овог феномена проистиче из његовог

¹⁰¹ Један од честих искорача у немачкој фразеологији представљају и ранији покушаји да се одређени феномени и ограничења из области морфосинтаксе фразеологизама протумаче методама трансформационо-генеративне граматике. Посебан проблем овде треба видети у чињеници да овај синтаксички модел није заживео у опису немачког језика и да је, за разлику од англосаксонске лингвистике, у германистичкој лингвистици од секундарног значаја. У новијим радовима се инсистира на отклону од генеративистичког приступа при третирању одређених морфосинтаксичких питања везаних за фразеологизме немачког језика (уп. Dobrol'skij/Piirainen 2009: 91 и 2.2.3.1.2.).

карактера и статуса као фразеолошке компоненте. Услед метафоричних/метонимијских преноса значења (уп. 2.4.4.1. и 2.4.4.2.), глагол као компонента код одређених фразеолошких супкласа може да изгуби своју семантичку аутономију, а код семантички монолитних фразеологизама веома је тешко, ако је уопште и могуће, установити парцијално значење било које од компонената, па тиме и вербалне.

При утврђивању рефлекса данас застареле валентности вербалне компоненте треба бити веома опрезан због могућих одступања између његове валентности у слободним реченицама, дакле у нефразеолошкој употреби, и његове валентности као компоненте фразеологизма. Услед актуализације неке од специфичних семема може да дође и до актуализације његове интерне валентности. Тако нпр. у савременом језику глагол *leiden* у значењу `an einer bestimmten Krankheit erkrankt sein` има валентност <суб преп>. Интегрални део Дпреп у овом значењу најчешће је предлог *an*, мада није искључен ни предлог *unter*: *Sie leidet an einem hartnäckigen Ekzem/ unter ständigen Kopfschmerzen*. Друга семема наведеног глагола `[von, durch etw./jmdn.] körperlich od. seelisch stark beeinträchtigt werden, etw./jmdn. als schwer erträglich empfinden` има исту валентност, с тим да се код овог значења у оквиру Дпреп фаворизује предлог *unter*: *Er litt unter dem Gefühl der Unsicherheit*. (Уп. и одредницу *leiden* у GWDS). Наведени глагол се може јавити и као фразеолошка компонента, нпр. у пословици:

(196) *Was jedermann leiden muss, das kann einer allein auch leiden.*

Из наведеног примера се уочава да вербална компонента *leiden* по питању морфосинтаксичке валентности одступа од истог глагола у нефразеолошкој употреби. Ако би се претпоставила идентична валентност, цела пословица би морала да гласи: **Woran/Worunter jedermann leiden muss, daran/darunter kann einer allein auch leiden*. Наведена могућност била би коректна са синтаксичког аспекта, али у том случају значење пословице не би било очувано. Валентност вербалне компоненте *leiden* <суб ак> у наведеном примеру мотивисана је делимично избледелом и ређом семемом глагола која је актуализована у пословици: `von etw. [Negativem] betroffen sein` (уп. одредницу *leiden* у GWDS).

Овакви случајеви не спадају у рефлексе старе валентности глагола јер је квалитативна разлика у валентности <суб преп> : <суб ак> мотивисана актуализацијом различитих семема истог глагола, а истовремено су обе валентности регистроване у речнику савременог језика. Наведене разлике веома често, посебно при испитивању обимнијих корпуса, мање искусног истраживача могу усмерити на погрешан закључак да је у случају *leiden* <суб ак> реч о данас застарелој валентности глагола.

У идеалном случају би утврђивање рефлекса старе валентности глагола као фразеолошке компоненте било веома лако утврдити када би за све изумрле периоде у историји немачког језика постојали обимнији речници валентности у којима би се бележиле валентности за све семеме једног глагола, чак и за оне актуализоване у некадашњим фразеологизмима, уколико се у њима може изоловати значење вербалне компоненте. На тај начин би у сваком случају/у свим изумрлим периодима утврђивање дијахронијских промена на нивоу морфосинтаксичке валентности било битно лакши задатак. Пошто ово на данашњем нивоу развоја историјске синтаксе и лексикографије представља само жељено теоријско полазиште које би несумњиво било од велике практичне користи, при констатовању рефлекса старије валентности глагола као фразеолошке компоненте истраживач мора бити веома обазрив и руководити се следећим смерницама:

а. рефлекси старије валентности глагола се могу установити само у оним случајевима у којима вербална компонента задржава висок/виши степен семантичке аутономије.

б. Рефлекси старије валентности глагола као фразеолошке компоненте могу се утврдити само ако се јасно разграничи старија валентност од интерне валентности глагола као фразеолошке компоненте. За успостављање дистинкције између наведених различитих феномена од несумњиве помоћи је навођење семеме која је актуализована у фразеологизму у речнику савременог немачког језика.

в. У вези са претходним треба истаћи следеће: уколико се утврде разлике између валентности глагола у нефразеолошкој употреби и валентности

истог глагола као фразеолошке компоненте, треба посумњати на реликт старије валентности који је очуван у фразеолошком формативу. Дефинитиван закључак се доноси на основу претходног става.

г. Рефлексе старије валентности глагола лакше је утврдити уколико је валентност која се данас сматра застарелом у речницима савременог језика обележена стилским маркером застарело/узвишено (нем. *veraltet/gehoben*).

д. Рефлексе старије валентности глагола као фразеолошке компоненте лакше је утврдити уколико разлике у валентности потпадају под општи тренд дијакхронијских промена и преструктурисавања валентности глагола у развоју немачког језика. Овде се превасходно мисли на константно потискивање Дген и њену супституцију Дпреп/Дак. Наведене промене морфосинтаксичког преструктурисавања глаголске валентности могу се регистровати од ствн. периода. Квантификована истраживања износе да је број глагола који захтевају Дген у ствн. језику ограничен на 290-300, док њихов број у срвн. језику износи 260 (Fleischer/Schallert 2011: 88). Иако у поређењу наведених језичких равни статистика сама за себе на први поглед не нуди битно различиту слику, треба имати на уму обим и хетерогеност корпуса наведених периода и у том контексту доносити релевантне закључке (Fleischer/Schallert 2011: 88-89). Преструктурисавање глаголске валентности и потискивање Дген најинтензивније је било у XV в., а истраживања показују да је од 260 срвн. глагола који су регирали Дген у данашњем језику остало само 56, од којих већина и данас припада узвишеном стилском слоју, што се уједно може сматрати фактором за наставак елиминације ове допуне и даље смањивање броја глагола који је регирају¹⁰² (Nübling и др. 2006: 102; Fleischer/Schallert 2011: 89).

ђ. За утврђивање рефлекса старије валентности глагола од помоћи може да буде и добро познавање синтаксичких обележја појединачних фразеолошких супкласа. Она је по правилу искључена код оних фразеолошких

¹⁰² Истраживања показују да је до елиминације Дген и њене замене Дак/Дпреп најпре долазило у популарнијим текстовима са више дијалекатских обележја, а да су промене валентности глагола биле битно ређе у научним и правним текстовима. Рефлекс тога уочава се и у савременом немачком језику код супкласе *verba iudicialia* (*anklagen, beschuldigen, bezichtigen*). Истраживања такође показују да се Дген дуже очувала код глагола насталим процесом префиксације (уп. Nübling и др.: 2006: 102).

супкласа које не показују преференце ка било ком појавном облику синтаксичке рецесивности, а у свом основном облику се јављају/могу се јавити у форми ИнфФ или реченице. Реч је о прагматичким и терминолошким фразеологизмима, функционалним глаголским спојевима и топосима (уп. 4.2.4.).

е. Уколико глагол као фразеолошка компонента има обележје стилске маркираности и припада узвишеном стилском слоју, а поред наведеног у савременом језику показује флукуацију валентности, готово се са сигурношћу може констатовати рефлекс старије валентности.

Руководећи се претходним смерницама може се констатовати да рефлекси старије валентности глагола нису чести у фразеолексикону савременог немачког језика и ограничени су само на супкласе колокација, пословица и крилатица.

Код већ споменуте мултилатерално рецесивне пословице (185) *Achte du mein, so acht`ich dein* поред рецесивних прономиналних облика (уп. 4.2.3.2.1.) и апокопе граматичке морфеме *-e* код глагола у главној реченици (уп. 4.2.2.2.), уочава се и рефлекс некадашње валентности глагола *achten* <суб ген>. Вербална компонента *achten* у наведеној пословици показује очувану семантичку аутономију `jmdm./einer Sache Beachtung, Aufmerksamkeit schenken, jmdn./eine Sache beachten`. GWDS код наведене валентности наводи стилске маркере *geh./veraltend* уз додатну напомену да је наведена стара валентност у нефразеолошкој употреби углавном везана за негиране реченице: *Er achtete nicht des Schmerzes*. Према GWDS данашња валентност овог глагола у наведеном значењу је <суб преп>, што се уочава из примера који се наводи у речнику: *Er achtete nicht auf die Passanten*. Супституција Дген (рефлекс старије валентности) Дпреп (данашње језичко стање) потпуно се уклапа у општи тренд дијахронијских промена које су захватале валентност глагола.¹⁰³

¹⁰³ Дијахронијске промене валентности глагола не би се могле увек свести на шему Дген > Дак/Дпреп. GWDS код глагола *achten*, који се јавља и као компонента наведене пословице, бележи такође данас застарелу валентност <суб ак> и наводи пример *er achtete nicht die Gefahr*. Могуће је да је у контексту дијахронијских реструктурисавања валентности глагола Дак била нека врста прелазног појавног облика између некадашње Дген и данашње Дпреп. Истовремено треба напоменути и то да све податке у вези са дијахронијским аспектима валентности глагола треба прихватати веома селективно с обзиром на све специфичности корпуса које се посебно односе на најстарији језички период (непостојање разноврсних текстова, њихов мали број, њихове

Ген. валентност се уочава и код једине унилатерално рецесивне колокације из корпуса:

(197) ***der Dinge harren, die da kommen sollen*** (geh. `abwarten, was geschehen wird`).

Наведена колокација је пример како глагол, који према речницима савременог немачког језика спада у узвишен стилски регистар, у данашњем језику задржава старију валентност, очувану и у наведеном фразеологизму, <суб ген>, а истовремено припада и реченичном обрасцу <суб преп>: *Man harrete auf Nachzügler*. Флукутирајућа валентност код наведеног глагола, али и код других, доказ је постојања синтаксичког динамизма у савременом језику и наставак тренда супституције Дген наведеним класама глаголских допуна.

Из примера се може закључити да се данас застарела валентност глагола може јавити као једино обележје код унилатерално рецесивних фразеологизама, али да може бити присутна и удружена са осталим нивоима рецесивности код мултилатерално рецесивних фразеологизама (уп. пример (185)). Рефлексе старије валентности глагола који се уочавају у данашњим фразеологизмима није могуће оквалификовати по питању дужине дијахронијског континуитета јер нису доступни подаци о валентности сваког појединачног глагола у свим изумрлим периодима. Зато се само условно може рећи да остаци старе глаголске валентности у данашњим фразеологизмима највероватније представљају рефлекс ствн. стања које је наследио и срвн. језик, а да су се промене, како је већ речено, у највећој мери одиграле током рвнв. епохе, чиме је у главним цртама успостављено и данашње стање.

4.2.4.10. *Figura etymologica*

Под наведеним термином се у немачком језику подразумева ИнфФ код које се глагол као синтаксички нуклеус јавља у форми инф. през. акт., а именички сателит у форми ак. синг. (чешћи случај) или ак. плур. (битно ређи случај): *einen (guten, schweren, harten) Kampf kämpfen, seine Kämpfe kämpfen, einen schweren*

дијалекатске особености, преводни текстови, утицај структурисања стиха на синтаксичка обележја и сл.).

Gang gehen. Именички сателит у форми ак. је у синтаксичкој функцији унутрашњег објекта (нем. *das innere Objekt*), а за овакав ак. у лингвистици је уобичајен назив акузатив садржаја (нем. *Akkusativ des Inhalts*). Наведена синтаксичка функција реализује се захваљујући специфичности семантичке везе између глагола као нуклеуса и његовог именичког сателита. Она је заснована на томе да и глагол и именица у наведеним структурама потичу од истог корена, при чему је њихов формални и семантички контигвитет очуван у савременом језику.

Чињеница да глагол и именица потичу од истог корена може бити интересантна и за историјску творбу речи. Може се рећи да се *figura etymologica* може посматрати као прелазни појавни облик између творбене и синтаксичке фразеолошке рецесивности. Посебно издвајање овог облика и његово сврставање у творбену рецесивност додатно би закомпликовало већ прилично хетерогену слику о постојећим различитим нивоима и њиховим облицима.

Данас се зна да је *figura etymologica* веома стара и да је посведочена у великом броју ие. језика¹⁰⁴ (Brugmann/Delbrück 1967: 620 и даље). Индоевропеистика сматра да је ова структура веома давно настала процесима синтаксичког транспонованања постпониране копулативне реченице. Ово транспонованање било је потпомогнуто веома израженим синкретизмом (ном. = ак.) и вероватно се одвијало по следећем моделу: *er hat gekämpft, schwer war der Kampf* > *er hat einen schweren Kampf gekämpft* (Hirt 1934: 83-84).

Герм. је из ие. наследио наведени творбено-синтаксички модел, он је посведочен у стисл., гот., али и у свим периодима у историји немачког језика: стисл. *fell hann mikil fall`er fiel, groß war der Fall`*, ствн. *ih slief den släf des todes`ich schlief den Schlaf des Todes`*, срвн. *sô swachen strît ich nie gestreit`einen so kraftlosen Streit habe ich nie gestritten`* (уп. Hirt 1934: 84; Brugmann/Delbrück 1967: 622; Paul/Mitzka 1966: 209). *Figura etymologica* је као посебна стилска фигура ван фразеолошког инвентара била негована у књижевности XVII и XVIII в. Примери ове фигуре као оригинална језичка решења у књижевности имају околинални

¹⁰⁴ И у нашем језику постоје фразеологизми базирани на овој фигури: *мучити муку, живети живот, бити битку/битке, живети животом, ходати ходом, трчати трком, мучати муком, сагнути се сагом, стати стадом*. Из примера је уочљиво да се у срп. језику номинална компонента код оваквих фразеологизама може јавити у ак. или у инст. (Део примера преузет из: Мршевић-Радовић 1987: 55-56.)

карактер: *es schlägt ihr Herz die ersten Schläge. Mit welchem Frieden der Seele denke ich [...] den Gedanken.* (уп. Paul 1959a: 226-227).

Функције номиналне компоненте у унутрашњој семантичкој структури оваквих фразеологизама састоје се у додатној квалификацији и интензификацији вербалне компоненте, оне се појављују као модификатори глагола (Мршевић-Радовић 1987: 56), што значи да се именица јавља у свом егзосемемском значењу, док глагол као компонента фразеологизма задржава своју ендосемемску структуру. На основу овакве унутрашње семантичке организације се може закључити да се *figura etymologica* може јавити само код супкласе компонентних идиома. Пошто је синхронијски уочљива етимолошка веза међу фразеолошким компонентама, овакви фразеологизми могу звучати плеонастички и таутолошки, а у функцији отклањања семантичке редундантности јављају се атрибути номиналне компоненте (уп. и Мршевић-Радовић 1987: 56). У немачком језику се као атрибути номиналне компоненте унутар оваквих фразеологизама могу јавити детерминативи и/или флектирани адјективи у левом пољу НФ и ген. именички атрибут у десном пољу НФ.

Синтаксичко-семантички модел који је у основи *figurae etymologicae* у данашњем језику није продуктиван¹⁰⁵ за настанак нових фразеологизама, а то значи да се *figura etymologica* у фразеолошком инвентару данашњег немачког језика веома ретко среће. У корпусу је забележен само један фразеологизам из супкласе компонентних идиома који је базиран на овој фигури:

(198) ***den Schlaf des Gerechten schlafen*** (‘scherzh. `tief u. fest schlafen`).

Figura etymologica без изузетка показује апсолутни степен дијахронијске резистентности и никада није захваћена било каквим променама. С обзиром на то да је наслеђена из ие. прајезика, сматра се рецесивним обележјем дужег дијахронијског континуитета.

¹⁰⁵ Овај модел се и данас потенцијално може искористити као посебно стилско средство, али је у тим случајевима новонастала структура околиналног карактера и није лексикализована. Могуће околиналне структуре са овом фигуром могу се јавити у одређеним врстама текстова (књижевни текстови, новински наслови, поезија), чиме се некада намеће лажна слика да је *figura etymologica* очувана у већем броју фразеологизама данашњег језика.

4.2.4.11. Специфична позиција финитума и инфинитива у фразеологизмима

Специфична позиција финитума дефинише се као одступање од чврсто дефинисане позиције личног глаголског облика у реченицама савременог језика и може се пратити само код супкласе пословица. Остале фразеолошке супкласе које се у свом основном облику облигаторно јављају или се могу јавити у форми реченице (идиоматске фразе, крилатице, топоси) не показују специфичности нити одступања по питању позиције финитне вербалне компоненте. Исто важи и за специфичну позицију вербалне компоненте у облику инф.

Колико је специфичну позицију финитума у немачким пословицама лако уочити, толико ју је тешко историјски мотивисати и егзактно везати за неки од ранијих периода у развоју језика. За разлику од данашњег немачког језика у којем је позиција глагола/глаголског комплекса прецизно дефинисана,¹⁰⁶ сви претходни периоди показују много већи степен слободе по питању редоследа елемената, а тиме и позиције финитума у реченици (Срдић 2004: 306; Götz 2006: 212). Овоме треба додати и следећу дијахронијску корелацију: што се иде даље у прошлост немачког језика, то је редослед елемената унутар реченице слободнији (Срдић 2004: 306).

У ие. прајезику финитум није био позиционо фиксиран и у исказној реченици је могао имати тројаку позицију: иницијалну, другу и финалну (Brugmann 1922: 683-684), при чему се већ за овај период друга позиција може сматрати хабитуалном (Behaghel 1932: 11). Герм. језик је наследио све три могуће позиције финитума са тенденцијом његовог све чешћег везивања за другу и финалну, док је иницијална позиција била најређа (Behaghel 1932: 11, 13-14, 28). Уз наведено, у герм. исказној просто-проширеној реченици он се могао наћи и на позицији после друге (нем. *die Verbspäterstellung*) (уп. Behaghel 1932: 12-13).

У ствн. периоду у исказној реченици релативно добро су очуване све наведене позиције финитума наслеђене из герм. језика, при чему се могу пратити два тренда: његова све чешћа иницијална позиција у свим књижевним врстама, али и све чешћа тенденција његовог везивања за друго место (уп. Срдић 2004:

¹⁰⁶ О позицији глагола у савременом језику уп. Zifonun и др. 1997а: 1500 и даље.

307). Стање у срвн. периоду је готово идентично, тј. поред друге, уобичајене су и иницијална и финална позиција финитума у исказној реченици.

О позицији финитума у оквиру уведене зависне реченице у ствн. и срвн. периоду се може рећи да је слободнија од данашње, али и да показује тенденцију све чешћег позиционирања финитума на крај реченице. Финална позиција у зависној реченици, која у ствн. и срвн. језику алтернира са осталим, нормом ће постати тек у рвн. периоду (уп. Срдих 2004: 308).

Осим наведених чињеница, веома је тешко, ако је уопште и могуће, да се за сваки појединачни период у историји немачког језика утврде прецизни синтаксички фактори којима је условљена позиција финитума. Тешкоће при испитивању било ког синтаксичког феномена и доношење општеважећег валидног закључка мотивисане су природом корпуса за изумрле језичке периоде. Реч је о ограниченим корпусима (посебно за ствн. период), поетским текстовима у којима у циљу постизања специфичног ритма и риме, али и структуре стиха може доћи до преобликовања синтаксичког устројства. Не сме се заборавити ни то да је корпус за раније периоде веома често базиран на преводима, посебно са лат. језика, што се при доношењу закључка не сме занемарити, али ни преценити (уп. Fleischer/Schallert 2011: 33 и даље). При доношењу закључака у вези са синтаксичким феноменима у изумрлим периодима немачког језика не сме се пренебрегнути ни специфична тематика текстова. Чињеница да ствн. језик није нормиран и јединствен језик, али и чињеница да се класичан срвн. језик много више мора прихватити као уметнички конструкт којим је писана књижевност тог периода и који је превасходно био подређен естетској, а не комуникативној функцији, додатно могу да релативизују закључке.

На основу реченог, а у складу са већ изнетом квалификацијом да је код пословица реч о специфичној врсти песништва (упор. 3.2.10.), најлогичнијим се чини закључак да су оне при свом настанку задржавале/постериорно користиле, а тиме и оживљавале и актуализовале, неку од могућих позиција како финитума тако и инф. које су, у већој или мањој мери, биле специфичне или могуће у неком од минулих периода у развоју немачког језика. У прилог овоме иде и већ изнета тврдња да се специфичне позиције финитума, а у одређеним случајевима и

инфинитне вербалне компоненте везују само за супкласу пословица, али не и за остале фразеолошке супкласе које се облигаторно јављају/могу се јавити у форми реченице (идиоматске фразе, крилатице, топоси) пошто се ове потође не могу ни сматрати специфичним књижевним микротекстовима. Ово је и разлог зашто се код сваког од посебних случајева специфичне позиције финитума или инф. не може рећи из којег од ранијих периода потичу, а то значи да се овом синтаксичком рецесивном обележју не може утврдити дијахронијски континуитет.

О специфичностима позиције финитума, али и вербалне компоненте у форми инф. у пословицама се на основу корпуса могу утврдити следећи трендови:

а. пословице у форми исказне просто-проширене и независно-сложене реченице не показују одступања по питању позиције финитума. Она је у потпуности у складу са синтаксичким правилима и одговара позицији финитума у слободним просто-проширеним реченицама данашњег немачког језика.

б. Највећи број пословица у облику зависно-сложене реченице такође не показује одступања по питању позиције финитне вербалне компоненте. И за велику већину ових пословица важе општа синтаксичка правила о редоследу елемената у данашњем немачком језику.

в. Одступања од уобичајене позиције финитума могу се установити само код мањег броја пословица у форми зависно-сложене реченице. Специфична позиција финитума код пословица из корпуса по правилу је везана за зависну, а много ређе за главну у оквиру зависно-сложене реченице (уп. пример (182)):

(199) *Wo der Acker leidet Not, fehlt`s dem Bauern bald an Brot.*

г. Специфична позиција финитума се код наведене супкласе може јавити једино удружена са неким од појавних облика рецесивности на осталим језичким нивоима код мултилатерално рецесивних пословица.

д. Вербална компонента у форми инф. нема финалну позицију у реченици само код мултилатерално рецесивних пословица.

ђ. Наведена рецесивна обележја не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању и сматрају се апсолутно резистентним обележјем.

е. Специфична позиција финитума, али и инф. вербалне компоненте код супкласе пословица није честа и без изузетка се јавља у оквиру феномена уланчавања рецесивних обележја (уп. 6.2.6.2.2.), тј. захваљујући могућим позицијама (ин)финитума које одступају од савременог језичког стања, а које су у већој или мањој мери посведочене у ранијим језичким епохама постиже се реализација ритма, риме, синтаксичког паралелизма или контраста код наведене супкласе.

4.2.4.12. Рефлекси ие. номиналне реченице

Рефлекси ие. номиналне реченице¹⁰⁷ такође су остали очувани само код супкласе пословица, као у следећем примеру (уп. и примере (137)):

(200) *Junge Faulenzer, alte Bettler/Diebe.*

У најранијој фази ие. прајезика предикат је могао бити двојак по својој природи. Он се могао састојати:

а. од флектиране форме пунозначног глагола или

б. од именице, адјектива или адверба (Meier-Brügger 2002: 250).

На основу разлика у предикатима, ие. прајезик развио је и две сасвим посебне врсте реченица (Meier-Brügger 2002: 250): вербалну (нем. *der Verbalsatz*), која је имала прву од наведених форми предиката, и номиналну (нем. *der Nominalsatz*) са номиналним класама речи у функцији предиката:

стинд. *tvq váruφah`du (bist) V`*, стинд. *sá mē pitā`der (ist) mein Vater`*, лат. *vita brevis, ars longa`das Leben [ist] kurz, die Kunst [ist] lang [an Dauer]`*.

(Примери преузети из: Brugmann 1922: 627; Glück 2000a: 477)

Главна дистинктивно обележје ие. номиналне реченице у поређењу са вербалном је апсолутна ортотонија номиналног предиката у поређењу са ненаглашеном

¹⁰⁷ Феномен номиналне реченице није везан само за ие. језике. Он је познат и туркијским и семитским језицима и то како у њиховим ранијим епохама тако и данас (уп. Benvenist 1975: 145 и даље).

позицијом пунозначног финитума код вербалних реченица, чињеница да се она у многим језицима развила само код суб. у 3. л., као и чињеница да су номиналне реченице историјски старије од вербалних са копулативним глаголом и пред. Може се рећи да се вербалне реченице са копулом и пред. могу сматрати секундарним творевинама у односу на номиналне (уп. Meier-Brügger 2002: 250).

Различите потпородице ие. језика су номиналну реченицу сачувале у различитом степену. Сматра се да су је у системском смислу очували лит. и неки слов. језици, док су је остале потпородице у остацима сачувале у сентенцама (Brugmann 1922: 627). Остаци ие. номиналне реченице остали су очувани и у немачком језику код супкласе пословица (Paul 1959a: 41).

Рефлексе овог облика рецесивности превасходно треба посматрати као очуваност прастарог синтаксичког модалитета по којем је у различитим епохама могао да настане један број пословица. Треба истаћи да при утврђивању рефлекса ие. номиналне реченице код пословица у данашњем језику треба бити веома селективан јер је она већ и у ие. прајезику у великој мери потискивана даљим етаблирањем и изградњом вербалне услед чега је остала очувана само код мањег броја пословица (уп. Brugmann 1922: 627; Glück 2000a: 477).

Пословице за које се може претпоставити да чувају рефлексе прастаре номиналне реченице формално могу импоновати афинитним паремиолошким конструкцијама бицентричног типа (уп. 3.2.10.2., став 4. и примере (140) и (141)). Разлике међу њима се успостављају на основу следећих критеријума:

а. номинална реченица се може тумачити као рефлекс прајезичког стања када су предикат реченице могле чинити именске класе речи. За настанак афинитних паремиолошких конструкција се не може претпоставити било који период у историји језика у којем су биле доминантне.

б. Номиналну реченицу треба посматрати као феномен синтаксичке природе, поготову у њеном примордијалном облику у старим слојевима језика. Афинитне паремиолошке конструкције бицентричног типа резултат су комплексних процеса примарне фразеологизације, а то значи да се овакве структуре превасходно морају сагледавати из визуре фразеодериватологије.

в. Не може се егзактно доказати да ли је синтаксичка структура сваке од пословица која данас показује рефлексе овог појавног облика рецесивности од тренутка примарне фразеологизације базирана на прајезичкој реченици овог типа. Могуће је да се номинални синтаксички модалитет користио и у млађим фазама у историји језика, а то подразумева прелазак пословице из категорије вербалне у категорију номиналне реченице. Овакву прекатегоризацију, пак, не треба тумачити као творбени процес примарне фразеологизације базне реченичне структуре с обзиром на то да она није праћена суштинским семантичким променама код новонастале пословице. За разлику од овога, процеси примарне фразеологизације базне реченичне структуре којима настаје афинитна паремиолошка конструкција бицентричног типа комплексније су природе и најчешће подразумевају елиминацију већег броја елемената из реченичне структуре (уп. и 5.1.). Резултат оваквих творбених процеса јесте својеврсна синтаксичка кондензација афинитне паремиолошке конструкције бицентричног типа због које формално могу да личе на остатке номиналне реченице. За разлику од могућег накнадног коришћења номиналног синтаксичког модалитета, синтаксичка кондензација и редукција у оквиру примарне фразеологизације резултују и променама на семантичком нивоу у смислу генерализације значења која је специфична за супкласу пословица.

г. Пословица код које се може претпоставити рефлекс номиналне реченице у свом формативу никада не садржи било какву вербалну компоненту. Афинитне паремиолошке конструкције бицентричног типа у свом формативу не садрже финитну вербалну компоненту, али могу садржати инфинитне (инф., парт. перф.).

д. Суб. код пословица код којих се може видети рефлекс прајезичке номиналне реченице ограничен је без изузетка на 3. л. За афинитне паремиолошке конструкције ограничење овог типа не мора да важи, иако је због укупног значења и код њих суб. најчешће везан за 3.л.

ђ. Суб. је код пословица за које се може претпоставити да су базиране на ие. номиналној реченици облигаторан, док код афинитних паремиолошких

конструкција бицентричног типа не мора бити реализован, тј. може да буде елиминисан у процесима примарне фразеологизације.

е. С обзиром на то да је код номиналне реченице реч о веома старом синтаксичком феномену, може се претпоставити да је њен примарни облик проста/просто-проширена реченица. Накнадно коришћење овог прастарог синтаксичког модалитета код супкласе пословица могло је да доведе и до својеврсне асиндетске адиције две номиналне у независно-сложену реченицу. За разлику од овога, афинитне паремиолошке конструкције бицентричног типа могу настати творбеним процесима примарне фразеологизације и од зависно-сложене реченице. Односи зависности остају уочљиви и у елиптичној синтаксичкој форми (уп. први пример под (140)).

У литератури не постоје директни подаци код којих се конкретних пословица могу видети рефлекси ие. номиналне реченице. С обзиром на то да дијакхронијске дистинкције између вербалне и номиналне реченице имају више теоријски карактер, али и с обзиром на то да пословица за коју се може претпоставити да чува прајезички модалитет номиналне реченице формално може да личи на афинитне паремиолошке конструкције бицентричног типа, најупутнијим се чини да се рефлексима ие. номиналне реченице сматрају само:

- а. пословице са суб. у 3. л.
- б. пословице које се састоје само од (про)номиналних и адјективских компонената
- в. пословице које су еквивалентне просто-проширеним исказним реченицама чији би се форматив могао експандирати финитном формом копулативног глагола *sein*, чиме би се могле свести на реченични образац <суб пред>.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Херман Паул рефлексе ие. номиналне реченице види у структурама попут наших примера (137) и (200), али поред тога наводи и следеће за које тврди да их треба тумачити као остатке прајезичке реченице овог типа: *Je länger, je lieber. Je eher, desto besser. Besser, du lässt es. Selig, wer sich vor der Welt ohne Hass verschließt. Ein Schelm, der seinen Herrn verlässt* (уп. Paul 1959а: 41). У већини овде наведених случајева пре се ради о елипсама него о номиналним реченицама јер је осим глагола веома често изостављен и суб.: *Je länger (etwas ist/dauert), je lieber (ist das)*. Поред овога, у одређеним примерима осим копуле *sein* може се супонирати и неки од пунозначних глагола: *Je eher (man damit anfängt/beginnt/ kommt), desto besser (ist das)*. У литератури се износи став да су номиналне реченице формално веома сличне вербалним са копулом *sein*, што код неких од наведених примера није случај. С обзиром на то да је номинална

Овај појавни облик синтаксичке рецесивности не показује тенденције нивелације према данашњем језичком стању у смислу могуће експанзије паремиолошког формата финитном формом копулативног глагола *sein*. На основу тога се може рећи да рефлексивне номиналне реченице имају апсолутну дијахронијску резистентност.

4.2.4.13. Присуство афинитних конструкција

Овај појавни облик синтаксичке рецесивности код фразеологизама у савременом немачком језику уочљив је код следеће пословице и крилатице:

- (201) *Adam muss eine Eva han, der er zeihe, was er getan. Weh, wenn sie losgelassen!* (‘es ist großes Unheil zu erwarten, wenn bestimmte Personen od. Kräfte nicht mehr unter Kontrolle gehalten werden’)

Под афинитним конструкцијама се подразумевају зависне реченице без финитног глагола које су биле веома честе и специфичне за период рнвн. језика и најчешће се јављају код сложених глаголских облика или у случајевима контактне позиције два ауксилијара на граници зависне и главне реченице (Srđić 2008a: 80). Први посведочени примери афинитних конструкција везују се за XIV в., а у XVI в. се све чешће јављају, посебно у законским текстовима, наредбама и саопштењима из војног и дипломатског домена (Srđić 2008a: 80). Могући узрок за изостављање финитума је тежња ка јасноћи и лакшем увиђању односа зависности у рнвн. реченици која је позната по својој изузетно гломазној структури са реченицама различитог степена зависности (Срдић 2004: 309).

Афинитне конструкције се у фразеолексикону савременог немачког језика могу срести само код супкласа пословица и крилатица. Код обе супкласе се

реченица везана за веома рани период ие. прајезика, може се са високим степеном вероватноће претпоставити да је реч о просто-проширеном типу реченица. Наведени примери представљају афинитне зависно-сложене конструкције које представљају виши ниво синтаксичке организације који је могао да се успостави тек у фази релативне развијености посебних ие. језика. Овакве структуре више говоре у прилог томе да је овде пре реч о мултиплој елипси (уп. 3.2.10.2., став 4.) чији је резултат накнадно приближавање номиналном реченичном модалитету, а не о примарној структури ие. номиналне реченице. Паулов шири концепт о остацима номиналне реченице у колизији је са изнетим ставом да су их већ у веома раној фази ие. прајезика почеле потискивати вербалне реченице. Ако би се и структуре које наводи овај аутор сматрале рефлексима ие. номиналне реченице, онда би оправданије било говорити не о рефлексима, већ о готово системском карактеру номиналне реченице у данашњем језику, што, свакако, није случај.

јављају веома ретко и не показују тенденције нивелације према данашњем стању. У првом од наведених примера се изостављањем финитума потпомажу ритам и рима успостављени између две вербалне компоненте (*han: getan*).

Афинитне конструкције као рецесивно обележје треба разликовати од паремиолошких афинитних конструкција бицентричног типа (упор. 3.2.10.2., став 4.) и примере (140) и (141)). За оба феномена заједничко је изостављање финитне глаголске форме. Код овде описаних афинитних конструкција реч је о изостављању аусилијара у зависној реченици која је обележила синтаксу једне епохе. Елипса чији је резултат паремиолошка афинитна конструкција бицентричног типа без изузетка је мултиплог карактера и њом не морају бити захваћени само аусилијари, већ и пунозначни глаголи. Осим тога, она може захватити и остале делове реченице. Овде објашњене афинитне конструкције нису синтаксичке структуре бицентричног типа, тј. у првом од наведених примера дошло је до елиминације финитне вербалне компоненте само у једној од зависних реченица. Код паремиолошких афинитних конструкција обе реченице, и главна и зависна, подлежу мултиплож елипси. У оба дела долази до равномерне елиминације реченичних елемената чији је циљ постизање бицентричног карактера преосталог дела пословице. Осим наведеног, за афинитне конструкције бицентричног типа специфичан је синтаксички паралелизам који се, како показује други од примера под (201), код афинитних конструкција не мора јавити.

4.2.4.14. Синеза (*constructio ad sensum*)

Наведени термини нису једнозначни и користе се у ширем¹⁰⁹ и у ужем смислу. Под синезом у ужем смислу (нем. *die Synesis*) треба подразумевати

¹⁰⁹ Под синезом у ширем смислу збирно се подразумевају различита одступања од конгруенције која су мотивисана семантичким факторима. Уз већ наведене примере за синезу у ужем смислу, овде спадају и случајеви конгруенције са природним, уместо са граматичким родом. Појава је везана и за раније периоде, али и за савремени језик: ствн: *inti astuont sliumo thaz magatin inti gieng, siu was alt zuelif iaro* `und das Mädchen auferstand schnell und ging, sie war zwölf Jahre alt`; срвн: *anders enmocht ich myn eliche* (уместо *êlichez*) *wip nit laßen* `anders könnte ich meine Ehefrau nicht zurücklassen`; нвн *ein altes Weib, die des Lebens so lange Zeit wol gewohnt. Eigentlich war seine Reise auch eine Flucht vor einem Mädchen, die ihn zu schnell und zu heftig erobert hat.* РНВН. *Vnd das gantze Jsrael steinigeten jn.* `Und ganz Israel steinigte ihn.` *Las mein Volck/das sie mir dienen* `Lass mein Volk ziehen, damit sie mir dienen`. (Примери преузети из: Fleischer/Schallert 2011: 108-110; 113).

одступање од граматички мотивисане конгруенције између суб. који сачињавају две синг. НФ повезане конјунктором *und* и предиката који се уместо у форми плур. јавља у синг.: *Wind und Wetter kann* (уместо *können*) *uns nichts anhaben* (уп. Vollers-Sauer 2000д: 130). Инконгруенција између суб. и предиката по питању категорије броја настаје услед фаворизовања ширих логичких и семантичких критеријума на основу којих се суб. перципира и реинтерпретира као сингуларски ентитет који обједињује две поткатогеорије исте врсте.

Сматра се да конгруенција у најстаријој фази ие. прајезика уопште није ни постојала (Krahe 1972: 25), већ да се развијала паралелно са постепеним развојем прајезика. У својој почетној фази феномен конгруенције је у ие. језику имао обележје нестабилности и флукуације. На овакво стање утицала је неизграђеност граматичких категорија код одређених класа речи. Услед непостојања чврстог и етаблираног система граматичких категорија, речи су се у старијим фазама ие. прајезика у супралексичким низовима, синтагмама и реченицама, могле комбиновати на основу своје опште семантичке компатибилности, али без међусобне чвршће граматичке организације. Постепена изградња граматичких категорија у каснијем развоју ие. језика и формална и семантичка стабилизација тачно одређених граматичких маркера били су предуслов за настанак конгруенције између различитих класа речи, њену даљу изградњу и стабилизацију (уп. Brugmann 1922: 642-643; Krahe 1972: 25). Ово је истовремено значило да је конгруенција у својој основи постајала све више феномен који је базиран на чврстом темељу морфологије и синтаксе, а да су се општи семантички фактори са нивоа речи као конституенте синтагме или реченице првенствено везивали за граматичке морфеме и формирали систем релативно константних граматичких значења захваљујући којима је била омогућена међусобна организација речи.

Успостављање конгруенције превасходно на основу семантичких критеријума реликт је прастарог језичког стања. Ова појава у историјској синтакси до данас није објашњена на адекватан начин (Fleischer/Schallert 2011: 107). За сада се зна да је непостојање конгруенције између плур. суб. и синг. предиката била позната у свим периодима у историји немачког језика:

ствн. *thaz si gomman joh wib `es seien Mann und Frau`*, срвн. *um si begunde sorgen wip unde man `um sie begannen Frau und Mann sich zu sorgen`*, рнвн. *do ghink David unde Saul... `da gingen David und Saul...`*, нвн. *Helm und Fahne hatte großes Aufsehen erregt*.

(Примери преузети из: Behaghel 1928: 16; Paul 1959a: 194)

Покушаји да се досадашња премиса по којој је у основи синезе семантичка конгруенција допуне одређеним морфосинтаксичким закономностима још увек нису донели очекиване резултате у потпунијем сагледавању оваквих случајева. Најчешће навођени фактори који погодују синг. форми предиката после плур. суб. су препонираност финитума у односу на суб. и нешто чешћа појава именица с.р. које га чине (уп. Fleischer/Schallert 2011: 107). Број могућих изузетака, уочљивих и у наведеним примерима, иде у прилог томе да се код синезе превасходно ради о данас очуваном примордијалном рефлексу семантички мотивисане конгруенције.

Синеза није често обележје у данашњем фразеолоксикону и од свих фразеолошких супкласа које могу показивати неки од облика синтаксичке рецесивности (уп. 4.2.4.) рестрингирана је само на супкласе пословица и идиоматских фраза. Код пословица није захваћена тенденцијама нивелације према савременом језичком стању и сматра се апсолутно резистентним синтаксичким рецесивним обележјем дужег дијахронијског континуитета. Синеза се у ретким случајевима јавља и код идиоматских фраза где може бити захваћена тенденцијама нивелације (уп. пример (296)). Ово синтаксичко рецесивно обележје уочљиво је у следећем примеру где потпомаже функционисању ритма и риме:

(202) *Salz und Brot macht Wangen rot.* (‘einfache u. kräftige Nahrung erhält die Gesundheit’)

4.2.4.15. Присуство рецесивног корелата *je* уз субјунктор *je*

У савременом језику се уз наведени пропорционални субјунктор уместо данас рецесивног корелата *je* јављају корелати *desto* или *umso* (уп. Engel 1988: 719; Engel 2004: 402; Srdić 2008: 229).

Ово обележје има посебан статус. Специфичности проистичу из чињенице да се истовремено може сврстати у синтаксичку, али и у компонентску рецесивност, као и из чињенице да је везано само за супкласу пословица и да се код осталих супкласа не јавља. Може се јавити само код пословица у форми зависно-сложене пропорционалне реченице или пословица у форми афинитних конструкција бицентричног типа (уп. примере (537)-(548)). У раду се присуство рецесивног корелата *је* уз пропорционални субјунктор *је* сврстава у синтаксичку рецесивност с обзиром на то да је супкласа пословица много више специфична по својој синтаксичкој структури него по свом компонентском саставу, али и због тога што данас рецесивни корелат *је* спада у релационе фразеолошке компоненте које потичу из синсемантичних класа речи, а у функцији су успостављања морфосинтаксичке организације међу аутосемантичним компонентама (базичним елементима).

4. 2. 5. КОМПОНЕНТСКА РЕЦЕСИВНОСТ

Иако се може рећи да је у поређењу са претходним нивоима компонентској рецесивности или бар неком од њених аспеката у немачкој фразеологији до сада поклањано највише пажње и да су се фразеолози на овај ниво најраније почели освртати и најчешће му се враћали, (не)свесно занемарујући остале, сазнања, ставови, али и терминологија по овом питању ни данас нису јединствени. Први од разлога релативно раном проблематизовању компонентске рецесивности вероватно је тај што се она при анализи било ког конкретног примера најлакше може регистровати. Други разлог вероватно треба тражити у чињеници да је фразеологија релативно блиска са лексикологијом (може се сматрати и њеним дериватом), а од лексикологије као методолошки раније етаблиране дисциплине су се по правилу очекивали коначни одговори по овом питању.

Природа и суштина рецесивних компонената једино се могу сагледати у контексту промена којима је захваћен лексикон једног језика. У методолошком смислу се рецесивне од осталих фразеолошких компонената могу издвојити у посебну, мада хетерогену супкласу на основу њиховог заједничког обележја да

потичу од оних лексема које у савременом језику не спадају у неутрални део лексикона, већ чине његов *непродуктивни сегмент*. Непродуктивни сегмент лексикона савременог немачког језика настаје као резултат сталних динамичких процеса који се одвијају у краћим или дужим дијахронијским интервалима. Вероватно је циљ оваквих процеса иманентних језику одржавање релативне квантитативне стабилности општег лексикона било ког језика, у овом случају немачког. Непродуктивни сегмент општег лексикона може се посматрати у контрасту са својим антиподом. Инвентар лексичких јединица једног језика је стално отворен за нове лексеме. Оне по правилу настају захваљујући данас продуктивним типовима творбе од већ постојећег лексичког материјала (базичних и деривационих морфема), али и позајмљивањем из других језика, у данашње време најчешће из енглеског. Најмлађе лексеме, збирно назване неологизмима, временом могу да пређу у општи део лексикона. Непродуктивни део лексикона из којег потичу рецесивне фразеолошке компоненте супротстављен је наведеном полу с обзиром на то да лексеме које га чине најчешће не прелазе у општи лексикон, већ постепено и под одређеним околностима бивају елиминисане из њега.

Све лексеме које припадају непродуктивном сегменту данашњег лексикона везују одређена заједничка обележја. Оне се одликују сниженим степеном комуникативне релевантности (Schmidt 1982: 195) и по правилу им је сужена дистрибуција само на неке врсте текстова, а у неким врстама су потпуно и искључене. У најдрастичнијим случајевима је дистрибуција неке од рецесивних компонената везана само за синтагматски опсег одређеног фразеологизма. Поред наведеног, лексеме из непродуктивног дела данашњег лексикона не партиципирају у творби речи као мотивне базе. Неке од лексема из наведеног подскупа, уколико потичу из променљивих класа речи, могу показивати и додатне специфичности по питању своје морфолошке парадигме.

На основу овога се може закључити да под термином рецесивна компонента у основи треба подразумевати оне фразеолошке компоненте које потичу од лексема из данас непродуктивног сегмента лексикона немачког језика у који су доспеле захваљујући различитим степенима застаревања којима су биле

захваћене, потискивањем од истозначних лексема, потискивањем услед преузимања речи из неког другог језика или услед губљења денотата који је њима именован. За већину данас рецесивних компонената се може рећи да су у некој од претходних језичких равни или у старијој фази нвн. језика као лексеме спадале у неутрални део лексикона немачког језика, док је мањи број њих и у ранијој фази нвн. језика могао показивати одређена обележја специфична за рецесивне лексеме. Према свом пореклу рецесивне компоненте могу бити индигене или позајмљене из других језика.

Сигурно је да су узроци који провоцирају настанак неког од различитих степена компонентске рецесивности идентични са узроцима који доводе до преласка лексеме из неутралног дела лексикона у његов непродуктивни део. Без изузетка се може рећи да је фразеологија по питању компонентске рецесивности апсолутно упућена на лексикологију и процесе дијакхронијског реструктурисавања општег лексикона јер наведени процеси примарно захватају лексему у слободној/нефразеолошкој употреби. Припадност непродуктивном сегменту данашњег лексикона немачког језика се тек секундарно може констативати код исте лексеме уколико се јави као компонента фразеолошког формата. Супротан процес чини се немогућим с обзиром на виши/нижи степен граматичке и семантичке деаутономизације компоненте унутар фразеологизма.

О узроцима преласка лексема (које могу бити и компоненте фразеологизама) из неутралног у данас непродуктивни део лексикона само се начелно може говорити с обзиром на процењени обим лексикона општег језика, али и већ добро познату чињеницу да је он најмобилнија компонента језика.

У литератури се уобичајено наводе ванјезички (културолошки) фактори који доводе до спонтаног преласка лексеме (потенцијалне фразеолошке компоненте) у непродуктивни део лексикона и њеног могућег изумирања у коначном стадијуму. Они се углавном свде на појаву да денотат именован одређеном лексемом у једној језичкој заједници постаје мање актуелан и комуникативно ирелевантан услед културних, друштвених и економских промена, нпр. нем. *die Ritterzehrung* `Geld, das einem verarmten od. auf Abenteuer ausgehenden irrenden Ritter auf seiner Reise zu seinem Unterhalt gegeben wurde` или

die Terminei `begrenzter Bezirk, in dem ein Bettelkloster zum Unterhalt seiner Ordensglieder Almosen einsammeln durfte` (Schmidt 1982: 195-196).

Од језичких фактора који доводе до одређеног степена рецесивности, а тиме и до преласка лексеме у непродуктивни сегмент лексикона најчешће се наводи постојање синонимног низа у синхронијском језичком пресеку и његова спонтана релаксација у складу са принципима језичке економије. На овај начин једна од лексема постепено може да пређе у непродуктивни део лексикона, нпр. нем. *der Schwäher* `Schwiegervater`. У оваквим случајевима у коначном стадијуму може да наступи и спонтана елиминација неке лексеме из данас непродуктивног сегмента лексикона немачког језика, може да дође до њене *онсолетизације* (изумирања), нпр. данас изумрла нем. реч *das Biergeld* замењена је формативом *das Trinkgeld*. Сликовитим језиком речено: изумирање лексеме увек је „резултат изгубљене конкуренције“ једне у низу речи истог значења (Schmidt 1982: 195).

Један од језичких узрока преласка лексеме, а тиме и фразеолошке компоненте, из општег у непродуктивни део лексикона може се видети и у веома комплексним релацијама на нивоу творбе речи. Уколико мотивна реч пређе у непродуктивни сегмент лексикона, постоји вероватноћа да ће и њен дериват кренути истим путем јер постепено долази до прекидања асоцијативних веза између два формата. Тако се у савременом немачком језику именица *der Vorschein* као дериват данас опсолетног јаког глагола *vorscheinen* сврстава у непродуктивни део лексикона.

Уз претходни језички фактор често се наводи и тежња ка интернационализацији на нивоу лексике. Она се најочигледније манифестује у импортовању лексема из страних језика, нпр. нем. именица *das Urmuster* данас је потиснута формативом *der Prototyp*, док је данас уобичајеној нем. именици *das Exponat* раније одговарала именица *das Schaustück* (Heusinger 2004: 41).

Наведено одређење рецесивних компонената уједно није и довољно с обзиром на то да се лексеме, а тиме и фразеолошке компоненте које припадају непродуктивном сегменту лексикона даље могу супкласификовати према својој топологији унутар наведеног лексичког подсистема и према њиховим еминентним обележјима која проистичу из тога. Оправдано је супонирати центар

и периферију непродуктивног дела лексичког система. Наведена подела кореспондира и са различитим степенима рецесивности. Код лексема, а тиме и фразеолошких компонената из центра непродуктивног лексичког скупа може се говорити о *инципијентној рецесивности*, док се код оних са периферије може говорити о *терминалној рецесивности*. Ово су два основна степена лексичке, а тиме и компонентске рецесивности. Посебан степен би могла да представља и *проспективна рецесивност* (уп. 4.2.5.3.).

Под различитим степенима рецесивности не треба подразумевати различите степене застарелости лексеме/фразеолошке компоненте, већ превасходно разлике које се између наведених основних степена компонентске рецесивности успостављају на основу њихових различитих еминентних обележја. За инципијентну рецесивност везују се *инципијентно рецесивне компоненте*, док је терминална рецесивност репрезентована *уникалним компонентама у ужем смислу*.

При утврђивању степена компонентске рецесивности истраживач је превасходно упућен на речнике савременог језика, али и на податке из филолошко-историјских и етимолошких речника, као и на податке из речника за раније периоде у историји немачког језика. Поред овога, у појединим случајевима се мора ослонити и на властиту процену засновану на језичкој компетенцији с обзиром на то да се на основу различитих речника могу добити и различити подаци о једној те истој одредници, али и с обзиром на то да данас непродуктивни лексички инвентар није у фокусу речника савременог језика¹¹⁰. У том смислу су у појединим случајевима могућа и различита решења, тј. различите класификације рецесивних компонената које неретко могу бити праћене и субјективном проценом истраживача која би се отклонила тек са ревидираним и уједначеним постулатима обраде данас непродуктивних лексема у речницима савременог језика. Консеквентност у приступу је зато од изузетног значаја у сваком од појединачних случајева сврставања неке од фразеолошких компонената у скупину рецесивних.

¹¹⁰ О проблемима презентовања данас непродуктивних лексема у речницима савременог немачког језика и различитим подацима који се на основу њих могу добити уп. Schmidt 1982: 193 и даље.

4.2.5.1. Инципијентна компонентска рецесивност и инципијентно рецесивне компоненте

(203) *Aus einem Bader ein Bischof werden* (aus niedrigem Stande zu hoher Würde emporsteigen`)

Инципијентно рецесивне компоненте потичу од лексема које чине центар непродуктивног сегмента лексикона савременог језика. Инципијентна компонентска рецесивност подразумева могућност да се оваква лексема још увек може наћи у ширем синтагматском опсегу и у различитим синтаксичким функцијама које су специфичне за класу речи из које потиче. Све инципијентно рецесивне компоненте имају одређена заједничка обележја на основу којих су и сврстане у наведену супкласу.

а. Свака лексема која може да фунгира и као инципијентно рецесивна фразеолошка компонента лематизована је бар у једном од референтних речника савременог језика. Номиналну компоненту *Bader* региструју и GWDS и WDW.

б. Свака лексема која може да фунгира као инципијентно рецесивна компонента има очувано своје ендосемемско значење које бележи речник. Ендосемеска семантичка експликација реализује се на различите начине. GWDS уз одредницу *Bader* наводи следеће значења: 1. (*veraltet*) `auch als Heilgehilfe tätiger Haarschneider, Friseur`; 2. (*landsch., veraltend*) `schlechter Arzt, Kurpfuscher`.

в. Из претходног проистиче да се инципијентно рецесивна лексема и даље може јављати и ван фразеолошког формата, тј. да њен потенцијални синтагматски опсег није апсолутно рестрингиран. У речницима савременог језика не постоји маркер за рестрикције синтагматског опсега. Код неких лема се наводи контекст, а код неких не. Број наведених примера код лема које унутар фразеологизма фунгирају као инципијентно рецесивне у оквиру речничког чланка по правилу је мањи у поређењу са оним лемама које спадају у неутрални део лексикона и нису захваћене рецесивношћу. Овакав лексикографски поступак може се сматрати оправданим јер овакве лексеме по правилу имају нижи степен комуникативне релевантности, а број потенцијално заинтересованих за њих је битно сужен. За разлику од речника савременог језика, код оваквих одредница у филолошко-историјском речнику јавља се обимнији речнички чланак.

Референтни речници савременог језика уз наведену одредницу не дају примере, док Гримов DW поред семантичке експликације наводи и примере из нвн. и срвн. у којима се јавља наведена лексема: *bader erkennt man an der schürze und nimmt in ihrem amte ihnen nichts übel*; срвн. *er iααet als ein mâder / und trinket als ein bader*. Изостављање примера у оквиру речничког чланка у речницима савременог језика не значи да се наведена лексема не може јавити у неком контексту: [...] *Das Friseurhandwerk wird hier nun schon in der 9. Generation betrieben. [...] Dessen gleichnamiger 1836 geborener Sohn führt die Berufstradition als Bader und Heilgehilfe fort [...]*. (Потврда са интернета: friseur-faust.beerworld.de). Потенцијални синтагматски обим инципијентно рецесивних лексема по правилу је везан и за специфичне врсте текстова: старије књижевне и историјске текстове, различите хронике, приказе одређених минулих епоха, али се свесно и са одређеним стилским ефектом овакве речи могу користити и у другим врстама текстова.

г. Битно обележје лексеме која се у оквиру фразеологизма јавља као инципијентно рецесивна компонента је потпуна очуваност граматичких категорија која је специфична за класу речи којој припада. Информације о граматичким категоријама налазе се у оквиру речничког чланка у неком од референтних речника савременог језика. На основу очуваности граматичких категорија за наведену лексему се у њеној нефразеолошкој употреби може супонирати и постојање регуларне морфолошке парадигме.

Табела 6. – Очуваност морфолошке парадигме код инципијентно рецесивних лексема које фунгирају и као фразеолошке компоненте на примеру именице *Bader*

падеж	синг.	плур.
ном.	<i>der Bader</i>	<i>die Bader</i>
ген.	<i>des Baders</i>	<i>der Bader</i>
дат.	<i>dem Bader</i>	<i>den Badern</i>
ак.	<i>den Bader</i>	<i>die Bader</i>

д. На основу очуване морфолошке парадигме и потенцијално нешто ширег синтагматског опсега може се закључити да лексема која се јавља као

фразеолошка компонента у својој нефразеолошкој употреби показује очуваност синтаксичких функција специфичних за класу речи из које потиче. Из наведеног примера *dessen gleichnamiger 1836 geborener Sohn führt die Berufstradition als Bader und Heilgehilfe fort* уочљиво је да се лексема *Bader* унутар целовите синтагме *als Bader und Heilgehilfe* јавља у функцији номиналног атрибута уз именицу *Sohn*, а лако се могу супонирати и микроконтексти са осталим синтаксичким функцијама специфичним за класу речи именица.

ђ. Лексеме, а тиме и фразеолошке компоненте које припадају центру непродуктивног лексичког сегмента и које се могу сврстати у инципијентну компонентску рецесивност у речницима савременог немачког језика су по правилу обележене различитим временским маркерима: *застарело* (нем. *veraltet*), у процесу застаревања (нем. *veraltend*). Маркерима *историјски* и *раније* (нем. *hist./früher*) означавају се оне рецесивне лексеме, а тиме и фразеолошке компоненте чији денотати припадају минулим епохама. Из наведених различитих могућности временског маркирања леме може се закључити да ни сам центар непродуктивног дела данашњег лексикона није апсолутно хомоген.

Посебан методолошки проблем при утврђивању тога да ли једна лексема, односно фразеолошка компонента спада у данас непродуктивни део лексикона немачког језика повезан је са чињеницом да се код исте леме у различитим референтним речницима савременог језика могу наћи и различити подаци у смислу временских маркера.¹¹¹ Тако је и са лексемом *Bader* која се јавља као компонента већ наведеног фразеологизма. У GWDS је маркирана као застарела (упор. и став б. овог поглавља), док у WDW изостаје било какво временско маркирање наведене леме: *Bader (m. 3): 1. (urspr.) `Wärter im öffentl. Badehaus od. Besitzer eines solchen, der zugleich Barbier war u. zugleich einfache medizin. Behandlungen vornahm` ; 2. (später) 2.1 Barbier; 2.2 Heilgehilfe.*

Не улазећи у даљу лексикографску проблематику, у раду ће се у инципијентно рецесивне фразеолошке компоненте сврставати оне које задовољавају следеће критеријуме:

¹¹¹ Уп. претходну напомену.

- а. лематизоване су макар у једном од два референтна речника савременог немачког језика
- б. очуван статус лексеме од које потиче фразеолошка компонента, тј. очуван статус њене ендосемантике
- в. могућност јављања лексеме од које потиче инципијентно рецесивна компонента у варијабилнијем синтагматском низу, тј. непостојање апсолутно рестрингираног синтагматског опсега
- г. очуваност граматичких категорија лексеме од које потиче фразеолошка компонента
- д. потенцијална очуваност синтаксичких функција специфичних за класу речи из које потиче инципијентно рецесивна лексема, а тиме и фразеолошка компонента
- њ. присуство неког од специфичних временских маркера макар у једном од референтних речника савременог немачког језика (GWDS или WDW).

4.2.5.2. Терминална компонентска рецесивност и уникалне компоненте у ужем смислу

Терминална компонентска рецесивност најчешће се везује за оне компоненте у фразеолошком формативу које потичу од лексема са периферије непродуктивног сегмента данашњег лексикона немачког језика, а у ређим случајевима се везује за данас опсолетне лексеме. Терминалну компонентску рецесивност деликатније је једнозначно интерпретирати од инципијентне. Опште карактеристике везане за овај степен компонентске рецесивности уједно се сматрају и дистинктивним обележјима у односу на инципијентну рецесивност код фразеолошких компонената.

За овај ступањ компонентске рецесивности везане су *уникалне фразеолошке компоненте* (нем. *unikale Komponenten, phraseologisch isolierte/ gebundene Komponenten*). Уникалне компоненте се дефинишу као лексеме које се не јављају као слободне речи ван фразеолошког формата (Buhofer/Guiriato 2002: 126; Fleischer 1997: 37). Из дефиниције проистиче да се овај термин може схватити веома широко на основу чега се под наведени појам традиционално

подводе веома хетерогене структуре, што је и мотивисало већ изнет захтев за успостављањем јаснијих дистинктивних критеријума за њихово издвајање од осталих фразеолошких компонената (Buhofer/Guiriato 2002: 130, 150).

Концепт дефинисања уникалности зачет је у морфологији и творби речи где се под уникалном морфемом подразумева базична морфема која нема обележје рекурентности (не гради парадигму) и чије се значење са синхронијског становишта не може декомпоновати, нпр. *him-* у речи *Himbeere* (Buhofer/Guiriato 2002: 127; Schippan 1992: 82). На бази ужег морфолошког концепта у фразеологији је заснован оквир за проучавање уникалних компонената који има ширу методолошку основу и при њиховом дефинисању полази како од критеријума рекурентности (могућности да се јаве у низу фразеологизама) тако и од очуваности њихове ендосемантике у синхронијском језичком пресеку, али и од дијахронијског и дијастратског раслојавања лексичког инвентара језика и од међујезичких контаката.

Уобичајено је да се у уникалне фразеолошке компоненте сврставају следеће (Fleischer 1997: 39 и даље; Buhofer/Guiriato 2002: 128 и даље; Dobrovolskij 1978: 66 и даље):

- речи/синтагме које потичу из страних језика, а у немачком се јављају само као фразеолошки везане:

- (204) *etw./jmdn./sich ad absurdum führen* (*bildungsspr.* `das Widersinnige, die Sinnlosigkeit von etw. nachweisen; jmdn. des Widersinns seiner Behauptung o. Ä. überführen; sich als widersinnig erweisen`), *etw. ad acta legen* (1. *veraltet* `ablegen, zu den Akten legen`; 2. *bildungsspr.* `eine [lästige] Sache als erledigt betrachten`), *in sein* (*ugs.* 1. `im Brennpunkt des Interesses stehen, gefragt sein`; 2. `sehr in Mode sein, von vielen begehrt sein, betrieben werden`), *down sein* (*ugs.* `sich körperlich u. seelisch auf einem Tiefstand befinden, ermattet sein`).

(Примери преузети из: Fleischer 1997: 40)

Ово је сасвим посебна категорија уникалних фразеолошких компонената која је издвојена на основу лексичког позајмљивања из једног језика

у други (међујезички контакти) и на основу њихове изолованости у оквиру фразеолошког формата. Код њих није проблематично порекло, већ то што веома често није реч о једној лексеми из страног језика, већ о формираној фрази која је као таква ушла у немачки језик. У наведеним примерима у питању су ПрепФ из лат.: *ad absurdum* и *ad acta*. Осим што је реч о супралексичкој структури, што је *a priori* у колизији са феноменом фразеолошке компоненте (никада није у питању фраза, већ једна лексема која партиципира у конституисању фразеолошког формата), ова супкласа уникалних компонената обједињује старе фразе преузете из изумрлог језика, али и уникалне компоненте новијег датума (*in/down sein*) које су још увек далеко од застаревања, а које у немачком језику још увек нису успеле да развију варијабилност синтагматског опсега. Заједничко обележје уникалних компонената из ове супкласе једино је фразеолошка везаност њихових формата у савременом немачком језику.

- Посебну супкласу уникалних компонената чине оне лексеме које не спадају у општи језички регистар, већ потичу из стручних језика и као такве су непознате већини говорника једне језичке заједнице. У општем језику се јављају као фразеолошки везане, док се у језику струке јављају у варијабилном синтагматском опсегу са прецизно дефинисаним значењем. Критеријум за издвајање ове супкласе уникалних компонената је њихова везаност за фразеолошки форматив и непознавање њихове ендogene семантике, а предуслов за њихово увршћивање у уникалне компоненте је дијастратско (функционално) раслојавање језика. Највероватније је да су овакви случајеви уникалних компонената веома ретки с обзиром на број примера који се наводи у литератури:

(205) *den Drehwurm haben/bekommen* (ugs., scherzh. `sich schwindlig fühlen, schwindlig werden`, *der Drehwurm* (zool. `Finne einer Bandwurmart, die im Gehirn von Schafen, Rindern u. a. die Drehkrankheit verursacht`).

(Пример преузет из: Fleischer 1997: 41)

- Посебну супкласу уникалних компонената у фразеологији чине оне речи које постоје и ван фразеологизама, али као фразеолошке компоненте показују фонетску или морфолошку рецесивност Сличност са супкласом

уникалних компонената која следи треба видети са дијахронијског аспекта, тј. и овде је реч о застарелости, али не лексеме, већ облика у којем је она фразеолошки везана. Ово се уочава нпр. код већ наведеног геминатног фразеологизма (167) *Hab_ und Gut* (geh. `alles, was man besitzt`) који показује фонетску рецесивност или у фразеологизму:

(206) *jmdm./einer Sache im Weg(e) stehen/sein* (`für jmdn./etw. ein Hemmnis sein`)

са морфолошком рецесивношћу код номиналне компоненте. Овакви случајеви, традиционално сврставани у уникалне компоненте, у раду су третирани као различити појавни облици рецесивности на различитим језичким нивоима (уп. 4.2.). Сврставање различитих фонетских и морфолошких облика који се јављају само као фразеолошки везани за последицу је имало идентификацију различитих језичких нивоа фразеолошке рецесивности са компонентском рецесивношћу. Оваква методолошка премиса традиционалне фразеологије делом је и одговорна за то што феномен формалне рецесивности није свеобухватно и једнозначно препознат у хетерогености језичких нивоа и појавних облика.

- У уникалне компоненте се традиционално убраја и један број данас застарелих, а поред ових и један број непродуктивних лексема које се у савременом језику више не јављају у самосталној и слободној употреби, већ само као фразеолошки везане. За ову подгрупу уникалних компонената специфично је да имају одређени (дужи или краћи) дијахронијски континуитет, тј. да су посведочене и у ранијим периодима у историји немачког језика или, пак, у старијој фази нвн. епохе. За разлику од савременог језика, у претходним периодима су најчешће фунгирале као лексеме из неутралног дела лексикона (уп. пример (211)).

Из наведене супкласификације уникалних компонената јасно је да су под наведеним термином обједињене сасвим различите категорије лексема (неологизми, застареле речи, данас рецесивни облици лексема из неутралног дела лексикона, речи из стручних језика које су без јасне семантике прешле као фразеолошки везане у општи језик). Поред наведеног, у уникалне компоненте се традиционално сврставају и супралексичке структуре преузете из других језика.

Овако хетерогена и недоследна слика намеће потребу за додатним поделама инвентара уникалних компонената. Без претензија за одређеним дефинитивним решењима, за потребе рада се најупутнијим чини дистинкција на *уникалне компоненте у ширем смислу* и *уникалне компоненте у ужем смислу*. Под уникалним компоненатама у ширем смислу у раду треба подразумевати све фразеолошки везане неологизме (*in/down sein*) и фразеолошки везане формативе који су без своје одређене и јасне ендосемантике из неког од стручних језика прешли у општи језик (*den Drehwurm haben/bekommen*). Под уникалним компоненатама у ужем смислу (у даљем тексту: уникалне компоненте) у раду треба подразумевати само оне фразеолошки везане формативе за које се може доказати одређени (дужи или краћи) дијахронијски континуитет у немачком језику, без обзира на то да ли се сматрају индигеним или су у њега ушле из других језика. Само се овакве компоненте уједно могу сматрати и *терминално рецесивним* и биће предмет анализе у даљем тексту. На основу наведене дистинкције може се закључити да су терминално рецесивне компоненте малобројније од уникалних компонената у досадашњим фразеолошким концептима јер су из њих искључене оне у ширем смислу, фразеолошки везане форме и већ формиране фразеолошки везане фразе преузете из страних језика.

Главна обележја уникалних компонената могу се сумирати у следећим ставкама:

а. уникална компонента показује готово апсолутни степен рестриktivности по питању потенцијалног синтагматског опсега у којем се може јавити. Једини синтагматски опсег за њену реализацију је управо фразеологизам, услед чега се код терминалне рецесивности заправо ни не може говорити о коегзистенцији мотивне слободне лексеме на једној страни и фразеолошке компоненте на другој. Терминално рецесивне компоненте су *фразеолошки везани формативи*. Фразеолошку везаност не треба идентификовати са укупним бројем фразеологизама у којима се одређена уникална компонента може јавити. У највећем броју случајева уникалне компоненте показују свој сингуларни карактер, тј. јављају се у једном фразеолошком формативу. Могуће је да се уникална компонента јави и у неколико фразеологизама. У свим случајевима реч

је о релативно малом и ограниченом броју. Без обзира на то да ли је реч о сингуларном фразеологизму или о извесном степену рекурентности уникалне компоненте, њихов синтагматски опсег није слободан и не одговара потенцијалном синтагматском опсегу класе речи којој припада оваква компонента.

б. С обзиром на то да је реч о компонентама које су везане за фразеолошки форматив, може се имплицирати и њихов специфичан статус. Оне имају очуван форматив који са осталим компонентама партиципира у конституисању фразеолошког формата, али се у питање може довести њихов билатерални карактер као једно од главних обележја језичког знака. У прилог овоме говори и чињеница да се и ендосемантика и егзосемантика уникалних компонената синхронијски најчешће не може протумачити и да је за њихово тачно утврђивање неопходно консултовати етимологију и историју језика. Тек на основу овако добијених података могуће је утврдити метафорични/метонимијски пренос при конституисању укупног значења фразеологизма и евентуално протумачити опацификацију мотивне слике уколико је фразеологизам има (уп. пример (211)):

(207) *wenig nach dem **Benedicite** fragen* (‘einer zu häufigen Strafpredigt keine Beachtung schenken’).

С обзиром на то да наведену фразеолошку компоненту не бележе референтни речници савременог језика, неопходно је да се њено значење као некада слободне лексеме протумачи на основу филолошко-историјских речника. DW за одредницу *Benedicite* која је као везана фразеолошка компонента остала очувана у наведеном глобалном идиому наводи значење: ‘der segen, mit welchem der priester die messe schlieszt’ и наводи примере из Лутера: *meinstu nicht, gott werde deinem geiz und bauchsorge ein **benedicite** sprechen ein mal, das du beide mit kind und mit allem hie und dort verderbest?* На основу експликације значења у филолошко-историјском речнику јасан је метафорични пренос при конституисању укупног значења овог фразеологизма.

С обзиром на то да уникалне компоненте показују одређене семантичке специфичности (честа немогућност синхронијског описивања

значења, непостојање паралелне слободне лексеме, а тиме и непостојање ендосемемске структуре, питање утврђивања егзосемантике којом партиципира у конституисању укупног значења фразеологизма, семантичка деаутономизација), велики број њих се сликовито може назвати и псеудолексемама или празним сигнификантима. Некада се називају и некротизмима (нем. *der Nekrotismus*) (уп. Fleischer 1997: 43).

в. Пошто су фразеолошки везане и имају дефинитиван синтагматски опсег, при чему не постоји паралелизам са слободном лексемом, може се закључити да уникалне компоненте у ужем смислу показују специфичности у морфолошкој парадигми. Она показује тенденцију ка деструкцији и квантитативној дефективности јер не постоје сви чланови парадигме, она је блокирана, односно замрзнута јер наведене компоненте не показују тенденцију ка варијабилности синтагматског опсега, а тиме ни тенденцију ка могућем попуњавању празних места у својој морфолошкој парадигми. Њихова морфолошка парадигма ограничена је на ону форму, у ређим случајевима на оне форме у којој/којима се овакве компоненте јављају унутар фразеолошког формата. На основу ове чињенице морфолошку парадигму компоненте *Benedicite de facto* сачињавају само они облици који су потврђени у данас очуваним фразеологизмима:

(208) *selten zum Benedicite kommen* (‘einer zu häufigen Strafpredigt keine Beachtung schenken’) и

(209) *jmdm. das Benedicite machen* (‘jmdm. eine Strafpredigt machen’).

Квантитативна дефективност уочава се у ном. и ген. синг. и целом плур. Ово је битно дистинктивно обележје у односу на инципијентно рецесивне компоненте које показују очуваност морфолошке парадигме захваљујући коегзистенцији са слободном лексемом у центру непродуктивног сегмента лексикона (уп. табелу 6).

Табела 7. – Квантитативна дефективност и тенденција ка деструкцији морфолошке парадигме код уникалних компонената

падеж	синг.	плур.
ном.	/	/
ген.	/	/
дат.	<i>dem Benedicite</i>	/
ак.	<i>das Benedicite</i>	/

Овакви случајеви се односе на компоненте које потичу из променљивих класа речи и могли би, свакако у смислу малог броја изузетака, да послуже као нека врста допуне уобичајеном морфолошком правилу да се све именице мењају по категорији падежа.

г. У корелацији са појавом деструкције и дефективности у граматичкој парадигми је и појава да неке од лексема из овог подскупа временом могу да пређу из класе речи са развијеном флексијом у класу речи без флексије (уп. примере (239)), а у драстичним случајевима морфосинтаксичка деструкција може да провоцира да нека од уникалних компонената изгуби статус везане фразеолошке компоненте и пређе у категорију *уникалних морфема*, што за последицу има и деструкцију фразеологизма као језичког знака. Ово се најчешће догађа код оних фразеологизама који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Раније уникална компонента почиње да фунгира као префикс. Овакав случај уочљив је код глагола *abhandenkommen* `verlorengehen, verschwinden` који се не може сматрати фразеологизмом с обзиром на то да данас више нису задовољени критеријуми полилексикалитета. Глагол у наведеном облику као лему бележи WDW. D11 из 1992. године га региструје као фразеологизам у форми ИнфФ са уникалном компонентом *abhanden*:

(210) [jmdm.] ***abhanden*** *kommen* (`verlorengehen, plötzlich verschwinden`),

док га исти речник у издању из 2008. године више не бележи јер је истовремено дошло и до деструкције фразеолошког статуса: од језичког знака са еминентним

обележјем полилексицитета добијена је аутономна лексема, а унікална компонента постала је унікални префикс.

д. Везаност за фразеолошки форматив и деструкција морфолошке парадигме провоцирају и синтаксичку дефективност унікалних компонената. Оне се могу јавити само у оним функцијама у којима су посведочене у фразеологизмима, а не у свим потенцијалним синтаксичким функцијама које су специфичне за класу речи из које оваква компонента потиче.

ђ. Унікалне компоненте у ужем смислу, као уосталом ни инципијентно рецесивне, не представљају хомоген скуп, а разлике међу њима се утврђују на основу референтних лексикографских извора савременог језика, али и процене истраживача.

Уколико према својој топологији чине периферију непродуктивног и застарелог сегмента општег лексикона немачког језика, без изузетка су лематизоване у речницима савременог језика, а њихов рестрингиран синтагматски опсег означен је маркером (*најчешће*) у *сноју/фразеологизму* (нем. *(meist) in der Verbindung/Wendung*):

(211) *das Hasenpanier ergreifen* (eilig weglaufen, fliehen, die Flucht ergreifen, ausreißen).

Уз наведене маркере о фразеолошкој везаности се додатном потврдом о дијахронијском континуитету искључују могући неологизми који у немачком језику још увек нису достигли потенцијално варијабилне синтагматске опсеге и који на основу тога спадају у унікалне компоненте у ширем смислу (уп. последња два примера под (204)). Доказ о дијахронијском континуитету добија се на основу филолошко-историјских и етимолошких речника. На основу података из EWD сазнаје се да је наведена лексема посведочена и у периоду рнвн. језика, а семантичку експликацију и информације о раније варијабилном синтагматском опсегу добијамо из DW: *`der schwanz, den der hase beim fliehen in die höhe reckt`*; *der todtengräber sehr erschrak / das hasenpanier aufstak*.

Треба додати да у неким случајевима при одређењу терминалне рецесивности фразеолошке компоненте као индикатор од користи може бити и временски маркер који се може јавити у оквиру речничког чланка.

Уколико нека од компонената по својој топологији не спада чак ни у периферију непродуктивног сегмента општег лексикона, већ је из њега апсолутно елиминисана, а јавља се само као компонента фразеологизма, при чему је референтни речник савременог језика не лематизује, достигнут је крајњи стадијум терминалне рецесивности, као код већ наведене компоненте *Benedicite*. Овакве уникалне компоненте у ужем смислу потичу из подскупа *verba obsoleta*.¹¹² *Verba obsoleta* које у фразеолошком формативу фунгирају као компоненте представљају ређи случај у поређењу са претходним.

е. Специфичност уникалних компонената у ужем смислу је то што на основу своје готово апсолутне предиктабилности услед рестрингираног синтагматског опсега у структури фразеологизма фунгирају као детерминативне компоненте, тј. као компоненте које конституишући фразеологизам провоцирају појаву осталих (Fleischer 1997: 44). Суштина детерминативне компоненте у фразеологији најбоље се може исказати, а уједно и протумачити на основу следеће формулације: ако се јави компонента *X*, онда ће се обавезно јавити и компоненте *Y*, *Z*,... Пренето на конкретан пример већ наведеног фразеологизма (209) *jmdm. das Benedicite machen* наведена формула за доказивање детерминативне компоненте гласила би: ако се јави компонента (*das*) *Benedicite*, обавезно ће се јавити и компоненте *jmdm.* (компонента *X*) и *machen* (компонента *Y*) како би се конституисао фразеологизам. С обзиром на то да се у унутрашњој структури фразеологизма јављају као детерминативне, цео фразеологизам би у речнику требало лематизовати под уникалном компонентом.

На основу изнетих ставова за утврђивање терминалног стадијума компонентске рецесивности и присуства уникалне компоненте унутар фразеолошког форматива истраживач се мора руководити следећим параметрима:

- а. синхронијски не постоји паралелизам између слободне лексеме и фразеолошке компоненте. Ово је дистинктивно обележје у односу на инципијентно рецесивне компоненте код којих је паралелизам синхронијски очуван.

¹¹² О другачијим термилошким решењима за застареле и изумрле речи у немачкој лингвистици уп. Schmidt 1982: 199 и даље.

- б. Синхронијски веома често није могуће установити значење уникалне компоненте. Оно је деаутономизовано унутар укупног значења фразеологизма као целине. За разлику од овога, код инципијентно рецесивних фразеолошких компонената егзосемемско значење је једноставније утврдити на основу референтне вредности синхронијски очуваног ендосемемског значења слободне рецесивне лексеме која фунгира као фразеолошка компонента.

- в. Тенденција ка деструкцији морфолошких категорија специфичних за класу речи из које потиче уникална компонента. У многим случајевима се у референтним речницима савременог језика не наводе граматичке информације. Ово је дистинктивно у односу на инципијентно рецесивне компоненте код којих примарно слободна лексема показује стабилну морфолошку парадигму и граматичке категорије.

- г. Код уникалних компонената уочава се рестриктивност по питању синтаксичких функција које су ван фразеологизма специфичне за класу речи из које она потиче. Ова рестриктивност битно је мања код инципијентно рецесивних компонената.

- д. Уколико неку од фразеолошких компонената не бележе референтни речници савременог језика, а за њу постоји потврда у ранијим језичким епохама, без изузетка се може сматрати уникалном компонентом. Оне потичу од данас опсолетних лексема (*verba obsoleta*). За разлику од уникалних компонената које потичу из подскупа опсолетних лексема, инципијентно рецесивне компоненте су без изузетка лематизоване у референтним речницима савременог језика.

- ђ. Последњи, а по значају можда и први параметар је доказ о дијахронијском континуитету, односно посведоченост у минулим периодима у историји немачког језика или у ранијој фази нвн. језика. При утврђивању дијахронијског континуитета у речницима се најчешће наилази и на податке о томе да се данас уникална компонента у ранијем периоду понашала као (релативно) слободна лексема, али за одређени број уникалних компонената у савременом језику се на основу речника може закључити да су веома рано почеле да показују тенденцију ка рестрингирању синтагматског опсега. Подаци о

дијакхронијском континуитету обезбеђују се захваљујући филолошко-историјским и етимолошким речницима немачког језика, али и захваљујући етимолошким подацима у референтним речницима савременог немачког језика.

4.2.5.3. Проспективна компонентска рецесивност и проспективно рецесивне компоненте

Овај аспект компонентске рецесивности није од суштинског значаја за тему, иако у методолошком смислу може бити интересантан.

Проспективна рецесивност принципијелно обухвата оне лексеме за које историјска лексикологија на основу систематизованих сазнања из области инципијентне и терминалне рецесивности и до сада регистрованих дијакхронијских трендова у лексикону може да претпостави (прецизније би било рећи да прогнозира) да ће из неутралног прећи у непродуктивни и застарели сегмент лексикона немачког језика.

Испитивање проспективне компонентске рецесивности се у методолошком смислу разликује од испитивања инципијентне и терминалне. Код последње две се полази од чињеничног стања у савременом језику и иде се у његову прошлост у циљу квалификовања неке лексеме као инципијентно/терминално рецесивне. Код проспективне би се такође полазило од данашњег језичког стања, али би се на основу њега и досадашњих трендова успостављала нека врста највероватније поуздане прогнозе о статусу лексеме, а тиме и компоненте у оквиру фразеологизма у будућем развоју језика.

За проспективну рецесивност, тј. за питања даљег статуса неке лексеме у развоју лексикона постоје и извесни индикатори у савременом језику. На њу превасходно треба сумњати у оним случајевима у којима се у данашње и нама блиско време у одређеној језичкој заједници губи денотат и тиме постаје комуникативно ирелевантан, што истовремено значи да и лексема која је служила за именовање истог постаје комуникативно ирелевантна. Има аутора који сматрају да је проспективну рецесивност могуће тражити и у инвентару оних лексема које су као леме у речницима савременог језика обележене стилским маркером „узвишено“ (нем. *geh.*) (Buhofer/Guiriato 2002: 129). Свакако треба

нагласити да по питању проспективне компонентске рецесивности треба бити веома опрезан јер свака садашња прогноза може да одступа од будућег фактичког стања.

Овако схваћена проспективна рецесивност може се уочити код следећег фразеологизма:

(212) *nicht für fünf Pfennig/Cent* (*ugs.* `kein bisschen, nicht im Geringsten`).

Наведени глобални идиом садржи проспективно рецесивну номиналну компоненту *Pfennig*. Пошто назив монете није више релевантан за немачку заједницу, може се претпоставити да ће у будућим реструктурисавањима унутар лексикона немачког језика наведена лексема прећи у непродуктивни сегмент и постепено застаревати. Фразеологизам већ показује тенденцију нивелације компонентском алтернацијом. Ово иде у прилог наведеном спонтаном потискивању овог формата према непродуктивном сегменту лексикона немачког језика.

Овим би били обрађени одређење формалне рецесивности у фразеологији, питања нивоа на којима се она може јавити, различити појавни облици у оквиру сваког од посебних нивоа, као и компликовани процеси у историји немачког језика којима се формална рецесивност у данашњем фразеолексикону може на адекватан начин не само описати, већ и објаснити.

5. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Унилатерална рецесивност подразумева појаву да се једно рецесивно обележје везује за једну од компонената фразеологизма. Ово важи за све описане нивое рецесивности, осим што код унилатералне синтаксичке рецесивности једном синтаксичком функцијом може бити обједињено више компонената фразеолошког формата услед чега не постоји идентична релација између једног рецесивног обележја и могућег броја компонената.

Унилатерална рецесивност се може јавити на различитим нивоима фразеолошког формата, али је она за разлику од мултилатералне по својој суштини без изузетка хомостратумска. У изузетним случајевима се код унилатералне рецесивности за једну компоненту могу узети два појавна облика формалне рецесивности (уп. 5.2.8.1. и пример (290)).

5. 1. ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

5. 1. 1. ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ И ПРОЦЕСИ ПРИМАРНЕ И СЕКУНДАРНЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЈЕ

Различити појавни облици унилатералне рецесивности могу бити апсолутно резистентни када нису захваћени тенденцијама нивелације према савременом језичком стању, а могу бити и захваћени овим тенденцијама. Под тенденцијама нивелације се подразумевају *спонтани динамички процеси* унутар фразеолексикона којима се елиминише неко од рецесивних обележја из фразеолошког формата и којима се фразеологизам на формалном нивоу своди на закономерности фонетике, морфологије, синтаксе и лексике које су актуелне у савременом језику. Резултат тенденција нивелације је без изузетка постојање

дублетних облика фразеолошког формата који су регистровани у референтним речницима савременог језика.

Спонтане динамичке процесе тенденција нивелације унутар фразеолексикона треба разликовати од творбених процеса примарне и секундарне фразеологизације (уп. Fleischer 1997: 189 и даље; уп. и 2.3.2., 3.2.10.2., став 4.) и 4.2.4.12.). Тенденцијама нивелације захваћен је искључиво неки од појавних облика формалне рецесивности, а резултат су већ споменути дублетни облици формата идентичног значења који увек припадају истој фразеолошкој супкласи и код којег је у нивелисаном основном облику елиминисано рецесивно обележје на било ком од језичких нивоа. На основу овога се може закључити да је код наведених тенденција реч о процесима формалне природе:

(213) *auf dem Fuß(e) folgen* (`unmittelbar folgen, sofort nach etw. geschehen`).

Примарна и секундарна фразеологизација су такође спонтани процеси, али за разлику од тенденција нивелације, они истовремено обухватају формалне и семантичке аспекте чији је резултат не дублетни облик, већ настанак новог фразеологизма. Наведени веома комплексни творбени процеси на формалном нивоу најчешће обухватају синтаксичку редуцију и кондензацију новонастале реченичне структуре, а тиме и лексичку/компонентску елиминацију. Синтаксичка редуција и лексичка/компонентска елиминација могу да доведу до промене синтаксичког статуса новонасталог фразеологизма. Формални процеси у примарној и секундарној фразеологизацији праћени су и семантичким променама, најчешће генерализацијом или специјализацијом значења:

(214) .../ *Herr/ Hie ist gut sein/ Wiltu/ so wollen wir drey Hütten machen/ Dir eine/ Mosi eine/ vnd Elias eine* (базна реченична структура из: М. Luther: *Euangelium S. Mattheus, XVII, 4*) > *Hier lasst uns Hütten bauen!* (`ein schöner u. angenehmer Ort, wo man einen festen Wohnplatz haben möchte`).

Примарна фразеологизација у наведеном примеру резултује новонасталом крилатицом уопштенијег значења, примећују се синтаксичка и компонентска редуција уз промену глаголског модуса, а цео процес праћен је

очувањем синтаксичког статуса: и базна структура и крилатица као фразеолошки дериват имају форму реченице. Од наведене лексикализоване библијске крилатице у форми реченице може настати и крилатица у форми ИнфФ *Hütten bauen*. Наведено је пример за секундарну фразеологизацију која је на формалном плану праћена компонентском редукијом и очигледном променом синтаксичког статуса, док се на семантичком нивоу уочава виши степен генерализације значења.

5. 1. 2. ДИЈАХРОНИЈСКА ДИМЕНЗИЈА ТЕНДЕНЦИЈА НИВЕЛАЦИЈЕ

Осим у изузетним случајевима, тенденције нивелације према савременом језичком стању на садашњем ступњу развоја германистичке лингвистике није могуће у сваком конкретном случају и у сасвим егзактном смислу дијахронијски проучавати, тј. датирати време када су наступиле јер за то не постоје адекватни фразеолошки речници. У идеалном случају, а данас је то још увек само жељени теоријски конструкт фразеолога, за утврђивање свих могућих механизма нивелације, али и тачног/приближног времена у којем је један фразеологизам захваћен оваквим тенденцијама неопходни би били фразеолошки речници у којима би били лематизовани сви фразеологизми из свих претходних језичких равни. Тек на основу њих могуће би било тачно утврђивање језичке епохе у којој је одређени фразеологизам био захваћен процесима нивелисања који су спонтано доводили до елиминације неког од данас рецесивних обележја у структури формата, а истовремено би се могли утврдити и примарни облици фразеолошког формата, али и различити начини који доводе до спонтане елиминације рецесивног обележја. Овакви речници би омогућили и веома прецизан увид у то за које од фразеолошких супкласа и у ком степену су тенденције нивелације биле специфичне, али и која од данас рецесивних обележја су накнадно захватала фразеолошки форматив услед већ постојећег, а раније продуктивног модела примарне фразеологизације, деловања аналогije или очувања специфичног ритма коокуренце (уп. 4.1.).

Једино што се у вези са дијахронијском димензијом тенденција нивелације на данашњем нивоу сазнања са сигурношћу може рећи јесте то да

фразеологизми оваквим процесима нису могли бити захваћени пре оне језичке епохе у којој је неки од данас рецесивних појавних облика био специфичан и ван фразеологизама. Процеси нивелације најраније се могу везати за ону епоху у којој се и конкретан појавни облик фонетске, морфолошке, синтаксичке или компонентске рецесивности почео елиминисати и у структурама ван фразеологизама, али се због већ описаног сниженог степена дијахронијског динамизма унутар фразеолексикона (уп. 4.1.) може претпоставити да су фразеологизми оваквим тенденцијама били захваћени највероватније тек пошто су окончане и у структурама ван фразеологизама.

Оно што се по питању тенденција нивелације унутар фразеолексикона може установити јесу различити облици и механизми којима може да буде захваћен фразеологизам у савременом немачком језику, као и питања који од појавних облика данашње рецесивности најчешће подлеже оваквим процесима и за коју од фразеолошких супкласа у савременом језику су они најспецифичнији.

5. 1. 3. ОБЛИЦИ ТЕНДЕНЦИЈА НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Различити механизми нивелације зависе од појавног облика рецесивности, језичког нивоа на којем се јавља и специфичности супкласе којој фразеологизам припада. На основу фразеолошког материјала из корпуса могу се установити следећи механизми који доводе до оваквих тенденција:

- 1.) алтернација предложне компоненте
- 2.) алтернација граматичке форме
- 3.) компонентска алтернација
- 4.) алтернација фонетски рецесивног/данашњег облика компоненте или алтернација пуног и фонетски редукованог облика компоненте
- 5.) редукација (елиминација) читаве реченице и
- 6.) комплексни (мешовити) механизми нивелације

Осим код другог од наведених механизма код којег се најчешће не може утврдити, код свих осталих се на основу тога како је фразеологизам лематизован у речнику може говорити о *примарно рецесивном* и *примарно*

нивелисаном облику фразеологизма. Примарно рецесивни основни облик фразеологизма је онај у којем се у линеарном низу компонената које конституишу фразеолошки форматив јавља прво неки од рецесивних појавних облика. Пример за примарно рецесивни основни облик фразеолошког формата је већ наведен прагматички фразеологизам (153) [*Ich*] hab/habe die Ehre! (süddt./öster. Grußformel). Примарно нивелисан основни облик фразеологизма је супротан феномен и подразумева да се у линеарном низу компонената јавља прво она која одговара савременом језичком стању, а тек потом, тачније алтернативно, и она код које се уочава неки од појавних облика рецесивности. Примарно нивелисан основни облик фразеологизма уочљив је нпр. код већ наведеног под (8) *den bunten/des Kaisers Rock anziehen* (veraltet `Soldat werden`). Може се претпоставити да ће у даљем развоју језика примарно нивелисани фразеологизми пре елиминисати рецесивно обележје у својим формативима од примарно рецесивних.

1.) Алтернација предложне компоненте

Ово је принципијелно редак облик тенденција нивелације према савременом језичком стању и подразумева могућу паралелну коегзистенцију два предлога унутар фразеолошког формата, од којих један показује данас застарелу валентност, док други показује валентност која одговара савременом језичком стању. Овакав механизам тенденција нивелације је редак јер је и застарела валентност предложне компоненте као појавни облик рецесивности екстремно ретка. Наведени механизам уочава се код глобалног идиома (187) *Butter an/bei die Fische* (ugs., landsch. `keine halben Sachen`). Резултат алтернације предложне компоненте је примарно нивелисани облик фразеологизма јер се у линеарном низу јавља прво предложна компонента *an* која у савременом језику и ван фразеологизама може да регира ак., а тек потом и компонента *bei* која је раније могла да регира ак., док је за овај предлог у савременом језику ван наведеног фразеологизма специфична фиксна дат. валентност.

2.) Алтернација граматичке форме

Овакав механизам тенденција нивелације уочава се онда када унутар фразеолошког формата постоји могућност да се једна иста компонента јави у неком од данас рецесивних/нивелисаних облика. Овом механизму подлежу различити појавни облици морфолошке рецесивности и он је поглавито везан за номиналне компоненте или детерминативе као њихове пратиоце. Алтернација граматичке форме уочљива је нпр. код већ наведеног глобалног идиома (174) *zu Buch(e) schlagen* (`ins Gewicht fallen, von ausschlaggebender Bedeutung in einem gewissen Zusammenhang sein`). За разлику од претходног механизма, алтернација граматичке форме је веома чест начин нивелисања фразеолошког формата према савременом језичком стању. Како је истакнуто, код овог механизма нивелације се не могу дистинговирати примарно рецесивни од примарно нивелисаних основних облика фразеолошког формата уколико је нивелацијом захваћена номинална компонента, што је и најчешћи случај. Уколико нивелацији подлежу детерминативи као пратиоци номиналних компонента, што је много ређи случај, и код овог механизма нивелације се може установити примарно рецесивни/нивелисани основни облик фразеолошког формата.

3.) Компонентска алтернација

Компонентска алтернација као један од механизма нивелације према савременом језичком стању дефинише се као могућност коегзистирања старијег и млађег облика једне те исте компоненте или, пак, као могућност замене компоненте са рецесивним обележјем другом компонентом без оваквог обележја. Алтернација је могућа и међу компонентама које припадају различитим класама речи. За први део одређења овог механизма може послужити други фразеологизам наведен под (151) из супкласе глобалних идиома *jmdn. über den Löffel barbieren/balbieren* (`jmdn. plump betrügen`), док је могућност замене данас рецесивне компоненте другом уочљива нпр. код компаративног фразеологизма (262) *trinken/ saufen wie ein Bürstenbinder/ wie ein Loch/ wie ein Schlauch/ wie eine Senke* (*derb* `sehr viel Alkohol trinken`) код којег инципијентно рецесивна маркирана номинална компонента алтернира са осталим неутралним

компонентама. За разлику од претходног механизма који је без изузетка у функцији отклањања морфолошке рецесивности, механизмом компонентске алтернације се могу нивелисати сви нивои формалне фразеолошке рецесивности. Ово се може уочити на примеру (223) *den bunten/ des Kaisers Rock ausziehen* (*veraltend `seinen Abschied vom Militärdienst nehmen`*) код којег се компонентском алтернацијом елиминише саксонски ген. као рецесивно обележје на синтаксичком нивоу.

У компонентску алтернацију као механизам нивелације према савременом језичком стању сврставају се и они случајеви где долази до међусобног алтернирања структурно различитих јединица. Овакав механизам може се уочити код компаративног фразеологизма (168) *dastehen wie der Ochse am/vorm Berg/ wie der Esel vorm Berg/ wie die Kuh vorm neuen Tor/ vorm Scheunentor/ wie die Kuh, wenss donnert* (*salopp `angesichts einer neuen Situation völlig konsterniert sein, sich nicht zu helfen wissen`*). Компонентска алтернације као механизам нивелације према данашњем језичком стању код наведеног фразеологизма реализује се могућом алтернацијом предложног атрибута и субјункторске реченице код које се јавља краза (стопљен прономинални облик са субјунктором): *...wie die Kuh vorm neuen Tor/ wie die Kuh, wenss donnert*.

Као резултат компонентске алтернације јављају се или примарно рецесивни и примарно нивелисани основни облици фразеолошког формата.

4.) Алтернација фонетски рецесивног/данашњег облика компоненте или алтернација пуног и фонетски редукованог/амалгамираног облика компоненте

Овај механизам нивелације ограничен је само на одређене појавне облике фонетске рецесивности. Он се разликује од претходног по томе што се алтернација не јавља између различитих компонената фразеологизма, већ између фонетски рецесивног и данашњег облика или пуног и фонетски редукованог или амалгамираног облика једне те исте компоненте. Овим механизмом су најчешће захваћене чланске речи, прономинални облици и адвербијалне компоненте. Оваква алтернација се уочава нпр. код компаративног фразеологизма (256) *wie eine/ ne Mutter ohne Brust* (*ugs., scherzh. `sehr liebevoll [von Männern gesagt]`*) код

којег алтернирају пун и фонетски редукован облик неодређеног члана испред номиналне компоненте *Mutter*. Резултат оваквог механизма нивелације према савременом језичком стању може бити или примарно нивелисан основни облик, као код наведеног примера, или, пак, примарно рецесиван основни облик. С обзиром на то да је везан само за одређене појавне облике фонетске рецесивности, овај механизам није посебно чест.

5.) Редукција (елиминација) читаве реченице

Овакав начин нивелације, тј. елиминисања неког од рецесивних обележја је веома редак и практично је везан само за оне фразеологизме који се у свом основном облику јављају у форми сложене реченице. Редукција читаве реченице не доводи до деструкције статуса фразеологизма с обзиром на то да преостаје читава главна/зависна реченица. Иако је у основи синтаксичке природе, овим механизмом могу се елиминисати рецесивна обележја свих језичких нивоа (фонетског, мор(фоно)лошког, синтаксичког и компонентског). Предуслов за то је да факултативна реченица садржи неки од појавних облика рецесивности који припадају наведеним језичким нивоима. Овакав механизам нивелације према савременом језичком стању уочава се нпр. код мултилатерално рецесивне идиоматске фразе (429) [*doof bleibt doof*], *da helfen keine Pillen* (ugs. `bei jmdm. ist alle Mühe vergebens`) код које механизам синтаксичке редукције доводи до елиминације два фонетска рецесивна обележја, алитерације и хомоипотелеутона.

Као и код алтернације граматичке форме код номиналних фразеолошких компонената, ни код синтаксичке редукције се не може говорити о примарно рецесивном/нивелисаном основном облику фразеологизма.

6.) Комплексни (мешовити) механизми нивелације према савременом језичком стању

О оваквим механизмима нивелације говори се онда када се у основном облику једног фразеологизма на основу речника могу уочити два различита начина који истовремено доводе до елиминације рецесивног обележја. Комплексни механизми уочавају се нпр. код већ споменутог глобалног идиома

(185) *fünf(e) gerade/ eine gerade Zahl sein lassen* (ugs. `es nicht so genau nehmen`) код којег се уочава паралелизам између алтернације граматичке форме (*fünf(e)*) и компонентске алтернације (*fünf(e)/ eine gerade Zahl*).

5. 2. СУПКЛАСЕ УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У САВРЕМЕНОМ НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Унилатерална рецесивност се у неком од својих различитих појавних облика, на различитим језичким нивоима и са различитим статистичким вредностима може регистровати код следећих фразеолошких супкласа:

1. глобалних и компонентних идиома
2. кинеграма
3. компаративних фразеологизама
4. геминатних фразеологизама
5. колокација
6. функционалних глаголских спојева
7. идиоматских фраза
8. пословица
9. крилатица и
10. прагматичких фразеологизама.

Унилатерална рецесивност се не јавља код три фразеолошке супкласе које су у корпусу веома слабо заступљене. То су:

1. моделирани фразеологизми
2. терминолошки фразеологизми и
3. топоси.

5. 2. 1. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ГЛОБАЛНИ ИДИОМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Табела 8. – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних глобалних идиома и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број глобалних идиома у корпусу	број унилатерално рецесивних глобалних идиома	% унилатерално рецесивних у односу на укупан број глобалних идиома из корпуса
742	53	7,14%

Од укупно 742 глобална идиома из корпуса неки од појавних облика унилатералне рецесивности показује њих 54 (7,14%). Унилатерална рецесивност се код ове супкласе јавља на следећим језичким нивоима:

1. фонетском
2. морфолошком
3. синтаксичком и
4. компонентском.

Унилатерално рецесивни глобални идиоми не показују морфонолошки ниво рецесивности.

Дистрибуција унилатералне рецесивности по наведеним језичким нивоима код ове супкласе је неједнака. Код глобалних идиома уочава се поларизација вредности. Најбоље су заступљене морфолошка и компонентска рецесивност, обе са идентичним вредностима са 24 примера у корпусу, док фонетска и синтаксичка показују ниске статистичке вредности. Прва се јавља са 3, а друга само са 2 примера из корпуса (уп. табелу 9).

Табела 9. – Дистрибуција различитих језичких нивоа унилатералне рецесивности код супкласе глобалних идиома и квантитативни однос језичких нивоа код унилатерално рецесивних глобалних идиома

језички ниво рецесивности	број глобалних идиома из корпуса	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних глобалних идиома из корпуса
фонетска	3	5,66%
морфолошка	24	45,28%
синтаксичка	2	3,77%
компонентска	24	45,28%

5.2.1.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе глобалних идиома

Фонетска рецесивност је статистички посматрано веома слабо заступљена код ове супкласе и јавља се само код 3 глобална идиома из корпуса (5,66% од укупног броја унилатерално рецесивних из наведене супкласе). Од укупно 12 различитих појавних облика овог нивоа рецесивности (уп. 4.2.1.) код ове супкласе су са по једним примером заступљени следећи:

- а. изостанак другог померања гласова
- б. изостанак рнвн. дифтонгирања и
- в. синалефа.

Поред већ наведених глобалних идиома (160) *bekloppt sein* (*salopp* `nicht ganz bei Verstand sein`) који показује изостанак другог померања гласова код адјективске компоненте и (170) *rin ins Vergnügen* (*ugs., scherzh.* `Aufforderung, ein Vorhaben auszuführen`) са изостанком рнвн. дифтонгирања код адвербијалне компоненте, овде спада и:

- (215) *so* *n* *Bart* (*ugs., abwertend* `altbekannt, längst bekannt, langweilig sein`).

Слаба заступљеност овог нивоа рецесивности не омогућава доношење општијих закључака. Мали број примера и различити појавни облици овог нивоа рецесивности указују на њен акцидентални и дифузни карактер код глобалних идиома. Са синтаксичког аспекта су примери из корпуса хетерогени. Код првог је

реч о ИнфФ, код другог о АдвФ, док је последњи од примера у форми НФ. Иако слаба заступљеност фонетске рецесивности не омогућава доношење општијег закључка, код ове супкласе се уочава одређени степен корелације између овог нивоа рецесивности и ређих синтаксичких форми глобалних идиома (уп. 3.2.1.1., ставке 2.) и 4.)). Са стилског аспекта су сва три глобална идиома из корпуса унисона с обзиром на то да су стилски маркирани и да припадају супстандардном регистру. Ниједан од наведених примера не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању из чега се због слабе заступљености може само претпоставити да је унилатерална фонетска рецесивност код ове супкласе стабилна.

5.2.1.2. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе глобалних идиома

Унилатерална морфолошка рецесивност је у поређењу са претходним нивоом много више заступљена и јавља се код укупно 24 глобална идиома из корпуса, што представља 45,28% у односу на укупан број унилатерално рецесивних из ове супкласе. Овај ниво рецесивности код глобалних идиома везује се за:

- 1.) номиналне компоненте
- 2.) прономиналне компоненте
- 3.) адјективске компоненте и
- 4.) валентност предложне компоненте.

1.) Унилатерална морфолошка рецесивност код номиналних компонената глобалних идиома

Унилатерална морфолошка рецесивност се код ове супкласе најчешће везује за номиналне компоненте и може се регистровати код 21 од укупно 24 глобална идиома који показују унилатералну рецесивност на морфолошком нивоу. Од свих појавних облика морфолошке рецесивности код номиналних компонената (уп. 4.2.3.1.), за ову супкласу се везују следећи:

- a. присуство данас опсолетног дат. маркера *-e* и

б. рефлексии преласка герм. вокалских \cong -основа у слабу деклинацију.

а. Присуство данас опсолетног дат. маркера *-e* најфреквентнији је појавни облик унилатералне морфолошке рецесивности код глобалних идиома и јавља се код 19 фразеологизама из корпуса. Осим једног који се у свом основном облику јавља у форми ПрепФ:

(216) *mit einem Schlag(e)* (ugs. `plötzlich`),

сви остали глобални идиоми са наведеним рецесивним обележјем чине морфосинтаксички монолитан скуп и у свом основном облику се јављају у форми ИнфФ. Глагол се као синтаксички нуклеус јавља у облику инф. през. акт., осим код следећег глобалног идиома са вербалном компонентом у форми инф. перф., што указује на његову темпоралну дефективност (уп. 2.2.3.1.4. и примере под (24)):

(217) *nicht auf einem Bein_e hergekommen sein* (‘Lust eines Gastes, noch etw. zu trinken’).

Укупно 8 глобалних идиома са овим рецесивним обележјем садржи и лексички варијабилне компоненте екстерне валентности које су у основном облику репрезентоване прономиналним анаформа (уп. и други глобални идиом наведен под (8) *jmdm. auf halbem Weg(e) entgegenkommen* ‘jmdm. gegenüber teilweise nachgeben’):

(218) *etw. [gegen jmdn./etw.] im Schilde führen* (ugs. `etw. [Unrechtes, Böses] vorhaben, etw. heimlich planen, was sich gegen jmdn./etw. richtet’).

У наведених 19 глобалних идиома јавља се укупно 12 различитих номиналних компонената са опсолетним дат. маркером *-e*, њих 7 је м.р., док је осталих 5 компонената с.р. Компонента *Weg* је рекурентна и јавља се у 7 различитих фразеологизама, *Buch* у два, док се остале компоненте (*Bund, Sinn, Leib, Tod, Schild, Schlag, Bad, Grab, Beil, Bein*) јављају у по једном глобалном идиому из корпуса. У унутрашњој синтаксичкој структури ових глобалних идиома све номиналне компоненте са застарелим обликом дат. синг. сателити су неког од примарних предлога (*auf, aus, in, mit, unter, von, zu*):

(219) *etw. zu Tode reiten/hetzen* (ugs. `etw. durch zu häufige Anwendung wirkungslos machen`).

У већини случајева (укупно 9) номинална компонента са опсолетним дат. маркером *-e* праћена је само одређеним чланом. Где је могуће, формира се портманто-спој. По овоме се номиналне компоненте код глобалних идиома не разликују од именица у слободним синтагмама (уп. 4.2.3.1.1.). Код мањег броја примера из корпуса (укупно 4) номинална компонента у свом левом пољу има само атрибутивни адјектив, код три коокуренце лево поље номиналне компоненте је апсолутно празно (уп. пример (219)), док се само код два глобална идиома испред номиналне компоненте јавља неодређени детерминатив (уп. пример (216)). Десно поље номиналних компонената са опсолетним дат. *-e* по правилу није попуњено атрибутима, што се уочава нпр. код већ наведеног глобалног идиома (206) *jmdm./einer Sache im Weg(e) stehen/sein* (`für jmdn./etw. ein Hemmnis sein`) или код:

(220) *auf halbem Weg(e) stehen bleiben/umkehren* (etw. Begonnenes mittendrin abbrechen, nicht zu Ende führen`).

Једини изузетак по питању ген. атрибута у десном пољу уз номиналну компоненту са опсолетним *-e* представља следећи глобални идиом из корпуса:

(221) *[nicht] im Sinne des Erfinders sein* (ugs. `[nicht] in jmds. ursprünglicher Absicht liegen`).

Не постоји корелација између присуства опсолетног дат. *-e* и припадности одређеном стилском слоју. Од укупно 19 глобалних идиома са овим обележјем, њих 13 се сврстава у неутрални стилски регистар, код 5 глобалних идиома речници наводе да припадају разговорном (уп. примере (216), (218), (219), (221) и (240)), док један од ових глобалних идиома припада узвишеном стилу (уп. пример (173)).

б. Рефлекси преласка герм. \cong -основа у слабу (консонантску) деklinацију не показују тако високе статистичке вредности. Јављају се само код два глобална идиома. У оба случаја реч је о рекурентности идентичне номиналне компоненте која је провоцирана инкорпорацијом рецесивне колокације *auf Erden* у процесима настанка ових глобалних идиома (уп. напомену 93 и примере (270) и

(248), али и пословицу (332)). Овде спадају већ споменути фразеологизам (176) *den Himmel/ das Paradies auf Erden haben* (‘ein sehr gutes u. reiches Leben führen’) и његов семантички опозит

(222) *die Hölle auf Erden* (‘Verhältnisse, die das Leben zur Qual machen’).

Код првог од наведених примера реч је о ИнфФ, док се други у свом основном облику јавља у форми НФ.

2.) Унилатерална морфолошка рецесивност код прономиналних компонената глобалних идиома

Статистички занемарљив појавни облик унилатералне морфолошке рецесивности јер се јавља само код једног глобалног идиома из корпуса. Реч је о рецесивној ген. форми неодређене заменице *alles* код које се у савременом језику уочава квантитативна дефективност падежне парадигме услед постепеног изумирања ген. Ова форма очувана је у глобалном идиому (183) *den Weg alles Irdischen gehen* (*scherzh.* ‘sich abnutzen, defekt u. unbrauchbar werden, entzweigen’). Структурно је код наведеног фразеологизма реч о ИнфФ. ПронФ са нуклеусом *alles* јавља се у функцији ген. атрибута у десном пољу номиналне компоненте *Weg*. Идиом је стилски маркиран.

3.) Унилатерална морфолошка рецесивност код адјективских компонената глобалних идиома

Као и код претходног, и код овог појавног облика морфолошке рецесивности реч је о статистички занемарљивим вредностима и акциденталном карактеру с обзиром на то да се јавља само код адјективске компоненте већ спомињаног глобалног идиома (185) код којег се уочава рефлекс некадашње супстантивизације *fünf(e) gerade/ eine gerade Zahl sein lassen* (*ugs.* ‘es nicht so genau nehmen’). Структурно је реч о ИнфФ, а овај глобални идиом спада у стилски регистар испод нивоа неутралног.

4.) Затарела валентност предложне компоненте код глобалних идиома

И ово је статистички занемарљив појавни облик унилатералне морфолошке рецесивности код глобалних идиома. Јавља се само код једног из корпуса, и то код (187) *Butter an/bei die Fische* (ugs. `keine halben Sachen`). Овај глобални идиом се у свом основном облику јавља у форми НФ, нуклеус је номинална компонента *Butter* у чијем десном пољу се јавља предложни атрибут. Рецесивност се везује за предлог *bei*. Фразеологизам је стилски маркиран и припада разговорном регистру.

Закључак. На основу примера глобалних идиома из корпуса који показују унилатералну морфолошку рецесивност, може се закључити следеће:

- ово је релативно фреквентан ниво рецесивности код наведене супкласе.

- Унилатералном морфолошком рецесивношћу код глобалних идиома превасходно су захваћене номиналне компоненте, док се код прономиналних, адјективских и предложних среће изузетно ретко.

- Доминантни појавни облик унилатералне морфолошке рецесивности је опсолетни дат. маркер *-e*.

5.2.1.3. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе глобалних идиома

Синтаксичка рецесивност код ове супкласе најслабије је заступљена и јавља се само код 2 глобална идиома из корпуса (уп. табелу 9). Од укупно 15 различитих појавних облика синтаксичке рецесивности (уп. 4.2.4.), код ове супкласе заступљен је само саксонски ген. Оба глобална идиома се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Овде спадају већ спомињан (8) *den bunten Rock/ des Kaisers Rock anziehen* (veraltet `Soldat werden`) и његов антоним готово идентичног компонентског састава:

(223) *den bunten Rock/ des Kaisers Rock ausziehen* (veraltet `seinen Abschied vom Militärdienst nehmen`).

Оба фразеологизма данас су застарела.

Слаба посведоченост овог нивоа унилатералне рецесивности код супкласе глобалних идиома не омогућава уопштавање закључака.

5.2.1.4. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома

Ово је добро заступљен ниво рецесивности код наведене супкласе са 24 примера из корпуса, што је 45,28% од укупног броја унилатерално рецесивних глобалних идиома. Фразеологизми ове супкласе показују сва три описана степена компонентске рецесивности (уп. 4.2.5.1., 4.2.5.2. и 4.2.5.3.), и то:

1. инципијентну компонентску рецесивност
2. терминалну компонентску рецесивност и
3. проспективну компонентску рецесивност.

Дистрибуција различитих нивоа унилатералне компонентске рецесивности код супкласе глобалних идиома је неравномерна. Вредности се уочавају у табели 10. Превагу односе прва два од наведених степена компонентске рецесивности.

Табела 10. – Квантитативни међуоднос различитих степена компонентске рецесивности код супкласе глобалних идиома

укупан број глобалних идиома из корпуса са компонентском рецесивношћу	24
глобални идиоми са инципијентно рецесивном компонентом	8
глобални идиоми са терминално рецесивном компонентом	15
глобални идиоми са проспективно рецесивном компонентом	1

5.2.1.4.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома

Укупно је 8 глобалних идиома из корпуса који у свом формативу садрже по једну инципијентно рецесивну компоненту. Са синтаксичког аспекта представљају унисон подскуп јер се сви у свом основном облику јављају у форми

ИнфФ. Вербална компонента се код наведених идиома јавља у облику инф. през. акт.

У наведених 8 глобалних идиома јавља се укупно 6 различитих инципијентно рецесивних компонената. Све компоненте уједно су и базични елементи с обзиром на то да потичу из следећих класа речи:

- 1.) именица (укупно 3 различите компоненте) и
- 2.) глагол (укупно 3 различите компоненте).

1.) Глобални идиоми са инципијентно рецесивном номиналном компонентом

Инципијентно рецесивну номиналну компоненту садржи 5 глобалних идиома из корпуса. Овде спадају следећи примери:

- (224) *die Barte zu weit werfen* (‘*übertreiben*’)
- (225) *jmdm. in die Barte laufen* (‘*wider Willen auf jmdn. stoßen*’)
- (226) *die Barte stets bei sich haben* (‘*einen losen Mund haben*’)
- (227) *Possen reißen* (*veraltend* ‘*derbe Späße machen*’) и
- (228) *gegen jmdn. der reine/ reinste Waisenknabe sein* (‘[im Hinblick besonders auf negative Eigenschaften o. Ä. eines anderen] an jmdn. nicht heranreichen’).

Из наведених примера је уочљиво да се испред инципијентно рецесивне номиналне компоненте налази само одређени (примери (224), (225) и (226)) или само нулти члан (пример (227)). На основу малобројних примера се уочава да је инципијентно рецесивна номинална компонента ретко атрибуирана адјективом (пример (228)). Све инципијентно рецесивне номиналне компоненте имају очувану морфолошку парадигму без флукуације категоријалних обележја специфичних за класу речи именица. Наведена констатација се не односи једино на компоненту *Possen* код глобалног идиома (227). Код леме *Possen* GWDS наводи м.р. и основне облике (*Possen, der; -s, -*), док се на основу података које износи WDW може закључити да је наведена именица ж.р. и у ном. синг. гласи *die Posse*. На основу изнетог се може претпоставити да је код ове именице почела разградња граматичких категорија која је специфична за терминалну рецесивност и да је могуће да ће у будућем развоју немачког језика прећи у подскуп

терминално рецесивних лексема. У прилог овој констатацији иде и застарелост наведеног глобалног идиома. Све именичке лексеме од којих потичу инципијентно рецесивне номиналне компоненте имају индигено герм. порекло.¹¹³

2.) Глобални идиоми са инципијентно рецесивном вербалном компонентом

Укупно је 3 примера из корпуса са инципијентно рецесивном вербалном компонентом. Осим већ споменутог глобалног идиома (151) *jmdn. über den Löffel barbieren/balbieren* (‘jmdn. plump betrügen’), овде спадају и:

(229) *nichts zu benedeien haben* (‘nichts zu sagen, zu befehlen haben’) и

(230) *sich in die Haare geraten/ kriegen* (ugs. ‘streiten’).

Вербална компонента *benedeien*, срвн. *benedi(g)en* ‘*segnen, lobpreisen*’ потиче из лат. језика и представља амалгамирану форму од лат. адјектива *bene* ‘gut’ и основе глагола *dicere* ‘sagen’ на коју је додат немачки инфинитивски формант *-en*. Спада у слабу конјугацију и има дублетне облике у парт. перф.: *gebenedeit* и *benedeit*.

Данас рецесиван слаб глагол *kriegen* ‘Krieg führen, kämpfen, streiten, sich befehlen, sich anstrengen, nach etw. streben’ током срвн. и рнвн. периода имао је јаке конјугационе облике: срвн. *krîgen – kreic – gekrigen*, рнвн. *in demselben jare do kreig grave H. von H. mit dem apte zu Fulde* (уп. одредницу *kriegen* у DW).

Закључак. На основу примера из корпуса о инципијентној компонентској рецесивности код супкласе глобалних идиома се може закључити следеће:

- инципијентна рецесивност је код глобалних идиома слабије заступљена од терминалне.

- Инципијентна компонентска рецесивност код ове супкласе преваходно се везује за номиналне компоненте, а битно ређе за вербалне.

- Инципијентно рецесивне номиналне компоненте код глобалних идиома најчешће не показују шире могућности атрибуирања, осим што су праћене детерминативима као сталним сателитима.

¹¹³ О појединостима у вези са пореклом наведених именица и утицају фр. језика на именицу *Possen* уп. одговарајуће одреднице у EWDS, EWD и D7.

- Сви глобални идиоми са инципијентно рецесивним компонентама синтаксички представљају монолитан подскуп и у свом основном облику се јављају у форми ИнфФ.

- Од свих глобалних идиома из корпуса који у свом формативу садрже инципијентно рецесивну компоненту, само су два додатно стилски маркирана. Идиом (227) је у савременом језику захваћен процесом застаревања, док идиом (230) припада разговорном језичком регистру.

5.2.1.4.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома

Терминална рецесивност је најбоље заступљен степен компонентске рецесивности код супкласе глобалних идиома и јавља се код укупно 15 примера из корпуса. Укупно је 12 различитих уникалних компонената које репрезентују овај степен компонентске рецесивности. Неке од ових компонената показују рекурентност. Компонента *Benedicite* јавља се у 3 глобална идиома (уп. примере (207), (208) и (209)), док се компонента *abspenstig* јавља у два глобална идиома. Све уникалне компоненте регистроване код супкласе глобалних идиома из корпуса у унутрашњој семантичкој структури глобалних идиома фунгирају као детерминативне. Уникалне компоненте код ове супкласе потичу из следећих класа речи:

- 1.) именица (7 различитих компонената)
- 2.) адјектив (3 различите компоненте) и
- 3.) партикула (2 компоненте).

1.) Унилатерално рецесивни глобални идиоми са номиналним уникалним компонентама

Укупно је 9 глобалних идиома из корпуса који садрже номиналну уникалну компоненту. Поред већ наведених (207), (208) и (209) са данас опсолетном компонентом *Benedicite* и глобалних идиома (55) *mit jmdm./etw. Schindluder treiben* (ugs. `jmdn./etw. Schändlich, übel behandeln`) и (211) *das*

Hasenpanier ergreifen (‘eilig weglaufen, fliehen’), номиналне унікалне компоненте се јављају и код следећих примера из корпуса:

- (231) *jmdm. die Cour machen/schneiden* (veraltet ‘jmdm. den Hof machen’)
- (232) *etw. in Mitleidenschaft ziehen* (‘etw. mit anderem zugleich beeinträchtigen, beschädigen, darauf ebenfalls negative Wirkung ausüben’)
- (233) *Reißaus nehmen* (ugs. ‘entfliehen, schnell weglaufen’) и
- (234) *jmdm. am/beim Schlaffitzen nehmen/ kriegen/ packen/ fassen/ haben* (ugs. ‘jmdn. fassen u. [für ein geringes Vergehen] zur Rechenschaft ziehen’).

Именица с.р. *Schindluder* са својим првобитним значењем ‘das abzudeckende Tier, gefallenes Vieh, Aas’ сврстана је у унікалне компоненте и репрезентује терминалну рецесивност с обзиром на то да је у савременом језику дошло до максималне рестриктивности синтагматског опсега и деструкције њеног значења. GWDS и WDW наводе да се ова именица данас може јавити једино унутар фразеологизма (55) *mit jmdm./etw. Schindluder treiben* у којем фунгира као детерминативна компонента. Поред наведеног, DW и D7 наводе податак да вербална компонента *treiben* у овом фразеологизму може алтернирати са компонентом *spielen*, а DW наводи и ген. диминутивну форму ове компоненте унутар фразеологизма *mit einem schindluderles spielen*. Са аспекта творбе речи компонента *Schindluder* спада у некадашње детерминативне сложенице са конституентама индигеног порекла. DW наводи да је у ранијој фази нвн. језика ова именица имала шири синтагматски опсег, тј. да се могла јавити и ван фразеологизма *mit jmdm./etw. Schindluder treiben/spielen*, веома често и у облику диминутива: [...] *warum schreibt denn das kleine schindluder nicht? da bin ich armes schindluderchen schon wieder marode*. Из примера је уочљива прототипска синтаксичка функција за класу речи именица (суб.), могућност актуализације одређеног члана и могућност атрибуирања адјективом у левом пољу. Морфолошка парадигма ове именице у савременом немачком језику је блокирана и сведена само на облик ак. синг. Према GWDS и WDW именица има очуван род,

док потоњи речник истовремено упућује и на тип деклинације који подразумева пуну падежну парадигму у синг. и плур. (n. 13). Наведена чињеница је у апсолутној колизији са информацијом о максимално рестрингираном синтагматском опсегу и њеној везаности за фразеолошки форматив у облику ак. синг. коју наводе оба референтна речника.

Наредна номинална уникална компонента је с.р. и јавља се у глобалном идиому (211) *das Hasenpanier ergreifen* (‘eilig weglaufen, fliehen’) са својим првобитним значењем ‘der Schwanz des Hasen’. Са аспекта творбе речи такође је детерминативна сложеница. И она се сврстава у уникалне с обзиром на нулти степен варијабилности синтагматског опсега. На основу D7 се може закључити да је данашња детерминативна конституента *Hase* посведочена у великом броју герм. језика. Сматра се да је овај форматив највероватније настао супстантивизацијом ие. адјектива * *kasen-* ‘grau’. Именица је посведочена од најраније фазе у развоју немачког језика (ствн. *haso*, срвн. *hase*). Према EWD и D7 основичка конституента *Panier* се појавила у XV в. и може се сматрати континуатом герм. корена * *bandwôn* ‘[Feld]zeichen’ који је претрпео утицај фр. језика. Синонимна је са данас очуваном лексемом с.р. *Banner* ‘Fahne [mit Feld-, Hoheitszeichen, Wappen], die durch eine waagrecht hängende Querstange mit dem Fahnenstange verbunden ist’. У EWD се налази и лингвокултуролошки податак да је управо Лутер веома заслужан за ширење глобалног идиома *das Hasenpanier ergreifen*. На основу података у DW може се закључити да је именица *Hasenpanier* посведочена и у ранијим периодима када је имала шири синтагматски опсег: *der todtegräber sehr erschrock / das hasenpanier aufstak. da must ich das hasenpanier aufwerfen*. Иако према WDW и GWDS данас застарела основичка конституента *Panier* има плур., именица *Hasenpanier* према првом од наведених речника спада у супкласу *singularia tantum* без обзира на то што се у првобитном значењу именице ‘der Schwanz des Hasen’ не могу уочити семантичке рестрикције које би искључиле могућност грађења плур. Унутар фразеолошког формата је актуализована форма ак. синг. Из наведених чињеница (непостојање плур. и присуство ак. синг. без посведочених осталих падежа у савременом немачком

језику) и код ове номиналне компоненте се може констатовати блокираност морфолошке парадигме по питању категорије броја и падежа.

О именици ж.р. *Cour* која се јавља као детерминативна компонента у глобалном идиому (231) *jmdm. die Cour machen/ schneiden* (‘jmdm. den Hof machen’) који је у савременом језику захваћен процесом застаревања у референтним етимолошким речницима нема никаквих података, а ни DW је не лематизује, из чега се закључује да вероватно спада у уникалне компоненте краћег дијакхронијског континуитета. WDW наводи категорију рода, непостојање плур., застарелост ове лексеме и спектар њених значења: 1. ‘Hof, Hofhaltung’, 2. ‘feierl. Empfang bei Hofe’. GWDS наводи апсолутно рестрингиран синтагматски опсег и везаност ове именице за наведени глобални идиом, али не наводи податке о граматичким категоријама. Упућује на порекло из фр., а преко овог из лат. језика. Максимално рестрингиран синтагматски опсег, актуализација у ак. синг., изостављање граматичких категорија у GWDS и маркирање како лексеме тако и целог глобалног идиома као застарелих довољни су параметри да се наведена компонента сврста у терминалну рецесивност.¹¹⁴

Према D7 је номинална уникална компонента ж.р. *Mitleidenschaft*, очувана у глобалном идиому (232) *etw. in Mitleidenschaft ziehen* (‘etw. mit anderem zugleich beeinträchtigen, beschädigen, darauf ebenfalls negative Wirkung ausüben’), са аспекта творбе речи експлицитни deverбативни дериват од глагола *mitleiden* (срвн. *mitelîden*) који се у претходним епохама и у раној фази нвн. језика јављао и у значењским варијантама ‘mit einem anderen am gleichen Übel teilhaben; an öffentlichen Lasten teilhaben’. Наведена значења у савременом језику више не постоје, данас глагол *mitleiden* значи ‘an fremdem Leid teilnehmen, mitfühlen, fremde Not zutiefst empfinden’, а семантички контигвитет са ранијим периодима очуван је само у наведеној уникалној компоненти. GWDS и WDW од

¹¹⁴ Глобални идиом *jmdm. die Cour machen* мотивни је за лексему насталу процесом дефразеолошке деривације *der Courtmacher* ‘jmd., der einer Frau den Hof macht’. Наведена лексема је из немачког ушла и у наш језик, али је дошло до преиначења значења у ‘удварач’: *Постао је непоуздан [нас], на неће да лаје на Жужине многобројне курмахере*. Још један форматив у нашем језику потиче од немачког формата *Courtmacher*, а то је *курмахерај*. Именица је настала по узору на немачку деривацију. Значење наведене именице је ‘удварање’: *А фрау-Габријела се сва занела, слушајући курмахераје накресаног господина асесора*. (Уп. РСХКЈ). Лексема * *Courmacherei* не постоји у немачком језику.

релевантних информација наводе категорију рода, непостојање плур. и везаност за фразеолошки форматив. Ниједан од наведених речника не даје семантичку експликацију именице *Mitleidenschaft*, већ само укупно значење глобалног идиома. Овакав лексикографски поступак упућује на појаву ендосемантичке деструкције којом је наведена компонента данас захваћена. За разлику од речника савременог језика, филолошко-историјски DW дефинише значење наведене именице као `das gemeinsame leiden od. gefühl des leidens`. На основу овог речника се може закључити и то да је данас уникална компонента *Mitleidenschaft* раније имала битно шири синтагматски опсег и све атрибуте именичке лексеме: могла је бити атрибуирана, а могла је партиципирати и у творби речи: *so wenig benimmt irgend eine nerven-mitleidenschaft hohen empfindungen ihren silberblick*. На основу даљих примера у Гримовом речнику уочава се и очуваност падежне парадигме. У савременом немачком језику од свих падежа код овог формата очуван је само ак. синг. у оквиру наведеног глобалног идиома. У EWD се износи податак да је наведена именица посведочена од XVII в. На основу овог податка сврстава се у уникалне компоненте краћег дијахронијског континуитета.

Номинална уникална компонента *Reißaus* данас је саставни део глобалног идиома (233) *Reißaus nehmen* (ugs. `schnell weglaufen`), а према GWDS се веома ретко може јавити и самостално, тј. у другачијем синтагматском опсегу: *in wildem Reißaus*. Ова номинална компонента настала је супстантивизацијом облика имп. глагола *ausreißen*. WDW и GWDS наводе рестриктивност синтагматског опсега и не семантизују форматив као такав, већ наводе само укупно значење идиома. Први од наведених речника не наводи ниједну од граматичких категорија, док GWDS наводи да је именица м.р. У DW се констатује флукуација по питању рода: у овом речнику именица се прво бележи у с.р., а тек затим и у м.р. EWD истиче да се именица појавила у XVI в., а на основу даљих етимолошких података се може закључити да је мотивни глагол био присутан у свим епохама у историји немачког језика. На основу података из DW може се видети да је данас уникална компонента *Reißaus* у ранијем периоду нвн. језика могла бити и самостално употребљавана (*reißaus! zerrissen die haufen! davon!*), али да је већ и тада показивала тенденцију да буде праћена нултим

чланом и да се везује за глаголе градећи тако фразеологизме. Осим данас очуваног глобалног идиома (233) *Reißaus nehmen*, DW наводи и следеће глаголе који су били компатибилни са наведеном компонентом: *Reißaus geben/spielen/machen*. На основу референтних речника, падежна парадигма је у савременом језику блокирана јер се региструје само ак. синг. Везаност за фразеолошки форматив, ненавођење значења, али ни граматичких категорија у WDW релевантни су параметри за сврставање ове компоненте у терминалну фразеолошку рецесивност.

Последња из групе номиналних уникалних компонената код супкласе глобалних идиома је *Schlafittchen* у оквиру идиома (234) *jmdn. am/ beim Schlafittchen nehmen* (*ugs. `jmdn. fassen u. zur Rechenschaft ziehen`*). EWD износи податак да је овај глобални идиом у живљој употреби од XVIII в., иако се може претпоставити да је реч о много старијој структури. Код ове синхронијски потпуно немотивисане компоненте реч је, заправо, о формативу м.р. *Schlagfittich* са првобитним значењем `Schwungfedern des Gänseflügels` и са касније метафорично транспонованим значењем `Rockschoß, Rockzipfel`. Објашњењем некадашњих значења јасна је и мотивна слика у основи целог идиома. Са творбеног аспекта реч је о детерминативној сложеници код које је основичка конституента *Fittich* данас застарела и јавља се у поетском језику. Испадањем финалне медије *g* из прве непосредне конституенте и синкопирањем вокала *i* унутар основичке конституенте наступило је и формално удаљавање од мотивних формата (*Schlag, Fittich*), што је за последицу имало и морфолошку прекатегоризацију наведене лексеме по питању категорије рода. Историјски посматрано, она се у наведеном фразеологизму јавља у форми дат. плур., али због формалног удаљавања од мотивних формата, делимичног затамњења значења и деловања аналогичке данас се акцептира као синг. форма диминутивног *-chen-* деривата с.р., што се уочава и у присутном портманто-споју *am/beim* унутар наведеног идиома. Рестрингираност синтагматског опсега, нејасноће око категорија броја и рода, али и једина преостала форма дат. синг. индикатори су за сврставање наведене компоненте у уникалне којима се репрезентује терминални стадијум компонентске рецесивности код фразеологизама

Закључак. На основу анализе глобалних идиома са номиналним уникалним компонентама може се закључити следеће:

- номиналне уникалне компоненте су најчешћи репрезентанти терминалног стадијума унилатералне компонентске рецесивности код наведене супкласе.

- Све номиналне уникалне компоненте се јављају у форми дат. или ак. синг. Облици ном. и ген. су искључени.

- Номиналне уникалне компоненте код супкласе глобалних идиома показују смањену могућност атрибуирања. И лево и десно поље су без изузетка празни у основном облику глобалног идиома. Као пратиоци оваквих компонента могу се у основном облику глобалног идиома јавити или одређени (чешће) или нулти члан (ређе). Неодређени члан је искључен. У вези са смањеном могућношћу атрибуирања постоји корелација са инципијентно рецесивним номиналним компонентама.

- Сви глобални идиоми са номиналним уникалним компонентама представљају унисон подскуп и у свом основном облику се јављају у форми ИнфФ, што указује на апсолутну корелацију са синтаксичком структуром глобалних идиома који садрже инципијентно рецесивну номиналну компоненту.

- Тополошки посматрано, номиналне уникалне компоненте најчешће потичу са периферије непродуктивног сегмента лексикона, осим у једном случају који није лематизован у референтним речницима савременог језика (*Benedicite*), на основу чега се закључује да потиче из супкласе *verba obsoleta*.

- Номиналне уникалне компоненте су најчешће индигеног порекла, а у ређим случајевима су преузете и из других језика (*Benedicite* и *Cour*).

- Глобални идиоми са номиналном уникалном компонентом стилски представљају хетероген скуп. Могу бити неутрални, припадати разговорном стилу ((55), (233) и (234)), а у ређим случајевима могу бити захваћени и процесом застаревања (231).

2.) Унилатерално рецесивни глобални идиоми са адјективском унікалном
КОМПОНЕНТОМ

И адјективске унікалне компоненте јављају се искључиво код глобалних идиома који се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Као и номиналне, и адјективске унікалне компоненте у унутрашњој структури глобалних идиома функционирају као детерминативне. У корпусу је пронађено укупно 4 глобална идиома са оваквим компонентама:

(235) *jmdm./ einer Sache abhold sein* (*geh. `jmdm./einer Sache gegenüber ablehnend eingestellt sein`*)

(236) *jmdm. jmdn. abspenstig machen* (*`jmdn. dazu bringen, sich von einem anderen ab- u. sich einem selbst zuzuwenden`*)

(237) *jmdm. etw. abspenstig machen* (*`jmdn. dazu bringen, dass er etw., was ihm gehört, ihm zusteht, hergibt, dem anderen abtritt`*) и

(238) *sich erbötig machen/ erklären, etw. zu tun* (*`seine Bereitschaft bekunden, etw. zu tun`*).

Из угла творбе речи наведене адјективске унікалне компоненте представљају хетероген скуп. *Abspenstig* и *erbötig* су према EWDS, WDW и D7 деноминативни деривати од данас опсолетних апстрактних именица ствн. *spanst* `Lockung`, односно рнвн. *erbot(t)* `Anerbieten`, док је адјектив *abhold* настао префиксацијом од данас застарелог мотивног адјектива *hold*.

Адјективска унікална компонента *abhold* `abgeneigt` посведочена је од XIV в. (срвн. *abholt*) и према EWDS апофонијски је дериват настао од герм. корена * *halfa-* `schräg, geneigt`. Мотивни адјектив *hold* забележен је у свим епохама у историји немачког језика. DW наводи податак да унікална компонента *abhold* има интензивније значење од њему синонимног и данас такође застарелог адјектива *unhold*. GWDS за разлику од WDW истиче да се веома ретко може јавити и ван наведеног фразеолошког опсега у функцији атрибута: *ein nüchterner, allen Emotionen und Phrasen abholder Politiker*. На основу филолошко-историјског DW може се закључити да је наведени адјектив и у ранијем периоду нвн. језика показивао тенденцију ка везивању са глаголом *sein*. Везаност за наведени глагол и за синтаксичку функцију пред. унутар фразеологизма, али и застарелост

мотивног адјектива критеријуми су за сврставање овог адјектива у терминалну рецесивност.

Адјектив *abspenstig* `weggelockt` се према EWDS и EWD појавио у XVI в. и заменио старије форме *abspännig*, *abspennig* и *abspendig* које су посведочене од XIV в. Наведена ствн. мотивна именица *spanst* дериват је данас опсолетног глагола ствн. *spanan*, срвн. *spanen* `locken, reizen, verführen`. У ствн. периоду посведочен је адјектив *spenstîg* `ablockend, verführbar`. Према DW се адјектив *abspenstig* осим са глаголом *machen* могао везивати и са глаголом *werden*: *einem abspenstig werden* `jmdn. verlassen`. На основу истог речника се може констатовати да је овај форматив већ и у XVIII в. показивао готово максимални степен рестрикција при формирању могућег синтагматског опсега. WDW наводи класу речи, али не наводи његово аутономно, ендосемемско значење, док GWDS не наводи класу речи и даје његово првобитно значење у етимолошкој корелацији са глаголом *abspannen* `weglocken`. Изостанак податка о класи речи и ендосемемског, ванфразеолошког значења уз информацију да је адјектив фразеолошки везан говоре у прилог терминалној рецесивности ове адјективске компоненте.

Последња адјективска уникална компонента *erbötig* `bereit` је према D7 дериват рвн. апстрактне именице *erbot(t)* `Anerbieten`. И GWDS и WDW наводе класу речи, први речник не наводи аутономно значење, а потоњи речник наведени адјектив додатно маркира као застарео. На основу DW се може закључити да је овај адјектив у раној фази нвн. језика имао нешто шири синтагматски опсег: *wir haben dis vollbracht / was eine fürstin soll, was eine frau in macht/ und mutter hat in trew erbötig noch zu wagen*. Сужење синтагматског опсега у даљем развоју нвн. језика и његова маркираност као застареле лексеме у једном од референтних речника савременог језика критеријуми су за сврставање овог формата у уникалне адјективске компоненте.

Закључак. Недовољан је број примера из корпуса да би се закључак могао уопштити. И поред тога се о глобалним идиомима са адјективском уникалном компонентом може констатовати следеће:

- адјективске унікалне компоненте се код ове супкласе ређе јављају од номиналних.

- Сви глобални идиоми са адјективском унікалном компонентом се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ крајње једноставне структуре. Вербална компонента као синтаксички нуклеус је у форми инф. през. У овом смислу се уочава корелација са глобалним идиомима са инципијентно рецесивном и унікалном номиналном компонентом.

- Све адјективске унікалне компоненте су у облику позитива, а с обзиром на њихову синтаксичку функцију унутар глобалног идиома јављају се у нефлектираној форми.

- Глобални идиоми са адјективском унікалном компонентом могу бити стилски маркирани (235).

3.) Унилатерално рецесивни глобални идиоми са унікалном компонентом из класе речи партикула

Овакав случај заступљен је само код 2 глобална идиома из корпуса:

(239) ***potz Blitz/ Donnerwetter*** (*ugs., veraltet `ist das möglich`*); ***baff sein*** (*salopp `verblüfft, verduzt, erstaunt sein über etw. Unerwartetes u. Unvermutetes`*).

Према GWDS прва партикула је посведочена од срвн. периода (*pocks*), а на основу EWD је у чешћој употреби од XV в. (рнвн. *botz*). Сматра се да води порекло од ген. форме именице *Gott* (ген. *Gottes*). На основу DW се види да је у периоду књижевности просветитељства и класике ова партикула могла да се употребљава самостално, *eine sammlung alter gesetze! potz! da müssen auch wohl die zehen gebote drinne stehen*, али да у даљем развоју нвн. језика показује тенденцију ка везивању са именицама. EWD наводи примере *potz Angst/ Jammer/ Marter/ Blut*, а GWDS и WDW наводе само наведени глобални идиом. Немогућност анализе формата без помоћи етимологије, везаност у оквиру фразеолошког формата, изостанак описа аутономног значења, застарелост целог глобалног идиома, али и прекатегоризација од аутономне ген. форме

именице *Gottes* у класу речи без флексије критеријуми су за сврставање наведене партикуле у уникалне компоненте.

Друга од наведених партикула је према R1 посведочена од XVII в. Сматра се да је настала од данас опсолетног срвн. глагола *baffen* `laut ertönen, erschallen`. Вероватно је реч о некадашњем имплицитном девербативном деривату који је са изумирањем мотивног глагола из класе речи именица прешао у класу речи партикула и од потпуно слободне лексеме постао фразеолошки везана уникална компонента.

5.2.1.4.3. Унилатерална проспективна компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома

Очекивано најслабије заступљен степен компонентске рецесивности. Јавља се само код већ наведеног глобалног идиома (212) *nicht für fünf Pfennig/Cent* `kein bisschen, nicht im Geringsten` и тумачи се као рефлекс данашњег динамизма унутар лексикона немачког језика.

5.2.1.5. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе глобалних идиома

Од укупно 53 унилатерално рецесивна глобална идиома из корпуса, неки од механизма нивелисања према савременом језичком стању показује њих 18. Статистичке вредности се уочавају у табели 11.

Табела 11. – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних глобалних идиома са и без тенденција нивелације према савременом језичком стању

укупан број унилатерално рецесивних глобалних идиома	број унилатерално рецесивних глобалних идиома са тенденцијом нивелације	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних глобалних идиома из корпуса
53	18	33,96%

Од свих регистрованих нивоа унилатералне рецесивности, код супкласе глобалних идиома се тенденције нивелације уочавају на:

- 1.) морфолошком

- 2.) синтаксичком и
- 3.) компонентском нивоу.

Глобални идиоми који показују унилатералну фонетску рецесивност не подлежу било којем од механизма тенденција нивелације и њихови формативи се у том смислу могу сматрати апсолутно стабилним.

1.) Тенденције нивелације унилатералне морфолошке рецесивности
код код супкласе глобалних идиома

Табела 12. – Квантитативни однос између морфолошки рецесивних глобалних идиома са и без тенденција нивелације према савременом језичком стању

укупан број глобалних идиома са морфолошким рецесивношћу д т	број глобалних идиома који показују тенденције нивелације морфолошке рецесивности	% у односу на укупан број глобалних идиома из корпуса са унилатералном морфолошким рецесивношћу
24	13	54,16%

У табели 12 се уочава да је од укупно 24 глобална идиома са унилатералном морфолошким рецесивношћу тенденцијама нивелације захваћено њих 13. Овим тенденцијама захваћене су све морфолошки рецесивне компоненте, осим прономиналних, а она се јавља и код застареле валентности предложне компоненте.

Од свих механизма који су у основи тенденција нивелације према савременом језичком стању (уп. 5.1.3.), код глобалних идиома са унилатералном морфолошким рецесивношћу се јављају:

- а. алтернација предложне компоненте (код једног глобалног идиома)
- б. алтернација граматичке форме (код 10 глобалних идиома) и
- в. комплексни механизми нивелације (код 2 глобална идиома).

Уочава се да су наведени механизми нивелације неједнако заступљени код глобалних идиома из корпуса.

а. Алтернација предложне компоненте везује се само за глобални идиом (187) *Butter an/bei die Fische*. Резултат је примарно нивелисан основни облик глобалног идиома.

б. Најчешћи механизам нивелисања унилатералне морфолошке рецесивности је алтернација граматичке форме. Њом су захваћене искључиво номиналне компоненте са опсолетним дативским маркером *-e*. Од укупно 19 глобалних идиома са дативским опсолетним *-e*, алтернацијом граматичке форме захваћено је њих 10. На основу примера се не могу констатовати било какве закономерности које доводе до нивелације овог облика морфолошке рецесивности.

в. Комплексни механизми нивелације уочавају се код два глобална идиома, и то код већ наведеног под (185) *fünf(e) gerade / eine gerade Zahl sein lassen* (*ugs. `es nicht so genau nehmen`*), код којег се среће комбинација алтернације граматичке форме са компонентском алтернацијом и код:

(240) *sich das letzte Hemd/ sein letztes Hemd vom Leib(e) reißen/ das letzte Hemd/ sein letztes Hemd hergeben* (*ugs. `alles, was man hat, besitzt für jmdn./etw. opfern`*)

код којег се уочавају алтернација граматичке форме (*Leib(e)*) која је удружена са компонентском алтернацијом, али и могућом редукцијом компоненте са дативским опсолетним *-e*. Први од наведених глобалних идиома лематизован је у примарно рецесивном, док је други од наведених лематизован у примарно нивелисаном основном облику.

2.) Тенденције нивелације унилатералне синтаксичке рецесивности код супкласе глобалних идиома

Тенденцијама нивелације захваћена су оба глобална идиома са синтаксичком рецесивношћу: (8) *den bunten Rock/des Kaisers Rock anziehen* (*veraltet `Soldat werden`*) и његов антоним (223) *den bunten Rock/des Kaisers Rock ausziehen* (*veraltet `seinen Abschied vom Militärdienst nehmen`*). У оба случаја реч је о компонентској алтернацији. Компоненте које међусобно алтернирају припадају

различитим класама речи (адјектив: именица). У оба случаја резултат је примарно нивелисан облик глобалног идиома.

3.) Тенденције нивелације унилатералне компонентске рецесивности код супкласе глобалних идиома

Тенденцијама нивелације захваћени су само глобални идиоми са инципијентно и проспективно рецесивним компонентама. Уникалне компоненте не подлежу било каквим тенденцијама нивелације. У свим случајевима се као механизам нивелација јавља компонентска алтернација.

Од укупно 24 глобална идиома из корпуса са унилатералном компонентском рецесивношћу, тенденције нивелације показују само 3. То су: (151) *jmdn. über den Löffel barbieren/ balbieren* (‘jmdn. plump betrügen’) са примарно рецесивним основним обликом, (212) *nicht für fünf Pfennig/Cent* (*ugs. ‘kein bisschen, nicht im Geringsten’*) такође са примарно рецесивним основним обликом и (230) *sich in die Haare geraten/ kriegen* (*ugs. ‘in Streit geraten, streiten’*) са примарно нивелисаним основним обликом. Из примера је уочљиво да су код супкласе глобалних идиома са унилатералном компонентском рецесивношћу нивелацијама захваћене две вербалне и само једна номинална компонента.

Закључак. На основу анализе корпусног материјала се о тенденцијама нивелације према савременом језичком стању код супкласе глобалних идиома може закључити следеће:

- слабо заступљена унилатерална фонетска и терминална компонентска рецесивност показују апсолутну стабилност. Тенденцијама нивелације подлежу остали нивои рецесивности.

- Нивелација се код супкласе глобалних идиома најчешће реализује алтернацијом граматичке форме.

- Резултат нивелације су нешто чешћи примарно нивелисани основни облици глобалних идиома.

5. 2. 2. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ КОМПОНЕНТНИ ИДИОМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 172 компонентна идиома из корпуса неки од појавних облика унилатералне рецесивности се уочава само код њих 17 (9,88%). Статистичке вредности се уочавају у табели 13.

Табела 13. – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних компонентних идиома и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број компонентних идиома у корпусу	број унилатерално рецесивних компонентних идиома из корпуса	% у односу на укупан број компонентних идиома из корпуса
172	17	9,88%

Као и код глобалних идиома, унилатерална рецесивност се и код ове супкласе јавља на следећим језичким нивоима:

1. фонетском
2. морфолошком
3. синтаксичком и
4. компонентском.

Ниједан од компонентних идиома из корпуса не показује било који од три појавна облика морфонолошке рецесивности.

Дистрибуција различитих појавних облика унилатералне рецесивности по различитим језичким нивоима је код супкласе компонентних идиома неједнака. Квантитативни односи по наведеним језичким нивоима презентовани су у табели 14.

Табела 14. – Квантитативни међуоднос различитих језичких нивоа рецесивности код унилатерално рецесивних компонентних идиома

језички ниво рецесивности	број компонентних идиома из корпуса	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних компонентних идиома из корпуса
фонетска	2	11,76%
морфолошка	8	47,05%
синтаксичка	3	17,64%
компонентска	4	23,53%

На основу података у табели 14 уочава се поларизација статистичких вредности у том смислу да готово половина од укупног броја унилатерално рецесивних компонентних идиома показује морфолошку рецесивност (8 примера из корпуса), док су остали језички нивои слабије заступљени: компонентска се региструје код 4 примера, а фонетска и синтаксичка са идентичним ниским вредностима само код по два компонентна идиома из корпуса. У погледу заступљености различитих језичких нивоа унилатералне рецесивности уочава се корелативан однос између супкласа глобалних и компонентних идиома (уп. 5.2.1.).

5.2.2.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе компонентних идиома

Ово је најслабије заступљен ниво унилатералне рецесивности код наведене супкласе са само два примера из корпуса, што представља 11,76% у односу на укупан број унилатерално рецесивних компонентних идиома из корпуса. Од свих појавних облика фонетске рецесивности (уп. 4.2.1.) компонентни идиоми показују само синкопу вокала код адвербијалних компонената као рецесивно обележје краћег дијахронијског континуитета (уп. 4.2.1.11.). У поређењу са глобалним, компонентни идиоми показују мање разноврсне облике унилатералне фонетске рецесивности (уп. 5.2.1.1.).

Синкопа вокала код адвербијалних компонената се уочава код следећих компонентних идиома из корпуса:

(241) *gut/schlecht/übel (mit jmdm./etw.) dran sein* (ugs. `es gut/schlecht [mit jmdm./etw.] haben`) и

(242) *gut/schlecht drauf sein* (ugs. `sich gut/schlecht fühlen, in guter/schlechter [seelischer] Verfassung sein`).

Оба фразеологизма лематизована су у форми ИнфФ, синтаксички нуклеус је у форми инф. през., из чега се закључује да нису темпорално дефективни. Оба показују нижи степен компонентске стабилности адјективског базичног елемента. Са стилског аспекта оба идиома су маркирана и припадају разговорном регистру.

Слаба заступљеност у корпусу не омогућава даље уопштавање закључака.

5.2.2.2. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе компонентних идиома

Са 8 компонентних идиома из корпуса (47,05%), ово је најбоље заступљен ниво унилатералне рецесивности код ове супкласе. Морфолошка рецесивност се везује само за:

- 1.) номиналне и
- 2.) адјективске компоненте.

1.) Унилатерална морфолошка рецесивност номиналних компонената код супкласе компонентних идиома

Ово је најчешћи случај и јавља се код укупно 7 фразеологизама ове супкласе. Од свих појавних облика морфолошке рецесивности номиналних компонената, за ову супкласу су специфични само:

- а. присуство данас опсолетног дат. маркера *-e* и
- б. рефлeksi преласка некадашњих \cong -основа у слабу деκлинацију.

а. Ово је прототипска форма унилатералне морфолошке рецесивности номиналних компонената код супкласе компонентних идиома и може се регистровати код 6 фразеологизама из корпуса. Осим компонентног идиома

(243) *auf kaltem Wege* (ugs. `sich über die übliche Vorgehensweise ohne Skrupel hinwegsetzend`)

који се у свом основном облику јавља у форми ПрФ, код осталих 5 идиома из корпуса реч је о ИнфФ. Синтаксички нуклеус је у облику инф. през. акт., што значи да ови компонентни идиоми не показују темпоралну дефективност. Осим већ споменутог компонентног идиома (213) *auf dem Fuß(e) folgen* (`unmittelbar folgen, sofort nach etw. geschehen`), овде спадају и:

(244) *dem Feinde goldene Brücken bauen* (`dem Feind den Rückzug erleichtern, ihm entgegenkommen, ihm Zugeständnisse machen, dem Gegner jede Beschämung ersparen, ihm den Weg zur Versöhnung freihalten`)

(245) *sich etw. am/vom Mund(e) absparen* (`unter Entbehrung sparen`)

(246) *sich jeden/ den letzten Bissen am/ vom Mund(e) absparen* (`unter Entbehrung sparen`) и

(247) *sich etw. am eigenen Leib(e) absparen* (`das Geld für etw. dadurch zusammensparen, dass man sich selbst nichts gönnt`)

Све номиналне компоненте су м.р. Њихово десно поље је без изузетка празно. Лево поље је најчешће празно, што се уочава код идиома (213), (244), (245) и (246)), а ређе се може јавити адјективски атрибут после нултог (243) или одређеног члана (247). Номиналне компоненте са дат. маркером *-e* по правилу су сателити неког од примарних предлога, осим код (244) код којег се јавља чисти дат. Осим идиома (243) *auf kaltem Wege* који припада разговорном регистру, остали компонентни идиоми чије номиналне компоненте имају опсолетно *-e* у дат. синг. нису стилски маркирани.

б. Рефлекси преласка герм. \cong -основа у слабу (консонантску) деklinацију уочавају се само код једног компонентног идиома из корпуса, што је и очекивана статистичка вредност с обзиром на то да је већ наглашено да овај појавни облик морфолошке рецесивности у фразеолексикону савременог језика нема системски, већ крајње акцидентални карактер (уп. 4.2.3.1.2.). Овде се сврстава само следећи пример из корпуса:

(248) *jmdm. den Himmel auf Erden versprechen* (‘jmdm. alles, was man sich nur wünschen kann, das reinste, ungetrübte Glück versprechen’).

Синтаксички је реч о ИнфФ. Вербална компонента, која у унутрашњој семантичкој структури наведеног идиома фунгира као семантичка база, јавља се у облику инф. през. акт., што указује на непостојање темпоралне дефективности овог компонентног идиома. Фразеологизам садржи једну компоненту екстерне валентности која је у основном облику репрезентована прономиналном анафором у форми дат. Номинална компонента која показује рефлекс преласка некадашњих *o*-основа у слабу деκлинацију (*Erden*) није атрибуирана. Наведени компонентни идиом у суштини у себи садржи инкорпорисану рецесивну колокацију *auf Erden* (уп. напомену 93 и примере (176), (222), и (270), али и пословицу (332)). Структура није стилски маркирана.

2.) Морфолошка рецесивност адјективских компонената код унилатерално рецесивних компонентних идиома

У корпусу је пронађен само један компонентни идиом са унилатералном морфолошком рецесивношћу која се везује за адјективску компоненту. У питању је већ наведен фразеологизам (184) *klein_ Doofi mit Plüschohren* (*ugs., scherzh. `gutgläubig-einfältiger Mensch`*) код којег се уочава изостављање деκлинације код атрибутивно употребљеног адјектива (уп. 4.2.3.3.1.). Структурно је реч о НФ као ређој синтаксичкој форми код супкласе компонентних идиома (уп. 3.2.1.2. и примере под (87)). Наведена НФ је једноставне синтаксичке структуре. Именички нуклеус *Doofi*, који се у унутрашњој семантичкој структури идиома јавља као семантичка база, у левом пољу је праћен нефлектираним адјективским атрибутом, а у десном пољу се јавља предложни атрибут.

Закључак. На основу анализе корпусног материјала по питању унилатералне морфолошке рецесивности код супкласе компонентних идиома се може констатовати следеће:

- морфолошка рецесивност је код ове супкласе најбоље заступљен ниво унилатералне рецесивности.

- Унилатерална морфолошка рецесивност код компонентних идиома по правилу је везана за номиналне, а изузетно ретко за адјективске компоненте.

- Доминантан појавни облик унилатералне морфолошке рецесивности код компонентних идиома је опсолетни дат. маркер *-e*.

- Номиналне компоненте са опсолетним дат. *-e* код компонентних идиома не показују висок афинитет ка атрибуирању.

- Компонентни идиоми који показују унилатералну морфолошку рецесивност се у свом основном облику најчешће јављају у форми ИнфФ, што је и најчешћа синтаксичка форма ове супкласе уопште.

- У поређењу са глобалним идиомима, супкласа компонентних показује мањи број хетерогених појавних облика унилатералне морфолошке рецесивности.

- Уочава се корелативан однос између унилатералне морфолошке рецесивности између глобалних и компонентних идиома у смислу најфреквентнијег појавног облика овог нивоа рецесивности везаног за номиналне компоненте, опсолетног дат. маркера *-e* и слабије изражене тенденције ка њиховом атрибуирању.

- Компонентни идиоми са унилатералном морфолошком рецесивношћу у ређим случајевима могу бити стилски маркирани. (уп. примере (184) и (243)).

5.2.2.3. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе компонентних идиома

На основу табеле 14 може се констатовати да је унилатерална синтаксичка рецесивност са три компонентна идиома код ове супкласе веома слабо заступљена. Од свих хетерогених појавних облика овог нивоа рецесивности (уп. 4.2.4.), за компонентне идиоме су специфични само:

а. саксонски ген. и

б. локативски ген.

а. Саксонски ген. се јавља само код једног компонентног идиома, и то:

(249) *um des Kaisers Bart streiten* (‘sich um Dinge streiten, die des Streitens nicht wert sind, die sich vielleicht nicht entscheiden lassen’).

б. Данас рецесивни локативски ген. се јавља код два компонентна идиома из корпуса, код већ наведеног (193) *des Weges kommen* (*veraltend* ‘daherkommen’) и код

(250) *seiner Wege/seines Weges gehen* (*veraltend* ‘fortgehen’).

Сва три компонентна идиома са унилатералном синтаксичком рецесивношћу са морфосинтаксичког аспекта чине унисон скуп и у свом основном облику се јављају у форми ИнфФ. Глагол као синтаксички нуклеус се код сва три јавља у форми инф. през. Из наведеног се закључује да ови компонентни идиоми нису темпорално дефективни. У сва три примера из корпуса вербална компонента у унутрашњој семантичкој структури фунгира као семантичка база, тј. задржава своје уобичајено, ендосемемско значење. Код (250) се код номиналне компоненте *Weg* уочава алтернација категорије броја. Оба компонентна идиома са локативским ген. су у данашњем језику захваћена процесом архаизације.

Мали број примера из корпуса услед слабе заступљености овог нивоа унилатералне рецесивности не иде у прилог уопштавању закључка.

5.2.2.4. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе компонентних идиома

После морфолошке, ово је најбоље заступљен ниво унилатералне рецесивности код компонентних идиома. Јавља се код 4 примера, што представља 23,53% од укупног броја унилатерално рецесивних компонентних идиома из корпуса. Од три могућа ступња компонентске рецесивности (уп. 4.2.5.1., 4.2.5.2. и 4.2.5.3.), компонентни идиоми показују само терминалну компонентску рецесивност.

Укупно је 4 различите уникалне компоненте код компонентних идиома из корпуса. Оне потичу из следећих класа речи:

1.) именица и

2.) адјектив.

1.) Унилатерално рецесивни компонентни идиоми са номиналном уникалном
компонентом

Реч је о три различите номиналне уникалне компоненте. Овде спадају:

(251) *mit [einem] Avec [schlagen]* (*ugs., veraltend* `mit Erfolg schlagen, mit Schwung, Leichtigkeit`)

(252) *Mutterfreuden entgegensehen* (*geh.* `schwanger sein, ein Kind erwarten`) и

(253) *Vaterfreuden entgegensehen* (*meist scherzh.* `bald Vater werden`).

Са структурног аспекта уочава се идентичност сва три компонентна идиома јер се сви у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Факултативност вербалне компоненте код (251) провоцира и морфосинтаксичку флукуацију (ИнфФ:ПрФ). Синтаксички нуклеус је у форми инф. през., што имплицира пуну темпоралну парадигму. Уникалне компоненте нису атрибуиране, осим факултативно присутног неодређеног члана испред *Avec* у примеру (251). У унутрашњој семантичкој структури вербалне компоненте се јављају као семантичке базе, тј. задржавају своје основно значење, док уникалне компоненте фунгирају као детерминативне.

Номинална компонента м.р. *Avec* настала је конверзијом од фр. предлога *avec* `bei`, који своје порекло води од лат. предлога *apud* са истим значењем. Забележена је само у GWDS. Наведени речник код ове леме наводи категоријална обележја (род и ген. синг.) и назначава да се ова именица најчешће јавља само као компонента фразеологизма (251) *mit [einem] Avec [schlagen]*. Гримов филолошко-историјски речник не садржи наведену одредницу с обзиром на то да је према подацима из R1 наведени компонентни идиом настао тек око 1840. године.¹¹⁵ Очигледно је да форматив *Avec* у немачком језику никада није ни имао аутономију и статус лексеме, већ само статус уникалне компоненте. Чињеница да овај форматив није лематизован у WDW, његова везаност за

¹¹⁵ Овај фразеологизам лепо илуструје изнету чињеницу да присуство неког од рецесивних обележја не треба поистовећивати са старошћу фразеологизма (уп. 4.1.).

предлог *mit* која имплицира непостојање целовите падежне парадигме и њену замрзнутост на облик дат. синг., као и процес застаревања целог компонентног идиома критеријуми су за сврставање овог формата у уникалне компоненте.

Номинална компонента *Mutterfreuden*, са аспекта творбе речи детерминативна сложеница, се према GWDS и WDW јавља само у облику плур. Плур. форма основичке конституенте (*die Freuden* `etw., was jmdn. erfreut`) према GWDS припада узвишеном стилу. Овај речник не наводи семантичку експликацију наведеног формата, већ указује на то да се ова одредница може јавити само као компонента већ наведеног фразеологизма (252) *Mutterfreuden entgegensehen* и *Mutterfreuden genießen* (*geh. `gerade ein Kind geboren haben`*). За разлику од фразеолошке везаности у савременом језику, а тиме и максимално рестрингираног синтагматског опсега, ова именица је на основу DW у ранијој фази нвн. периода имала шире могућности синтагматске комбинаторике: *mit mutterfreuden freute sich / die liebe mutter inniglich, / gedachte nicht an ihren schmerz, / und hielt das knäblein an das herz!* Постепено сужавање синтагматског опсега праћено је и дефективношћу морфолошке парадигме. У савременом језику остали су очувани само облици дат. плур. (*Mutterfreuden entgegensehen*) и ак. плур. (*Mutterfreuden genießen*). Раније битно шири потенцијал варијабилног синтагматског комбиновања који је праћен и различитим синтаксичким функцијама, а данашња суженост синтагматског опсега праћена распадом морфолошке парадигме, изостанак ендосемемског значења у GWDS, плур. облик основичке конституенте (*Freuden*) који припада узвишеном стилу, али и иста стилска припадност целог фразеологизма параметри су на основу којих је наведени форматив сврстан у уникалне компоненте.

Последња номинална компонента из ове категорије, *Vaterfreuden*, вероватно је настала као аналог претходном формативу. И она је у ранијем периоду нвн. језика имала шири синтагматски опсег, а данас се јавља само као фразеолошки везана унутар компонентног идиома (253). С обзиром на то да се јавља само у наведеном примеру, показује још виши степен деструкције падежне парадигме од претходног формата и јавља се само у облику дат. плур.

2.) Унилатерално рецесивни компонентни идиоми са адјективском унікалном
компонентом

Реч је о јединој адјективској компоненти која се уочава у следећем компонентном идиому из корпуса. Коокуренца се по форми сврстава у И_{нфФ}:

(254) *jmdn. einer Sache [für] verlustig erklären* (*Amtsdt., veraltend* `erklären, dass jmd. etw. nicht mehr besitzt, jmdm. etw. absprechen, nehmen`).

Адјектив *verlustig* посведочен је од срвн. периода у облицима *verlustec*, *vlustec* и *verlüstec* `mit Verlust behaftet; mit Verlust behaftend`. Са аспекта творбе речи дефинише се као деноминативни експлицитни дериват. На основу Гримовог речника се сазнаје да је у ранијој фази нвн. епохе постојала и дублетна форма *verlüstig*. Адјектив је раније имао шири синтагматски опсег, а на основу примера у наведеном речнику, али и компонентног идиома (254) може се констатовати да спада у супкласу адјектива са ген. валентношћу: *da ich mich selbst unter sie gemengt habe, so habe ich mich des rechts, den kunstrichter über sie zu spielen, verlustig gemacht*. На основу примера у DW уочава се да се овај адјектив јавља искључиво у адвербијалној функцији. GWDS и WDW не наводе ендосемемску експликацију ове одреднице, а први речник наводи значење само у оквиру етимолошких података, и то из срвн. периода (срвн. *verlustec* = *Verlust erleidend*). Оба речника указују на то да је реч о фразеолошки везаном формативу који се може јавити у наведеном фразеологизму и у коокуренци *einer Sache verlustig gehen* (*Amtsdt.* `etw. einbüßen, verlieren`). Постепено сужавање синтагматског опсега и ограниченост на наведене фразеологизме и ненавођење врсте речи у једном, али ни аутономног значења у оба референтна речника, као и чињеница да је компонентни идиом (254) као целина захваћен процесом архаизације релевантни су критеријуми на основу којих се ова адјективска компонента сврстава у унікалне.

Закључак. На основу малог броја примера може се констатовати следеће:

- супкласа компонентних идиома показује само терминални степен компонентске рецесивности.

- Уникалне компоненте код наведене супкласе најчешће потичу из класе речи именица. У овом смислу постоји корелација са супкласом глобалних идиома.

- Очекивано је да компонентска рецесивност код ове супкласе не буде најфреквентнији језички ниво унилатералне рецесивности с обзиром на присутан феномен семантичке компонентности код ове супкласе, тј. појаву да један број базичних елемената задржава своје ендосеменско значење. У овоме се компонентни разликују од супкласе глобалних идиома.

5.2.2.5. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе компонентних идиома

Од свих регистрованих нивоа унилатералне рецесивности, код супкласе компонентних идиома се тенденције нивелације уочавају само на морфолошком нивоу. Компонентни идиоми који показују фонетску, синтаксичку и компонентску унилатералну рецесивност не подлежу било којем од механизма тенденција нивелације и њихови формативи се у том смислу могу сматрати апсолутно стабилним.

Од укупно 17 компонентних идиома из корпуса, тенденције нивелације се уочавају само код 3 примера. Овде спадају (213) *auf dem Fuß(e) folgen* (‘unmittelbar folgen, sofort geschehen’), (245) *sich etw. am/vom Mund(e) absparen* (‘unter Entbehrung sparen’) и његов синоним (246) *sich jeden/ den letzten Bissen am/vom Mund(e) absparen* (‘unter Entbehrung sparen’). Уочава се да су тенденцијама нивелације захваћени они компонентни идиоми чије номиналне компоненте могу имати опсолетни дат. маркер *-e*. Од различитих могућих механизма који провоцирају нивелисање према савременом стању (уп. 5.1.3.), код све три коокуренце из корпуса уочава се само алтернација граматичке форме.

5. 2. 3. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ КИНЕГРАМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Ово је у корпусу веома слабо заступљена фразеолошка супкласа са само 10 фразеологизама. Мали број примера не омогућава шири увид у феномен

унилатералне рецесивности код ове супкласе и не омогућава доношење меродавних закључака који би се могли уопштити. На основу јединог псеудокинеграма чија номинална компонента показује најфреквентнији појавни облик морфолошке рецесивности (опсолетно дат. –*e*)

(255) *bei meinem Barte [schwören]* (‘bei meiner Ehre, so wahr ich hier stehe’)

једино се може рећи да су одређени појавни облици унилатералне рецесивности могући и код ове супкласе. Факултативност вербалне компоненте условљава морфосинтаксичку флукуацију фразеологизма (И_{нф}Ф:НФ). Наведени псеудокинеграм не подлеже тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

5. 2. 4. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ КОМПАРАТИВНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

И ово је нешто слабије заступљена супкласа у корпусу, што је у корелацији са већ изнетом констатацијом да компаративни фразеологизми генерално нису бројни (уп. 3.2.3.2. и напомену 46). Од укупно 60 компаративних фразеологизама из корпуса, неки од појавних облика унилатералне формалне рецесивности показује њих 9, што представља 15% у односу на укупан број примера из корпуса. Статистичке вредности се уочавају у табели 15.

Табела 15. – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних компаративних фразеологизама и њиховог укупног броја из корпуса

укупан број компаративних фразеологизама у корпусу	број унилатерално рецесивних компаративних фразеологизама у корпусу	% у односу на укупан број компаративних фразеологизама из корпуса
60	9	15%

Код ове супкласе се унилатерална рецесивност уочава на следећим језичким нивоима:

1. фонетском

2. морфонолошком
3. морфолошком и
4. компонентском.

Ниједан од фразеологизама из корпуса не показује било који од хетерогених појавних облика синтаксичке рецесивности.

Дистрибуција рецесивних обележја по језичким нивоима је неједнака. Мањи број чланова ове супкласе у корпусу и четири различита језичка нивоа на којима се она може јавити намећу дифузну слику рецесивности код ове супкласе. У табели 16 се уочава да је најбоље заступљена фонетска рецесивност са 4 примера из корпуса, затим следи морфолошка са само два примера, док су морфонолошка и компонентска рецесивност веома слабо заступљене са по једним примером.

Табела 16. – Квантитативни однос између различитих језичких нивоа рецесивности код унилатерално рецесивних компаративних фразеологизама из корпуса

језички ниво рецесивности	број компаративних фразеологизама из корпуса	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних компаративних фразеологизама из корпуса
фонетска	4	44,44%
морфонолошка	1	11,11%
морфолошка	2	22,22%
компонентска	2	22,22%

5.2.4.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама

Ово је најбоље заступљен ниво унилатералне рецесивности код наведене супкласе. У корпусу је пронађено укупно 4 компаративна фразеологизма, што представља 44,44% од укупног броја унилатерално рецесивних примера из ове супкласе. Од свих појавних облика фонетске рецесивности (уп. 4.2.1.) компаративни фразеологизми показују следеће:

- а. синалефу

б. кразу и

в. синкопу код адвербијалне компоненте.

а. Синалефа се уочава код два компаративна фразеологизма:

(256) *wie eine/`ne Mutter ohne Brust* (ugs., scherzh. `sehr liebevoll [von Männern gesagt]) и

(257) *[das ist] ein Ding wie`ne Wanne* (berlin., scherzh. `[das ist] sehr eindrucksvoll, ganz, sehr großartig`).

б. Краза се јавља само код већ наведеног компаративног фразеологизма (168) *dastehen wie der Ochse am/ vorm Berg/ wie der Esel vorm Berg/ wie die Kuh vorm neuen Tor/ vorm Scheunentor/ wie die Kuh, wenna donnert* (salopp `angesichts einer neuen Situation völlig konsterniert und ratlos stehen/sein, sich nicht zu helfen wissen`) и настаје амалгамирањем субјунктора *wenn* и прокопиране прономиналне форме *es* која се сматра интегралним делом нултовалентног глагола *es donnert*.

в. Синкопа вокала код адвербијалне компоненте уочава се такође само код једног компаративног фразеологизма из корпуса:

(258) *drauf schlagen wie der Bauer auf den Wolf* (`sehr derb und grob schlagen`).

Закључак. На основу малог броја примера из корпуса који показују унилатералну фонетску рецесивност може се констатовати:

- ово је најбоље заступљен ниво унилатералне рецесивности код компаративних фразеологизама.

- Сва три појавна облика овог нивоа рецесивности спадају у она краћег дијахронијског континуитета.

- Унилатерална фонетска рецесивност може се јавити код иначе малобројних компаративних фразеологизама без семантичке базе (256), код оних са семантичком базом (258), а може бити присутна и код морфосинтаксички флукутирајућих компаративних фразеологизама (257).

- У свим примерима из корпуса унилатералном фонетском рецесивношћу захваћене су релационе компоненте компаративних фразеологизама (адверб, неодређени члан).

5.2.4.2. Унилатерална морфонолошка рецесивност код компаративних фразеологизама

Од три хетерогена облика морфонолошке рецесивности код фразеологизама (уп. 4.2.2.), компаративни показују само апокопу граматичке морфеме *-e* у 1. л. синг. инд. през. Овај ниво код компаративних фразеологизама је најслабије заступљен и има крајње акцидентални карактер. Јавља се само код следећег примера. Реч је о компаративном фразеологизму без семантичке базе у форми субјункторске реченице:

(259) ..., *dass [es] Gott erbarm_* (ugs. `schlimm, erbärmlich, schlecht`).

5.2.4.3. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама

Ово је слабије заступљен ниво рецесивности код наведене супкласе. У корпусу се уочавају само 2 компаративна фразеологизма код којих се унилатерална морфолошка рецесивност везује за номиналне компоненте. Од свих описаних облика рецесивности на овом језичком нивоу (уп. 4.2.3.1.), компаративни фразеологизми из корпуса показују само опсолетни дат. маркер *-e* који се као најфреквентнији појавни облик морфолошке рецесивности јавља код следећих примера из корпуса:

(260) *sich benehmen wie eine Axt im Walde* (`sich sehr ungesittet benehmen`) и

(261) *sein wie jmd./etw. im Buche steht* (ugs. `ganz typisch sein`).

У оба случаја реч је о компонентски стабилним ИнфФ. Вербална компонента као синтаксички нуклеус се у основном облику ових фразеологизама јавља у форми инф. през. Други од наведених фразеологизама садржи варијабилну компоненту екстерне валентности. Номиналне компоненте са дат. маркером *-e* у оба случаја су праћене одређеним чланом у портманто-споју после примарног предлога *in*.

5.2.4.4. Унилатерална компонентска рецесивност код компаративних фразеологизама

И ово је слабије заступљен ниво рецесивности код компаративних фразеологизама. У корпусу су пронађена само 2 примера са инципијентном компонентском рецесивношћу која се везује за номиналне компоненте. Терминална и проспективна компонентска рецесивност нису специфичне за примере из корпуса. Оправдање за непостојање терминалне рецесивности треба тражити у особености целе супкласе. Поређење у оквиру фразеологизма има функцију интензификације и додатне експликације семантичке базе услед чега је најчешће немогуће да *comparatum* потиче из подскупа компонената за које може да буде специфична деструкција ендосемемског значења.

Инципијентну унилатералну компонентску рецесивност показују следећа 2 компаративна фразеологизма:

(262) *trinken/saufen wie ein Bürstenbinder/ wie ein Loch/ wie ein Schlauch/ wie eine Senke* (*derb `sehr viel Alkohol trinken`*) и

(263) *aufpassen wie ein Schießhund/ wie ein Heftelmacher/ wie ein Haftelmacher* (*`sehr genau, gespannt aufpassen, scharf aufpassen, damit einem nichts entgeht`*).

Реч је о компонентски мање стабилним структурама које се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Вербалне компоненте код оба фразеологизма функционирају као семантичке базе и задржавају своје ендосемемско значење. Као сателит инципијентно рецесивних номиналних компонената у оба случаја се јавља само неодређени члан без даљих атрибута.

Номиналну компоненту м.р. *Bürstenbinder*, са аспекта творбе реч је о детерминативној сложеници, GWDS маркира као застарелу, а објашњење значења наведене леме у овом речнику реализује се једним од могућих парадигматских принципа семантизације, тј. навођењем синонима *Bürstenmacher*. WDW значење објашњава парафразом `Hersteller von Bürsten u. Besen`. У овом речнику је присутан временски маркер *раније (früher)*. Оба речника наводе релевантне граматичке категорије, не наводе могуће примере за синтагматски опсег, али не експлицирају ни рестрингираност синтагматског опсега код наведене одреднице.

Код последњег примера уочавају се три инципијентно рецесивне номиналне компоненте које алтернирају. Наведену алтернацију не треба схватити као тенденцију нивелације према савременом језичком стању с обзиром на то да се све три компоненте у оквиру *comparatum*-а сврставају у инципијентно рецесивне. Алтернација инципијентно рецесивних компонената може импоновати слици мултилатералног фразеологизма, али за разлику од мултилатералних код којих се јавља једно декомпоновано рецесивно обележје или истовремено више од једног, код наведеног компаративног фразеологизма из корпуса увек је присутно само једно. Овај компаративни фразеологизам уједно је и редак пример за алтернацију два или више рецесивних елемената унутар једног фразеолошког формата. Компонента м.р. *Schießhund* је са аспекта творбе детерминативна сложеница. GWDS је маркира као застарелу и у циљу објашњења значења наводи њен синоним *Jagdhund*, док WDW наводи синоним *Spürhund*. Оба речника наводе морфолошка категоријална обележја, али без даљих примера. Ни у једном од речника не стоји напомена да је реч о фразеолошки везаној компоненти, иако се у оба наводи само компаративни фразеологизам *aufpassen wie ein Schießhund*. Очуваност граматичких категорија, објашњење значења и ненавођење информације о рестриктивном синтагматском опсегу су критеријуми за сврставање наведене компоненте у инципијентно рецесивне.

И инципијентно рецесивна компонента м.р. *Haftelmacher* `jmd., der Haftel herstellt` је са аспекта творбе детерминативна сложеница. У савременом језику постоји у дублетним облицима: *Haftelmacher* и *Heftelmacher*. Оба формата WDW маркира као застареле. Процес застаревања код ове компоненте наступио је јер су формативи у данашње време постали комуникативно ирелевантни.

5.2.4.5. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе компаративних фразеологизама

Од укупно 9 унилатерално рецесивних компаративних фразеологизама из корпуса тенденцијама нивелације захваћено је њих 3. Тенденције нивелације уочавају се само на фонетском и компонентском нивоу. Мор(фоно)лошки

унилатерално рецесивни компаративни фразеологизми нису захваћени овим динамичким процесима и сматрају се стабилним.

Код фонетске рецесивности нивелацију показују синалефа и краза, док је апокопирана адвербијална компонента стабилна. Механизам специфичан за нивелисање синалефе је алтернација између пуног и фонетски редукованог облика компоненте (уп. 5.1.3., став 4.)) који се уочава код (256) *wie eine/`ne Mutter ohne Brust (ugs., scherzh. `sehr liebevoll [von Männern gesagt])*. Резултат је примарно нивелисан облик фразеолошког формата. Краза као посебан појавни облик фонетске рецесивности подлеже механизму компонентске алтернације (уп. 5.1.3., став 3.)) и јавља се само код већ наведеног (168) *dastehen wie der Ochse am/vorm Berg/ wie der Esel vorm Berg/ wie die Kuh vorm neuen Tor/ vorm Scheunentor/ wie die Kuh, wenns donnert* код којег је видљива алтернација предложног атрибута и субјункторске реченице која садржи кразу. И код наведеног компаративног фразеологизма резултат нивелације је примарно нивелисан облик фразеолошког формата.

Компаративни фразеологизам са унилатералном компонентском рецесивношћу (262) такође подлеже тенденцијама нивелације. И у овом случају се као механизам јавља компонентска алтернација. Код наведеног примера резултат нивелације је примарно рецесивни основни облик формата.

5. 2. 5. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ГЕМИНАТНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 91 геминатног фразеологизма из корпуса, унилатералну рецесивност показује само 3 примера, што представља 3,29% од укупног броја коокуренци из ове супкласе. Од свих могућих нивоа унилатералне рецесивности, за геминатне фразеологизме је специфична само фонетска. На основу корпуса се може закључити да остали нивои унилатералне рецесивности нису специфични за геминатне фразеологизме, што је и очекивана слика с обзиром на специфична структурна и семантичка обележја ове супкласе (уп. 3.2.5.2. и 3.2.5.3.).

Од свих појавних облика фонетске рецесивности (уп. 4.2.1.), код геминатних фразеологизама се јављају само:

а. отпадање финалне ликвиде *r* и

б. елизија.

а. Први од појавних облика унилатералне фонетске рецесивности уочава се код већ наведеног под (163) *hier/hie_ und da* (1. `an einigen Stellen, mancherorts`; 2. `manchmal, hin u. wieder`).

б. Елизија је специфична за преостала два геминатна фразеологизма, и то за (167) *Hab_ und Gut* (*geh.* `alles, was man besitzt`) и за:

(264) *in Reih_ und Glied* (`in strenge(r) Ordnung`).

Закључак. На основу малог броја примера, али и на основу података о структури и семантици ове супкласе, о унилатералној рецесивности код геминатних фразеологизама се може констатовати следеће:

- она није специфична за ову фразеолошку супкласу.

- Унилатерална рецесивност код геминатних фразеологизама у ретким случајевима је ограничена само на фонетски ниво, док се остали нивои не јављају. Ово је условљено морфосинтаксичким специфичностима целе супкласе.

- Унилатералном фонетском рецесивношћу захваћени су искључиво прототипски чланови ове супкласе. Она се јавља само код хомоморфних биноминала, док ређи примери триноминала или хетероморфних биноминала из корпуса нису захваћени унилатералном фонетском рецесивношћу.

- Унилатерално рецесивни геминатни фразеологизми морфосинтаксички су различити (АдвФ, НФ, ПрФ).

- Унилатерално рецесивни геминатни фразеологизми могу бити захваћени тенденцијама нивелације према савременом језичком стању. Коокуренце чије номиналне компоненте показују елизију су интактне, док се нивелација уочава једино код коокуренце (163) *hier/hie und da*. У основи нивелације је алтернација између пуног и фонетски редукованог облика адвербијалне компоненте. Резултат оваквог процеса је примарно нивелисан фразеолошки форматив.

5. 2. 6. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНЕ КОЛОКАЦИЈЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 110 колокација из корпуса, неки од облика унилатералне рецесивности показује њих 17. Квантитативни однос између унилатерално рецесивних колокација и њиховог укупног броја у корпусу приказан је у табели 17.

Табела 17. – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних колокација и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број колокација у корпусу	број унилатерално рецесивних колокација у корпусу	% у односу на укупан број колокација у корпусу
110	17	15,45%

Унилатерална рецесивност се код супкласе колокација јавља на следећим језичким нивоима:

1. морфолошком
2. синтаксичком и
3. компонентском.

Ниједна од колокација из корпуса не показује рецесивност на фонетском и морфонолошком нивоу.

Дистрибуција различитих нивоа рецесивност код супкласе колокација је неравномерна. У табели 18 се уочава да су најзаступљенији компонентски и морфолошки ниво рецесивности са готово идентичним статистичким вредностима (8, односно 7 примера из корпуса), док је синтаксички ниво са само два примера из корпуса слабо заступљен.

Табела 18. – Квантификација унилатералне рецесивности по различитим језичким нивоима код супкласе унилатерално рецесивних колокација

језички ниво рецесивности	број колокација из корпуса	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних колокација из корпуса
морфолошка рецесивност	7	41,18%
синтаксичка рецесивност	2	11,76%
компонентска рецесивност	8	47,05%

5.2.6.1. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе колокација

Овај ниво рецесивност код наведене супкласе везан је искључиво за номиналне колוקате. Од свих појавних облика морфолошке рецесивности (уп. 4.2.3.1.), номинални колукати показују следеће:

а. опсолетни дат. маркер –*e*

б. рефлексе преласка именица бивших \cong основа у слабу деклинацију и

в. остатке старог тематског плур.

а. Опсолетни дативски маркер –*e* најфреквентнији је облик унилатералне морфолошке рецесивности код ове супкласе. Ово рецесивно обележје показује 5 различитих колокација из корпуса. Колукат *Bund* јавља се код једне, а колукат *Weg* код преостале 4 коокуренце. Оба су м.р. Овде спадају:

(265) *mit jmdm. im Bunde sein/stehe* (‘mit jmdm. verbündet sein, mit jmdm. in Vereinigung zu gemeinsamem Handeln sein’)

(266) *auf dem Wege der Besserung sein* (‘allmählich wieder gesund werden’)

(267) *auf dem besten Wege [zu etw.] sein* (‘im Begriff sein, nahe daran sein’)

(268) *auf dem Wege einer Sache* (‘mithilfe einer Sache, über etw.’) и

(269) *auf dem schnellsten Wege(e)* (‘so schnell wie möglich’).

Све коокуренце чији номинални колукати имају дат. маркер –*e* са структурног аспекта су или ИнфФ ((265), (266) и (267)) или ПрФ ((268) и (269)). Номинални колукати са дат. маркером –*e* без изузетка су сателити неког од примарних

предлога. У примерима из корпуса јављају се предлози *in* и *auf*. Са своје стране могу бити праћени само одређеним чланом у могућем портманто-споју са примарним предлогом (265) или одређеним чланом и атрибутивним суперлативом (269). Поред наведеног, уз номиналне колокате са дат. маркером –*e* могући су и ген. и предложни атрибути ((266), (267) и (268)). Наведени примери указују на то да су могућности атрибуирања номиналних колоката са дат. маркером –*e* код ове супкласе нешто шире у поређењу са номиналним компонентама са истим рецесивним обележјем код претходних фразеолошких супкласа. Колокације из ове групе у свом основном облику могу садржати компоненте екстерне валентности ((265), (267) и (268)).

б. Рефлекси преласка некадашњих \cong -основа у слабу (консонантску) деklinацију имају акцидентални карактер код ове супкласе и јављају се само код једне колокације. Структурно је реч о ПрФ са номиналном компонентом у дат. без атрибута:

(270) *auf Erden* (*geh.* `in der irdischen Welt`).

Наведена колокација се у процесима фразеологизације може инкорпорисати и у структурно комплексније фразеологизме (уп. напомену 93 и примере (176), (222) и (248)). Коокуренца припада узвишеном стилу.

в. Остаци старог тематског плур. код колокација такође имају акцидентални карактер и јављају се само код већ наведене под (178) *jmdm. zu Häupten/ zu jmds. Häupten* (*geh.* `oben, in die Höhe des Kopfes, am Kopfende`) која се са синтаксичког аспекта сврстава у ПрФ. Именица *Haupt* у нефразеолошкој употреби у савременом језику гради плур. помоћу граматичке морфеме –*er* (*das Haupt – die Häupter*). И ова колокација припада стилском слоју изнад неутралног.

Закључак. На основу анализе примера из корпуса за унилатералну морфолошку рецесивност код ове супкласе се може констатовати:

- овај ниво рецесивности се код супкласе колокација везује искључиво за номиналне колокате.

- Унилатерална морфолошка рецесивност се код наведене супкласе јавља у свом најфреквентнијем појавном облику, а то је дат. маркер –*e*.

- Иако ограничени укупним компонентским саставом колокације, номинални колосати са дат. маркером *-e* показују нешто шире могућности атрибуирања у свом десном пољу, што представља разлику у односу на претходне супкласе.

5.2.6.2. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе колокација

Са укупно две колокације из корпуса, што је 11,76% од укупног броја унилатерално рецесивних примера из корпуса, унилатерална синтаксичка рецесивност је најслабије заступљен језички ниво код ове супкласе. Од свих појавних облика синтаксичке рецесивности (уп. 4.2.4.), колокације показују:

а. ген. у оквиру АдвФ и

б. застарелу валентност вербалне компоненте

Наведени појавни облици уочавају се у већ наведеним колокацијама (191) *Woher/Wohin des Weges ? (geh., sonst scherzh. `woher kommst du, wohin gehst du gerade?)* и (197) *der Dinge harren, die da kommen sollen (geh. `abwarten, was geschehen wird`)*. Обе колокације су стилски маркиране.

Мали број примера и појавних облика овог нивоа рецесивности не омогућавају даље закључке.

5.2.6.3. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе колокација

Најбоље заступљен ниво рецесивности. Јавља се код 8 колокација из корпуса са укупно 7 различитих рецесивних колосата. Од три описана ступња компонентске рецесивности (уп. 4.2.5.1., 4.2.5.2. и 4.2.5.3.), за колокације су специфични:

1. инципијентна компонентска рецесивност и
2. терминална компонентска рецесивност.

5.2.6.3.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе колокација

Овај степен компонентске рецесивности уочава се само код две колокације из корпуса. Инципијентно рецесивни колокати потичу из класа речи именица и глагол.

Инципијентно рецесивни номинални колокат уочава се у следећој коокуренци која се у свом основном облику јавља у форми ИнфФ:

(271) *jmdn. in Acht und Bann tun/erklären* (1. *hist.* `aus der weltlichen u. kirchlichen Gemeinschaft ausschließen`; 2. *geh.* `aus einer Gemeinschaft ausschließen, verdammen`).

Маркирани колокат у ванфразеолошкој употреби именица је ж.р. која показује веома дуг дијахронијски континуитет: ствн. *âhta*, срвн. *âhte*. Спада у супкласу *singularia tantum*. Осим у колокацији из корпуса, ова именица се према GWDS и WDW може јавити и у следећим колокацијама: *über jmdn. die Acht verhängen, die Acht über jmdn. aussprechen, jmdn. mit der Acht belegen* и *jmdn. in die Acht erklären*, а наведеним коокуренцама EWD додаје још и геминатни фразеологизам *Acht und Bann* који је посведочен од XIV в. Порекло наведене именице није најјасније (западногерм. (?) **anhtô*) јер осим у западногерм. и келт. не постоје даље формалне паралеле у осталим потпородицама ие. језика. Именица *Acht* на основу референтних речника има очувену ендосемантику са којом учествује у конституисању колокације. Колокација је функционално и стилски маркирана.

Наредни инципијентно рецесивни колокат потиче из класе речи глагол и уочава се у наредној колокацији из корпуса. И овде је реч о ИнфФ:

(272) *sich nicht entblöden, etw. zu tun* (*geh., abwertend* `sich nicht schämen, scheuen, etw. [Dreistes, Unkluges o. Ä.] zu tun, sich erdreisten, etw. zu tun`).

Наведени глагол је према EWD посведочен од XVII в. Спада у слабе, а са аспекта творбе речи је деадјективски префиксално-суфиксални дериват (*ent-...-(e)n*). У нереклексивној варијанти DW значење глагола описује као `einen beherzt, dreist machen`, а у рефлексивној `sich erkühnen, wagen`. Исти речник наводи податак да се у XIX в. негирана рефлексивна варијанта овог глагола *sich nicht entblöden*

погрешно употребљавала у значењу `sich nicht schämen`. Управо је оно што је пре близу два века сматрано неправилним временом лексикализовано и постало саставним делом фразеолексикона савременог језика.

5.2.6.3.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе колокација

Овај степен компонентске рецесивности је чешћи од претходног и уочава се код преосталих 6 колокација из корпуса. Укупно је 5 различитих уникалних колоката. Они потичу из следећих класа речи:

- 1.) адјектив (укупно 2)) и
- 2.) адверб (укупно 3).

1.) Унилатерално рецесивне колокације са адјективским уникалним колокатима

Укупно је два фразеолошки везана адјектива и уочавају се код следећих колокација из корпуса:

- (273) ***unverrichteter Dinge*** (‘ohne etw. erreicht, ohne das Vorgenommene erledigt zu haben’)
- (274) ***sich erkenntlich zeigen*** (‘seinen Dank durch eine Gabe od. Gefälligkeit ausdrücken’) и
- (275) ***jmdm. erkenntlich sein*** (*geh., veraltend* ‘jmdm. dankbar sein’).

Адјектив *unverrichtet* по свом пореклу је префигирани парт. перф. слабог глагола *verrichten*. Према DW посведочен је од срвн. периода у формама са и без ектлипсе *unverih(et)*. Осим као атрибут уз именицу *Ding* у облику ген. плур., може се јавити и уз именицу *Sache*, такође у ген. плур., формирајући тако колокације једноставне синтаксичке организације (НФ) које се у ширим структурама јављају у адвербијалној функцији: *Sie kam unverrichteter Dinge/Sachen zurück*. На основу примера у DW се закључује да се у ранијој фази нвн. језика овај адјектив као атрибут могао јављати уз читав низ именица у ген.: *unverrichteter arbeit abziehen; gleichnisz vom gescheuchten löwen, der unwillig unverrichteten fangs davon geht*, али да је могао да се јави и у функцији пред.: *es ist noch alles unverrichtet*. Захваљујући постојању мотивног глагола *verrichten* и

транспарентности префиксације очувана је ендосемантика овог данас уникалног адјективског колоката.

Адјектив *erkennlich* је девербативни дериват мешовитог глагола *erkennen*. До XVI в. је наведени адјективски форматив био полисеман: 1. `erkennbar, offenbar` и 2. `dankbar, zu Gegenleistungen bereit`, да би се од XVII в. за прво од наведених значења почео користити адјектив *erkennbar*, док се за реализацију другог значења временом етаблирао адјектив *dankbar*, а форматив *erkennlich* постао уникални колокат у наведеним коокуренцама.

2.) Унилатерално рецесивне колокације са адвербијалним уникалним колокатима

Адвербијалне уникалне колокате показују следећи примери из корпуса:

(276) *von vornherein* (`von Anfang an, sofort`)

(277) *von dannen* (*veraltet* `weg, fort`) и

(278) *von hinnen* (*veraltet, geh.* `von hier weg`).

У сва три случаја реч је о колокацијама у форми ПрФ са нуклеусом из класе примарних предлога (*von*). Ниједна од колокација нема базичне елементе, све три се састоје само од синсемантичних колоката, на основу чега би се могле третирати и као подгрупа минималних фразеологизама (уп. 2.1.). Последње две колокације сматрају се застарелим у савременом језику.

Уникални адверб *vornherein* настао је универбирањем адверба *vorn(e)* и *herein* који су се у ранијим периодима налазили у адјацентној (контактної) позицији. Према EWD посведочен је од XVIII в.

Уникални адверб *dannen* посведочен је од ствн. периода (ствн. *dan(n)an*, срвн. *danne(n)*) и може се сматрати сложеницом насталом од два адверба (ствн. *dan(n)a* `von da aus` и ствн. *an(a), an(e)* `dicht bei, nahe, in, etwa, ungefähr, hinan, entlang`). Према EWD овај адверб је све до XVII в. имао широк синтагматски опсег, а од наведеног периода се према истом речнику све чешће јавља само као уникални колокат у коокуренци *von dannen* која је посведочена од IX в. у облику *fona thanān*.

Слично је и са уникалним адвербом *hinnen*. Према EWD посведочен је већ у VIII в. (ствн. *hin(n)ān*, срвн. *hinn(e)* у значењу `von hier`. И овде је реч о

сложеници од два адверба (ствн. *hina`* и ствн. *an(a)*, *an(e)*). Према наведеном речнику у слободној употреби је све до XIX в. када му се рестрингира колокациони опсег и остаје очуван као уникални форматив у колокацији *von hinnen*. Колокација је први пут посведочена у IX в. (ствн. *fona hinan`fortan`*).

Закључак. На основу анализе корпусног материјала се у вези са унилатералном компонентском рецесивношћу код колокација може констатовати:

- заступљене су унилатерална инципијентна и терминална рецесивност.
- Уникални колокати код ове супкласе имају очувану ендосемантику са којом учествују у конституисању значења.
- За разлику од осталих супкласа код којих се рецесивност превасходно везује за номиналне компоненте, код ове супкласе се примарно јављају адвербијални и адјективски колокати.

5.2.6.4. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе колокација

Од укупно 17 унилатерално рецесивних колокација из корпуса, тенденцијама нивелације према савременом језичком стању захваћена је само једна која показује унилатералну морфолошку рецесивност (опсолетно дат. *-e*). Реч је о (269) *auf dem schnellsten Weg(e)* (*so schnell wie möglich`*). Механизам у основи нивелације је алтернација граматичке форме (уп. 5.1.3., став 2.)). Остали облици морфолошке рецесивности, али и синтаксичка и компонентска рецесивност код ове супкласе нису захваћени тенденцијама нивелације према савременом језичком стању. У том смислу се супкласа колокација може сматрати стабилном.

5. 2. 7. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ФУНКЦИОНАЛНИ ГЛАГОЛСКИ СПОЈЕВИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 324 функционална глаголска споја из корпуса, неки од облика унилатералне рецесивности показује само њих 5. Квантитативни однос

између унилатерално рецесивних функционалних глаголских спојева и њиховог укупног броја у корпусу уочава се у табели 19.

Табела 19. – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних функционалних глаголских спојева и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број функционалних глаголских спојева у корпусу	број унилатерално рецесивних функционалних глаголских спојева из корпуса	% унилатерално рецесивних односу на укупан број у корпусу
324	5	1,54%

На основу изнетих статистичких вредности може се закључити да је унилатерална рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева веома слабо заступљена. Разлоге за овако слабу заступљеност рецесивних обележја треба тражити у особеностима супкласе (синтаксичка униформност, продуктивност супкласе у данашњем језику, тенденција ка формалној и семантичкој моделираности).

Од свих језичких нивоа на којима се рецесивност може јавити, за ову супкласу су везани само:

1. морфолошки и
2. компонентски ниво рецесивности.

Иако се јавља код веома малог броја примера, може се уочити да је дистрибуција рецесивних обележја по наведеним нивоима код ове супкласе неједнака. Компонентска рецесивност је заступљенија јер се јавља код 4 функционална глаголска споја, док се морфолошка везује само за један пример из корпуса.

Ниједан од 5 унилатерално рецесивних функционалних глаголских спојева из корпуса није захваћен тенденцијама нивелације према савременом језичком стању. У том смислу се ова супкласа може сматрати апсолутно стабилном.

5.2.7.1. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева

Уочава се само у једном примеру. Овим нивоом рецесивности захваћена је номинална компонента. У питању је најфреквентнији појавни облик морфолошке рецесивности, опсолетни дат. маркер *-e* који се уочава код:

(279) *zu Rate ziehen* (‘jmdn. um Rat fragen, konsultieren’).

Структура спада у синтаксички тип ПрФ + глагол као нуклеус.

5.2.7.2. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева

Овај ниво рецесивности уочава се код преостала 4 споја. Сви случајеви компонентске рецесивности везани су за номиналне компоненте. Код ове супкласе уочава се:

1. инципијентна компонентска рецесивност и
2. терминална компонентска рецесивност

5.2.7.2.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева

Овај стадијум компонентске рецесивности уочава се само код једног функционалног глаголског споја из корпуса, и то код:

(280) *etw. in Abrede stellen* (*Papierdt.* ‘be-, abstreiten’).

Данас инципијентно рецесивна номинална компонента ж.р. *Abrede* према DW нема дуг дијахронијски континуитет. У наведеном речнику се наводи податак да ова лексема није постојала у Лутерово време, дакле у периоду рнвн. епохе, већ да је каснијег датума. GWDS наводи да је захваћена процесом архаизације, док WDW наведену одредницу не маркира у овом смислу. Разилажења између референтних речника постоје и у погледу додатних морфолошких информација: GWDS наводи да се овај форматив ретко јавља у плур., док оваквог податка у WDW нема. Етимолошки речници EWD, EWDS и D7 не наводе одредницу *Abrede*. Са аспекта творбе дефинише се као девербативни експлицитни дериват

од слабог глагола *abreden* који је у савременом језику такође захваћен процесом застаревања и који је лематизован само у WDW.

5.2.7.2.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе функционалних глаголских спојева

Чешћи степен компонентске рецесивности од претходног и јавља се код преостала 3 функционална глаголска споја из корпуса. Овде спадају:

- (281) *jmdn./etw. in **Betracht** ziehen* (‘jmdn./etw. berücksichtigen, in Erwägung ziehen’)
- (282) *in **Verruf** geraten/kommen* (‘einen schlechten, üblen, zweifelhaften Ruf bekommen, als etw. ins Gerede kommen’) и
- (283) *zum **Vorschein** kommen* (‘aus der Verborgenheit aufgrund von irgendetw. erscheinen, hervorkommen’).¹¹⁶

Уникална компонента м.р. *Betracht* према EWD потиче из језика канцеларија прве половине XVI в., а на основу DW се може закључити да је и у старијој фази нвн. језика наведена именица имала синтагматски опсег сличан оном у савременом језику. Осим наведеног споја (281) *jmdn./etw. in **Betracht** ziehen*, наведена именица се на основу GWDS, WDW и EWD може јавити и као компонента следећих фразеологизама: *jmdn./etw. außer **Betracht** lassen*, *[nicht] in **Betracht** kommen*, *außer **Betracht** bleiben* и *in diesem/keinem **Betracht***. Управо ова компонента на најбољи пример показује неопходност ревидирања досадашњих ставова по питању уникалних компонената и потребу за кохерентнијим приступом у третирању овог феномена који су већ изнети (уп. 4.2.5.2.). У

¹¹⁶ У корпусу је пронађен још један функционални глаголски спој који према GWDS у експлицитном смислу садржи уникалну компоненту, док WDW не наводи експлицитно податке о рестрингираности синтагматског опсега и о фразеолошкој везаности наведеног формата, мада у оквиру речничког чланка наводи само глагол *halten*. Реч је о компоненти *Ausschau* у оквиру функционалног глаголског споја *nach jmdm./etw. **Ausschau** halten* (‘nachdrücklich ausschauen, versuchen, etw. ausfindig zu machen’). О наведеној уникалној компоненти у наведеним речницима нема било каквих података о етимологији и њеном дијахронијском континуитету. Ову одредницу не бележе ни EWDS, EWD, али ни DW. С обзиром на то да је у овом раду терминална рецесивност репрезентована уникалним компоненатама у ужем смислу за које се може установити одређени дужи или краћи дијахронијски континуитет (уп. 4.2.5.2.), критеријум који их дистингуира од уникалних компонената у ширем смислу (уп. 4.2.5.2.), овај функционални глаголски спој није увршћен у функционалне глаголске спојеве који показују унилатералну терминалну рецесивност.

уникалне није сврстана примарно на основу сингуларности споја, очигледно је реч о рекурентном формативу, већ на основу чињенице да се сходно подацима из речника може закључити да ни у старијем периоду нвн., а ни у савременом језику не постоји могућност атрибурања адјективом, али и због непостојања пуне падежне парадигме. На основу наведених фразеологизама, ова уникална компонента има очуван дат. и ак. синг. Уочава се и почетак деструкције осталих категоријалних обележја специфичних за класу речи именица. Док WDW наводи род и ген. синг., дотле се у GWDS не наводи ниједно од ових обележја.

Уникална компонента м.р. *Verruf* је имплицитни дериват јаког и данас застарелог глагола *verrufen* у значењу `in schlechten Ruf bringen`. Глагол је посведочен и у срвн. *verruofen* `öffentlich ausrufen, bekannt machen`, а у савременом језику је у живој употреби остао очуван адјектив *verrufen* `übel beleumundet` који је по свом пореклу парт. перф. наведеног глагола. DW износи податак да се форматив *Verruf* сигурно почео јављати у периоду 1515/20. године. Осим фразеолошке везаности, ова уникална компонента показује и деструкцију падежне парадигме од које је остао очуван само ак. Ово је уједно и пример за то како застаревање мотивне речи и прекидање асоцијативних веза између ње и њеног деривата може довести до рецесивности (уп. 4.2.5.).

Слично важи и за последњу уникалну компоненту код функционалних глаголских спојева из корпуса. Реч је о формативу м.р. *Vorschein* који се са аспекта творбе речи сматра имплицитним дериватом данас застарелог глагола *vorscheinen* `hervorleuchten`. На основу података из DW наведени форматив је у чешћој и слободној употреби од XVII в., али веома брзо показује тенденцију ка сужењу своје синтагматике и везивању за глаголе. Ова уникална компонента има очуван род, а од падежне парадигме остао је само дат. синг. после предлога *zu*. GWDS и WDW не наводе семантику наведене компоненте, већ укупно значење функционалних глаголских спојева у којима се јавља компонента *Vorschein*. Осим у наведеном из корпуса, јавља се у још једном функционалном глаголском споју са каузативним значењем: *zum Vorschein bringen* `zum *Vorschein* kommen lassen`.

Закључак. На основу малог броја унилатерално рецесивних функционалних глаголских спојева из корпуса може се закључити следеће:

- унилатерална рецесивност код ове супкласе је присутна са ниским вредностима, што се може протумачити структурним обележјима функционалних глаголских спојева.

- Најбоље заступљеном се може сматрати компонентска рецесивност, док морфолошка ниво има акцидентални карактер.

- Сви појавни облици рецесивности код ове супкласе су апсолутно стабилни и не подлежу тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

5. 2. 8. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНЕ ИДИОМАТСКЕ ФРАЗЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 186 идиоматских фраза из корпуса неки од појавних облика унилатералне формалне рецесивности може се регистровати код 19 примера. У табели 20 уочавају се квантитативне вредности по питању унилатералне рецесивности код ове супкласе.

Табела 20. – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних идиоматских фраза и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број идиоматских фраза из корпуса	број унилатерално рецесивних идиоматских фраза из корпуса	% унилатерално рецесивних у односу на укупан број идиоматских фраза из корпуса
3 186	19	10,21%

а

За разлику од досадашњих, идиоматске фразе су прва фразеолошка супкласа која показује унилатералну рецесивност на свим описаним језичким нивоима, дакле на:

1. фонетском

2. морфонолошком
3. морфолошком
4. синтаксичком и
5. компонентском

Дистрибуција унилатералне рецесивности по различитим језичким нивоима код идиоматских фраза је неједнака. Вредности се уочавају у табели 21.

Табела 21. – Квантитативни однос између различитих језичких нивоа рецесивности код унилатерално рецесивних идиоматских фраза из корпуса

језички ниво рецесивности	број идиоматских фраза из корпуса	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних идиоматских фраза из корпуса
фонетска рецесивност	11	57,89%
морфонолошка рецесивност	1	5,26%
морфолошка рецесивност	3	15,79%
синтаксичка рецесивност	3	15,79%
компонентска рецесивност	1	5,26%

У табели 21 се уочава поларизација статистичких вредности. Најзаступљенија је унилатерална фонетска рецесивност са 11 коокуренци из корпуса, док се код свих осталих језичких нивоа може констатовати битно нижа фреквентност. Слабије су заступљене унилатерална морфолошка и синтаксичка рецесивност које код наведене супкласе показују идентичне статистичке вредности са по 3 примера из корпуса. Најслабије заступљене, такође са идентичним статистичким вредностима, су морфонолошка и компонентска рецесивност са по једним примером. На основу квантификације резултата из корпуса може се констатовати да сви језички нивои осим фонетског показују дифузни карактер.

5.2.8.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе идиоматских фраза

Најбоље је заступљен ниво унилатералне рецесивности код наведене супкласе. Од укупно 12 описаних различитих појавних облика фонетске рецесивности (уп. 4.2.1.), код идиоматских фраза се могу уочити следећи:

- а. изостанак секундарног умлаута код фразеолошких компонената
- б. синалефа
- в. краза и
- г. синкопа вокала код фразеолошких компонената.

Осим појавног облика а. који спада у фонетска обележја дужег дијахронијског континуитета, остали облици регистровани код идиоматских фраза спадају у она краћега дијахронијског континуитета.

а. Изостанак секундарног умлаута код идиоматских фраза има акцидентални карактер и јавља се само код вербалне компоненте већ наведене идиоматске фразе (164) *Lass dir`s bei den Berchtesgadenern drachseln!* (‘wenn jmdm. etw. nicht genug gut ist, wenn jmdm. dies od. das nicht ansteht, dann sollte man es bei der Industrie drechseln’). Код вербалне компоненте у облику инф. уочава се консонантска група **hs** која је спречавала примарни умлаут. Вербална компонента није захваћена ни секундарним умлаутом, иако наведени глагол у савременом језику као слободна лексема у ванфразеолошкој употреби има помућен вокал основе (*drechseln*).

б. Синалефа се јавља само код две идиоматске фразе из корпуса и уочава се код (166) *Hast dus ein bisschen kleiner?* (*salopp `du solltest nicht so übertreiben, weniger pathetisch sein`*) и у другом од дублетних облика код:

(284) *Da haben wir`s!// Da hast dus!* (*ugs. `nun ist das eingetreten, was zu befürchten war`*).

Дублетне облике код последње идиоматске фразе не треба тумачити као тенденције нивелације према савременом језичком стању јер је варијабилност категорије лица комуникативно (прагматички) условљена и не представља системску тенденцију елиминације рецесивности.

в. Краза је најфреквентнији појавни облик унилатералне фонетске рецесивности код супкласе идиоматских фраза. Јавља се код 6 примера из корпуса. Овде спадају:

(285) *[Aber] sonst gehts dir gut?* (*ugs., iron.* `du bist nicht recht bei Verstand, wenn du das wirklich meinst`)

(286) *Der Hunger treibts rein.* (*ugs., scherzh.* `weil man Hunger hat, isst man etw., obwohl es einem nicht schmeckt`)

(287) *haste/ast du nicht gesehen* (*ugs.* `im Nu`)

(288) *Dich hats wohl!* (*salopp* `du bist wohl nicht recht bei Verstand`)

(289) *Und damit hat es sich/hat sichs.* (*ugs.* `u. weiter geschieht nichts, das ist alles`) и

(290) *Ich habs.* (*ugs.* `jetzt weiß ich die Lösung, so wird es gemacht`)

Уочава се да код идиоматских фраза краза превасходно настаје стапањем прономиналног облика у енклизи са финитном вербалном компонентом, а да се само код (289) уочава амалгам *sichs* настао стапањем две прономиналне компоненте (*sich + es > sichs*). Последњи пример је интересантан јер се код њега суштински уочавају два рецесивна обележја везана за једну компоненту, што је код унилатералне рецесивности веома ретка појава (уп. поглавље 5.). Да би се реализовала краза у облику *habs*, код финитне компоненте је најпре морало доћи до апокопе граматичке морфеме *-e* која представља посебно рецесивно обележје (уп. 4.2.2.2.). У оваквим случајевима се говори о феномену латентне формалне рецесивности која је веома ретка и по правилу је везана за мултилатерално рецесивне фразеологизме (уп. 6.2.6.2.2.).

г. Синкопа вокала се уочава код идиоматске фразе (169) која припада вулгарном регистру *da ist kein Kopf und kein Arsch dran* (*derb* `das ist ganz schlecht, völlig verkehrt gemacht`) и код:

(291) *Da soll doch gleicht ein Donnerwetter dreinschlagen/dreinfahren!* (*ugs.* `Ausruf der Verärgerung`).

Закључак. О унилатералној фонетској рецесивности код идиоматских фраза се на основу корпуса може закључити следеће:

- фонетска рецесивност је у поређењу са осталим доминантан језички ниво унилатералне рецесивности.

- Унилатералном фонетском рецесивношћу могу бити захваћене како идиоматске фразе у ужем смислу (уп. 3.2.9.1.) тако и оне у ширем смислу (уп. 3.2.9.2.). Из овога се закључује да не постоји корелативан однос између синтаксичке форме и присуства неког од рецесивних обележја фонетског нивоа.

- За идиоматске фразе су првенствено специфична фонетска рецесивна обележја краћег дијахронијског континуитета.

- Доминантни појавни облик унилатералне фонетске рецесивности код ове супкласе је краза.

- Идиоматске фразе са унилатералном фонетском рецесивношћу су по правилу маркиране и припадају разговорном или вулгарном стилу. Ниједан од примера из корпуса са овим нивоом рецесивности не спада у застареле.

5.2.8.2. Унилатерална морфонолошка рецесивност код супкласе идиоматских фраза

Веома слабо заступљен језички ниво. Од три описана појавна облика овог нивоа рецесивности (уп. 4.2.2.), за ову супкласу специфична је једино апокопа граматичке морфеме *-e* у 1. л. инд. през. акт. Ово иначе ређе рецесивно обележје уочава се само код једне идиоматске фразе из корпуса, и то код већ наведене под (172) *ich glaub, es hackt (salopp `Ausdruck der Entrüstung, Ablehnung`)*. Наведени пример у свом основном облику има форму неуведене зависно-сложене реченице и спада у идиоматске фразе у ширем смислу (3.2.9.2.).

5.2.8.3. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе идиоматских фраза

Овај језички ниво унилатералне рецесивности уочава се код 3 идиоматске фразе из корпуса. Унилатерална морфолошка рецесивност код ексцерпираних примера везана је искључиво за номиналне компоненте. Од свих описаних облика на овом језичком нивоу, за ову супкласу специфичан је једино опсолетни дат. маркер *-e* који се уочава код следеће три идиоматске фразе:

- (292) *an jmds. Barte soll jmd. das Scheren nicht lernen* (‘jmd. möchte nicht das Versuchskaninchen sein’)
- (293) *Habt ihr daheim/zu Hause Säcke an/vor den Türen [hängen]?* (‘Aufforderung, die Tür zu schließen’)
- (294) *Einer Sache steht nichts im Weg(e)*. (‘etw. ist [ohne Probleme] möglich’)

Закључак. На основу малог броја примера из корпуса услед слабије заступљености овог нивоа рецесивности код идиоматских фраза може се констатовати следеће:

- унилатерална морфолошка рецесивност је могућ, али редак језички ниво рецесивности код ове супкласе.
- Унилатерална морфолошка рецесивност код идиоматских фраза везана је само за номиналне компоненте.
- Доминантни појавни облик морфолошке рецесивности код идиоматских фраза је опсолетни дат. маркер *-e*.
- Унилатералном морфолошком рецесивношћу могу бити захваћене идиоматске фразе у ужем смислу, али и оне у ширем смислу.
- Идиоматске фразе са унилатералном морфолошком рецесивношћу стилски су у мањој мери маркиране у поређењу са фонетски рецесивним коокуренцама из исте супкласе.

5.2.8.4. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе идиоматских фраза

И ово је слабо заступљен ниво рецесивности и јавља се само код 3 идиоматске фразе из корпуса. Од свих описаних појавних облика синтаксичке рецесивности (уп. 4.2.4.), код ове супкласе се са по једним примером јављају:

- а. саксонски ген.
- б. ген. субјект и
- в. синеза (*constructio ad sensum*).

Мали број различитих појавних облика указује на дифузни карактер унилатералне синтаксичке рецесивности код ове супкласе.

а. Саксонски ген. уочава се код једне идиоматске фразе из корпуса и репрезентован је лексички варијабилном компонентом:

(295) *jmd. steckt/setzt die Beine unter seines Vaters/jmds. Tisch* (jmd. lässt sich von seinem Vater/jmdm. ernähren`).

б. Ген. субјекат се уочава такође само код већ наведене идиоматске фразе (192) *aller guten Dinge sind drei* (Rechtfertigung von etw., was jmd. zum dritten Mal tut, probiert`).

в. Синеза (*constructio ad sensum*) уочава се код следеће идиоматске фразе код које не постоји конгруенција између синг. форме предиката и плур. форме суб.:

(296) *es setzt Schläge/etw./was* (ugs. `es gibt Prügel`).

Закључак. На основу анализе идиоматских фраза из корпуса се у вези са унилатералном синтаксичком рецесивношћу може констатовати следеће:

- овај ниво унилатералне рецесивности слабо је заступљен код наведене супкласе.

- Унилатерална синтаксичка рецесивност код идиоматских фраза има дифузни карактер јер се одликује различитим појавним облицима на малом броју примера.

- Унилатералном синтаксичком рецесивношћу захваћене су само идиоматске фразе у ужем смислу.

- Сви појавни облици унилатералне синтаксичке рецесивности код супкласе идиоматских фраза спадају у оне дужег дијахронијског континуитета.

5.2.8.5. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе идиоматских фраза

Уз морфонолошки, ово је најслабије заступљен ниво рецесивности код наведене супкласе, има акцидентални карактер и јавља се само код једне идиоматске фразе из корпуса:

(297) *Hasch mich, ich bin der Frühling!* (scherzh., spött. `eine Art Charakterisierung einer älteren, bes. einer weiblichen Person, die zu jugendlich zurechtgemacht ist`)

У питању је инципијентна компонентска рецесивност вербалне компоненте у облику имп. за коју се у GWDS наводи податак да је захваћена процесом застаревања. Ова идиоматска фраза спада у оне у ширем смислу (уп. 3.2.9.2.).

Само један пример из корпуса не омогућава детаљније закључке по питању унилатералне компонентске рецесивности код ове супкласе.

5.2.8.6. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код супкласе идиоматских фраза

Од укупно 19 унилатерално рецесивних идиоматских фраза из корпуса, тенденцијама нивелације према савременом језичком стању захваћено је њих 4. Од свих језичких нивоа, нивелисање се код ове супкласе уочава само код фонетске, морфолошке и синтаксичке рецесивности. Морфонолошка и компонентска рецесивност не подлежу тенденцијама нивелације.

Од укупно 11 идиоматских фраза са унилатералном фонетском рецесивношћу, тенденције нивелације се јављају само код две, и то код (287) *haste/hast du nicht gesehen* (ugs. `im Nu`) и (289) *und damit hat es sich/sichs* (ugs. `и weiter geschieht nichts, das ist alles`). У оба случаја тенденцијама нивелације подлеже краза, а механизам нивелације је алтеранција фонетски редукованог/амалгамираног и пуног облика компоненте (уп. 5.1.3., став 4.)). Код (287) резултат нивелације је примарно рецесиван облик формата, а код (289) нивелација резултује примарно нивелисаним основним обликом фразеолошког формата.

Од 3 идиоматске фразе са унилатералном морфолошком рецесивношћу и присутним дат. маркером *-e* код номиналних компонената, тенденцијама нивелације захваћена је само (294) *einer Sache steht nichts im Weg(e)* (`etw. ist [ohne Probleme] möglich`). Механизам нивелације је алтернација граматичке форме (уп. 5.1.3., став 2.)).

Од 3 идиоматске фразе са унилатералном синтаксичком рецесивношћу, тенденцијама нивелације подлеже само (296) *es setzt Schläge/etw./was* (ugs. `es gibt Prügel`). Механизам нивелације којим се укида синеза је компонентска алтернација (уп. 5.1.3., став 3.)). Међусобно могу алтернирати номинална

компонента у плур., прономинална компонента интерне валентности *was* и прономинална компонента екстерне валентности која је на нивоу употребе варијабилна. Нивелација се без изузетка реализује само алтернацијом између номиналне компоненте у плур. и интерне прономиналне компоненте *was*, док екстерна компонента *etw.* на нивоу употребе може подразумевати номиналну компоненту у форми плур., што се уочава у примерима које наводи D11: *Wenn ich das Geld verliere, setzt es zu Hause Schläge. Entweder du spurst, oder es setzt was! Gleich setzt es Hiebe!* Први од наведених примера је примарни облик идиоматске фразе са очуваном синезом, у другој реченици синеза је елиминисана на основу алтернације између номиналне и прономиналне интерне компоненте, док трећи пример представља конкретну реализацију компоненте екстерне валентности (*etw.*) која је на нивоу употребе реализована плур. компонентом *Hiebe* којом се мотивише поновна актуализација синезе као синтаксичког рецесивног обележја.

5. 2. 9. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 526 пословица из корпуса, унилатерална рецесивност се може регистровати код њих 40. У табели 22 уочава се квантитативна заступљеност унилатерално рецесивних у односу на укупан број пословица из корпуса.

Табела 22. – Квантитативни однос између броја унилатерално рецесивних пословица према њиховом укупном броју у корпусу

укупан број пословица из корпуса	број унилатерално рецесивних пословица из корпуса	% унилатерално рецесивних у односу на укупан број пословица из корпуса
526	40	7,60%

Унилатерална рецесивност се код наведене супкласе јавља на следећим језичким нивоима:

1. фонетском
2. морфолошком

3. синтаксичком и

4. компонентском.

Код пословица се не јавља унилатерална морфонолошка рецесивност.

Дистрибуција хетерогених појавних облика унилатералне рецесивности по различитим језичким нивоима је неједнака, а вредности се уочавају у табели 23.

Табела 23. – Заступљеност различитих језичких нивоа унилатералне рецесивности код унилатерално рецесивних пословица из корпуса

језички ниво рецесивности	укупан број пословица из корпуса	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних пословица из корпуса
фонетска	2	5%
морфолошка	18	45%
синтаксичка	11	27,5%
компонентска	9	22,5%

Може се закључити да је код супкласе пословица далеко најређа унилатерална фонетска рецесивност са само 2, док је најфреквентнија унилатерална морфолошка рецесивност са 18 примера из корпуса. Унилатерална синтаксичка се јавља код 11, док је компонентска рецесивност заступљена код 9 пословица из корпуса.

5.2.9.1. Унилатерална фонетска рецесивност код супкласе пословица

Најслабије је заступљен ниво унилатералне рецесивности код ове супкласе. Од укупно 12 описаних хетерогених појавних облика овог нивоа (уп. 4.2.1.), за пословице су са по једним примером карактеристична само два, и то:

а. изостанак другог померања гласова код фразеолошких компонената
и

б. елизија финалног вокала.

Ниједан од облика унилатералне фонетске рецесивности не подлеже тенденцијама нивелације, што је у складу са изнетим општим обележјима ове супкласе (уп. 3.2.10.).

Први од наведених појавних облика уочава се у пословици наведеној под (160) *Selig sind die Bekloppten, denn sie brauchen keinen Hammer* (уп. и напомену 74), док се елизија финалног вокала адвербијалне компоненте уочава код:

(298) *Es sind noch nicht alle zu Bett, die heut eine böse Nacht haben werden.*

Обе пословице са унилатералном фонетском рецесивношћу спадају у сложене реченице, прва је независно-сложена, док је друга зависно-сложена релативна реченица. Мали број примера из корпуса не омогућава даље уопштавање закључака по питању унилатералне фонетске рецесивности код супкласе пословица.

5.2.9.2. Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе пословица

Ово је најбоље заступљен језички ниво унилатералне рецесивности код наведене супкласе. Унилатерална морфолошка рецесивност код пословица везана је за:

- 1.) номиналне компоненте и
- 2) адјективске компоненте.

1.) Унилатерална морфолошка рецесивност номиналних компонената код супкласе пословица

Од укупно 18 пословица из корпуса, унилатерална морфолошка рецесивност је код њих 11 везана за номиналне компоненте. Од свих појавних облика морфолошке рецесивности код номиналних компонената (уп. 4.2.3.1.), за супкласу пословица су карактеристични следећи:

- а. присуство опсолетног дат. маркера *-e*
- б. остаци старог тематског плур. и
- в. аналошки *gen. temporis*.

а. Присуство опсолетног дат. маркера *-e* је доминантан појавни облик унилатералне морфолошке рецесивности везан за номиналне компоненте код пословица. Јавља се у 9 различитих примера из корпуса. Овим обележјем

захваћено је 5 различитих номиналних компонената од којих су 4 м.р. (*Tag, Durst, Schweiß* и *Tod*), док је само једна номинална компонента с.р. (*Rad*). Овде спадају следеће пословице из корпуса:

(299) *Von einem goldenen Rade fällt ein goldener Nagel.*

(300) *Es sind schon Nachtwächter bei Tage gestorben.*

(301) *Man muss den Brunnen vor dem Durste graben.*

(302) *Wer bei Nacht stiehlt, wird bei Tage gehängt.*

(303) *Wer in der Nacht tanzt, hat am Tage müde Beine.*

(304) *Wer mit fremdem Schweiß düngt, dem trägt der Acker nur Disteln.*

(305) *Wer am Tage schläft, muss nachts hungern.*

(306) *Was am Tage nicht scheint, leuchtet nachts.*

(307) *Besser im Leben eine Brotrinde als nach dem Tode ein Denkmal.*

Опсолетно *-e* се као облик унилатералне морфолошке рецесивности јавља код пословица у форми просто-проширене (примери (299)-(301)), сложене (примери (302)-(306)) и елиптичне реченице (пример (307)). Све номиналне компоненте са дат. маркером *-e* су у унутрашњој синтаксичкој структури сателити неког од примарних предлога (*von, bei, vor, an, mit, nach*). Десно поље ових номиналних компонената је увек празно. Лево поље је такође најчешће празно, осим код (299) и (304) где се јављају атрибутивно употребљени флектирани адјективи.

б. Остаци старог тематског плур. уочавају се само код једне пословице из корпуса, и то код:

(308) *Ein Jahr ist nicht alle Jahr.*

У питању је компонента с.р. *Jahr* која је у ранијим периодима у историји немачког језика спадала у вокалску деклинацију *a*-основа чије је обележје током ствн. и срвн. периода синкретизам облика у ном. и ак. синг. и плур. (ствн./срвн. *jar*), а тек током рнвн. периода се код некадашњих *a*-основа постепено етаблира плур. морфема *-e* захваљујући којој се код наведене именице јасно дистингира категорија броја (*Jahr – Jahre*). Рецесивни плур. облик наведене компоненте уочава се захваљујући детерминативу *alle*. Пословица има форму просто-проширене реченице.

в. Последње рецесивно обележје унилатералне морфолошке рецесивности везано за номиналне компоненте код пословица је аналошки *gen. temporis*. Он се уочава такође само код једне пословице, и то код већ наведене под (180) *Die sich des Tags zanken, lecken sich des Nachts* (уп. и напомену 93). Пословица има облик зависно-сложене реченице.

2.) Унилатерална морфолошка рецесивност адјективских компонената код супкласе пословица

Морфолошком рецесивношћу је захваћено укупно 6 различитих адјективских компонената у 7 пословица из корпуса. Све адјективске компоненте јављају се као атрибути испред номиналних компонената с.р., а рецесивност се уочава у изостанку флексије. Изражена је рекурентност номиналне компоненте *Brot*.¹¹⁷ Све НФ са нефлектираним адјективом као атрибутом су у облику ном. синг., осим код последње у којој се НФ јавља у ак. синг. Овде спадају следеће пословице:

- (309) ***Gut Ding will Weile haben.***
- (310) ***Kurz Abendbrot macht lange Lebenszeit.***
- (311) ***Eigen Brot nährt am besten.***
- (312) ***Heimlich Brot ist angenehm.***
- (313) ***Ungegönnt Brot macht auch satt.***
- (314) ***Vorgegessen Brot schmeckt bitter.***
- (315) ***Besser eigen Brot als fremden Braten.***

Пословице са овим рецесивним обележјем јављају се превасходно у форми просто-проширене, а само се код последње може уочити облик елиптичне реченице.

¹¹⁷ Могуће је да један од узрока за веома честу тенденцију изостављања флексије код адјективских атрибута у левом пољу номиналне компоненте *Brot* у фразеологизмима који припадају различитим супкласама треба видети у чињеници да се овај језички феномен јавља и у веома познатој библијској крилатици *Unser täglich(es) Brot [gib uns heute]*, у Лутеровом преводу на рвнв. *vnser teglich Brot gib vns heute*, која је послужила као својеврстан структурни модел за настанак аналогних НФ са нуклеусом *Brot* које се јављају код супкласе пословица. У данашњем језику се код наведене библијске крилатице уочава тенденција нивелације према савременом језичком стању алтернацијом граматичке форме.

Закључак. На основу наведених 18 пословица из корпуса се по питању унилатералне морфолошке рецесивности код ове супкласе може закључити следеће:

- ово је доминантан језички ниво унилатералне рецесивности код наведене супкласе.

- Унилатералном морфолошком рецесивношћу код супкласе пословица захваћене су само номиналне и адјективске компоненте, при чему се морфолошка рецесивност чешће јавља код номиналних компонената.

- Доминантни облици унилатералне морфолошке рецесивности су опсолетни дат. маркер *-e* и изостанак флексије код атрибутивно употребљеног адјектива. Остали појавни облици морфолошке рецесивности везани за номиналне компоненте имају акцидентални карактер.

- Унилатерална морфолошка рецесивност се најчешће јавља код пословица у форми просто-проширене реченице (10 примера), затим следе сложене реченице (6 примера), а најређе се јавља код елиптичних реченица (2 примера).

- Унилатерална морфолошка рецесивност се по правилу јавља код пословица са сликом. Од ове констатације изузете су једино пословице (308) и (309).

- Унилатерална морфолошка рецесивност код супкласе пословица није у функцији постизања специфичног ритма или риме.

- Ниједан од појавних облика унилатералне морфолошке рецесивности није заваћен тенденцијама нивелације, што је у складу са већ изнетом затвореношћу паремиолошког инвентара.

5.2.9.3. Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе пословица

Са укупно 11 пословица из корпуса, ово је после морфолошке најзаступљенији језички ниво унилатералне рецесивности код ове супкласе. Од наведених 15 различитих облика (уп. 4.2.4.), за унилатералну синтаксичку рецесивност код пословица специфични су:

а. саксонски ген.

- б. рефлекси некадашње употребе чистог инф.
- в. рефлекси ие. номиналне реченице и
- г. присуство афинитних конструкција.

У поређењу са осталим фразеолошким супкласама код којих се може јавити унилатерална синтаксичка рецесивност, пословице имају најхетерогеније појавне облике. Најфреквентнији од наведених облика су рефлекси некадашње употребе чистог инф. који се јављају код 5, а затим следи саксонски ген. који се уочава код 3 пословице из корпуса. Најслабије су заступљена последња два облика. Рефлекси ие. номиналне реченице се могу уочити код две, а присуство афинитне конструкције само код једне пословице из корпуса.

а. Саксонски ген. је као облик унилатералне синтаксичке рецесивности уочљив само код пословица у облику просто-проширене реченице. Овај именички ген. атрибут се код прве две јавља у форми плур. Следеће пословице из корпуса показују ово рецесивно обележје:

- (316) *Es ist noch nicht aller Tage Abend.* (`es ist noch nichts entschieden, es kann noch viel geschehen`)
- (317) *Junge Mäuse sind der Katzen Spiel.*
- (318) *Viele Hunde sind des Hasen Tod.* (`gegen eine Übermacht kann der Einzelne nichts mehr ausrichten`)

б. Осим код већ наведене под (195) *Brot essen ist keine Kunst*, рефлекси некадашње употребе чистог инф. јављају се још код:

- (319) *Die beste Abbitte ist nicht mehr tun.*
- (320) *Auf vielen Achseln ist gut tragen.*
- (321) *Wo baden Brauch ist, gehört Nacktheit zur Sitte.*
- (322) *Wer lange Nägel hat, hat gut kratzen.*

Из примера се закључује да се рефлекси некадашње употребе чистог инф. јављају код пословица у форми просто-проширене (примери (195), (319) и (320)) и зависно-сложене реченице (последње две). У унутрашњој синтаксичкој структури наведени чисти инф., прецизније ИнфФ се јављају у функцији суб., осим код последње од наведених пословица где се јавља као инфинитни део вербалног комплекса (предиката) у главној реченици.

в. У складу са суженим и веома рестриктивним поимањем рефлекса ие. номиналне реченице (уп. 4.2.4.12.) овај синтаксички рецесивни модалитет се може регистровати код следећих примера из корпуса:

(323) *Junge Hure, alte Betschwester.*

(324) *Junge Tagediebe, alte Schurken.*

Код обе пословице се суб. јавља у 3. л., а састоје се само од номиналних и адјективских компонената и синтаксички су еквивалентне просто-проширеним исказним реченицама. Укупно значење обе пословице које показују рефлексе ие. номиналног реченичног модалитета базирано је на контрасту. Контраст се код прве успоставља захваљујући истовременој семантичкој опозицији између адјективских и номиналних компонената, док је код друге пословице заснован само на опозицији адјективских компонената.

г. Присуство афинитних конструкција као посебан појавни облик уочава се само код једне унилатерално рецесивне пословице из корпуса, и то код:

(325) *Wo viel Juristen __, da sind viel Händel.*

Реч је о зависно-сложеној реченици у чијем зависном делу недостаје финитна компонента (*sind*). Вероватно је да је код наведене пословице искоришћен један од синтаксичких модалитета који је био посебно специфичан за рнвн. период. Циљ је избегавање понављања идентичних облика вербалне компоненте у релативно блиској позицији у линеарном реченичном низу.

Закључак. На основу изнетих примера и појавних облика, о унилатералној синтаксичкој рецесивности код супкласе пословица се може закључити следеће:

- у поређењу са осталим супкласама, пословице показују најхетерогеније појавне облике унилатералне синтаксичке рецесивности. Ово је условљено њиховом синтаксичком структуром, тј. реченицом као основним појавним обликом ове супкласе.

- Мали број пословица из корпуса који показује унилатералну синтаксичку рецесивност (укупно их је 11) и 4 различита појавна облика указују на нешто дифузнији карактер овог нивоа унилатералне рецесивности. И поред тога се може рећи да су најфреквентнији појавни облици унилатералне

синтаксичке рецесивности код пословица рефлекси некадашње употребе чистог инф. и саксонски ген., док се ређим могу сматрати рефлекси ие. номиналне реченице и афинитне конструкције.

- Унилатерална синтаксичка рецесивност се може јавити код пословица у форми просто-проширене, сложене и номиналне реченице.

- Унилатерална синтаксичка рецесивност код супкласе пословица није у функцији постизања ритма/риме који су специфични за ову супкласу.

- Ниједан од појавних облика унилатералне синтаксичке рецесивности код супкласе пословица не подлеже тенденцијама нивелације према савременом језичком стању, што је у сагласности са специфичностима ове супкласе.

5.2.9.4. Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе пословица

Унилатерална компонентска рецесивност се јавља код укупно 9 пословица из корпуса. Код ове супкласе уочавају се сва три описана степена компонентске рецесивности, дакле:

1. инципијентна компонентска рецесивност
2. терминална компонентска рецесивност и
3. проспективна компонентска рецесивност.

5.2.9.4.1. Унилатерална инципијентна компонентска рецесивност код супкласе пословица

Ово је најчешћи степен унилатералне компонентске рецесивности и јавља се код 5 различитих пословица из корпуса. У примерима из корпуса се јављају 2 различите инципијентно рецесивне компоненте. Обе потичу из класе речи именица. Компонента *Metze* је индигено герм., док је *Advokat* преузета из лат. језика. Овај степен унилатералне компонентске рецесивности показују следеће пословице:

(326) *Eine Handvoll Achtung ist besser als eine Metze Geld.*

(327) *Die Wahrheit ist der beste Advokat.*

(328) *Gute Advokaten sind schlimme Nachbarn.*

(329) *In einer leichten Sache kann jeder Advokat sein.*

(330) *Wo viel Streit ist, da halten die Advokaten Ernte.*

Према EWD компонента *Metze* `alte Maßeinheit von unterschiedlicher Größe, bes. für Getreide` има дужи дијахронијски континуитет. Посведочена је у ствн. у облику *mezzo*, у срвн. у облику *metze* и експлицитни је дериват ствн. јаког глагола *μεααν* `messen`. DW и EDW констатују да је обележје наведене именице флукуација категорије рода. У срвн. периоду је била м.р., што се сматра утицајем горњенемачког, а ж.р. се код ове именице проширио из источносредњенемачког. Флукуација категорије рода са дублетним облицима задржана је и у савременом језику: *die Metze – der Metzen*. Ирелевантност наведене мере и перзистентна флукуација категорије рода са дублетним облицима упућује на вероватни будући прелазак наведене именице из супкласе инципијетно рецесивних у супкласу терминално рецесивних.

Нешто краћи дијахронијски континуитет везује се за компоненту *Advokat* која је на основу EWD посведочена од касног срвн. периода у облику *advocate*. Са аспекта творбе дефинише се као супстантивизовани парт. перф. лат. глагола *advocare* `herbeirufen`. До XVIII в. веома често је у употреби и форма *Advocatus*. Наведени формативи избачени су 1878. године Законом о адвокатској делатности и замењени су именицом (*Rechts*)*anwalt*.

5.2.9.4.2. Унилатерална терминална компонентска рецесивност код супкласе пословица

У поређењу са претходним, ово је ређи стадијум унилатералне компонентске рецесивности код наведене супкласе и јавља се само код 3 пословице из корпуса. Реч је о 3 различите уникалне компоненте, једна потиче из класе речи глагол, а две су именице. Све пословице из корпуса са оваквим компонентама по форми су зависно-сложене реченице:

(331) *Es weibt sich einer ebenso bald die Gurgel ab, als er sie absäuft.*

(332) *Wenn der Fuchs predigt, so nimm die Hühner in Acht.*

(333) *Wenn eine Gans kackt, gähnt der anderen`s Löchel.*

Вербална компонента (*ab*)*weiben* коју не бележе референтни речници савременог језика је према DW највероватније посведочена од XIII в. (срвн.

wîben) и у живој употреби је била све до XVIII в. када изумири на већем делу немачког говорног подручја. Велики број значења из срвн. периода (*intr.* `sich als weib bewähren`, `ledig sein`, `sich mit einem weib abgeben`; *trans.* `zum weib machen, mit einem weib versehen`) се у нвн. периоду изгубио, а преостала су само делимично одражавала семантички контигвитет са ранијим епохама. Од нвн. значења DW наводи следећа: `mit einer frau zu thun haben`, `verheirathet werden`, `verheirathen`, `sich beweiben`. DW такође наводи да се овај глагол веома често јављао у пословицама: *weiben macht nit leiben, sauffen und weibem wil sich nicht wol leiben, es weibt jm einer eben so bald den hals ab, als er jn absauffet*, али не експлицира са којом семантиком учествује у њиховом конституисању. Пошто није жив у данашњем језику, спада у уникалне вербалне компоненте из супкласе *verba obsoleta*.

Специфичност номиналне уникалне компоненте ж.р. *Acht* (ствн. *ahta*, срвн. *ahte* `das Nachdenken`) је та да већ као везани форматив унутар фразеологизма *sich in Acht nehmen* `aufpassen, vorsichtig sein` учествује у конституисању пословице (332). Наведена појава инкорпорације већ је забележена код супкласе глобалних и компонентних идиома (уп. напомену 93, 5.2.1.2., став 1.) и примере (176), (222) и (248)). Према EWD форматив *Acht* је симплекс од којег је изведен слаб глагол *achten*. Пре најновије реформе правописа наведена компонента се писала малим почетним словом, што је доприносило синхронијском препознавању класе речи (*außer acht lassen, in acht nehmen*).

Последњу уникалну номиналну компоненту с.р. *Löchel* не бележе референтни речници савременог језика, док се у DW лематизује у значењу `kleines Loch`. За исто значење се у савременом језику употребљава форматив *Löchelchen*. Иако и ова компонента спада у супкласу *verba obsoleta*, синхронијски је још увек препознатљива због очуване мотивне везе са и данас постојећим формативима *Loch* и *Löchelchen*.

5.2.9.4.3. Унилатерална проспективна компонентска рецесивност код супкласе пословица

Уочава се само код једне пословице из корпуса:

(334) *Ein Pfennig allein macht nicht reich.*

Закључак. На основу примера из корпуса се по питању компонентске рецесивности код супкласе пословица могу донети следећи закључци:

- она је релативно слабо заступљен језички ниво унилатералне рецесивности код наведене супкласе.

- Пословице са унилатералном компонентском рецесивношћу показују сва три описана стадијума овог феномена (инципијентну, терминалну и проспективну рецесивност).

- Унилатерална компонентска рецесивност везана је за пословице које се јављају у форми просто-проширене и сложене реченице.

- Унилатерална компонентска рецесивност код супкласе пословица не подлеже тенденцијама нивелације према савременом језичком стању и показује апсолутни степен дијахронијске резистентности, што је у складу са описаним обележјима ове супкласе.

- Унилатерална компонентска рецесивност код пословица није у функцији постизања специфичног ритма или риме који су карактеристични за целу супкласу.

5. 2. 10. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНЕ КРИЛАТИЦЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

У табели 24 се уочава да од укупно 82 крилатице из корпуса неки од појавних облика унилатералне рецесивности показује њих 6. За унилатералну рецесивност код ове супкласе специфичан је веома дифузни карактер с обзиром на то да се јавља на свим описаним језичким нивоима, при чему је сваки од нивоа репрезентован по једним примером, осим што се код 2 крилатице из корпуса може уочити синтаксичка рецесивност. Све унилатерално рецесивне крилатице спадају у супкласу оних у ужем смислу јер потичу из књижевних дела (уп. 3.2.12.1.).

Табела 24 . – Квантитативни однос између унилатерално рецесивних крилатица и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број крилатица из корпуса	број унилатерално рецесивних крилатица из корпуса	% у односу на укупан број крилатица у корпусу
82	6	7,32%

Фонетска рецесивност уочава се код следеће крилатице која потиче из Шилерове „*Lied von der Glocke*“: Појавни облик је елизија:

(335) *Der Wahn ist kurz, die Reu_ ist lang.* (scheinbares Glück hält nicht lange an [u. zieht lange während des Unglücklichseins nach sich] `)

Морфонолошка рецесивност се такође јавља само код једне крилатице из корпуса. Појавни облик овог нивоа рецесивности је апокопа граматичке морфме *-e* у 1. л. синг. инд. през. код друге вербалне компоненте:

(336) *Reim dich, oder ich fress dich!* (ugs., scherzh. `Kommentar zu einem holprigen Reim`)

Морфолошка рецесивност репрезентована је својим најфреквентнијим појавним обликом, опсолетним дат. маркером *-e*, и уочава се код следеће крилатице из корпуса. Она такође потиче из Шилерове баладе „*Die Bürgschaft*“:

(337) *der Dritte im Bunde* (der zu zwei [schon bekannten] Personen Hinzukommende`).

Синтаксичка рецесивност уочава се код 2 већ наведене крилатице, и то код крилатице (201) *Wehe, wenn sie losgelassen!* и код библијске крилатице (194) *Man soll dem Kaiser geben, was des Kaisers ist.* Код прве се уочава афинитна конструкција у којој је изостављен ауксилијар *werden*, а код друге од наведених је реч о адвербијалном посесивном ген.

Компонентска рецесивност репрезентована је терминалним стадијумом и уочава се код компоненте *angst* у следећој крилатици која је такође библијског порекла:

(338) *jmdm. ist/wird [es] angst [und bange]* (jmd. hat, bekommt Angst`).

Наведена компонента је према EWD као именица посведочена од ствн. периода (ствн. *angust*, срвн. *angest*). Са аспекта дијахронијске творбе одређује се као деадјективски *-st*-експлицитни дериват од герм. корена **angu-* у значењу `eng`. Код наведене компоненте реч је о својеврсној конверзији, тј. преласку именице *Angst* у класу речи адјектив, а резултат окончаног процеса конверзије је и везаност формата *angst* само за наведену крилатицу и за фразеологизам *angst sein `sich fürchten`*. Од два референтна речника савременог језика, само WDW наводи класу речи. Адјектив има функционалну синтаксичку дефективност и не може се јавити у функцији атрибута. Код ове уникалне компоненте није наступила семантичка деструкција с обзиром на још увек постојећу транспарентну везу између мотивне слободне именичке лексеме *Angst* и фразеолошки везаног адјективског формата *angst*.

Закључак. На основу примера из корпуса се о унилатералној рецесивности код супкласе крилатица може констатовати следеће:

- све унилатерално рецесивне крилатице спадају у оне у ужем смислу и потичу из језика књижевности.
- На малом броју примера може се уочити да су код супкласе крилатица заступљени сви описани језички нивои унилатералне рецесивности.
- Унилатерална рецесивност код супкласе крилатица има дифузни карактер јер су сви језички нивои репрезентовани само са по једном примером из корпуса.
- Унилатерално рецесивне крилатице у синтаксичком смислу представљају хетероген скуп и у свом основном облику се јављају у форми просте и сложене реченице, али и у синтаксичким формама испод нивоа реченице.
- Ниједна од унилатерално рецесивних крилатица не подлеже тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

5. 2. 11. УНИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ПРАГМАТИЧКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Код ове слабије заступљене супкласе у корпусу (укупно 22 коокуренце), неки од појавних облика унилатералне рецесивности показује 3 прагматичка фразеологизма. Са по једним примером заступљени су:

а. фонетски

б. морфонолошки и

в. компонентски ниво унилатералне рецесивности.

а. Фонетска рецесивност, појавни облик изостанак рнвн. дифтонгирања, уочава се код следећег прагматичког фразеологизма из корпуса:

(339) [*Immer*] rin/*herein in die gute Stube!* (ugs., scherzh. `Aufforderung zum Eintreten`).

б. Морфонолошка рецесивност, апокопа граматичке морфеме –*e* у 1. л. синг. инд. през., јавља се само код већ наведеног под (153) [*Ich*] hab/*habe die Ehre!* (süddt./österr. Grußformel).

Терминални стадијум компонентске рецесивности репрезентује следећи прагматички фразеологизам са номиналном уникалном компонентом:

(340) *meines* Erachtens (`meiner Meinung, Ansicht nach`).

Номинална уникална компонента с.р. *Erachten* настала је конверзијом деноминативног слабог глагола који је посведочен од ствн. периода (ствн. *irahtôn*, срвн. *erahten* `wofür halten, ansehen`). Мотивни глагол *erachten* је према GWDS маркиран и припада узвишеном стилском регистру. У ранијој фази нвн. језика именица *Erachten* употребљавала се и као слободна лексема, што се уочава и у примеру из DW: *dieses mein erklärtes erachten ist der einzige grund*. Осим у наведеном прагматичком фразеологизму, јавља се још и у структурама *meinem Erachten nach/nach meinem Erachten*. Наведене структуре, такође прагматички фразеологизми, имају идентично значење са коокуренцом из корпуса. Наведена уникална компонента има очувану категорију рода, а падежна парадигма је деструисана јер су у савременом језику остали су очувани само облици ген. и дат.

Није дошло до семантичке деструкције јер постоји транспарентан контигвитет са глаголом *erachten*.

На основу малобројних наведених примера и слабе заступљености прагматичких фразеологизама у корпусу може се констатовати следеће:

- унилатерална рецесивност је могућа код супкласе прагматичких фразеологизама.

- Унилатералном рецесивношћу могу бити захваћени и прагматички фразеологизми у ужем и они у ширем смислу.

- Унилатерална рецесивност код ове супкласе може бити захваћена тенденцијама нивелације према савременом језичком стању. Оне се уочавају код (153) и (338). Код првог се уочава алтернација између рецесивног и данашњег фонетског облика адвербијалне компоненте, док код другог нивелација наступа алтернацијом граматичке форме. У оба случаја фразеологизми су у речницима лематизовани у свом примарно рецесивном облику.

5. 3. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА О УНИЛАТЕРАЛНОЈ РЕЦЕСИВНОСТИ У ФРАЗЕОЛЕКСИКОНУ САВРЕМЕНОГ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА

На основу анализе корпусног материјала о унилатералној рецесивности у фразеолексикону савременог немачког језика се могу донети следећи закључци.

1. Од укупно 2344 фразеологизма из корпуса неки од појавних облика унилатералне формалне рецесивности се уочава само код 173 примера из корпуса. Статистичке вредности изнете су у табели 25.

Табела 25. – Квантитативни однос унилатерално рецесивних у односу на укупан број фразеологизама у корпусу

укупан број фразеологизама у корпусу	укупан број унилатерално рецесивних фразеологизама	% у односу на укупан број фразеологизама у корпусу
2344	173	7,38%

На основу изнетог квантитативног односа између укупног броја испитиваних фразеологизама и оних који показују унилатералну рецесивност може се констатовати да је унилатерална рецесивност у фразеоексикону савременог немачког језика *ретко* обележје.

2. Унилатерална рецесивност се у фразеоексикону савременог немачког језика јавља на свим описаним језичким нивоима: фонетском, морфонолошком, морфолошком, синтаксичком и компонентском, при чему се мора истаћи да су различити језички нивои различито заступљени. Вредности се уочавају у табели 26.

Табела 26. – Статистички однос између појединих језичких нивоа унилатералне рецесивности у односу на укупан број унилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса

језички ниво рецесивности	број унилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса	% у односу на укупан број унилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса
морфолошка рецесивност	65	37,57%
компонентска рецесивност	54	31,21%
фонетска рецесивност	27	15,61%
синтаксичка рецесивност	23	13,29%
морфонолошка рецесивност	4	2,31%

У табели 26 се уочава да је у фразеоексикону савременог немачког језика најдоминантнија унилатерална морфолошка рецесивност која се јавља у 37,57% примера од укупног броја унилатерално рецесивних фразеологизама. За њом по броју примера следи унилатерална компонентска рецесивност са 31,21% од укупног броја унилатерално рецесивних структура из корпуса. Средњу заступљеност показују унилатерална фонетска и синтаксичка рецесивност, при чему је прва од наведених нешто заступљенија од друге (15,61% фонетска: 13,29% синтаксичка од укупног броја унилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса). Најслабије је заступљена унилатерална морфонолошка рецесивност која се јавља само код 4 примера из корпуса, што представља 2,31% у односу на укупан број унилатерално рецесивних фразеологизама. Ово је и очекивана

вредност с обзиром на то да сви појавни облици овог нивоа рецесивности подразумевају присуство финитне вербалне компоненте у фразеолошком формативу, а ова појава је ограничена само на оне фразеологизме који се јављају у форми реченице.

3. Унилатерална рецесивност у савременом немачком језику је у вишем или нижем степену специфична за већину посебних фразеолошких супкласа. Она се јавља код глобалних и компонентних идиома, кинеграма, компаративних и геминатних фразеологизама, колокација, функционалних глаголских спојева, идиоматских фраза, пословица, крилатица и прагматичких фразеологизама. Од свих супкласа које могу показивати неки од појавних облика унилатералне рецесивности, једино се за геминатне фразеологизме и функционалне глаголске спојеве може констатовати да показују нижи степен афинитета према унилатералној рецесивности, што је превасходно условљено њиховим формалним обележјима. Ниједна од преосталих супкласа код које се могу јавити различити облици испитиваног феномена се не може одредити као предилекциона за унилатералну рецесивност с обзиром на то да међу њима не постоје значајне квантитативне разлике по питању фреквентности унилатералне рецесивности. (Овде превасходно треба имати у виду испитиване супкласе које су у корпусу добро заступљене.)

Унилатерална рецесивност није специфична за супкласе моделираних и терминолошких фразеологизама и топоса, што је и очекивана слика с обзиром на специфична структурна, семантичка и функционална обележја наведених супкласа.

4. Дистрибуција различитих језичких нивоа је различита по фразеолошким супкласама, што се може уочити у табели 27. Редослед фразеолошких супкласа у наведеној табели успостављен је на основу броја језичких нивоа на којима се јавља унилатерална рецесивност. У табели 27 се уочава да су различити језички нивои унилатералне рецесивности добро заступљени код 5 фразеолошких супкласа. Овде се сврставају супкласе са 5 или 4 нивоа. Подскуп сачињавају: идиоматске фразе и крилатице са свих 5 и глобални и компонентни идиоми, компаративни фразеологизми и пословице са 4 језичка

нивоа. Средња заступљеност различитих језичких нивоа унилатералне рецесивности везује се за супкласе колокација и прагматичких фразеологизама, док је слабо изражена хетерогеност језичких нивоа (2 или 1) специфична за супкласе функционалних глаголских спојева, кинеграма и геминатних фразеологизама.

Табела 27. – Преглед дистрибуције различитих језичких нивоа по фразеолошким супкласама

фразеолошка супкласа	језички нивои унилатералне рецесивности
4 1. идиоматске фразе (5 језичких нивоа)	1. фонетска 2. морфонолошка 3. морфолошка 4. синтаксичка 5. компонентска
О д 2. крилатице (5 језичких нивоа)	1. фонетска 2. морфонолошка 3. морфолошка 4. синтаксичка 5. компонентска
3.И а 3. глобални идиоми (4 језичка нивоа)	1. фонетска 2. морфолошка 3. синтаксичка 4. компонентска
к о 4. компонентни идиоми (4 језичка нивоа)	1. фонетска 2. морфолошка 3. синтаксичка 4. компонентска
5. компаративни фразеологизми (4 језичка нивоа)	1. фонетска 2. морфонолошка 3. морфолошка 4. компонентска
ј И 6. пословице (4 језичка нивоа)	1. фонетска 2. морфолошка 3. синтаксичка 4. компонентска
а к 7. колокације (3 језичка нивоа)	1. морфолошка 2. синтаксичка 3. компонентска
о 8. прагматички фразеологизми (3 језичка нивоа)	1. фонетска 2. морфонолошка 3. компонентска
ј о 9. функционални глаголски спојеви (2 језичка нивоа)	1. морфолошка 2. компонентска
4. в 10. кинеграма (1 језички ниво)	1. морфолошка
а 11. геминатни фразеологизми (1 језички ниво)	1. фонетска

5. Иако је оквалификована као релативно ретко обележје у фразеолексикону савременог језика, за унилатералну рецесивност је карактеристична хетерогеност појавних облика. Од укупно 47 описаних појавних облика на различитим језичким нивоима, код унилатерално рецесивних фразеологизама се може регистровати укупно 30. Фреквентност појавних облика је различита и може се видети у табели 28.

Табела 28. – Различити појавни облици у оквиру унилатералне рецесивности, њихова фреквентност и однос према укупном броју унилатерално рецесивних фразеологизама

појавни облик рецесивности	број унилатерално рецесивних фразеологизама са наведеним појавним обликом и % у односу на укупан број унилатерално рецесивних фразеологизама
1. присуство дат. маркера – <i>e</i>	47 (27,16%)
2. терминална компонентска рецесивност	33 (19,07%)
3. инципијентна компонентска рецесивност	19 (10,98%)
4. изостављање деклинације код адјектива у левом пољу НФ	8 (4,62%)
5. краза	7 (4,05%)
6. саксонски ген.	7 (4,05%)
7. синалефа	5 (2,89%)
8. синкопа вокала код фразеолошких компонената	5 (2,89%)
9. рефлекси употребе чистог инф.	5 (2,89%)
10. елизија	4 (2,31%)
11. апокопа грам. морфеме – <i>e</i> у 1. л. синг. през.	4 (2,31%)
12. прелазак именица – <i>o</i> -основа у слабу деклинацију	4 (2,31%)

13. изостанак II померања гласова код фразеолошких компонената	2 (1,16%)
14. изостанак ривн. дифтонгирања код фразеолошких компонената	2 (1,16%)
15. остаци тематског плур. код номиналних компонената	2 (1,16%)
16. рецесивни локативски ген.	2 (1,16%)
17. рефлeksi ие. номиналне реченице	2 (1,16%)
18. проспективна компонентска рецесивност	2 (1,16%)
19. присуство афинитних конструкција	2 (1,16%)
20. изостанак секундарног умлаута код фразеолошких компонената	1 (0,58%)
21. аналошки <i>gen. temporis</i>	1 (0,58%)
22. рецесивна ген. форма неодређене заменице <i>alles</i>	1 (0,58%)
23. стара флексија код раније супстантивизованог броја (адјектива)	1 (0,58%)
24. застарела валентност предложне компоненте	1 (0,58%)
25. ген. у оквиру АдвФ	1 (0,58%)
26. ген. субјекат	1 (0,58%)
27. адвербијални <i>gen. possessivus</i>	1 (0,58%)
28. застарела валентност вербалне компоненте	1 (0,58%)
29. отпадање финалне ликвиде <i>r</i> код фразеолошких компонената	1 (0,58%)
30. синеза (<i>constructio ad sensum</i>)	1 (0,58%)

У табели 28 се уочава да је најфреквентнији појавни облик унилатералне рецесивности везан за номиналне компоненте фразеолошког формата. У питању је данас опсолетни дат. маркер –*e* који се јавља код укупно 47 различитих унилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса. По фреквентности се издвајају и терминална и инципијентна компонентска рецесивност. Прва се уочава код укупно 33, а друга код 19 различитих примера из корпуса. Оба ступња рецесивности најчешће су везана за номиналне компоненте у фразеолошком формату. Остали појавни облици у укупном броју унилатерално рецесивних фразеологизама мање су заступљени од наведених. На основу квантификације резултата се не може одредити који је од појавних облика унилатералне рецесивности најмање фреквентан с обзиром на то да је њих 12 заступљено са минималним статистичким вредностима.

6. Иако је унилатерална рецесивност најфреквентнија на морфолошком нивоу (уп. табелу 26), најхетерогеније форме показују унилатерална синтаксичка (укупно 11 од 15 описаних) и унилатерална фонетска рецесивност (укупно 8 од 12 описаних). Узроке за овакву слику треба видети у високој фреквентности дат. маркера –*e* као једном од посебних облика унилатералне морфолошке рецесивности, дифузнијем карактеру унилатералне синтаксичке и фонетске рецесивности, али и великом броју описаних појавних облика на последња два језичка нивоа.

7. Код укупно 93 унилатерално рецесивна фразеологизма из корпуса констатован је неки од појавних облика дужег дијахронијског континуитета, док се код 23 примера јавља неко од обележја краћег дијахронијског континуитета. Код преосталих 57 унилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса не може се говорити о континуитету обележја или због тога што се он не може утврдити или, пак, због тога што показују компонентску рецесивност, а дијахронијски континуитет се код наведеног нивоа рецесивности не везује за одређени стадијум (инципијентну, терминалну, проспективну), већ за сваку компоненту посебно.

8. На основу изражене хетерогености појавних облика, њихове заступљености у већини описаних фразеолошких супкласа и ниже/ниске

фреквентности може се констатовати да феномен унилатералне рецесивности у фразеоексикону савременог немачког језика има дифузни карактер.

9. Од укупно 173 унилатерално рецесивна фразеологизма из корпуса, тенденцијама нивелације захваћено је њих 32, што представља 18,49% од укупног броја унилатерално рецесивних фразеологизама. Преостали унилатерално рецесивни фразеологизми, укупно их је 141 из корпуса, могу се сматрати интактним и резистентним с обзиром на то да нису захваћени било којим од описаних механизма нивелације. На основу овога се може констатовати да је унилатерална рецесивност унутар фразеоексикона савременог немачког језика релативно стабилан и резистентан феномен.

Тенденције нивелације према савременом језичком стању јављају се код свих фразеолошких супкласа, осим код супкласа функционалних глаголских спојева, пословица и крилатица.¹¹⁸ Од 6 описаних механизма нивелације, за унилатерално рецесивне фразеологизме једино није специфична редукција читаве реченице, док су остали механизми различито заступљени, што се може уочити у табели 29.

Табела 29. – Различити механизми нивелације према савременом језичком стању и њихова заступљеност код унилатерално рецесивних фразеологизама

механизам нивелације	број унилатерално рецесивних фразеологизама који подлежу наведеном механизму нивелације према савременом језичком стању
1. алтернација граматичке форме	16
2. компонентска алтернација	8
3. алтернација фонетски рецесивног/данаш облика или пуног/фонетски редукованог облика компоненте	5
4. комплексни (мешовити) механизам	2
5. алтернација предложне компоненте	1

¹¹⁸ Супкласа кинеграма овде није наведена с обзиром на веома малу заступљеност у корпусу (укупно 10 примера). Иако садржи један унилатерално рецесивни псеудокинеграм који је у свом основном облику интактан, укупан мали број примера у корпусу и један унилатерално рецесивни кинеграм не омогућавају уопштавање закључка по питању могућих тенденција нивелације код ове супкласе.

Код укупно 9 фразеологизама из корпуса који су захваћени тенденцијама нивелације може се регистровати примарно рецесиван облик фразеолошког формата, док се код преосталих 7 региструје примарно нивелисан облик фразеолошког формата. И ова чињеница говори у прилог томе да је унилатерална рецесивност релативно резистентна и стабилна.

6. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Мултилатерална рецесивност је комплекснија од унилатералне и њу је деликатније свеобухватно дефинисати. Под мултилатералном рецесивношћу се подразумева појава да се једно или више рецесивних обележја везују за минимално две или више фразеолошких компонената. Наведено одређење има општи карактер, а с обзиром на могуће присуство само једног рецесивног обележја или већег броја њих која могу припадати једном или различитим језичким нивоима, оправдано је говорити и о различитим типовима мултилатералне рецесивности код фразеологизама.

6. 1. ТИПОВИ МУЛТИЛАТЕРАЛНЕ РЕЦЕСИВНОСТИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Типови мултилатералне рецесивности не одређују се према броју компонената које партиципирају у мултилатералној рецесивности, већ на основу броја присутних рецесивних обележја у оквиру фразеолошког формата и језичког нивоа којима она припадају. На основу тога се могу разликовати следећа основна два типа мултилатералне рецесивности:

1. мултилатерална рецесивност *simplex* типа (проста мултилатерална рецесивност) и
2. комплексна мултилатерална рецесивност.

6. 1. 1. МУЛТИЛАТЕРАЛНА РЕЦЕСИВНОСТ *SIMPLEX* ТИПА (ПРОСТА МУЛТИЛАТЕРАЛНА РЕЦЕСИВНОСТ)

Мултилатерална рецесивност *simplex* типа дефинише се као појава да се *једно* рецесивно обележје конституише помоћу минимално *две* фразеолошке

компоненте. Она је по својој суштини без изузетка *хомостратумска* с обзиром на то да једно рецесивно обележје *per definitionem* припада једном језичком нивоу. По свом хомостратумском карактеру и по чињеници да је код оваквих фразеологизама увек присутно само једно обележје, овај тип мултилатералне рецесивности показује највише блискости са унилатералном рецесивношћу (уп. поглавље 5.).

У фразеологији се могу диференцирати два фактора који провоцирају мултилатералну рецесивност *simplex* типа. Овај облик најчешће је условљен особеностима рецесивног обележја *sui generis*. Ово значи да је у природи неких од описаних рецесивних обележја да се у линеарном низу фразеолошког формата симултано морају узети за најмање две компоненте. Овакви појавни облици рецесивности имају карактер *декомпонованости*, тј. не могу ни постојати без партиципирања две или више компонената које их конституишу. Парадигматичне примере за декомпонованост посебних појавних облика рецесивности представљају алитерација и хомоителеутон (уп. 4.2.1.2. и 4.2.1.4.). Суштина декомпонованости наведених појавних облика се може видети у следећим примерима:

(341) *mit Haut und Haar(en)* (*ugs. `völlig, ganz u. gar, restlos`*, алитерација)

(342) *dieser oder jener* (*`mancher, manch einer`*, хомоителеутон).

Други фактор захваљујући којем може да настане мултилатерална рецесивност *simplex* типа је *рекурентност* идентичног рецесивног облика унутар фразеолошког формата. У данашњем фразеолоксикону немачког језика ово је битно ређи случај од претходног и уочљив је код наредне пословице из корпуса. Уочава се рекурентност два саксонска ген., што суштински значи присуство само једног рецесивног обележја. У наведеном примеру је реч о мултилатералној рецесивности *simplex* типа на синтаксичком нивоу:

(343) *Brummers Sohn nimmt sich Nörglers Tochter.*

На основу изнетог се може закључити да је мултилатерална рецесивност *simplex* типа првенствено везана за фонетски језички ниво.

6. 1. 2. КОМПЛЕКСНА МУЛТИЛАТЕРАЛНА РЕЦЕСИВНОСТ

Комплексна мултилатерална рецесивност дефинише се као појава да се у једном фразеолошком формативу уочавају минимално два рецесивна обележја која су везана за две или више фразеолошких компонената. Према томе да ли рецесивна обележја припадају истом или различитим језичким нивоима, разликују се два подтипа комплексне мултилатералне рецесивности:

- 1.) комплексна мултилатерална рецесивност *хомостратумског* типа и
- 2.) комплексна мултилатерална рецесивност *хетеростратумског* типа.

Оба типа комплексне мултилатералне рецесивности у основи се свде на различиту могућу комбинаторику два или више посебних појавних облика рецесивности.

1.) Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа

Овај подтип комплексне мултилатералне рецесивности подразумева да се најчешће *два* или битно ређе *више различитих* рецесивних обележја *истог језичког нивоа* везују минимално за *две* или *више* компонената унутар фразеолошког формата. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа провоцирана је или декомпонованошћу рецесивног обележја или, пак, рекурентним карактером неког од обележја. На основу анализе корпусног материјала може се закључити да је овај подтип комплексне рецесивности по правилу везан за фонетски ниво, а да се изузетно ретко среће на осталим језичким нивоима. Фразеологизми који се сврставају у комплексну мултилатералну рецесивност хомостратумског типа готово без изузетка показују два рецесивна обележја у структури свог формата, а изузетно ретко више од два (уп. напомену 125 и пример (431)). Овај подтип мултилатералне рецесивности уочава се у наредном примеру из корпуса. Реч је о пословици код које је видљива спрега два посебна рецесивна обележја (алитерације и хомоиотелеутона), при чему оба припадају истом језичком нивоу (фонетском):

(344) ***Allen kann auch kein König gefallen.***

Како је истакнуто, комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа заснована је на различитој комбинаторици минимално два

посебна рецесивна обележја истог језичког нивоа. На основу фразеолошког материјала из корпуса код овог подтипа мултилатералне рецесивности могуће су следеће комбинације обележја:

1. алитерација и хомоiotелеутон
2. хомоiotелеутон и крза
3. хомоiotелеутон и повратни умлаут
4. хомоiotелеутон и изостанак фрактуре вокала
5. хомоiotелеутон и елизија
6. хомоiotелеутон и опадање финалне ликвиде *r*
7. алитерација и синкопа вокала код фразеолошких компонената и
8. алитерација, хомоiotелеутон и синкопа вокала.

Треба нагласити да наведене комбинације важе уопштено за фразеолексикон савременог немачког језика, а да свака од посебних супкласа показује мањи/већи број њих. Осим прве (алитерација и хомоiotелеутон) за коју се може рећи да има серијски карактер, остале могуће комбинације се битно ређе јављају и пре су сингуларног карактера.

2.) Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа

Ово је најкомплекснији појавни облик мултилатералне рецесивности код фразеологизама и подразумева појаву да се *два или више различитих* рецесивних обележја која припадају *различитим језичким нивоима* везују минимално за *две или више* компонената унутар фразеолошког формата. Фразеологизми који показују комплексну мултилатералну рецесивност хетеростратумског типа највише одступају од фонетских и морфосинтаксичких правила која важе за слободне синтагме и реченице у савременом немачком језику. Код оваквих фразеологизама често је веома тешко не превидети све појавне облике рецесивности којима је захваћен њихов форматив. Овај подтип комплексне мултилатералне рецесивности уочљив је нпр. код већ наведене пословице под (182) *Wes Brot ich ess`, des Lied ich sing`*. Код овог паремиолошког формата могу се уочити чак 4 рецесивна обележја са различитих језичких нивоа. Фонетска рецесивност репрезентована је хомоiotелеутоном који се везује

за 3 компоненте (*wes* – *ess* – *des*). Морфонолошка рецесивност везана је за обе вербалне компоненте и огледа се у апокопи граматичке морфеме –*e* у 1. л. синг. инд. през. (*ess*̀, *sing*̀). Морфолошка рецесивност везана је за прономиналне компоненте у облику ген. (*wes*, *des*), а синтаксичка је репрезентована специфичном позицијом финитне компоненте у главној реченици.

Сви фразеологизми који показују комплексну мултилатералну рецесивност хетеростратумског типа могу се супкласификовати према броју рецесивних обележја на следећа три типа.

ТИП 1 обухвата све фразеологизме код којих комплексну мултилатералну хетеростратумску рецесивност репрезентују *два* посебна обележја са различитих језичких нивоа. Ово је најбројнији скуп фразеологизама који се сврставају у комплексну мултилатералну хетеростратумску рецесивност. Код овог типа могу се установити следеће комбинације језичких нивоа:

1. фонетска и морфонолошка рецесивност
2. фонетска и морфолошка рецесивност
3. фонетска и синтаксичка рецесивност
4. фонетска и компонентска рецесивност
5. морфолошка и компонентска рецесивност и
6. синтаксичка и компонентска рецесивност.

ТИП 2 обухвата све фразеологизме код којих комплексну мултилатералну хетеростратумску рецесивност репрезентују *три* посебна обележја. Код овог подскупа фразеологизама може се установити 7 могућих комбинација рецесивних обележја са различитих језичких нивоа:

1. фонетска и морфолошка рецесивност
2. фонетска и синтаксичка рецесивност
3. фонетска и морфонолошка рецесивност
4. фонетска и компонентска рецесивност
5. фонетска, синтаксичка и компонентска рецесивност
6. фонетска, морфолошка и синтаксичка рецесивност
7. фонетска, морфонолошка и синтаксичка рецесивност

ТИП 3 обухвата све фразеологизме код којих комплексну мултилатералну хетеростратумску рецесивност репрезентују *четири* посебна рецесивна обележја са различитих језичких нивоа. Ово је уједно и најређи тип комплексне мултилатералне хетеростратумске рецесивности који је рестрингиран само на супкласу пословица. Код ТИПа 3 могуће је установити следеће комбинације различитих језичких нивоа:

1. фонетска, синтаксичка и компонентска рецесивност и
2. фонетска, морфонолошка, морфолошка и синтаксичка рецесивност.

6. 1. 3. СПЕЦИФИЧНОСТИ ТЕНДЕНЦИЈА НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ КОД МУЛТИЛАТЕРАЛНЕ РЕЦЕСИВНОСТИ

Тенденције нивелације код мултилатерално рецесивних фразеологизама показују одређене специфичности у поређењу са истим тенденцијама код унилатерално рецесивних фразеологизама.

Механизми нивелације којима може да буде захваћен мултилатерално рецесивни фразеолошки форматив су по својој природи идентични већ описаним механизмима код унилатералне рецесивности (уп. 5.1.3.). Разлике наступају у смислу свеобухватности и резултата наведених тенденција.

Код мултилатерално рецесивних фразеологизама тенденције нивелације, ма на који начин да се реализују, могу да показују парцијални карактер, што је прва разлика у односу на нивелације код унилатерално рецесивних фразеологизама. Под парцијалним карактером се подразумева чињеница да се код мултилатерално рецесивног фразеолошког формата неким од већ описаних механизма нивелације спонтано елиминише најчешће само једно од више симултано присутних рецесивних обележја. Специфичност парцијалне нивелације код мултилатерално рецесивних фразеологизама уочава се на примеру глобалног идиома (357) *rin in die Kartoffeln, raus aus den/die Kartoffeln* (mal lautet die Anordnung so, dann genau umgekehrt). Механизмом граматичке алтернације елиминише се само застарела валентност предложне компоненте, док изостанак рвнв. дифтонгирања код адвербијалне компоненте и даље остаје

интактан у основном облику фразеолошког формата. Парцијална нивелација код мултилатерално рецесивних фразеологизама за циљ првенствено има смањење броја рецесивних обележја, али је њен резултат и даље рецесивни основни облик фразеолошког формата, док се у веома малом броју случајева на основу корпуса може установити потпуна елиминација рецесивности.

Наредна специфичност тенденција нивелације код мултилатералне рецесивности је та да је она у поређењу са нивелацијама код унилатералне рецесивности битно ређа. Превасходни разлог за ређе јављање ових тенденција треба тражити у чињеници да је мултилатерална рецесивност превасходно везана за одређене фразеолошке супкласе (геминатне фразеологизме и пословице) које се сматрају формално и семантички стабилним.

6. 2. СУПКЛАСЕ МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У САВРЕМЕНОМ НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Неки од различитих типова мултилатералне рецесивности је у вишем или нижем степену специфичан за следеће фразеолошке супкласе:

1. глобалне и компонентне идиоме
2. кинеграме
3. компаративне фразеологизме
4. геминатне фразеологизме
5. пословице
6. крилатице и
7. прагматичке фразеологизме.

На основу анализе корпуса се може закључити да мултилатерална рецесивност није специфична за супкласе:

1. моделираних фразеологизама
2. терминолошких фразеологизама
3. колокација

4. функционалних глаголских спојева и
5. топоса.

Из наведеног проистиче да мултилатерална рецесивност има рестриктивнију дистрибуцију по фразеолошким супкласама од унилатералне рецесивности (уп. 5.2.).

6. 2. 1. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ГЛОБАЛНИ ИДИОМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 742 глобална идиома из корпуса, мултилатералну рецесивност показује само њих 16. У поређењу са унилатералном, мултилатерална рецесивност код ове супкласе је мање заступљена (уп. 5.2.1. и табелу 8). Статистичке вредности се уочавају у табели 30.

Табела 30. – Квантитативни однос између мултилатерално рецесивних глобалних идиома и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број глобалних идиома из корпуса	број мултилатерално рецесивних глобалних идиома из корпуса	% у односу на укупан број глобалних идиома из корпуса
742	16	2,16%

Супкласа глобалних идиома показује оба типа мултилатералне рецесивности, и то:

1. мултилатералну рецесивност *simplex* типа и
2. комплексну мултилатералну рецесивност.

Дистрибуција глобалних идиома по наведеним типовима је неједнака и уочава се у табели 31.

Табела 31. – Дистрибуција мултилатерално рецесивних глобалних идиома по различитим (под)типовима мултилатералне рецесивности

тип мултилатералне рецесивности	број мултилатерално рецесивних фразеологизама	% у односу на укупан број мултилатерално рецесивних глобалних идиома из корпуса
мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа	8	50%
комплексна хомостратумска мултилатерална рецесивност	4	25%
комплексна хетеростратумска мултилатерална рецесивност	4	25%

6.2.1.1. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа код супкласе глобалних идиома

Овај облик мултилатералне рецесивности је најзаступљенији код супкласе глобалних идиома. Од укупно 16 мултилатерално рецесивних примера из корпуса, овом типу рецесивности припада 8. Код свих глобалних идиома из ове супкласе реч је о алитерацији као рецесивном обележју фонетског нивоа. Сви глобални идиоми се у свом основном облику јављају у форми ИнфФ. Поред већ наведеног глобалног идиома (159) *hin und her gerissen sein* (‘in einem starken Zwiespalt sein, sich nicht entscheiden können’), овде спадају:

- (345) *zwischen Baum und Borke stecken/ stehen/ sein/ sitzen* (‘in einem schweren Dilemma sein’)
- (346) *mit jmdm. durch dick und dünn gehen* (‘jmdm. in allen Lebenssituationen beistehen’)
- (347) *im Begriff des Begreifens sein/ stehen* (‘gerade anfangen, etw. zu tun’)

- (348) [*festen*] *Fuß fassen* (‘[in Bezug auf Personen, Ideen] sich nach einer geraumen Zeit in einer neuen Umgebung integrieren [u. durchsetzen]’)
- (349) *einen Haschmich haben*¹¹⁹ (salopp ‘nicht recht bei Verstand sein’)
- (350) *einen Hau haben* (salopp ‘nicht recht bei Verstand sein, verrückt sein’) и
- (351) *einmal hü und einmal hott sagen / einmal hott und einmal har sagen* (ugs. ‘seine Meinung sehr oft ändern, Ansichten ständig ändern, nicht wissen, was man eigentlich will’).

6.2.1.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе глобалних идиома

Преосталих 8 глобалних идиома из корпуса показује обележја оба од наведених подтипова комплексне мултилатералне рецесивности. Дистрибуција глобалних идиома је равномерна.

6.2.1.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомастратумског типа код супкласе глобалних идиома

Комплексну мултилатералну хомастратумску рецесивност показује укупно 4 глобална идиома из корпуса. Сви овде сврстани глобални идиоми су са синтаксичког аспекта унисони и у свом основном облику се такође јављају у форми ИнфФ. Глобални идиоми из ове супкласе садрже по два рецесивна обележја. Ова супкласа показује следеће две комбинације хомастратумских обележја:

- а. алитерација и хомаиотелеутон (3 примера) и
- б. алитерација и синкопа вокала код адвербијалних компонената (један пример из корпуса)

¹¹⁹ Номинална компонента м.р. *Haschmich* је према подацима из GWDS фразеолошки везана и јавља се само у наведеном фразеологизму. О њеном дијахронијском континуитету у немачком језику нема података, не бележе је референтни етимолошки речници, али ни DW. С обзиром на ту чињеницу, није сврставана у уникалне компоненте (уп. 4.2.5.2. и напомену 116).

а. Прву подгрупу на основу комбинаторике обележја чине следећа 3 мултилатерално рецесивна хомостратумска глобална идиома из корпуса:

(352) *außer / aus Rand und Band sein / geraten* (ugs. 1. `[von Kindern] sehr ausgelassen werden`; 2. `aus einem bestimmten Grund sich nicht zu fassen wissen`)

(353) *einer Sache Tür und Tor öffnen* (`einer Sache Vorschub leisten, etwas unbeschränkt ermöglichen`) и

(354) *nichts / nicht viel zu beißen [noch /und zu brechen / reißen] haben / nichts zu nagen und zu beißen haben* (`wenig / nichts zu essen haben, Hunger leiden`).

б. Друга подгрупа репрезентована је само једним примером из корпуса:

(355) *drauf und dran sein, etwas zu tun* (`fast so weit sein, etwas [Negatives] zu tun`).

6.2.1.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе глобалних идиома

Овај подтип се такође јавља код 4 примера из корпуса. Сви овде сврстани глобални идиоми се на основу броја рецесивних обележја могу поделити на два типа.

1.) ТИП 1

Укупно 3 глобална идиома из корпуса припадају ТИПу 1, тј. показују два рецесивна обележја на различитим језичким нивоима. Са синтаксичког аспекта је реч о ИнфФ и НФ. Иако малобројни, глобални идиоми ТИПа 1 се могу супкласификовати према комбинаторици језичких нивоа:

а. фонетска и компонентска рецесивност (2 примера из корпуса) и

б. фонетска и синтаксичка рецесивност (један пример из корпуса).

а. Фонетска и компонентска рецесивност код супкласе глобалних идиома репрезентовани су само једном комбинацијом, а то је:

- алитерација + инципијентна компонентска рецесивност. Ова комбинација рецесивних обележја уочава се код 2 глобална идиома. Оба се у

свом основном облику јављају у форми ИнфФ, а уједно су и веома сличног компонентског састава. Овде спадају већ наведени глобални идиом под (203) *aus einem Bader ein Bischof werden*¹²⁰ (`aus niedrigem Stande zu hoher Würde emporsteigen`) и

(356) *Bischof oder Bader werden* (`alles od. nichts erreichen`).

б. Симултано присуство фонетске и синтаксичке рецесивности репрезентовано је само једном комбинацијом посебних појавних облика, а то је:

- алитерација + *gen. superlativus*. Ова комбинација се уочава код једног примера из корпуса. Реч је о већ наведеном глобалном идиому (190) *das Buch der Bücher* (`die Bibel`). Алитерација је провоцирана редупликацијом номиналне компоненте.

2.) ТИП 2

Овом типу припада само један глобални идиом из корпуса који показује комбинацију фонетске и морфолошке рецесивности, али у свом формативу има три рецесивна обележја:

- алитерацију + изостанак рвнв. дифтонгирања + застарелу валентност предложне компоненте.

Наведена 3 рецесивна обележја се региструју код следећег глобалног идиома у форми АдвФ:

(357) *rin in die Kartoffeln, raus aus den/die Kartoffeln* (`mal lautet die Anordnung so, dann genau umgekehrt`).

6.2.1.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних глобалних идиома

Од укупно 16 мултилатерално рецесивних глобалних идиома, тенденције нивелације се уочавају само код 2 примера из корпуса, и то код (354) и (357). Код (354) се јавља комплексни механизам који обухвата факултативну компонентску редукацију и могућу алтернацију компонената. Резултат је примарно нивелисан облик фразеолошког форматива, док се код (357) као

¹²⁰ О инципијентно рецесивној номиналној компоненти м.р. *Bader* уп. 4.2.5.1.

механизам нивелације јавља алтернација граматичке форме којом се може нивелисати данас застарела валентност предложне компоненте *aus*, док адвербијална компонента *rin* не подлеже ривн. дифтонгирању. У овом случају реч је о парцијалној нивелацији.

Закључак. На основу анализе корпусног материјала о мултилатералној рецесивности код супкласе глобалних идиома се може констатовати следеће:

- она је слабо заступљена код наведене супкласе.
- Код глобалних идиома се јављају сви описани типови мултилатералне рецесивности.
- Најчешћи тип је мултилатерална рецесивност *simplex* типа.
- Глобални идиоми који показују комплексну мултилатералну хетеростратумску рецесивност у свом формативу могу садржати два/више од два рецесивна обележја.
- Мултилатерално рецесивни глобални идиоми у ретким случајевима подлежу тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

6. 2. 2. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ КОМПОНЕНТНИ ИДИОМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 172 компонентна идиома из корпуса, мултилатералну рецесивност показује њих 8. У поређењу са унилатералном (уп. 5.2.2. и табелу 13), мултилатерална рецесивност је код ове супкласе мање заступљена. Статистичке вредности се уочавају у табели 32.

Табела 32. – Квантитативни однос између мултилатерално рецесивних компонентних идиома и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број компонентних идиома у корпусу	број мултилатерално рецесивних компонентних идиома у корпусу	% у односу на укупан број компонентних идиома у корпусу
172	8	4,65%

За ову супкласу су специфична оба типа мултилатералне рецесивности, при чему је дистрибуција по типовима неједнака.

6.2.2.1. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа код супкласе компонентних идиома

Ово је најдоминатнији тип мултилатералне рецесивности код наведене супкласе и јавља се код 6 компонентних идиома из корпуса. Сваки од компонентних идиома показује декомпоновано рецесивно обележје фонетског нивоа. У 5 примера из корпуса који се према свом основном облику сврставају у ИнфФ уочава се алитерација, док се само код последњег од наведених у форми НФ једноставне структуре уочава хомоиптелеутон. Вербална компонента се код свих компонентних идиома у форми ИнфФ јавља као семантичка база, а код последњег примера у форми НФ, улогу семантичке базе у унутрашњој семантичкој структури има синтаксички нуклеус (компонента *Rest*). Овде се сврставају следећи компонентни идиоми:

- (358) ***Kopf und Kragen riskieren/ aufs Spiel setzen/ verlieren*** (‘das Leben, die Existenz aufs Spiel setzen, verlieren’)
- (359) ***Ross und Reiter nennen*** (‘etw., jmdn. offen nennen, deutlich sagen, wovon od. von wem die Rede ist’)
- (360) ***jmdn. grün und blau/ grün und gelb schlagen*** (*ugs.* ‘jmdn. heftig schlagen, jmdn. heftig verprügeln’)
- (361) ***sich grün und blau/ grün und gelb ärgern*** (*ugs.* ‘sich sehr ärgern’)
- (362) ***weder Tod noch Teufel fürchten*** (‘niemanden, nichts fürchten’)
- (363) ***der letzte Rest vom Schützenfest*** (*ugs.* ‘Rest von etw., alles, was übrig geblieben ist’).

6.2.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе компонентних идиома

За разлику од глобалних идиома који показују оба подтипа комплексне мултилатералне рецесивности, код компонентних се може уочити само један, и то комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа. Она је много

мање заступљена од претходног типа рецесивности и може се регистровати само код два примера из корпуса. Оба компонентна идиома спадају у ТИП 1, тј. у свом формативу садрже два рецесивна обележја. Комбинације језичких нивоа су следеће:

а. фонетска и компонентска и

б. фонетска и синтаксичка.

а. Симултано присуство фонетске и компонентске рецесивности код супкласе компонентних идиома репрезентују следећи облици:

- хомоиотеутон + терминална компонентска рецесивност

и уочавају се код следећег компонентног идиома из корпуса:

(364) *weder aut noch naut haben* (‘gar nichts haben’).

Обе уникалне компоненте према R1 потичу од ствн. именица *eowiht* ‘irgendein Ding’ и *neowiht* ‘kein Ding, nichts’. Обе именице се током срвн. периода према KMW и R1 могу јавити у пуном и контрахованом облику, *uwet/ ut* ‘ein Ding’ и *nuwet/nut* ‘kein Ding, das Nichts’. Већ у овом периоду све више губе свој номинални карактер и стапају се са прономиналним формама (срвн. *ih(e)s*, *ihz*, *iuweht*, *ut*, *Hwet* ‘etwas, irgendein, irgendwelch-’) или адвербима (срвн. *ih(e)s*, *iut*, *iewiht*, *ut* ‘ein wenig, etwa’). У наредном периоду бивају захваћени процесом рвнв. дифтонгирања, после којег добијају облик који је забележен у наведеном компонентном идиому. Форматив *naut* лематизован је у DW са значењем ‘und nichts, nichts’, док га референтни речници савременог језика не бележе, на основу чега се констатује да оба формата представљају уникалне компоненте из супкласе *verba obsoleta*. Захваљујући њиховим идентичним завршецима реализује се хомоиотеутон као друго рецесивно обележје фонетског нивоа.

б. Симултано присуство фонетске и синтаксичке рецесивности уочава се такође само код једног компонентног идиома са комбинацијом следећих обележја:

- алитерација + *figura etymologica*.

Реч је о већ наведеном компонентном идиому (198) *den Schlaf des Gerechten schlafen* (*scherzh.* ‘tief u. fest schlafen’). *Figura etymologica* као специфичан

синтаксичко-творбени модел провоцира јављање алитерације као другог рецесивног обележја фонетског нивоа.

6.2.2.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних компонентних идиома

Од укупно 8 компонентних идиома са мултилатералном рецесивношћу, тенденцијама нивелације захваћена су само два, и то (360) и (361). Код оба се као механизам нивелације јавља компонентска алтернација којом се елиминише алитерација из фразеолошког формата (*grün und blau: grün und gelb*). Резултат нивелације у оба случаја је примарно нивелисан основни облик фразеолошког формата.

Закључак. На основу анализе корпусног материјала се о мултилатералној рецесивности код супкласе компонентних идиома може констатовати:

- она је слабо заступљена код наведене супкласе.
- Код компонентних идиома се јављају мултилатерална рецесивност *simplex* типа и комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа, при чему је најзаступљенија она *simplex* типа.
- Мултилатерално рецесивни компонентни идиоми могу бити захваћени тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

6. 2. 3. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ КИНЕГРАМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Како је већ истакнуто (уп. 5.2.3.), ово је у корпусу изузетно слабо заступљена супкласа са укупно 10 примера. На основу малог броја примера по питању мултилатералне рецесивности једино се може рећи да она код ове супкласе није искључена. У поређењу са унилатералном рецесивношћу је са 2 примера из корпуса чак и боље заступљена. Оба примера спадају у псеудокинеграме (уп. 3.2.2.) и у свом основном облику се јављају у форми ИнфФ. Реч је о већ спомињаним псеудокинеграмима под (89) *etw hoch und heilig versprechen/ versichern* (etw. ganz fest, feierlich versprechen) и *Stein und Bein*

schwören (`sehr nachdrücklich schwören`)). Оба кинеграма показују мултилатералну рецесивност *simplex* типа са декомпонованим рецесивним обележјима на фонетском нивоу. Код првог се уочава алитерација, а код другог хомоителеутон. Ниједан од наведених псеудокинеграма не показује тенденције нивелације према савременом језичком стању.

6. 2. 4. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ КОМПАРАТИВНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 60 компаративних фразеологизама из корпуса, мултилатерална рецесивност се може уочити код њих 5. И код ове супкласе је мултилатерална рецесивност слабије заступљена од унилатералне (уп. 5.2.4.). Статистичке вредности мултилатерално рецесивних у односу на укупан број компаративних фразеологизама могу се видети у табели 33.

Табела 33. – Квантитативни однос између мултилатерално рецесивних компаративних фразеологизама и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број компаративних фразеологизама у корпусу	број мултилатерално рецесивних компаративних фразеологизама	% у односу на укупан број компаративних фразеологизама у корпусу
60	5	8,33%

За супкласу компаративних фразеологизама специфична су оба основна типа мултилатералне рецесивности.

6.2.4.1. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа код супкласе компаративних фразеологизама

Овај тип се код наведене супкласе јавља код 2 примера из корпуса. Код првог се уочава хомоителеутон, а код другог алитерација. Први од наведених примера нема семантичку базу:

(365) *wie bestellt und nicht abgeholt* (ugs. `deplaciert, enttäuscht`) и

(366) *hin und her sausen/ rasen wie ein Furz auf der Gardinenstange*
(*derb`hektisch hin u. her laufen`*).

6.2.4.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе компаративних фразеологизама

Код компаративних фразеологизама се јавља само мултилатерална комплексна хетеростратумска рецесивност и уочава код 3 примера из корпуса. Ови компаративни фразеологизми према броју обележја прападају ТИПу 1 и ТИПу 2.

1.) ТИП 1

Два од укупно 3 компаративна фразеологизма показују комплексну мултилатералну хетеростратумску рецесивност и имају два рецесивна обележја са различитих језичких нивоа. Они су синоними, у основном облику се јављају у форми ИнфФ, а код првог од наведених додатно може да наступи и морфосинтаксичка флукуација због факултативног карактера вербалне компоненте (ИнфФ:АдјФ). Веома су сличног компонентског састава. Код оба се уочава симултано присуство морфолошке и терминалне компонентске рецесивности. Морфолошка рецесивност се у наведеним примерима јавља у остатку некадашњег коренског плур. код номиналне компоненте *Mann*, а терминална рецесивност се везује за компоненту [*Strand*]*haubitze*. Поред већ наведеног компаративног фразеологизма (177) *voll [sein] wie [zehn]tausend Mann/ wie ein Sack/ wie eine [Strand]haubitze* (*ugs. `völlig betrunken sein`*), овде спада и:

(367) *blau sein [wie ein Veilchen/ wie eine Frostbeule/ wie eine [Strand]haubitze/ wie [zehn]tausend Mann/ wie ein Eckhaus]* (*ugs. [völlig] betrunken sein`*).

Уникална компонента [*Strand*]*haubitze* се према подацима из DW прво јавила у војничком жаргону, а на њу је 1917. године скренуо пажњу немачки филолог Теодор Име (Theodor Imme) у својој књизи *Хумор у немачком војничком жаргону* (*Die deutsche Soldatensprache und ihr Humor*). Нема тачних података од када је посведочена. На основу времена када је описана у наведеном делу може се

закључити да је наведени форматив вероватно постојао и у XIX в. Наведена уникална компонента се није могла јавити пре окончања Хуситских ратова (1419-1439) с обзиром на то да је основичка компонента *Haubitze* према подацима из DW тек након наведеног периода преузета из чешког језика. Елиминацијом детерминативне конституенте *Strand* форматив губи свој уникални статус и прелази у класу именичких лексема.

2.) ТИП 2

ТИПу 2 комплексне хетеростратумске рецесивности припада само један компаративни фразеологизам јер показује три рецесивна обележја. У основном облику се јавља у форми реченице без семантичке базе. На фонетском нивоу се уочавају алитерација и хомоиотелеутон, а поред овога форматив садржи терминално рецесивну вербалну компоненту *leibt*:

(368) *wie jmd. leibt und lebt* (`in jmds. typischer Art, wie man jmdn. kennt`).

Данас уникална вербална компонента *leiben* према DW се доводи у везу са именицом м.р. *Leib*. Наведени речник значење овог глагола као слободне лексеме описује или као `wie einen leib bilden, zu einem körper zusammen fügen` или као особину тела `wol geleibt`. Овај форматив је на основу примера у наведеном речнику био познат и током ривн. епохе. У WDW је глагол маркиран као застарео, а његово значење се објашњава синонимом *leben*. И GWDS и WDW наводе експлицитне податке да је реч о фразеолошки везаном формативу.

6.2.4.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних компаративних фразеологизама

Од укупно 5 мултилатерално рецесивних компаративних фразеологизама, тенденцијама нивелације је захваћено само 2. У оба случаја се јавља комплексни механизам нивелације. Код (177) комплексни механизам нивелације обухвата компонентску алтернацију и могућу редукцију детерминативне конституенте *Strand* у формативу *Strandhaubitze*, чиме наведена компонента губи свој уникални статус. Још виши степен комплексности

механизма нивелације уочава се код (367) јер наведеном треба додати још и факултативну редукцију *comparatum*-а и могуће свођење целог фразеологизма на облик *blau sein*.¹²¹ Резултат нивелације код првог је примарно рецесивни облик јер се у линеарном низу компонената које међусобно могу алтернирати прво јавља стари облик коренског плур. Код другог од наведених компаративних фразеологизама резултат комплексног механизма нивелације је примарно нивелисан основни облик.

Закључак. На основу анализе малог броја мултилатерално рецесивних компаративних фразеологизама у корпусу може се констатовати следеће:

- мултилатерална рецесивност је код наведене супкласе релативно заступљена.
- Компаративни фразеологизми показују оба основна облика мултилатералне рецесивности.
- Мултилатерално рецесивни компаративни фразеологизми могу бити захваћени тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

6. 2. 5. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ГЕМИНАТНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 91 геминатног фразеологизма из корпуса, мултилатералну рецесивност показује укупно 72 примера. Квантификација се уочава у табели 34.

Табела 34. – Квантитативни однос између укупног броја геминатних фразеологизама из корпуса и мултилатерално рецесивних коокуренци ове супкласе

укупан број геминатних фразеологизама из корпуса	број мултилатерално рецесивних геминатних фразеологизама из корпуса	% у односу на укупан број геминатних фразеологизама из корпуса
91	72	79,12%

¹²¹ Редукцијом *comparatum*-а као могућим механизмом нивелације према савременом језичком стању провоцира се и промена фразеолошке супкласе, тј. од компаративног фразеологизма се добија глобални идиома (*blau sein*).

Овако висока заступљеност мултилатералне рецесивности објашњава се формалним обележјима ове супкласе, серијским карактером геминатних фразеологизама и њиховом израженом тенденцијом ка моделираности (уп. 3.2.5.1., 3.2.5.2., 4.1., 4.2.1.2. и 4.2.1.4.). На основу наведених обележја целе супкласе и квантификације резултата из корпуса може се констатовати да су геминатни фразеологизми прва од до сада обрађених супкласа која се сматра *предилекционом* за мултилатералну рецесивност.

За геминатне фразеологизме специфични су сви описани (под)типови мултилатералне рецесивности, при чему се у табели 35 могу констатовати дивергентне статистичке вредности по питању њихове фреквентности.

Табела 35. – (Под)типови мултилатералне рецесивности и њихов квантитативни међуоднос код супкласе геминатних фразеологизама

тип мултилатералне рецесивности	број геминатних фразеологизама из корпуса	% у односу на укупан број мултилатерално рецесивних геминатних фразеологизама из корпуса
мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа	49	68,05%
комплексна мултилатерална хомостратумска рецесивност	15	20,83%
комплексна мултилатерална хетеростратумска рецесивност	8	11,11%

Уочава се да је код наведене супкласе најзаступљенија проста мултилатерална рецесивност са 49 примера из корпуса, затим следи комплексна хомостратумског типа са 15, док је најслабије заступљена мултилатерална комплексна хетеростратумска рецесивност са 8 примера из корпуса. Оваква дистрибуција различитих типова мултилатералне рецесивности геминатне фразеологизме не разликује од претходно описаних фразеолошких супкласа.

6.2.5.1. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа код супкласе геминатних фразеологизама

Код свих геминатних фразеологизама који припадају овом типу мултилатералне рецесивности јавља се само једно од два декомпонована рецесивна обележја са фонетског нивоа. На основу присуства обележја деле се у две супкласе:

1. геминатни фразеологизми са алитераацијом (укупно 35 примера) и
2. геминатни фразеологизми са хомоителеутоном (укупно 14 примера).

6.2.5.1.1. Геминатни фразеологизми са алитераацијом

Алитерација је најдоминантније рецесивно обележје код геминатних фразеологизама са простом мултилатералном рецесивношћу. Сви геминатни фразеологизми са овим рецесивним обележјем су биноминалне коокуренце.

Према критеријуму хомоморфности компонената деле се на:

- 1.) хомоморфне геминатне фразеологизме са алитераацијом и
- 2.) хетероморфне геминатне фразеологизме са алитераацијом.

1.) Хомоморфни геминатни фразеологизми са алитераацијом

Они представљају далеко најчешћи тип код ове супкласе. Према присуству/одсуству базичног елемента деле се на:

- а. хомоморфне геминатне фразеологизме са базичним елементима и
- б. хомоморфне геминатне фразеологизме без базичних елемената.

а. Присуство базичних елемената је битно чешћи тип код геминатних фразеологизама са алитераацијом. Базични елементи потичу из класа речи именица, адјектив и глагол. Са синтаксичког аспекта се сврставају у НФ, АдјФ, ПрФ, ИнфФ и АдвФ.

Осим већ наведених под (36) *Haus und Hof* (‘der gesamte Besitz’), (112) *jmds. Tun und Treiben* (geh. ‘das, was jmd. tut, treibt’) и (158) *Feuer und Flamme* (ugs. ‘hellauf begeistert’), у хомоморфне геминатне фразеологизме са алитераацијом у форми НФ спадају и следећи примери из корпуса:

(369) *Glück und Glas*

- (370) **Ka₁iser und König**
- (371) **Küche und Keller**
- (372) **Land und Leute**
- (373) **Nahrung und Notdurft** (‘alles, was man braucht’)
- (374) **Tod und Teufel** (‘alles Mögliche, alle möglichen Leute’)
- (375) **Himmel und Hölle** (‘Kinderspiel, bei dem jeder Teilnehmer auf einem Bein durch eine am Boden aufgezeichnete Figur aus Vierecken [u. darüber gezeichnetem Halbkreis] hüpfen muss’)
- (376) **[das] Wohl und Weh**

У АдјФ поред (102) **kurz und klein** (‘zusammenfassend’) спадају и следећи из корпуса:

- (377) **fix und fertig** (ugs. ‘mit einer Arbeit ganz fertig, zum vollständigen Abschluss gelangt, fertig vorbereitet’)
- (378) **fr₁ank und frei** (‘offen u. ehrlich’)
- (379) **ganz und gar** (völlig, absolut, ohne Ausnahme’)
- (380) **lieb und leid** (‘sowohl Positives als auch Negatives’)
- (381) **los und ledig** (‘frei u. unbehindert, von allen Bindungen gelöst’)
- (382) **null und nichtig** (‘[rechtlich] ungültig’)
- (383) **sich dumm und dämlich/ doof und dusslig...** (ugs. ‘[in Bezug auf ein bestimmtes Tun] bis an die Grenze des Erträglichen’) и
- (384) **doppelt und dreifach** (ugs. ‘über das Notwenige hinausgehend’)

Геминатни фразеологизми са алитерацијом у форми ПрФ су већ наведени (103) **in Bausch und Bogen** (‘im Ganzen, ganz u. gar’) и **mit Herz und Hand** (‘voll von Mut’) и (341) **mit Haut und Haar(en)** (ugs. ‘völlig, ganz u. gar’), као и:

- (385) **mit Mann und Maus** (‘mit allen Personen, mit allem’)
- (386) **bei Nacht und Nebel** (‘ganz heimlich’)
- (387) **in Samt und Seide** (veraltet ‘in auffallend teurer, vornehmer Kleidung’)
- (388) **mit Schimpf und Schande** (‘unter unehrenhaften Bedingungen’)
- (389) **über Stock und Stein** (‘über alle Hindernisse des Erdbodens hinweg’)
- (390) **mit Stumpf und Stiel** (‘ganz u. gaz, absolut, bis zum letzten Rest’)

(391) *vor Tau und Tag* (*dichterisch* `in aller Frühe`) и

(392) *mit Zittern und Zagen* (`voller Furcht`).

У корпусу је пронађен само један геминатни фразеологизам са алитерацијом у форми АдвФ:

(393) *nun und nimmer[mehr]* (*veraltet* `niemals`).

У корпусу је пронађен такође само један геминатни у форми ИнфФ. Реч је о већ наведеном под (105) *bitten und betteln* (*inständig um etw. bitten*`).

б. У хомоморфне геминатне фразеологизме који показују алитерацију, али не садрже базични елемент спада само већ наведени под (111) *da und dort* (1. `an einigen Orten, an manchen Stellen`; 2. `manchmal, hin u. wieder`).

2.) Хетероморфни геминатни фразеологизми са алитерацијом

Ово је у поређењу са претходном супкласом изузетно ретка појава. У корпусу је забележен само један овакав пример, и то (109) *gut und gern(e)* (*ugs.* `bestimmt [so viel], wenn nicht mehr`).

6.2.5.1.2. Геминатни фразеологизми са хомоиотелеутоном

Ово је слабије заступљено рецесивно обележје од претходног. Јавља се код 14 коокуренци из корпуса. Сви овде сврстани фразеологизми су биноминалне коокуренце. Деле се на:

- 1.) геминатне фразеологизме са хомоиотелеутоном и базичним елементима и
- 2.) геминатне фразеологизме са хомоиотелеутоном без базичних елемената.

1.) Геминатни фразеологизми са хомоиотелеутоном и базичним елементима

Ово је доминантан појавни облик код наведене супкласе геминатних фразеологизама. Базични елементи потичу из класа речи именица и адјектив. Са синтаксичког аспекта спадају у НФ, ПрФ и АдјФ.

НФ са хомоиотелеутоном су слабо заступљене код ове супкласе. Поред (154) *weder Weg noch Steg* (`kein Weg`) овде спада још само:

(394) **Weg und Steg** (‘alle Wege, die ganze Gegend’).

ПрФ са хомоиотелеутоном су већ наведени под (67) *mit Ach und Krach* (ugs. ‘Mit Mühe u. Not, nur unter großen Schwierigkeiten’) и:

(395) **an allen Ecken [und Enden/Kanten]** (ugs. ‘überall’)

(396) **in/geh. die Hülle und Fülle** (‘sehr viel, im Überfluss’)

(397) **mit Haken und Ösen** (1. ‘mit zu erwartenden Schwierigkeiten’; 2. ‘mit erlaubten u. unerlaubten Mitteln’) и

(398) **auf Weg und Steg** (‘überall’).

У АдјФ са хомоиотелеутоном као појавним обликом просте мултилатералне рецесивности спадају поред (162) *schließlich und endlich* (ugs. ‘schließlich’) и следећи примери из корпуса:

(399) **rank und schlank** (geh. ‘sehr schlank’) и

(400) **schlecht und recht/ mehr schlecht als recht/ eher schlecht als recht**¹²² (‘so gut es eben geht, gerade noch, mit großer Mühe’).

2.) Геминатни фразеологизми са хомоиотелеутоном без базичног елемента

По правилу је реч о ПронФ, а само у једном случају се геминатни фразеологизам састоји од редуликованог конјунктора у асиндетској вези (последњи пример). Овде спадају (111) *dieses und jenes* (‘mancherlei’), (342) *dieser oder jener* (‘mancher, manch einer’) и:

(401) **dieser und jener** (‘einige’) као и

(402) **aber, aber** (‘nicht doch, was soll das’).

6.2.5.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе геминатних фразеологизама

За геминатне фразеологизме специфична су оба описана подтипа комплексне мултилатералне рецесивности.

¹²² Наведени фразеологизам показује флукуацију. Могао би бити сврстан и у компаративне фразеологизме без семантичке базе. Сврстан је, међутим, у геминатне на основу своје примарне форме, присутне фигуре звучања и чињенице да су компаративни фразеологизми без семантичке базе пре изузетак него правило.

6.2.5.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа код супкласе геминатних фразеологизама

Код свих геминатних фразеологизама из ове супкласе реч је о биноминалним коокуренцама. За све њих је заједничко да показују по два рецесивна обележја фонетског нивоа: алитерацију и хомоителеутон. Могу се поделити на:

- 1.) хомостратумски мултилатералне са базичним елементима и
- 2.) хомостратумски мултилатералне без базичних елемената.

1.) Хомостратумски мултилатерално рецесивни геминатни фразеологизми са базичним елементима

Базични елементи потичу из класа речи именица, глагол и адјектив. Са синтаксичког аспекта се сврставају у НФ, ПрФ, ИнфФ и АдјФ.

У НФ поред (112) *weder Fisch noch Fleisch* (*ugs. `nicht zu bestimmen, nichts Eindeutiges`*) овде спадају и:

- (403) *Freund und Feind* (*`jedermann`*)
- (404) *Geld und Gut* (*geh. `der gesamte Besitz`*)
- (405) *Grund und Grat*
- (406) *Kisten und Kasten* (*`mit allen Sachen`*) и
- (407) *Schlag auf Schlag* (*ugs. `schnell nacheinander, ohne Unterbrechung`*).

У ПрФ из корпуса спадају:

- (408) *im Großen und Ganzen* (*`im Allgemeinen, alles in allem`*)
- (409) *auf Biegen und/oder Brechen* (*ugs. `mit Gewalt, unter allen Umständen`*)

ИнфФ из корпуса које показују хомостратумску комплексну рецесивност су:

- (410) *backen und banken*¹²³ (*`Platz nehmen zum Essen`*) и

¹²³ Наведени фразеологизам сврстан је у комплексну мултилатералну хомостратумску рецесивност јер показује алитерацију и хомоителеутон. Наведене вербалне компоненте су према GWDS сврстане у уникалне с обзиром на то да се јављају само унутар наведеног фразеолошког формата. Ни за једну од компонената нема података о дијахронијском континуитету, осим што се у GWDS износи податак да је вербална компонента *backen* етимолошки сродна са именицом галором. порекла *die Back* `Wassergefäß`. DW не бележи наведене одреднице, а у GWDS се износи

(411) **nicht wanken noch/und [nicht] weichen** (*geh.* `nicht von der Stelle weichen`).

У АдјФ из корпуса спада само следећи геминатни фразеологизам:

(412) **geschniegelt und gebügelt/ gestriegelt** (*ugs.* `tadellos angezogen u. gepflegt`).

2.) Хомостратумски мултилатерално рецесивни геминатни фразеологизми без базичних елемената

Овде спадају следећи из корпуса:

(413) **da und da** (*ugs.* 1. `an einem bestimmten, zu benennenden Ort, Ziel`; 2. `an ein bestimmtes, zu benennendes Ziel`; 3. `von einem bestimmten, zu benennenden Ort`)

(414) **dies und das** (`mancherlei`)

(415) **mir nichts, dir nichts** (*ugs.* `von einem Augenblick auf den anderen ohne zu zögern`) и

(416) **für und für** (*veraltend* `[für] immer`).

6.2.5.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе геминатних фразеологизама

Ово је најслабије заступљен подтип код ове супкласе са 8 примера из корпуса. Сви овде сврстани геминатни фразеологизми припадају ТИПу 1, тј. показују два рецесивна обележја. Сви геминатни фразеологизми са овим подтипом комплексне рецесивности су хомоморфне биноминалне коокуренце, осим што се код (423) *klipp und klar* уочава хетероморфност (партикула + адјектив). Од могућих комбинација језичких нивоа (уп.6.1.2., став 2.)), сви показују симултано присуство фонетске и компонентске рецесивности. Даље се могу супкласификовати према томе да ли садрже инципијентно рецесивну или уникалну компоненту.

податак да овај геминатни фразеологизам потиче из морнарског жаргона. С обзиром на то да нема података о дијахронијском континуитету, наведене вербалне компоненте нису третиране као уникалне у ужем смислу, а на основу преостала два рецесивна обележја овај геминатни фразеологизам је сврстан у ову супкласу.

1.) Хетеростратумски мултилатерално рецесивни геминатни фразеологизми са
инципијентно рецесивном компонентом

Овде спадају укупно 2 геминатна фразеологизма из корпуса. Уз инципијентну компонентску рецесивност се код првог јавља алитерација, а код другог хомоиптелеутон:

(417) ***Bischof wie Bader*** (‘vom ersten bis zum letzten, keiner ausgenommen, wes Standes er auch sei’) и

(418) ***Hangen und Bangen*** (geh. ‘mit großer Angst, voller Sorge’).

Обе инципијентно рецесивне компоненте су именице, *Bader* је м.р. (уп. 4.2.5.1.), док је *Hangen* с.р. настала супстантивизацијом инф. през. данас застарелог јаког глагола који има дуг дијахронијски континуитет (ствн. *hâhan*, срвн. *hâhen* ‘aufhängen’). Током срвн. периода према DW долази до мешања облика наведеног јаког глагола са слабим глаголом пасивног значења срвн. *hengen* ‘aufgehängt sein’. Губе се облици прет. слабог формата, док се и даље дистингуирају облици инф./през. јаког и слабог формата. Током рвн. периода се реституише слаб прет., а поред тога се јавља и супротан процес, тј. почињу да се изједначавају слаб и јак инф./през. у корист слабе форме (данас *hängen*), што је довело до постепеног преласка некадашњег јаког инф. *hangen* у рецесивне лексеме.

2.) Хетеростратумски мултилатерално рецесивни геминатни фразеологизми са
уникалним компонентама

Ово је чешћи случај и региструје се код 6 примера из корпуса. Уникалне компоненте потичу из класа речи адјектив, именица, адверб и партикула.

Геминатни фразеологизми са адјективским уникалним компонентама су најчешћи, док се номиналне и адвербијалне уникалне компоненте, као и уникална партикула срећу само у по једном примеру. Осим терминалног стадијума рецесивности, за све случајеве је као фонетско рецесивно обележје везана алитерација. Први садржи једну, док се у преостала два примера јављају по две уникалне компоненте. Поред већ наведеног под (156) *gang und*

gäbe/landsch. gäng und gäbe (‘allgemein üblich, gebräuchlich’), овде спадају следећи примери из корпуса:

(419) **wind und weh** (*südwestdt., schweiz.* 1. ‘jämmerlich, unwohl, voll Angst’; 2. ‘wehmütig’) и

(420) **[nicht] niet- und nagelfest** (*ugs.* ‘alles, was man mitnehmen kann, was sich wegtragen lässt’).

Адјективска компонента *wind* има дуг дијахронијски континуитет и према DW се доводи у везу или са срвн. именицом ж.р. *winde* ‘Schmerz’ или се тумачи као блокирана (замрзнута) форма данас изгубљене ствн. именице м.р. *winnado* ‘Schmerz’ која је у развоју језика постепено губила аутономију и прешла у уникалне адјективе. Наведени адјектив показује функционалну дефективност, тј. у савременом језику се може јавити само у функцији пред. у оквиру наведеног фразеологизма. Јасна ограничења о фразеолошкој везаности у GWDS и непостојање аутономне ендосемантичке експликације, изостанак лематизације у WDW, али и чињеница да је наведени геминатни фразеологизам данас ограничен само на један део немачког говорног подручја иду у прилог терминалној рецесивности.

И адјективске компоненте *nietfest* и *nagelfest* према GWDS спадају у фразеолошки везане компоненте. И док наведени речник не експлицира ендосемемско значење ни врсту речи, DW га уз информацију о врсти речи наводи код оба (*nietfest* ‘durch ein niet befestigt’, *nagelfest* ‘durch einen nagel befestigt’). Већ се на основу примера у DW може приметити битно шири синтагматски опсег који је истовремено праћен и повишеним афинитетом да се оба адјектива јаве у набрајањима са невеликим бројем адјектива идентичне творбене структуре: *alles, was auf dem hofe erd-, wand-, nied- und nagelfest ist*. Не постоје поуздани подаци о дијахронијском континуитету наведених адјектива. На основу примера наведених у DW може се констатовати да је био посведочен у периоду немачке класичне књижевности.¹²⁴

¹²⁴ Према подацима из DW геминатни фразеологизам **[nicht] niet- und nadelfest** потиче из правног жаргона у којем је означавао све фиксиране делове домаћинства који би при купопродаји на основу закона припали новом власнику. Услед културолошких и економских

Адјективска унікална компонента *gang* `gangbar, ganghaft, frisch im gange, gut gehend, verbreitet, gewöhnlich` према DW спада у оне дугог дијахронијског континуитета (ствн. *gengi/kengi*, срвн *genge*) и сматра се дериватом данас изумрлог каузативног глагола *gängen* `laufen, gehen machen` који је показивао повратни умлаут. Данашњи форматив *gang* секундарна је творевина у односу на примарни облик *gänge*. Вероватно да је наведена форма настала услед губљења мотивног глагола *gängen* који је у инф. имао умлаут, као и услед деловања аналогije према некадашњем слабом облику прет. наведеног глагола (срвн. *gancte*), а не треба занемарити ни могуће деловање аналогije према некадашњим пуним флективним облицима глагола ствн. *gangan* `gehen`, *gigangan* `gegangen` који се сматрају дијахронијски резистентним и који су у односу на контраховане однели превагу.

Компонента *gäbe* је по свом пореклу девербативни *-i*-дериват који је посведочен од срвн. периода (*g#be*). Иако је према подацима из DW имао аутономну семантику (1. `alles, was gegeben wird/werden kann`; 2. `gut, vortrefflich`; 3. `angenehm, erwünscht`), исти речник наводи да је овај адјектив веома рано почео да показује афинитет да се везује за одређене адјективе градећи тако фразеологизме: *die pfenninge sol man ouch nemmen vür guot und gebe*. Данас је остао очуван само у наведеном геминатном фразеологизму.

У мултилатерално рецесивне хетеростратумске спада и следећи геминатни фразеологизам из корпуса који показује номиналну унікалну компоненту. Терминална рецесивност код овог примера је, као и код претходних, праћена алитерацијом. Реч је о:

(421) *mit **K**ind und **K**egel* (`mit der gesamten Familie`).

Номинална унікална компонента м.р. *Kegel* `uneheliches Kind` посведочена је од XIV в. и према подацима које износи EWD као слободна лексема је трајала само до XVI в. У савременом језику остала је очувана као фразеолошки везан форматив. На основу истог речника порекло ове унікалне компоненте није

промена дошло је до генерализације значења код наведеног фразеологизма и његовог преласка из стручног регистра у општи језик.

најјасније. Наведени форматив у GWDS није самостално лематизован, већ се наводи само у оквиру речничког чланка посвећеног одредници *Kind*.

Две адвербијалне унікалне компоненте уочавају се само у следећем примеру из корпуса:

(422) *samt und anders* (‘alle[s] ohne Ausnahme, ohne Unterschied’).

Данас унікални адверб *samt* је према подацима у DW посведочен од ствн. периода (ствн. *samant*, срвн. *sament*) који је у нвн. периоду почео да се везује са адвербом *anders*. И овај адверб се у нвн. периоду изгубио из слободне употребе, а посведочен је од срвн. периода у облику *sunders*.

Последњи овде сврстан геминатни фразеологизам из корпуса је:

(423) *klipp und klar* (ugs. ‘völlig klar, unmissverständlich’).

Реч је о јединој хетероморфној структури са унікалном партикулом *klipp*. И GWDS и WDW лематизују наведени форматив, не наводећи при томе врсту речи, али ни њено аутономно значење. У референтним речницима се упућује на то да је наведена партикула у етимолошкој вези са нисконемачким глаголом *klippen* ‘hell tönen, ein helles Geräusch verursachen’. DW садржи одредницу *klipp* и наводи да се веома често јавља у свом пуном облику *klippklapp*. Речник не наводи експлицитно у ком периоду је форматив посведочен, али се на основу примера са пуним обликом закључује да је ова партикула била присутна у периоду класичне књижевности.

6.2.5.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних геминатних фразеологизама

На основу анализе корпуса, али и описаних специфичности супкласе може се закључити да геминатни фразеологизми показују веома висок степен резистентности по питању тенденција нивелације према савременом језичком стању. Од укупно 72 мултилатерално рецесивна геминатна фразеологизма из корпуса, тенденције нивелације се уочавају само код 2 коокуренце које су сврстане у комплексну мултилатералну рецесивност хомостратумског типа.

Код (411) *nicht wanken noch/ und [nicht] weichen* јавља се комплексан механизам нивелације који обухвата компонентску алтернацију и факултативну

редукцију којом су захваћене синсемантичне компоненте. Резултат је парцијалног карактера. Овим механизмом се елиминише алитерација са назалом у ницијалној позицији, док хомоителеутон и алитерација са инцијалним лабиоденталом остају интактни. И код геминатног фразеологизма (412) *geschneigelt und gebügelt/gestriegelt* јавља се парцијална нивелација, а механизам је компонентска алтернација. И код овог примера нивелацији подлеже алитерација, док хомоителеутон као друго рецесивно обележје показује резистентност.

Закључак. На основу сазнања о специфичностима ове супкласе, али и на основу анализе корпусног материјала може се закључити:

- геминатни фразеологизми су предилекциона супкласа за мултилатералну рецесивност.

- Геминатни фразеологизми показују оба типа мултилатералне рецесивности.

- Мултилатерална рецесивност *simplex* типа је најчешћи облик мултилатералне рецесивности код ове фразеолошке супкласе.

- Мултилатерална рецесивност код наведене супкласе је изузетно резистентна. У ретким случајевима се уочавају тенденције нивелације према савременом језичком стању које су по правилу парцијалног карактера.

6. 2. 6. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНЕ ИДИОМАТСКЕ ФРАЗЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од 186 идиоматских фраза из корпуса, мултилатералну рецесивност показује њих 12. У поређењу са унилатералном (уп. 5.2.8. и табелу 20), мултилатерална рецесивност је код ове супкласе слабије заступљена. Квантитативни однос између мултилатерално рецесивних идиоматских фраза и њиховог укупног броја у корпусу уочава се у табели 36.

Табела 36. – Однос између мултилатерално рецесивних идиоматских фраза и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број идиоматских фраза из корпуса	број мултилатерално рецесивних идиоматских фраза из корпуса	% у односу на укупан број идиоматских фраза из корпуса
186	12	6,45%

За идиоматске фразе су специфична оба описана типа мултилатералне рецесивности, при чему је комплексна мултилатерална рецесивност нешто израженија од оне *simplex* типа. За наведену супкласу су додатно карактеристични и нешто виши степен хетерогености појавних облика рецесивности која је код комплексне мултилатералне рецесивности праћена и специфичнијом комбинаториком језичких нивоа. Релативно мали број примера из корпуса са већим бројем описаних облика намеће закључак о дифузнијем карактеру мултилатералне рецесивности код ове фразеолошке супкласе, што се у поређењу са претходно наведеним супкласама може сматрати специфичношћу идиоматских фраза. У овом смислу мултилатерална и унилатерална рецесивност код ове супкласе показују идентичне трендове (уп. 5.2.8.).

6.2.6.1. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа код супкласе идиоматских фраза

Све идиоматске фразе које припадају овом типу мултилатералне рецесивности спадају у оне у ужем смислу (уп. 3.2.9.1.). У корпусу их је укупно 5. Прве две показују алитерацију, а преостале 3 хомоиотелеутон. Овде спадају:

- (424) *jmdm. wird es grün und blau/grün und gelb vor den Augen* (ugs. `jmdm. wird übel`)
- (425) *an etw. ist nichts zu drehen und zu deuteln* (`etw. ist ganz eindeutig u. klar`)
- (426) *Es friert Stein und Bein.* (`es herrscht ein strenger Frost`)
- (427) *Das ist doppelt gemoppelt.* (ugs. `das ist unnötigerweise zweimal ausgedrückt`) и

(428) *Ein schöner Rücken kann [auch] entzücken.* (scherzh. `Kommentar, wenn einem jmd. den Rücken zuwendet`)

6.2.6.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе идиоматских фраза

Код идиоматских фраза заступљена су оба описана подтипа комплексне мултилатералне рецесивности. Први је нешто слабије заступљен од другог.

6.2.6.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа код супкласе идиоматских фраза

Овај подтип комплексне мултилатералне рецесивности се јавља код 3 примера из корпуса. Овде спадају две идиоматске фразе код којих се уочава симултано присуство алитерације и хомоиотелеутона које је провоцирано редупликацијом адјективских компонената:

(429) [*Doof bleibt doof*], *da helfen keine Pillen.* (ugs. `bei jmdm. ist alle Mühe vergebens`)

(430) *Es geht/ kommt hart auf hart.* (`es geht ums Letzte, um die Entscheidung in einer extremen Situation`)

Поред наведених примера овде се сврстава још једна идиоматска фраза из корпуса које показује чак три рецесивна обележја у свом формативу (алитерацију, хомоиотелеутон и синкопу вокала код адвербијалне компоненте):

(431) *Es/Alles geht drunter und drüber.*¹²⁵ (`es/alles geht planlos ohne eine bestimmte Ordnung vor sich`)

¹²⁵ Ово је једини пример из корпуса са три рецесивна обележја који је сврстан у мултилатералну комплексну рецесивност хомостратумског типа. Због сингуларног карактера наведеног примера, код овог подтипа комплексне мултилатералне рецесивности није успостављана дистинкција на типове са два, три или више рецесивних обележја аналогно подели мултилатерално рецесивних фразеологизама хетеростратумског типа (уп. и 6.1.2., став 1.)).

6.2.6.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе идиоматских фраза

Овај подтип је регистрован код 4 идиоматске фразе из корпуса. Према броју рецесивних обележја спадају у ТИП 1 и ТИП 2.

1.) ТИП 1

ТИП 1 репрезентује само једна идиоматска фраза код које се уочавају два рецесивна обележја на фонетском и морфонолошком нивоу, што је ретка комбинација различитих језичких нивоа. Као посебни појавни облици уочавају се хомоиотелеутон и апокопа граматичке морфеме –*e* у 1. л. синг. инд. през.:

(432) *Und willst du nicht mein Bruder sein, so schlag`ich dir den Schädel ein.*

ТИП 2

ТИП 2 (са три рецесивна обележја) региструје се код преостале 3 идиоматске фразе из корпуса које показују следећу комбинацију језичких нивоа:

а. фонетска и морфонолошка рецесивност

б. фонетска и синтаксичка рецесивност и

в. фонетска, морфолошка и синтаксичка рецесивност.

а. Симултано присуство фонетске и морфонолошке рецесивности уочава се код једне идиоматске фразе из корпуса коју репрезентује следећа комбинација обележја:

- алитерација + хомоиотелеутон + апокопа грам. морфеме –*e*:

(433) *Lass das, ich hass das!* (ugs., scherh. `Kommentar der Ablehnung`)

б. Симултано присуство фонетске и синтаксичке рецесивности са комбинацијом обележја

- хомоиотелеутон + краза

уочава се само код већ наведене идиоматске фразе (168) *haste, was kannst* (ugs. `sehr schnell`). Краза настаје између друге финитне вербалне компоненте и заменице *du*. Да би дошло до кразе, тј. амалгамирања вербалне и прономиналне компоненте, финитум у почетном облику идиоматске фразе нема финалну, већ

средњу позицију у зависној реченици. Ово је уједно и пример за супонирање *латентне* мултилатералне рецесивности, појаве која би се могла дефинисати као присуство више од једног рецесивног обележја унутар фразеолошког формата, од којих нису сва транспарентна. У овом примеру транспарентним се сматра хомоиптелеутон, крза само делимично, а позиција финитума у зависној реченици је само привидно финална. Наведена идиоматска фраза такође је добар пример и за феномен *уланчавања рецесивних обележја*, тј. функционализацију и актуализацију једног рецесивног обележја у циљу постизања другог. Захваљујући специфичној позицији финитума у зависној реченици, која се свакако може протумачити и као наслеђе из ранијих језичких периода у којима она није била строго регулисана и фиксирана (уп. и 4.2.4.11.), код наведене идиоматске фразе се реализује крза као рецесивни појавни облик фонетског нивоа.

в. Симултано присуство фонетске, морфолошке и синтаксичке рецесивности може се видети код последње мултилатерално рецесивне идиоматске фразе из корпуса која показује следећа рецесивна обележја:

- алитерацију + очуваност старе деклинације супстантивизованог броја + синезу:

(434) *Verrückt und fünf ist neune.* (ugs. `Kommentar zu einer unvernünftigen Handlung, einer widersinnigen Situation`)

Алитерација је успостављена између адјективских компонената, стара деклинације раније супстантивизованог броја уочљива је код компоненте *neune*, а синеза (*constructio ad sensum*) је везана за синг. форму финитне компоненте.

6.2.6.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних идиоматских фраза

Од укупно 12 мултилатерално рецесивних идиоматских фраза, тенденцијама нивелације према савременом језичком стању захваћено је само 2. Нивелација се уочава код (424) *jmdm. wird es grün und blau/grün und gelb vor den Augen* (ugs. `jmdm. wird übel`). Механизам нивелације је компонентска алтернација, а резултат је примарно нивелисан основни облик фразеолошког формата без алитерације. Код (429) [*doof bleibt doof*], *da helfen keine Pillen* (ugs.

bei jmdm. ist alle Mühe vergebens`) механизам у основи нивелације је синтаксичка редукација којом се елиминишу оба фонетска рецесивна обележја (алитерација и хомоиптелеутон).

Закључак. На основу анализе корпусног материјала се о мултилатералној рецесивности код супкласе идиоматских фраза може констатовати следеће:

- она је код ове супкласе релативно слабо заступљена.
- За идиоматске фразе специфични су сви (под)типови мултилатералне рецесивности.
- Код ове супкласе је комплексна мултилатерална рецесивност нешто заступљенија, што се може сматрати и њеном специфичношћу.
- Мултилатерална рецесивност код ове супкласе нема серијски карактер, већ се одликује хетерогеношћу појавних облика.
- Мултилатерално рецесивне идиоматске фразе могу бити захваћене тенденцијама нивелације.

6. 2. 7. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 526 пословица из корпуса, неки облик мултилатералне рецесивности показује њих 138. У поређењу са унилатералном (уп. 5.2.9. и табелу 22), мултилатерална рецесивност је код ове супкласе битно више заступљена, што се уочава у табели 37.

Табела 37. – Квантитативни однос између мултилатерално рецесивних пословица и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број пословица из корпуса	број мултилатерално рецесивних пословица из корпуса	% у мултилатерално рецесивних у односу на укупан број пословица из корпуса
526	138	26,23%

На основу квантификације резултата може се рећи да се и пословице заједно са геминатним фразеологизмима могу сматрати *предилекционом*

супкласом за мултилатералну рецесивност. За разлику од геминатних фразеологизама код којих је мултилатерална рецесивност чешћа, али је истовремено и серијског карактера, њена фреквентност код пословица је нешто нижа, али има веома хетероген карактер и јавља се на свим језичким нивоима. За ову супкласу специфични су сви описани (под)типови мултилатералне рецесивности, при чему је њихова заступљеност различита. Вредности се могу уочити у табели 38.

Табела 38. – Заступљеност различитих (под)типова мултилатералне рецесивности и њихов квантитативни међуоднос

(под)тип мултилатералне рецесивности	број пословица из корпуса	% у односу на укупан број мултилатерално рецесивних пословица из корпуса
мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа	51	36,96%
комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа	15	10,87%
комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа	72	52,17%

На основу исказаних статистичких вредности у табели 38 може се закључити да пословице показују тенденцију ка мултилатералној комплексној рецесивности (укупно 87 примера из корпуса). Ово је друга суштинска разлика у поређењу са геминатним фразеологизмима који превасходно показују тенденцију ка мултилатералној рецесивности *simplex* типа (уп. 6.2.5. и табелу 35). Код пословица је најбоље заступљен други подтип комплексне мултилатералне рецесивности, онај код којег су различити појавни облици рецесивности са различитих језичких нивоа. У овај тип се сврставају 72 примера из корпуса.

6.2.7.1. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа код супкласе пословица

Прост облик мултилатералне рецесивности се може регистровати код 51 пословице из корпуса. Према језичком нивоу којем припада рецесивно обележје могу се поделити на две неједнаке супкласе:

1. пословице са фонетском рецесивношћу и
2. пословице са синтаксичком рецесивношћу.

Код прве супкласе реч је о фонетским рецесивним обележјима декомпонованог карактера, док се код друге супкласе пословица у структури формата уочава рекурентност идентичног синтаксичког рецесивног обележја. Прва од наведених супкласа пословица битно је бројнија.

6.2.7.1.1. Пословице са фонетском рецесивношћу

Ово је највећа супкласа пословица која се сврстава у просту мултилатералну рецесивност. У корпусу је пронађено укупно 49 примера. Овде сврстане пословице се према појавном облику фонетске рецесивности могу поделити у две неједнаке супкласе:

- 1.) пословице са хомоителеутоном и
- 2.) пословице са алитерацијом.

1.) Пословице са хомоителеутоном

Ово је убедљиво најдоминантнији појавни облик мултилатералне рецесивности *simplex* типа и уочава се код 46 пословица из корпуса. Ово рецесивно обележје се најчешће конституише помоћу две паремиолошке компоненте, али је могуће да у његовом конституисању учествује и више њих. Са синтаксичког аспекта пословице са хомоителеутоном представљају хетероген скуп који чине:

- а. пословице у форми просто-проширене реченице
- б. пословице у форми сложене реченице и
- в. пословице у форми паремиолошких афинитних конструкција бицентричног типа

а. Хомоиптелеутон се као обележје у оквиру прости мултилатералне рецесивности најчешће јавља у пословицама у облику просто-проширене реченице. Од укупно 46 пословица из корпуса са овим рецесивним обележјем, овде се сврставају 22 примера. У унутрашњој семантичкој структури највећи број ових пословица садржи слику, док се само мањи број њих јавља без ње. Поред пословице (132) *nichts ist schwerer zu ertragen als eine Reihe von guten Tagen*, овде спадају и следећи примери из корпуса:

- (435) *Doppelt [genäht] hält besser.* (‘eine zweifach getroffene Vorsorge ist sicherer’)
- (436) *Viele Hände machen der Arbeit schnell ein Ende.* (‘mit mehreren kann man eine Arbeit schneller erledigen’)
- (437) *Langes Abendbrot macht dem Magen große Not.*
- (438) *Abenteuer ist selten geheuer.*
- (439) *Aberwitz ist keinem nützlich.*
- (440) *Jeder sucht sich den Weg zum Abgrund selber.*
- (441) *Abgeredet vor der Zeit gibt nachher keinen Streit.*
- (442) *Auf Rache folgt Ach.*
- (443) *Ein Ach wohnt unter jedem Dach.*
- (444) *Allen muss man nicht gefallen.*
- (445) *Ein Kopf allein rennt keine Mauer ein.*
- (446) *Not macht aus Steinen Brot.*
- (447) *Ohne Wein und Brot ist die Liebe tot.*
- (448) *Ein guter Trunk macht Alte jung.*
- (449) *Jung an Jahren kann noch viel erfahren.*
- (450) *Junge Frau und alter Mann sind ein trauriges Gespann.*
- (451) *Junges Weib gibt Zeitvertreib.*
- (452) *Nur die allergrößten Kälber wählen ihre Metzger selber.*
- (453) *Auch ein kleines Licht sieht man weit in der Nacht.*
- (454) *Nacht hat große Macht.*
- (455) *Junges Blut hat Mut.*

б. Хомоителеутон се као једино рецесивно обележје најређе јавља код пословица у форми зависно-сложене реченице. У корпусу је пронађено укупно 11 оваквих примера. И ове пословице у већини случајева у својој семантичкој структури садрже слику. Са синтаксичког аспекта се деле на две подгрупе: на независно-сложене и зависно-сложене реченице.

Укупно је 5 пословица из корпуса у форми независно-сложене реченице. Осим код последњег од наведених примера који садржи конјунктор, код осталих се уочава асиндетска веза међу реченицама. Овде спадају следећи примери из корпуса:

(456) *Der Abend ist labend, der Morgen voll Sorgen.*

(457) *Der Adel sitzt im Gemüt, nicht im Geblüt.*

(458) *Der eine hat die Brühe, der andere die Mühe.*

(459) *Arbeit gibt Brot, Faulheit gibt Not.*

(460) *Viele sind wohl geladen, aber nicht alle erwischen den Braten.*

У корпусу је пронађено укупно 6 пословица у форми зависно-сложене реченице које показују хомоителеутон као појавни облик мултилатералне рецесивности *simplex* типа. Прва од наведених пословица ја неодређено-генерализујућа реченица у функцији суб. Примери (462)-(465) су атрибутске реченице, док је код последње пословице реч о неуведеној кондиционалној реченици:

(461) *Wer das Abc recht kann, hat die schwerste Arbeit getan.*

(462) *Wer den Acker sät, der mäht.*

(463) *Wer gut pappt, der gut kackt.*

(464) *Allen Leuten/ Menschen recht getan ist eine Kunst, die niemand kann.*

(465) *Aus einem Jungen, der lügt, wird ein Alter, der betriegt.*

(466) *Fehlt das Brot im Haus, zieht der Frieden aus.*

в. Паремиолошке афинитне конструкције бицентричног типа са хомоителеутоном су нешто чешће него сложене реченице. Овде спадају следеће пословице из корпуса:

- (467) *Wie du mir, so ich dir.* (so schlecht, wie du mir gegenüber verhältst/verhalten hast, so verhalte ich mich auch dir gegenüber)
- (468) *Wie der Acker, so die Rüben, wie der Vater, so die Büben.*
- (469) *Wie die Ähren, so die Garben.*
- (470) *Wie gebeten, also abgeschlagen.*
- (471) *Lieber freundlich abgeschlagen als mürrisch gegeben.*
- (472) *Besser schlecht gefahren als gut gelaufen.*
- (473) *Je dunkler/ schwärzer die Nacht, desto schöner der Tag.*
- (474) *Je kürzer die Tage, desto länger die Nächte.*
- (475) *Jung an Gimpel, alt an Simpel.*
- (476) *Jung gelehrt, alt geehrt.*
- (477) *Vorn fix, achtern nix.*
- (478) *Keine Brühe ohne Mühe.*
- (479) *Abendrot – Gutwetterbrot.*

2.) Пословице са алитераціјом

Ово је малобројна група која чине само 3 синтаксички различите пословице из корпуса:

- (480) *Fremde Kühe, fremde Kälber.*
- (481) *Kann man die Kuh nicht kriegen, so muss man `s Kalb nehmen.*
- (482) *Wo ein Wille ist, ist auch ein Weg/ scherzh. Gebüsch.¹²⁶ (wenn man etw. ernsthaft will, findet man auch eine Möglichkeit, es zu erreichen).*

Са синтаксичког аспекта би се прва сврстала у паремиолошке афинитне конструкције бицентричног типа, док су друге две зависно-сложене реченице, прва је неуведена кондиционална, док је последња пословица пример за реченицу у функцији Дсит. Слика у семантичкој структури се уочава само код прва два примера.

¹²⁶ Компонентском супституцијом наведена пословица прелази у антипословице.

6.2.7.1.2. Пословице са синтаксичком рецесивношћу

У поређењу са мултилатералном рецесивношћу *simplex* типа на фонетском нивоу, синтаксичка је битно мање заступљена и јавља се само код 2 пословице из корпуса. У оба случаја уочава се рекурентност саксонског ген. као јединог појавног облика рецесивности. Овде уз пословицу у облику просто-проширене реченице (343) *Brummers Sohn nimmt sich Nörglers Tochter* спада још само следећа афинитна конструкција бицентричног типа:

(483) *Aller Leute Freund, jedermanns Geck*.¹²⁷

6.2.7.2. Комплексна мултилатерална рецесивност код супкласе пословица

Комплексна мултилатерална рецесивност је чешћа од оне *simplex* типа и јавља се код 87 пословица из корпуса. За ову супкласу карактеристична су оба описана подтипа комплексне мултилатералне рецесивности.

6.2.7.2.1. Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа код супкласе пословица

Ово је најмање заступљен тип мултилатералне рецесивности код наведене супкласе са укупно 15 примера из корпуса. Све овде сврстане пословице показују различите комбинације два рецесивна обележја на фонетском нивоу. На основу различитих комбинација фонетских обележја могу се сврстати у следеће супкласе:

- а. алитерација и хомоителеутон
- б. хомоителеутон и крза
- в. хомоителеутон и елизија вокала
- г. хомоителеутон и отпадање финалне ликвиде *r*

¹²⁷ Пословица је интересантна у синтаксичком смислу јер представља пример у којем се може уочити да се неодређена заменица *jedermann* јавља као сателит именице *Geck*, иако по дефиницији која је прихваћена у депенденцијалној лингвистици именица и заменица не могу истовремено да се јаве у једном синтагматском низу. Сигурно је да ова неодређена заменица представља и својеврстан изузетак с обзиром на то да је и данас очигледно да је настала процесом универбирања НФ *jeder Mann*. Њено именичко порекло још увек је препознатљиво, а за именице није неуобичајено да се јаве у функцији ген. атрибута уз другу именицу која онда постаје нуклеус НФ. Ово би могло да буде и дијахронијско тумачење зашто се ова заменица може јавити у функцији именичког ген. атрибута.

д. хомоиотелеутон и изостанак фрактуре вокала и

ђ. хомоиотелеутон и повратни умлаут.

а. Комбинација алитерације и хомоиотелеутона је најчешћа код супкласе пословица са комплексном хомостратумском рецесивношћу и јавља се код 10 примера из корпуса. Овде поред (344) *allen kann auch kein König gefallen* спадају и следећи примери:

(484) *Ein guter Meister macht gute Jünger.*

(485) *Schadenfreude ist die reinste Freude.* (der Schaden anderer erweckt oft besondere Freude`)

(486) *Ach steigt aufs schönste Dach.*

(487) *Geredet ist geredet, man kann `s mit keinem Schwamm mehr abwischen.*

(488) *Geteilte Freude ist doppelte Freude, [geteilter/es Schmerz/ Leid ist halber/es Schmerz/ Leid].* (positive Erfahrungen, die man mit anderen teilt, werden noch schöner [u. negative leichter erträglich]`)

(489) *Dienst ist Dienst, und Schnaps ist Schnaps.* (Arbeit u. Privatvergnügen sind zweierlei`)

(490) *Was von Affen kommt, will lausen, was von Katzen kommt, will mausen.*

(491) *Je hohler die Ähre, desto höher die Nase.*

(492) *Jung genug, schön genug.*

На основу примера се уочава да се пословице које показују симултано присуство алитерације и хомоиотелеутона могу јавити у форми просто-проширене (примери (343), (484)-(486)), независно-сложене ((487)-(489)), зависно-сложене реченице (490), а могу имати и облик паремиолошких афинитних конструкција бицентричног типа ((491) и (492)).

б. Комбинација хомоиотелеутона и кразе јавља се код следећег примера из корпуса у форми неуведене кондиционалне реченице без слике у семантичкој структури:

(493) *Hast du was, dann bist du was./ (ugs.) Haste was, biste was.*
(`Wohlstand bringt Ansehen u. Einfluss mit sich`).

в. Хомоиотелеутон и елизија вокала се срећу само код наредног примера. Пословица је интересантан пример за концесивну реченицу. У семантичкој структури садржи слику:

(494) *Der Affe bleibt ein Aff_h, und würd_h er ein König oder Pfaff_h.*

г. Хомоиотелеутон и отпадање финалне ликвиде *r* уочавају се такође само код пословице (155) *Alle Tage weh stirbt nimmermeh*. Пословица је веома илустративна за већ споменут феномен уланчавања рецесивних обележја (уп. 6.2.6.6.2.). Отпадањем финалне ликвиде *r* код адвербијалне компоненте стварају се предуслови за актуализацију хомоиотелеутона.

д. Комбинација хомоиотелеутона и изостанка фрактуре вокала такође се уочава само код једног примера из корпуса. Реч је о већ наведеној пословици под (157) *Heute vull, morgen null*. Са синтаксичког аспекта реч је о афинитној конструкцији бицентричног типа. И ова пословица је пример за феномен уланчавања рецесивних обележја, тј. хомоиотелеутон се реализује захваљујући изостанку фрактуре вокала код прве адјективске компоненте. Ово је пример за пословицу без слике.

ђ. Хомоиотелеутон са повратним умлаутом се јавља код пословице (165) *Wenn man den Esel nennt*, [*kommt er gerennt*] (*ugs., scherzh. `jmd. erscheint gerade dann, wenn man von ihm spricht`*). И ово је пример за уланчавање рецесивних обележја јер се хомоиотелеутон реализује захваљујући старом облику парт. перф. са повратним умлаутом. Пословица у семантичкој структури садржи слику.

6.2.7.2.2. Комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа код супкласе пословица

Комплексна хетеростратумска рецесивност је најчешћи подтип мултилатералне рецесивности код ове супкласе и региструје се код 72 пословице из корпуса. Пословице које показују овај тип се према броју рецесивних обележја различитих језичких нивоа која садрже у свом формативу могу сврстати у сва три описана типа комплексне хетеростратумске рецесивности.

1.) ТИП 1

Овде спадају све пословице из корпуса у чијем формативу се региструју два рецесивна обележја која припадају различитим језичким нивоима. Присуство два рецесивна обележја са различитих језичких нивоа је најчешћа појава код мултилатералне комплексне хетеростратумске рецесивности. У корпусу је укупно 45 оваквих пословица. Могуће су следеће комбинације језичких нивоа:

- а. фонетска и морфонолошка рецесивност (3 пословице)
- б. синтаксичка и компонентска рецесивност (3 пословице)
- в. фонетска и морфолошка рецесивност (7 пословица)
- г. фонетска и синтаксичка рецесивност (19 пословица)
- д. фонетска и компонентска рецесивност (13 пословица).

а. Комбинација фонетске и морфонолошке рецесивности је веома ретка код супкласе пословица и јавља се само код 3 примера из корпуса. Она је репрезентована симултаним присуством следећих појавних облика рецесивности:

- хомоиотелеутон и рецесивни аблаут. Ова комбинација се јавља само код једне пословице из корпуса, и то код (171) *Wie die Alten sungen, so zwitschern auch die Jungen*. Пословица има облик зависно-сложене компаративне реченице и у семантичкој структури садржи слику. Очигледно је да је рецесивни аблаут у функцији реализације хомоиотелеутона, што је још један пример за феномен уланчавања рецесивних обележја.

- Хомоиотелеутон и еклипса. Ова ретка комбинација два појавна облика рецесивности јавља се код 2 пословице из корпуса. Обе су веома сличног компонентског састава. Еклипса је уочљива код прве вербалне компоненте. Она заједно са прокопом код прономиналних компонената учествује у конституисању хомоиотелеутона. У оба случаја реч је о независно-сложеним реченицама асиндетског типа. Обе пословице су без слике:

(495) *Einer acht s, der andere lacht s, was macht s!*

(496) *Einer acht s, der andere verlacht s.*

б. Комбинација синтаксичке и компонентске рецесивности јавља се, као и претходна комбинација језичких нивоа, такође само код 3 пословице из

корпуса. Код (497) и (498) јављају се инципијентно рецесивне адвербијалне, а код (499) инципијентно рецесивна адјективска компонента. Све 3 пословице се јављају у форми просто-проширене реченице. Симултано присуство синтаксичке и компонентске рецесивности репрезентовано је двама комбинацијама рецесивних обележја са наведених језичких нивоа:

- саксонски ген. + инципијентна компонентска рецесивност. Овде сапада само једна пословица из корпуса:

(497) ***Anderer Leute Brot schmeckt allzeit besser.***

- Чист инф. + инципијентна компонентска рецесивност се срећу код 2 пословице из корпуса. То су:

(498) ***Es ist allenthalben gut Brot essen.***

(499) ***Mit Worten abspeisen ist wohlfeil.***

в. Комбинација фонетске и морфолошке рецесивности је нешто чешћа и репрезентована је симултаним присуством следећих појавних облика рецесивности на наведеним језичким нивоима:

- хомоиотелеутон + изостанак флексије код адјективног атрибута. Ова комбинација рецесивних обележја јавља се код следећег примера:

(500) ***Trocken Brot macht Wangen rot.***

- Хомоиотелеутон + утицај јаке деклинације именица на слабу. Оваква комбинација се јавља само код већ наведене пословице (179) ***Gehe nicht zu deinem Fürst, wenn du nicht gerufen wirst*** (ugs. `mann soll unnötiges Vorsprechen bei Vorgesetzten unterlassen, [weil man sich dabei Ärger od. zusätzliche Arbeit einhandeln kann]`).

- Хомоиотелеутон + опсолетни дат. маркер *-e*. Оваква комбинација се јавља код следеће 3 пословице. Прва је зависно-сложена, друга је независно-сложена реченица, а трећа је афинитна конструкција бицентричног типа:

(501) ***Wer am Tage Gutes tut, hat am Abend frohen Mut.***

(502) ***Dein Leid behalte alleine oder klage es dem Steine.***

(503) ***Am Tage errungen, am Abend verschlungen.***

- Алитерација + опсолетни дат. маркер *-e*. У поређењу са претходном, ово је нешто ређа комбинација и јавља се код следеће 2 пословице из корпуса.

Прва је просто-проширена реченица, а друга је зависно-сложена кондиционална. Обе пословице имају слику:

(504) *Dem fliehenden Feinde soll man goldene Brücken bauen.*

(505) *Wenn der Abt zum Glase greift, so greifen die Mönche zum Kruge.*

г. Комбинација фонетске и синтаксичке рецесивности код супкласе пословица је најчешћа. Репрезентована је присуством следећих појавних облика рецесивности:

- хомоиотелеутон + специфична позиција финитума. Ова два појавна облика симултано се јављају код следећих 5 пословица из корпуса. У свим случајевима реч је о зависно-сложеним реченицама. Примећује се да се специфична позиција финитума као вероватни рефлекс старијих језичких стања у свим примерима везује за зависну реченицу. Једно од могућих тумачења је то што се управо у зависној реченици његова позиција касније фиксирала. Овде спадају следећи примери из корпуса:

(506) *Wer den Aal hält beim Schwanz, hat ihn weder halb noch ganz.*

(507) *Wer verzagt ist im Bitten, macht beherzt im Abschlagen.*

(508) *Wer trinkt ohne Durst und isst ohne Hunger, der stirbt desto junger.*

(509) *Was abgeht an der Gestalt, ersetzt die Kunst an jung und alt.*

(510) *Wenn der Hahn kräht auf dem Mist, ändert sich das Wetter, oder es bleibt, wie es ist. (Wetterregeln [u. -vorhersagen] sind nicht zuverlässig)*

- Хомоиотелеутон + употреба чистог инф. Ова два појавна облика јављају се код 6 примера из корпуса и везана су за просто-проширену ((511)-(513)), независно-сложену асиндетску реченицу ((514)) и афинитне конструкције ((515) и (516)). Овде спадају:

(511) *Abschneiden ist leichter als ansetzen.*

(512) *Abschwitzen ist besser als abfaulen.*

(513) *Bei junger Frau und altem Wein ist gut fröhlich sein.*

(514) *Allen glauben ist zu viel, keinem glauben zu wenig.*

(515) *Besser abwarten als übereilen.*

(516) *Besser ackern und düngen als beten und singen.*

- Хомоиотелеутон + сакосни ген. као комбинација се уочавају у следећа 4 примера. На основу корпуса оваква комбинација се јавља код просто-проширених реченица и афинитних конструкција бицентричног типа. Овде су сврстане следеће пословице:

(517) *Aber, Wenn und Gar sind des Teufels War`.*

(518) *Der Jungen Spiel wird den Alten oft zu viel.*

(519) *Der Jungen Tat, der Alten Rat.*

(520) *Des einen Tod, des andern Brot.*

- Хомоиотелеутон + рефлекси ие. номиналне реченице су ређи и јављају се код већ наведене пословице (200) *Junge Faulenzer, alte Bettler* као и код следеће из корпуса:

(521) *Junger Schlemmer, alter Bettler.*

- Хомоиотелеутон + синеза (*constructio ad sensum*) је последња комбинација ова два језичка нивоа. Овај случај такође није чест и јавља се код (202) *Salz und Brot macht Wangen rot* и код следеће пословице из корпуса:

(522) *Es lässt sich alles reden, aber Brot und Käse lässt sich essen.*

д. Комбинација фонетске и компонентске рецесивности је релативно честа и заступљена је код 13 пословица из корпуса. Компонентска рецесивност је репрезентована инципијентним, терминалним и проспективним стадијумом.

Проспективна компонентска рецесивност је најређа, јавља се само код једне пословице из корпуса и комбинује се са хомоиотелеутоном. Пословица се јавља у форми просто-проширене реченице:

(523) *Mit einem Wagen voll Sorgen wird nicht ein Pfennig abgezahlt.*

Инципијентна компонентска рецесивност се јавља код 5 пословица из корпуса и комбинује се само са хомоиотелеутоном као најфреквентнијим појавним обликом фонетске рецесивности код ове супкласе. Са синтаксичког аспекта реч је о просто-проширеним и зависно-сложеним реченицама, али и афинитним конструкцијама бицентричног типа. Могуће је да се у паремиолошком формативу нађу и две инципијентно рецесивне компоненте (уп. (528)). Инципијентна рецесивност се јавља код номиналних и вербалних

компонената. Компоненте *Advokat*, *Gemein* и *freien* су на основу података у GWDS застареле, компоненте *zehen* и *ratschlagen* су захваћене процесом архаизације, док исти речник лему *Ratsmann* обележава специфичним маркером (*• Ratsmann*) која указује на то да је специфична за старији период нвн. језика и да се превасходно јавља у делима класичне књижевности. Код компоненте ж.р. *Gemein* уочава се апокопа вокала да би се реализовао хомоителеутон. Њен пун облик гласи *Gemeine*.

Овде спадају следећи примери из корпуса:

- (524) *Auch Arzt und Advokat brauchen fremden Rat.*¹²⁸
- (525) *Ist `s abgetan, ist jeder ein guter Ratsmann.*
- (526) *Besser allein als in böser Gemein.*
- (527) *Jung gefreit hat nie gereut.*
- (528) *Abends zehen, morgens ratschlagen.*

Терминална рецесивност са уникалним компонентама је најчешћа и јавља се код преосталих 6 пословица из корпуса. Као и инципијентна, и терминална рецесивност се комбинује са хомоителеутоном Ова група је са синтаксичког аспекта хетерогена. Овде сврстани примери се јављају у облику паремиолошких афинитних конструкција бицентричног типа, зависно-сложених и просто-проширених реченица. Уникалне компоненте потичу из класа речи глагол, именица, адјектив и адверб. Овде спадају:

- (529) *Abends geschwelgt, morgens gekelcht.*
- (530) *Am Abend gekammert, am Morgen gejammert.*
- (531) *Besser erstunken als erfrozen. (salopp `lieber in einem warmen, ungelüfteten Raum als in einem gut gelüfteten, aber kalten`)*
- (532) *Meiner und Lügner sind zwei Brüder.*
- (533) *Vor dem, der niemals lacht, nimm dich in Acht.*
- (534) *Wenn die Wirte lachen, dann gib Acht auf deine Sachen.*¹²⁹
- (535) *Auch kleine Dinge achte nicht geringe.*

¹²⁸ О компоненти *Advokat* уп. 5.2.9.4.1.

¹²⁹ О компоненти *Acht* у овој и претходној пословици уп. 5.2.9.4.2.

Обе вербалне унікалне компоненте (*kelchen* и *kammern*) у прва два од наведених примера потичу из групе *verba obsoleta* и нису лематизоване у референтним речницима савременог језика. Слаб глагол *kelchen* је према DW синониман са данас постојећим глаголом *kalken* који је према истом речнику посведочен и у периоду срвн. језика у облику *kelken*. О глаголу *kelchen* у наведеном речнику нема много података. Вероватно је реч о дијалекатској форми глагола *kalken* с обзиром на то да се у речнику код одреднице *kelchen* упућује на *kalken*. На основу срвн. облика се може претпоставити да наведени глагол има дијакхронијски континуитет, на основу чега се сврстава у унікалне компоненте. Слаб глагол *kammern* је на основу података у DW посведочен у срвн. периоду у значењу `sündigen`. Могао је бити и супстантивизован и јавити се као номинална компонента фразеологизма *kammern und unzucht* `Sündigen von Erwachsenen`, а посведочен је и у Лутеровој Библији: *lasset uns ehrbarlich wandeln als am tage, nicht in fressen und saufen, nicht in kamern und unzucht*.

Номинална унікална компонента м. р. *Meiner* експлицитни је дериват слабог глагола *meinen*, није забележена у референтним речницима савременог језика, али јесте у DW. Формална и семантичка веза са мотивним глаголом очуване су и у данашњем језику, а наведени форматив је замењен формативом *Denker*, према GWDS највероватније под утицајем енгл. језика (енгл. *to think* `denken` > *thinker*).

Адјективска унікална компонента *erstunken* је по пореклу парт. перф. данас застарелог јаког глагола *erstinken* `stinkend werden`. Према GWDS овај адјектив партиципског порекла има рестрингиран колокациони опсег и јавља се само као фразеолошки везан форматив. Ово је и пример како застаревање мотивног глагола провоцира прелазак форматива из неутралног дела лексикона у његов апсолутно непродуктивни део који је праћен и осталим специфичностима везаним за терминалну рецесивност (везаност форматива, деструкција флексије, почетак губљења ендосемантике).

Адвербијалну компоненту *geringe* не бележе ни GWDS ни WDW, на основу чега спада у групу *verba obsoleta*. Реч је о задржаном срвн. облику адверба са финалним фокалом. Данас би се наведена компонента сврставала у класу речи

адјектив (*gering*), али је са дијахронијског аспекта заправо реч о адвербу који настаје деривацијом од адјектива помоћу форманта *-o* (ствн. *giringo*, срвн. *geringe*).

2.) ТИП 2

Овде спадају све пословице из корпуса у чијем формативу се региструју три рецесивна обележја која припадају различитим језичким нивоима. ТИП 2 није тако чест као ТИП 1 и јавља се код укупно 23 пословице из корпуса. Код овог типа су могуће следеће комбинације језичких нивоа:

- а. фонетска и морфолошка рецесивност (једна пословица)
- б. фонетска и синтаксичка рецесивност (16 пословица)
- в. фонетска, морфолошка и синтаксичка рецесивност (2 пословице)
- г. фонетска, синтаксичка и компонентска рецесивност (4 пословице).

Прве две комбинације подразумевају појаву да два рецесивна обележја припадају истом језичком нивоу, док код последње две сваки од појавних облика рецесивности унутар паремиолошког форматива припада различитим језичким нивоима.

а. Ова комбинације је репрезентована симултаним присуством алитерације, хомоиотелеутона и изостанка деклинације код атрибутивно употребљеног адјектива у левом пољу. Пословица се јавља у форми просто-проширене реченице:

(536) ***Gegessen Brot ist bald vergessen.***

б. Фонетска и синтаксичка рецесивност се најчешће комбинују код пословица ТИПа 2. Ова комбинација језичких нивоа репрезентована је следећим појавним облицима рецесивности:

- алитерација + хомоиотелеутон + рецесивни корелат *je*. Ово је најчешћа комбинација појединачних рецесивних обележја код овог типа хетеростратумске мултилатералне рецесивности. Укупно је 12 пословица из корпуса које показују ова три обележја. Све овде сврстане пословице само делимично имају серијски карактер јер се са синтаксичког аспекта ради или о паремиолошким афинитним конструкцијама бицентричног типа (најчешће) или о

зависно-сложеним пропорционалним реченицама (само последњи пример). Дистинктивни критеријум је присуство финитне вербалне компоненте. Овде спадају следеће пословице из корпуса:

(537) **Je länger, je lieber.**

(538) **Je näher der Abend, je weiter nach Haus.**

(539) **Je wärmer der Abend, je mehr quaken die Frösche.**

(540) **Je weiter das Ziel, je mehr Abwege.**

(541) **Je heißer der Ofen, je härter das Brot.**

(542) **Je mehr Juristen, je mehr Unrecht.**

(543) **Je enger der Käfig, je schöner/ süßer die Freiheit.**

(544) **Je älter die Kuh, je hübscher das Kalb.**

(545) **Je finsterer die Nacht, je heller sieht die Bulle.**

(546) **Je schwärzer die Nacht, je schöner der Tag.**

(547) **Je älter der Adel, je morscher der Baum.**

(548) **Je höher der Affe steigt, je mehr zeigt er den Hintern.**

- Алитерација + хомоиотелеутон + синеза (*constructio ad sensum*) се срећу само код једне пословице из корпуса. Реч је о просто-проширеној реченици код које не постоји конгруенција између плур. суб. и синг. предиката:

(549) **Hoffen und Harren macht manchen zum Narren.**

- Хомоиотелеутон + чист инф. + специфична позиција инфинитне вербалне компоненте се уочавају код једног примера из корпуса у облику паремиолошке афинитне конструкције бицентричног типа:

(550) **Besser hartes Brot als leiden Not.**

- Алитерација + хомоиотелетутон + специфична позиција финитума такође се јављају само код једне пословице у форми неодређено-генерализујуће зависно-сложене реченице у функцији Дсит која је већ наведена под (199) *Wo der Acker leidet Not, fehlt `s dem Bauern bald an Brot.*

- Хомоиотелеутон + адјективски атрибут у десном пољу НФ + синеза (*constructio ad sensum*) такође се јављају само код једне пословице у облику просто-проширене реченице, а то је већ наведена под (188) *Abend rot, Morgen grau gibt das schönste Tagesblau.*

в. Истовремено присуство фонетске, морфолошке и синтаксичке рецесивности се уочава само код 2 пословице из корпуса и репрезентовано је следећим појавним облицима:

- хомоителеутон + контраховани облик инф. вербалне компоненте + афинитна конструкција који се уочавају код пословице у облику релативне реченице (201) *Adam muss eine Eva han, der er zeihe, was er getan__*. Код следеће пословице у облику просто-проширене реченице се уочавају

- хомоителеутон + стари облик тематског плур. код номиналне компоненте + употреба чистог инф.:

(551) *Mit Vatern ist nicht gut brudern*.

Именица *Vater* спада у некадашње консонантске *-ter*-основе, а њихово обележје је да све до рнвн. периода задржавају старе деклинационе облике, иако већ током ствн. језика попримају обележја вокалских *-a*-основа. Стари облици консонантских *-ter*-основа нису имали умлаут, он секундарно настаје под утицајем вокалске деклинације *-a*-основа. Паралелизам плур. форми са и без умлаута може се пратити све до рнвн. периода.

г. Истовремено присуство фонетске, синтаксичке и компонентске рецесивности у једном паремиолошком формативу такође није веома често. Наведени нивои репрезентовани су паралелизмом следећих појавних облика:

- алитерација + саксонски ген. + проспективна рецесивност:

(552) *Pfennig ist Pfennigs Bruder*.

- Хомоителеутон + номинална реченица + инципијентна рецесивност:

(553) *Advokaten – Schadvokaten*¹³⁰

- Хомоителеутон + специфична позиција финитума + терминална рецесивност се јављају код две пословице. Реч је о (28) *Wäre nicht das Aber, jedes Pferd hätte seinen Haber* и:

¹³⁰ О номиналној компоненти *Advokat* уп. 5.2.9.4.1. Интересантна је и друга номинална компонента ове пословице која настаје историјски немотивисаном протезом идентичног консонанта који се јавља у иницијалној позицији лексеме *Schade*. Творбени окационализам има за циљ да успостави формални и семантички контигвитет између лексема *Advokat* и *Schade*. На формалном и семантичком преплитању наведених лексема конституише се пренесено значење наведене пословице.

(554) *Wer sich nicht selber nimmt in Acht, bei dem nützt weder Hut noch Wacht.*¹³¹

Код пословице (28) специфична позиција финитума се јавља у оквиру главне, а код друге у оквиру зависне реченице. Последњу номиналну компоненту прве од наведених пословица *Haber* не бележе референтни речници савременог језика, али је бележи DW. Иако наведени форматив има дуг дијакхронијски континуитет, овај речник наводи податак да се веома рано губи његова самосталност, а тиме и карактер именичке лексеме. Већ у најстаријем периоду најчешће почиње да фунгира као конституента у изведеницама и сложеницама (ствн. *bi-habâri*, срвн. *liep-haber*, данас *Befehlshaber*, *Machthaber*, *Rechthaber*, *Gewalthaber*, *Inhaber*). Ова компонента остала је очувана као аутономна у наведеној пословици.

3.) ТИП 3

Овде спадају само 4 пословице из корпуса у чијем формативу се региструју четири рецесивна обележја која припадају различитим језичким нивоима. Ово је уједно и највиши степен мултилатералне комплексне рецесивности хетеростратумског типа у том смислу што овакви примери представљају највеће одступање од мор(фоно)лошког, синтаксичког и лексичког устројства које је специфично за слободне синтагме и реченице у савременом језику. ТИП 3 мултилатералне комплексне хетеростратумске рецесивности специфичан је само за супкласу пословица. Код оваквих примера увек постоји опасност да једно од рецесивних обележја, најчешће оно фонетско, буде доминантно, а да остала остану непрепозната. Парадоксално звучи, али могуће непрепознавање неког од појавних облика рецесивности код оваквих пословица може да буде мотивисано и чињеницом да оне не садрже пуно компонената, да нису дугачке, а ни синтаксички компликоване. Само пажљивом анализом сваког конкретног примера могу се идентификовати сви

¹³¹ О номиналној унікалној компоненти *Acht* уп. 5.2.9.4.2.

појавни облици рецесивности садржани у наизглед једноставном паремиолошком формативу.

Код ТИПа 3 су могуће две комбинације језичких нивоа, при чему се с обзиром на укупан број ексцерпираних примера из корпуса за сваку од наведених комбинација може констатовати да је ретка:

- а. фонетска, морфонолошка, морфолошка и синтаксичка рецесивност и
- б. фонетска, синтаксичка и компонентска рецесивност.

а. Прва комбинација језичких нивоа уочава се код две пословице из корпуса. Код (181) *Achte du mein, so acht` ich dein* су наведени језички нивои репрезентовани следећим обележјима: застарела ген. валентност вербалне компоненте (синтаксички ниво), апокопа граматичке морфеме *-e* у 1. л. синг. инд. през. (морфонолошки ниво), застарели ген. облици личних заменица (морфолошки ниво) и хомоиотелеутон (фонетски ниво). Исти језички нивои уочавају се и код ((182) *Wes Brot ich ess`, des Lied ich sing`* са нешто другачијим појавним облицима: апокопа граматичке морфеме *-e* код обе вербалне компоненте (морфонолошки ниво), застарели ген. облици релативних заменица (морфолошки ниво), специфична позиција финитума у главној реченици (синтаксички ниво) и хомоиотелеутон. Обе пословице су добри примери за феномен уланчавања рецесивних обележја, код обе се сви нивои рецесивности јављају у функцији хомоиотелеутона којим се обезбеђује специфичан ритам као карактеристично обележје ове супкласе. Оба примера су зависно-сложене реченице.

б. Ова комбинација језичких нивоа такође се јавља само код 2 пословице из корпуса. Код следеће се уочавају алитерација, хомоиотелеутон (фонетски ниво), присуство данас застарелог корелата *je* уз идентични субјунктор (синтаксички ниво) и инципијентна компонентска рецесивност код прве номиналне компоненте:

(555) *Je mehr Advokaten, je mehr Prozesse.*¹³²

Код наредне пословице из корпуса

(556) *Junger Springer, alter Stelzer.*

¹³² О номиналној компоненти *Advokat* уп. 5.2.9.4.1.

уочавају се алитерација и хомоиптелеутон (фонетски ниво), рефлексии номиналног реченичног модалитета (синтаксички ниво) и терминална рецесивност код номиналне компоненте м.р. *Stelzer* коју не бележе референтни речници савременог језика, а која се налази у DW. Наведена компонента експлицитни је дериват (*nomen agentis*) и данас постојећег слабог глагола *stelzen* са којим је очуван семантички и формални контигвитет, а у савременом језику је потиснута лексемом м.р. *Stelzenläufer*.

6.2.7.3. Тенденције нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних пословица

С обзиром на то да се пословице сматрају затвореном и веома стабилном супкласом, тенденције нивелације су веома ретке. Од укупно 138 мултилатерално рецесивних пословица, тенденцијама нивелације је захваћено само 2. Реч је о (165) *Wenn man den Esel nennt, [kommt er gerennt]* код које се елиминише присуство повратног умлаута код партиципске компоненте. Као редак механизам нивелације, код наведеног примера се јавља синтаксичка редукција. Тенденцијама нивелације захваћена је и (493) *Hast du was, dann bist du was/ (ugs.) Haste was, biste was*. Механизам нивелације у овом случају је алтернација амалгамираног/фонетски пуног облика компоненте, а резултат је примарно нивелисан основни облик паремиолошког формата.

Закључак. На основу анализе корпусног материјала може се закључити следеће:

- мултилатерална рецесивност је код супкласе пословица битно више заступљена од унилатералне.
- Пословице показују тенденцију ка комплексној мултилатералној рецесивности.
- Код ове супкласе су заступљени сви језички нивои рецесивности.
- С обзиром на број примера, заступљеност свих језичких нивоа, али и хетерогеност појединачних појавних облика рецесивности, супкласа пословица се може сматрати предилекционом за мултилатералну рецесивност.

- Пословице се по питању мултилатералне рецесивности могу сматрати стабилном супкласом. У изузетно ретким случајевима могу бити захваћене тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

6. 2. 8. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНЕ КРИЛАТИЦЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 82 крилатице из корпуса, мултилатерална рецесивност се може регистровати код њих 8, што је нешто боља заступљеност у поређењу са унилатералном рецесивношћу код ове супкласе (уп. 5.2.10. и табелу 24).

Табела 39. – Квантитативни однос између мултилатерално рецесивних крилатица и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број крилатица из корпуса	број мултилатерално рецесивних крилатица из корпуса	% у односу на укупан број крилатица из корпуса
82	8	9,76%

За крилатице се може рећи да показују све (под)типове мултилатералне рецесивности. Најчешћа је мултилатерална рецесивност *simplex* типа која се јавља код 4 примера из корпуса. Све крилатице које припадају овом типу рецесивности показују алитерацију, на основу свог порекла спадају у оне у ужем смислу, а са синтаксичког аспекта су НФ (прва два примера) и ИнфФ (последња два примера). Овде су сврстане следећи примери:

(557) **Donner und Doria**¹³³ (*ugs.* `Ausruf des Erstaunens`)

(558) **Hirt und Herde**¹³⁴ (`Gott u. die Gläubigen`)

(559) **Gift und Galle speien/ spucken**¹³⁵ (`sehr wütend sein, sehr heftig werden, sehr böse u. gehässig auf etw. reagieren`)

¹³³ Ова крилатица потиче из Шилерове драме „*Die Verschwörung des Fiesco zu Genua*“ и сматра се да је настала као аналог геминатном фразеологизму ***Donner und Blitz***.

¹³⁴ Крилатица је библијског порекла (*Die Offenbarung Johannes 10, 16*).

(560) *Himmel und Hölle/ Erde in Bewegung setzen*¹³⁶ (ugs. `alles versuchen [andere zu aktivieren], um etw. zu ermöglichen`).

Мултилатерална комплексна рецесивност хомостратумског типа јавља се код следеће 3 крилатице из корпуса. Код свих се уочава симултано присуство алитерације и хомоителеутона. Код прве две оно је мотивисано редупликацијом компонената. Прва има облик НФ, друга се јавља у форми независно-сложене, а трећа у форми зависно-сложене реченице:

(561) *Bein von meinem Bein*¹³⁷ (`eigenes Kind`)

(562) *Futsch ist futsch [und hin ist hin]*.¹³⁸

(563) *Als Adam grub und Eva spann, wo war denn da der Edelmann?*¹³⁹

Мултилатерална комплексна рецесивност хетеростратумског типа са комбинацијом фонетске и морфолошке рецесивности јавља се само код једне крилатице из корпуса. Сврстава се у ТИП 1 с обзиром на то да у свом формативу садржи два обележја (кразу и опсолетни дат. маркер –e). Крилатица има облик просто-проширене реченице:

(564) *Den Seinen gibts der Herr im Schlaf(e)*¹⁴⁰ (scherzh. `wenn jmd. unverdientes Glück hat, ohne eigenes Zutun etw. erreicht`)

Крилатице могу да буде захваћене тенденцијама нивелације. Осим последње од наведених код које се као механизам нивелације уочава алтернација граматичке форме која има парцијални карактер с обзиром на то да се њом елиминише само морфолошка рецесивност, нивелацијом је захваћена још само

¹³⁵ Крилатица је библијског порекла (5. Buch Mos., 32, 33).

¹³⁶ Крилатица је библијског порекла (Brief an die Hebräer 12, 26).

¹³⁷ И ова крилатица је библијског порекла (1. Buch Mos., 2, 23).

¹³⁸ Ова крилатица је рефрен народне посме под називом „Bin ein fahrender Gesell“. Могућу редукцију једне од реченица не треба тумачити као тенденцију нивелације према савременом језичком стању с обзиром на то да се њом не елиминише ниједно од два присутна рецесивна обележја.

¹³⁹ Ова крилатица потиче од енглеског свештеника Џона Бола (John Ball 1335-1381) који се у свом учењу држао филозофије Џона Виклифа (John Wyclif), енглеског филозофа тог доба. Бол је познат по томе што се залагао за социјалну једнакост и укидање сталешких разлика међу људима.

¹⁴⁰ Крилатица је библијског порекла (Psalm 127, 2).

(560). Механизам нивелације је компонентска алтернација у функцији елиминације алитерације, а резултат нивелације је примарно рецесиван основни облик крилатице.

Закључак. На основу малог броја примера се у вези са мултилатералном рецесивношћу код супкласе крилатица може констатовати:

- она је код ове супкласе нешто боље заступљена него унилатерална рецесивност.

- Најчешћи тип је мултилатерална рецесивност *simplex* типа.

- Најфреквентнији су појавни облици фонетске рецесивности.

- Супкласа крилатица може бити захваћена тенденцијама нивелације према савременом језичком стању.

6. 2. 9. МУЛТИЛАТЕРАЛНО РЕЦЕСИВНИ ПРАГМАТИЧКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ НИВЕЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

Од укупно 22 прагматичка фразеологизма из корпуса, мултилатерална рецесивност се уочава код 3 примера. Два прагматичка фразеологизма из корпуса показују мултилатералну рецесивност *simplex* типа. Код оба се уочава хомоипотелеутон као једино фонетско обележје. Овде спадају следећи примери из корпуса:

(565) *Je später der Abend, desto schöner die Gäste.*¹⁴¹

(566) *ein silbernes Nichtschen und ein goldenes Warteeinweilchen/ ein goldenes Nichtschen in einem silbernen Büchchen.*¹⁴²

¹⁴¹ Иако наведена структура формално подсећа на афинитну паремолошку конструкцију бицентричног типа, сврстана је у прагматичке фразеологизме с обзиром на своју функцију у комуникацији. Овај фразеологизам се, наиме, јавља само у ситуацијама када посета касни и представља шaljив коментар упућен посетиоцу/посетиоцима. Поред наведеног, овај фразеологизам не износи неки суштински садржај који је релевантан за целу заједницу по чему се такође разликује од пословица.

¹⁴² Овај прагматички фразеологизам везује се за комуникацију одраслих са децом и представља шaljив, добронамеран, а уједно и веома прагматичан одговор на честа, некада и досадна дечја питања *was ist in der Schublade, was ist in dem/der...?*

Комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа уочава се само код једног примера из корпуса. Реч је о симултаном присуству алитерације и хомоиотелеутона:

(567) *Nicht schlecht, Herr Specht!* (*ugs., scherzh. `Ausdruck der Anerkennung`*).

Слаба заступљеност ове супкласе у корпусу, а истовремено и мали број примера са мултилатералном рецесивношћу недовољан су језички материјал за уопштавање закључака везаних за мултилатералну рецесивност код прагматичких фразеологизама.

6. 3. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА О МУЛТИЛАТЕРАЛНОЈ РЕЦЕСИВНОСТИ У ФРАЗЕОЛЕКСИКОНУ САВРЕМЕНОГ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА

На основу анализе фразеолошког материјала из корпуса о мултилатералној рецесивности у савременом немачком језику се може закључити следеће:

1. Мултилатерална рецесивност се најшире одређује као присуство једног или више рецесивних обележја унутар фразеолошког формата које је везано за две или више компонената. С обзиром на то да опште одређење није довољно да потпуно расветли комплексан феномен мултилатералне рецесивности, неопходно је постулирати два основна типа. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа дефинише се као присуство једног рецесивног обележја које је на основу свог карактера декомпонованости везано за две/више од две компоненте. Комплексна мултилатерална рецесивност обухвата два подтипа: хомостратумску и хетеростратумску. Прва се дефинише као присуство два или више обележја која припадају истом језичком нивоу, а везана су за две/више од две компоненте унутар фразеолошког формата. Хетеростратумска комплексна мултилатерална рецесивност дефинисана је као појава да се унутар једног формата налазе два/више од два рецесивна обележја која припадају различитим језичким нивоима.

2. Специфичност овог комплексног феномена је то да је мултилатерална рецесивност рестрингирана само на одређене супкласе унутар фразеолексикона. Овде спадају супкласе глобалних и компонентних идиома, компаративних и геминатних фразеологизама, идиоматских фраза, пословица и крилатица, а у извесној мери је могућа и код прагматичких фразеологизама и кинеграма. Остале супкласе (моделирани и терминолошки фразеологизми, колокације, функционални глаголски спојеви и топоси) не показују никакав афинитет према мултилатералној рецесивности.

3. Поред селективности у погледу фразеолошких супкласа, за феномен мултилатералне рецесивности је специфично и то да је она слабо заступљена код свих супкласа код којих се може јавити, осим код геминатних фразеологизама и пословица које се сматрају предилекционим за мултилатералну рецесивност.¹⁴³ Управо постојање две предилекционе супкласе, од којих су обе са формалног и семантичког аспекта најчешће препознатљиве, код овог феномена може да наметне и привидну слику о равномерној и уједначеној дистрибуцији по хетерогеним супкласама која свакако не одговара правој слици унутар фразеолексикона савременог немачког језика. Тек када се имају у виду предилекционе супкласе, слаба заступљеност мултилатералне рецесивности по осталим фразеолошким супкласама и виши степен рестрингираности на поједине од њих, може се схватити и квантификација резултата добијених на основу анализе корпуса.

4. Од укупно 2344 фразеологизма из корпуса неки од типова мултилатералне рецесивности показује њих 264. Квантитативни однос мултилатерално рецесивних према укупном броју фразеологизама из корпуса може се видети у табели 40.

¹⁴³ Чињеница да је код супкласе крилатица мултилатерална рецесивност боље заступљена од унилатералне не сме се уопштавати с обзиром на мали број мултилатерално рецесивних крилатица, а и релативно слабу заступљеност ове супкласе у корпусу.

Табела 40. – Квантитативни однос између мултилатерално рецесивних фразеологизама и њиховог укупног броја у корпусу

укупан број фразеологизама корпусу	укупан број мултилатерално рецесивних фразеологизама у корпусу	% мултилатерално рецесивних фразеологизама у односу на укупан број у корпусу
2344	264	11,26%

На основу овакве статистичке слике, а у складу са претходно изнетим чињеницама о постојању предилекционих класа, за мултилатералну рецесивност се може рећи да у себи обједињује две тенденције. Она је *релативно редак* феномен у погледу општег статистичког пресека унутар фразеоексикона савременог немачког језика, али истовремено је *високо концентрисана* на две фразеолошке супкласе – геминатне фразеологизме и пословице. Наведене тенденције се увек морају имати у виду при интерпретацији квантитативних вредности код мултилатералне рецесивности.

У табели 41 се уочава заступљеност различитих типова мултилатералне рецесивности.

Табела 41. – Квантификација заступљености различитих типова мултилатералне рецесивности у фразеоексикону савременог немачког језика

тип мултилатералне рецесивности	број фразеологизама из корпуса	% у односу на укупан број мултилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса
мултилатерална рецесивност <i>simplex</i> типа	129	48,86%
мултилатерална комплексна рецесивност хомостратумског типа	41	15,53%
мултилатерална комплексна рецесивност хетеростратумског типа	94	35,61%

Уочава се да је мултилатерална рецесивност *simplex* типа најзаступљенија у фразеоексикону савременог немачког језика, за њом следи комплексна хетеростратумска мултилатерална рецесивност са 94 примера из

корпуса, а најслабије је заступљена комплексна хомостратумска мултилатерална рецесивност са 41 примером из корпуса. Из овакве статистичке слике може се закључити да највећи број мултилатерално рецесивних фразеологизама показује само једно рецесивно обележје у свом формативу.

5. У оквиру мултилатералне рецесивности *simplex* типа на основу анализе фразеологизама из корпуса могу се констатовати следећа рецесивна обележја:

1. хомоиотелеутон: 68 примера
2. алитерација: 59 примера и
3. саксонски ген.: 2 примера.

Из квантификације резултата се уочава да су најзаступљенији појавни облици мултилатералне рецесивности *simplex* типа хомоиотелеутон и алитерација, а да се овај тип рецесивности веома ретко среће на синтаксичком нивоу. Серијски карактер наведених рецесивних обележја код овог типа условљен је њиховим декомпонованим карактером, тј. облигаторношћу да се вежу за минимално две компоненте у оквиру фразеолошког формата, али и структурним специфичностима предилекционих супкласа, тј. њиховом склоношћу ка специфичном ритму, рими, паралелизму и контрасту.

6. Код комплексне мултилатералне рецесивности хомостратумског типа могуће су различите комбинације рецесивних обележја. Једино се за прву комбинацију рецесивних обележја може рећи да има серијски карактер, док су остале могуће, али су заступљене са сингуларним примерима. На основу анализе корпусног материјала издвајају се следеће комбинације симултаног присуства два/више рецесивних обележја која припадају истом језичком нивоу:

1. алитерација + хомоиотелеутон: 34 примера
2. алитерација + синкопа вокала: 1 пример
3. хомоиотелеутон + изостанак фрактуре вокала: 1 пример
4. хомоиотелеутон + повратни умлатут: 1 пример
5. хомоиотелеутон + крза: 1 пример
6. хомоиотелеутон + елизија: 1 пример
7. хомоиотелеутон + отпадање финалне ликвиде *r*: 1 пример

8. алитерација + хомоотелеутон + синкопа вокала: 1 пример

И комбинација два различита рецесивна обележја која припадају истом језичком нивоу у оквиру комплексне хомостратумске рецесивности по правилу је везана за реализацију специфичног ритма, риме, контраста или паралелизма који се уочавају код фразеолошког формата.

7. Код комплексне мултилатералне рецесивности хетеростратумског типа могуће су такође веома различите комбинације језичких нивоа, при чему свака од њих може бити репрезентована изузетно великим бројем могућих комбинација између конкретних појавних облика рецесивности. На основу анализе корпусног материјала може се утврдити следећих 9 комбинација језичких нивоа и њихова конкретна, али варијабилна реализација у виду симултаности различитих појавних облика:

A. ФОНЕТСКА И СИНТАКСИЧКА РЕЦЕСИВНОСТ

(37 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 1 и ТИПа 2)

- алитерација + хомоотелеутон + рецесивни корелат *je*: 12
- хомоотелеутон + чист инф.: 6
- хомоотелеутон + специфична позиција финитума: 5
- хомоотелеутон + саксонски ген.: 4
- хомоотелеутон + синеца: 2
- хомоотелеутон + рефлeksi ие. номиналне реченице: 2
- алитерација + *gen. superlativus*: 1
- алитерација + *figura etymologica*: 1
- алитерација + хомоотелеутон + синеца: 1
- хомоотелеутон + чист инф. + спец. позиција инфинитне вербалне компоненте: 1
- алитерација + хомоотелеутон + спец. позиција финитума: 1
- хомоотелеутон + адјектив као атрибут у десном пољу НФ + синеца: 1.

Б. ФОНЕТСКА И КОМПОНЕНТСКА РЕЦЕСИВНОСТ

(24 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 1 и ТИПа 2)

- алитерација + инципијентна компонентска рецесивност: 8
- хомоиотелеутон + терминална компонентска рецесивност: 7
- алитерација + терминална компонентска рецесивност: 6
- хомоиотелеутон + проспективна компонентска рецесивност: 1
- хомоиотелеутон + инципијентна компонентска рецесивност: 1
- алитерација + хомоиотелеутон + терминална компонентска рецесивност: 1.

В. ФОНЕТСКА И МОРФОЛОШКА РЕЦЕСИВНОСТ

(10 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 1 и ТИПа 2)

- хомоиотелеутон + опсолетни дат. маркер –*e*: 3
- алитерација + опсолетни дат. маркер –*e*: 2
- хомоиотелеутон + изостанак флексије код адјективског атрибута у левом пољу НФ: 1
- хомоиотелеутон + утицај јаке именичке деклинације на слабу деклинацију номиналне компоненте: 1
- краза + опсолетни дат. маркер –*e*: 1
- алитерација + хомоиотелеутон + изостанак флексије код адјективског атрибута у левом пољу НФ: 1
- алитерација + изостанак рнвн. дифтонгирања + застарела валентност предложне компоненте: 1.
-

Г. ФОНЕТСКА, СИНТАКСИЧКА И КОМПОНЕНТСКА РЕЦЕСИВНОСТ

(7 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 2 и ТИПа 3)

- хомоиотелеутон + рефлeksi ие. номиналне реченице + инципијентна компонентска рецесивност: 3

- хомоиотелеутон + специфична позиција финитума + терминална компонентска рецесивност: 2
- алитерација + хомоиотелеутон + рецесивни корелат *je* + инципијентна компонентска рецесивност: 1
- алитерација + хомоиотелеутон + рефлекс ие. номиналне реченице + терминална компонентска рецесивност: 1.

Д. ФОНЕТСКА И МОРФОНОЛОШКА РЕЦЕСИВНОСТ

(6 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 1 и ТИПа 2)

- хомоиотелеутон + ектлипса: 2
- хомоиотелеутон + рецесивни аблаут: 1
- хомоиотелеутон + краза: 1
- хомоиотелеутон + апокопа граматичке морфеме *-e*: 1
- алитерација + хомоиотелеутон + апокопа граматичке морфеме *-e*: 1.

Ђ. СИНТАКСИЧКА И КОМПОНЕНТСКА РЕЦЕСИВНОСТ

(3 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 1)

- чист инф. + инципијентна компонентска рецесивност: 2
- саксонски ген. + инципијентна компонентска рецесивност: 1.

Е. ФОНЕТСКА, МОРФОЛОШКА И СИНТАКСИЧКА РЕЦЕСИВНОСТ

(3 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 2)

- хомоиотелеутон + контрахована вербална компонента + афинитна конструкција: 1
- хомоиотелеутон + стари облик тематског плур. + чист инф.: 1
- алитерација + очувана флексија код раније супстантивизованог броја (данас адјектива) + синеза: 1

Ж. МОРФОЛОШКА И КОМПОНЕНТСКА РЕЦЕСИВНОСТ

(2 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 1)

- остаци некадашњег коренског плур. код номиналне компоненте + терминална компонентска рецесивност: 2

3. ФОНЕТСКА, МОРФОНОЛОШКА, МОРФОЛОШКА И СИНТАКСИЧКА РЕЦЕСИВНОСТ

(2 примера из корпуса, фразеологизми ТИПа 3)

- хомоиотелеутон + апокопа граматичке морфеме *-e* + рецесивни ген. облици личних заменица + застарела валентност вербалне компоненте: 1
- хомоиотелеутон + апокопа граматичке морфеме *-e* + рецесивни ген. облици релативних заменица + специфична позиција финитума: 1.

На основу наведених могућих комбинација језичких нивоа, али и појединачних појавних облика унутар њих може се констатовати да је једина закономерност мултилатералне рецесивности *изузетно висок степен афинитета према фонетском језичком нивоу*. Разлоге за овакав афинитет превасходно треба тражити у формалним специфичностима предилекционих класа (геминатних фразеологизама и пословица) да буду базирани на одређеном ритму, специфичној рими, контрасту и/или паралелизму, а мултилатерална рецесивност, којој је иманентан феномен *уланчавања рецесивних обележја*, по правилу јесте у функцији постизања истих. Хетерогеност и веома често сингуларни карактер комбинација могућих појавних облика различитог дијахронијског континуитета не оправдавају постулирање било каквих лингвистичких фактора којима би се егзактно интерпретирале и мотивисале конкретне комбинације језичких нивоа и конкретних појавних облика.

8. У оквиру мултилатералне рецесивности може се констатовати следећи тренд: број рецесивних обележја унутар једног фразеолошког формата *обрнуто* је *пропорционалан* броју мултилатерално рецесивних фразеологизама, а то значи да се код мултилатералне рецесивности најчешће јављају фразеологизми са једним рецесивним обележјем, затим следе фразеологизми са два рецесивна обележја, док су они са три или четири рецесивна обележја (ТИП 2 и ТИП 3) битно ређи. У табели 42 може се уочити квантитативни међуоднос мултилатерално рецесивних фразеологизама са различитим бројем рецесивних обележја.

Табела 42. – Квантитативни међуоднос мултилатерално рецесивних фразеологизама са различитим бројем обележја

број рецесивних обележја у фразеолошком формату	број фразеологизама у корпусу	% у односу на укупан број мултилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса
једно рецесивно обележје	129	48,86%
два рецесивна обележја (ТИП 1)	102	38,64%
три рецесивна обележја (ТИП 2)	29	10,98%
четири рецесивна обележја (ТИП 3)	4	1,51%

9. Од укупно 47 описаних појавних облика рецесивности на различитим језичким нивоима, код мултилатералне се јавља следећих 37 (најчешће у комбинацији са другим, а алитерација, хомоотелеутон и саксонски ген. и сингуларно):

- алитерација
- хомоотелеутон
- изостанак фрактуре вокала
- повратни умлаут
- краза
- елизија вокала
- отпадање финалне ликвиде *r*

- синкопа вокала
- изостанак рнвн. дифтонгирања
- рецесивни аблаут
- апокопа граматичке морфеме –*e* у 1. л. синг. инд. през.
- ектлипса
- опсолетни дат. маркер –*e*
- утицај јаке именичке деклинације на слабу деклинацију номиналне компоненте
- стари облик тематског плур. код номиналних компонената
- остаци коренског плур. код номиналних компонената
- стари ген. облици личних заменица
- стари ген. облици релативних заменица
- изостанак флексије код адјективског атрибута у левом пољу НФ
- адјектив као атрибут у десном пољу НФ
- очувана флексија код раније супстантивизованог броја (данас адјектива)
- контраховани облик вербалне компоненте
- застарела ген. валентност вербалне компоненте
- застарела валентност предложне компоненте
- саксонски ген.
- *gen. superlativus*
- *figura etymologica*
- чист инф. уместо инф. са *zi*
- специфична позиција финитне вербалне компоненте
- специфична позиција инфинитне вербалне компоненте
- рефлекси ие. номиналног реченичног модалитета
- присуство афинитних конструкција
- синеза (*constructio ad sensum*)
- рецесивни корелат *je* уз субјунктор *je*
- проспективна компонентска рецесивност
- инципијентна компонентска рецесивност и
- терминална компонентска рецесивност.

Велики број хетерогених појавних облика рецесивности је и очекиван с обзиром на претходно изнете могуће комбинације језичких нивоа код мултилатералне рецесивности.

10. Од укупно 264 мултилатерално рецесивна фразеологизма из корпуса, тенденцијама нивелације захваћено је само њих 14. У табели 43 се уочава квантификација резултата по питању динамичких процеса у савременом немачком језику.

Табела 43. – Квантитативни однос између укупног броја мултилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса и оних који показују тенденције нивелације према савременом језичком стању

укупан број мултилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса	укупан број мултилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса са тенденцијом нивелације	% у односу на укупан број мултилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса
264	14	5,30%

Овако низак динамизам код мултилатерално рецесивних фразеологизама у савременом немачком језику тумачи се чињеницом да је мултилатерална рецесивност првенствено везана за стабилне супкласе геминатних фразеологизама и пословица које најмање подлежу било каквим спонтаним променама.

Фреквентност различитих механизма нивелације према савременом језичком стању може се видети у табели 44.

Табела 44. – Фреквентност различитих механизма нивелације према савременом језичком стању код мултилатерално рецесивних фразеологизама

механизам нивелације према савременом језичком стању	укупан број фразеологизама из корпуса	% у односу на укупан број мултилатерално рецесивних фразеологизама са тенденцијом нивелације
компонентска алтернација	5	35,71%
комплексан механизам нивелације	4	28,57%
синтаксичка редукција	2	14,28%
алтернација граматичке форме	2	14,28%
алтернација пуног/ амалгамираног/фонетски редукованог облика компоненте	1	7,14%

6. 4. УНИЛАТЕРАЛНА VS. МУЛТИЛАТЕРАЛНА РЕЦЕСИВНОСТ

Иако се оба типа рецесивности *per definitonem* своде на присуство неког од језичких обележја које је посведочено/било доминантно у неком од ранијих периода у (пре)историји немачког језика и које се у даљем развоју језика изгубило из слободних синтагми и реченица и остало очувано унутар фразеолошког формата, између унилатералне и мултилатералне рецесивности постоји више разлика него сличности.

1. Унилатерална рецесивност се по правилу везује само за једно рецесивно обележје и једну компоненту унутар фразеолошког формата, док је специфичност мултилатералне рецесивности везивање за минимално две или више компонената, док број рецесивних обележја унутар фразеолошког формата може да варира.

2. Унилатерална рецесивност је без изузетка хомостратумска, тј. везана за један језички ниво. Мултилатерална рецесивност може показивати хомостратумски или хетеростратумски карактер, што зависи од могућег

симултаног присуства различитих појавних облика који припадају различитим језичким нивоима.

3. Различите фразеолошке супкласе показују нижи степен селективности према унилатералној рецесивности, а то значи да се неки од њених појавних облика може јавити код већег броја супкласа. За разлику од наведеног, фразеолошке супкласе показују врло висок степен селективности према мултилатералној рецесивности, а под овим треба подразумевати чињеницу да се овај тип рецесивности не јавља код већег броја супкласа. Овде спадају супкласе колокација, функционалних глаголских спојева, моделираних и термилолошких фразеологизама и топоса.

4. Наведена селективност фразеолошких супкласа у вези је и са наредном разликом између унилатералне и мултилатералне рецесивности. За прву се може рећи да показује тенденцију ка дифузном карактеру, а то значи да не постоје одређене и релевантне специфичности и закономерности по питању унилатералне рецесивности код сваке од конкретних фразеолошких супкласа код којих се она може јавити. За мултилатералну рецесивност је специфично постојање предилекционих супкласа, геминатних фразеологизама и пословица, код којих је она готово у апсолутном смислу концентрисана и код којих у пуној мери показује свој серијски карактер.

5. Унилатерална рецесивност не показује тенденцију да се везује за један одређен језички ниво. Мултилатерална рецесивност показује изразиту тенденцију да се везује за фонетски ниво.

6. Унилатерална рецесивност може, али не мора бити у функцији ритма, риме, паралелизма или контраста. Мултилатерална рецесивност је захваљујући могућем симултаном уланчавању различитих појавних облика рецесивности у једном фразеолошком формативу по правилу у функцији реализације ритма, риме, паралелизма или контраста. Функцију мултилатералне рецесивности у овом смислу увек треба сагледавати и у контексту специфичних обележја предилекционих фразеолошких супкласа.

7. На основу броја компонената за које је везана, унилатерална рецесивност има транспарентнији карактер, а то значи да се у структури

форматива може лакше уочити. Мултилатерална рецесивност у појединим случајевима може да показује тенденцију ка латентном карактеру, тј. у појединим случајевима, најчешће услед врло доминантне риме, није лако регистровати и дистинговирати све рецесивне појавне облике који се јављају у једном фразеолошком формативу.

8. Унилатерална рецесивност показује виши степен динамизма у савременом немачком језику, а то значи да се тенденције нивелације чешће јављају код унилатерално рецесивних фразеологизама. Мултилатерална рецесивност је резистентнија према наведеним спонтаним динамичким процесима унутар фразеолексикона. Резистентност и најчешћи изостанак тенденција нивелације према савременом језичком стању треба сагледавати у међудејству броја рецесивних обележја у једном формативу и формалних специфичности предилекционих фразеолошких супкласа.

9. За оба типа рецесивности се везује веома велики број различитих појавних облика. Од свих описаних облика рецесивности, једино се за алитерацију и хомоиптелеутон због њиховог декомпонованог карактера и *gen. superlativus* и *figur-y etymologic-y* због редупликације компонената код прве, односно редупликације идентичног корена код друге којима се провоцира алитерација може рећи да су специфични само за мултилатералну рецесивности. За остале облике се на основу анализе корпуса не може закључити да припадају само једном од два типа рецесивности, чак и ако се јављају само код једног, с обзиром на то да су најчешће сингуларног карактера, а без већег броја примера се закључак оваквог типа не може уопштити. На основу анализе фразеологизама из корпуса може се констатовати да се за оба типа рецесивности везује веома велики број различитих појавних облика, при чему мултилатерална рецесивност показује благу предност. У табели 45 наводе се сви описани облици рецесивности са дистрибуцијом код уни-/мултилатерално рецесивних фразеологизама.

Табела 45. – Дистрибуција описаних појавних облика рецесивности код унилатералне и мултилатералне рецесивности

рецесивно обележје	унилатерално рецесивни фразеологизми	мултилатерално рецесивни фразеологизми
отпадање финалне ликвиде <i>r</i>	+	+
елизија	+	+
краза	+	+
синкопа вокала	+	+
изостанак ривн. дифтонгирања	+	+
апокопа граматичке морфеме <i>-e</i> у 1. л. синг. инд. през.	+	+
опсолетни дат. маркер <i>-e</i>	+	+
остаји старог тематског плур. код номиналних компонената	+	+
изостављање деклинација код атрибутивног адјектива у левом пољу НФ	+	+
стара флексија код раније супстантивизованог броја (данас адјектива)	+	+
застарела валентност предложне компоненте	+	+
саксонски ген.	+	+
рефлекси старе употребе чистог инф.	+	+
застарела валентност вербалне компоненте	+	+
рефлекси ие. номиналне реченице	+	+

синеза (<i>constructio ad sensum</i>)	+	+
проспективна компонентска рецесивност	+	+
инципијентна компонентска рецесивност	+	+
терминална компонентска рецесивност	+	+
присуство афинитних конструкција	+	+
рецесивна форма неодређене заменице <i>alles</i>	+	-
ген. у оквиру АдвФ	+	-
рецесивни локативски ген.	+	-
ген. суб.	+	-
аналошки <i>gen. temporis</i>	+	-
адвербијални <i>gen. possessivus</i>	+	-
прелазак номиналних компонентна <i>o</i> -основа у слабу деклинацију	+	-
синалефа	+	-
изостанак секундарног умлаута	+	-
изостанак другог померања гласова	+	-
алитерација	-	+
хомоиптелеутон	-	+
изостанак фрактуре вокала	-	+
повратни умлаут	-	+
рецесивни аблаут	-	+

ектлипса	-	+
утицај јаке деклинације на слабу деклинацију номиналне компоненте	-	+
остаци коренског плур. код номиналне компоненте	-	+
стари ген. облици релативних заменица	-	+
стари ген. облици личних заменица	-	+
контраховани облик вербалне компоненте	-	+
<i>gen. superlativus</i>	-	+
<i>figura etymologica</i>	-	+
специфична позиција финитне компоненте	-	+
специфична позиција инф.	-	+
рецесивни корелат <i>je</i> уз субјунктор <i>je</i>	-	+
адјектив као атрибут у десном пољу НФ	-	+

10. Доминантан појавни облик у оквиру унилатералне рецесивност је опсолетни дат. маркер *-e*, док се доминантним облицима код мултилатералне рецесивности могу сматрати алитерација и хомоиотелеутон.

11. Статистички посматрано, мултилатерална рецесивност је у корпусу боље заступљена од унилатералне, а тумачење квантитативних односа треба увек посматрати у контексту постојања предилекционих супкласа за мултилатералну рецесивност.

12. У табели 46 се сумарно износи укупан број унилатерално и мултилатерално рецесивних фразеологизама по супкласама у циљу синтетичког прегледа заступљености наведена два феномена.

Табела 46. – Заступљеност унилатералне и мултилатералне рецесивности по фразеолошким супкласама

фразеолошка супкласа	укупан број фразеологизама у корпусу	број унилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса	број мултилатерално рецесивних фразеологизама из корпуса
глобални идиоми	742	53	16
компонентни идиоми	172	17	8
кинеграми	10	1	2
компаративни фразеологизми	60	9	5
моделирани фразеологизми	5	0	0
геминатни фразеологизми	91	3	72
терминолошки фразеологизми	8	0	0
колокације	110	17	0
функционални глаголски спојеви	324	5	0
идиоматске фразе	186	19	12
пословице	526	40	138
топоси	2	0	0
крилатице	82	6	8
прагматички фразеологизми	22	3	3
некласификовани (минимални) фразеологизми	4	0	0
укупан број	2344	173	264

7. ЗАКЉУЧАК

У циљу што свеобухватнијег приступа феномену формалне фразеолошке рецесивности, у раду се пошло од ширег и новијег концепта у немачкој фразеологији према којем се фразеологизам дефинише као језички знак који се одликује полилексикалитетом, релативним степеном формалне и семантичке стабилности, лексикализацијом и различитим могућим степенима идиоматичности. Из оваквог одређења фразеологизма као језичког знака проистиче и чињеница да истраживањем у оквиру овог рада нису обухваћене само централне фразеолошке супкласе, код којих су дистинктивна фразеолошка обележја заступљена у пуној мери, већ и оне које се традиционално сврставају у периферне, а које су у досадашњим истраживањима ређе биле предмет интересовања немачке фразеологије.

Теоријски оквир за истраживање (поглавља 2, 3. и 4) представља методолошки спој структуралне (дескриптивне) анализе, специфичне за синхронијску фразеологију, и дијахронијског приступа везаног за историју немачког језика с обзиром на то да се сва комплексност рецесивности унутар фразеолексикона савременог немачког језика може на прави начин расветлити помоћу сазнања дијахронијске лингвистике.

Предуслов за прецизно и свеобухватније дефинисање формалне рецесивности јесте добро и детаљно познавање релевантних обележја специфичних за фразеологизам као језички знак, али и сазнање да истовремено постоји читав низ диференцијалних обележја на основу којих се појединачни фразеологизми групишу у аутономне фразеолошке супкласе. Ова проблематика подробно се износи у поглављима 2. и 3. Она чине синтезу две етаблиране школе у оквиру немачке фразеологије, оне нешто старије, чије тековине су зачете у бившој источнонемачкој лингвистици, али и новије западне школе. С обзиром на веома изражену хетерогеност и дивергенције унутар фразеолексикона немачког језика, у методолошком смислу се ниједној од наведених школа не даје предност. Оне се схватају као апсолутно равноправне и комплементарне, а тек у садејству

сазнања и гледишта обе могу се расветлити и категоризовати веома сложени феномени везани за фразеологизам као језички знак.

У поглављу 2 се износе данас прихваћени ставови о фразеолошким обележјима полилексикалитета, стабилности, лексикализације и идиоматичности. У контексту наведених обележја посебно детаљно, али без апсолутизовања које је било специфично за ранија истраживања, обрађује се системски аспект стабилности по језичким нивоима (морфолошка, синтаксичка и компонентска) с обзиром на то да се ово фразеолошко обележје у досадашњим истраживањима веома често делимично идентификовало са формалном рецесивношћу. У оквиру овог поглавља се исцрпно излажу и сазнања о дубинском аспектима системске стабилности, тј. о могућим рестрикцијама при морфолошким и синтаксичким трансформацијама које се могу јавити код фразеологизама (феномен морфолошке и синтаксичке трансформационе блокираности). Феномен стабилности фразеологизама се у наведеном поглављу доводи у релацију са комплементарним обележјем варијабилности у одређеном степену, што је у складу са актуелним трендовима у проучавању немачког фразеолексикона.

Окосницу поглавља 3. чине питања везана за супкласификацију фразеологизама и критеријуме који су у основи супкласификације. Уз краћи преглед ранијих модела за супкласификацију овако хетерогених језичких јединица, у овом поглављу је детаљно представљена Бургерова класификација из 1982. године која се најчешће користи у актуелним истраживањима фразеолексикона немачког језика, а на основу које је вршена подела фразеолошког материјала од којег је оформљен корпус и за ово истраживање. Из овога проистиче да је комплексан феномен фразеолошке рецесивности испитиван на супкласама глобалних и компонентних идиома, кинеграма, компаративних, моделираних, геминатних и терминолошких фразеологизама, колокација, функционалних глаголских спојева, идиоматских фраза, пословица, топоса, крилатица и прагматичких фразеологизама. У поглављу 3. дефинисана је свака од фразеолошких супкласа, при чему се посебно инсистирало на изношењу сличности и разлика међу аутономним супкласама у циљу њиховог што јаснијег и прецизнијег дистинговрања.

Поглавље 4. дијакронијски је фундирано и бави се дефинисањем феномена фразеолошке рецесивности, узроцима који могу да је провоцирају, језичким нивоима на којима се може јавити у оквиру фразеолошког формата и успостављањем различитих типова фразеолошке рецесивности.

Рецесивност је у раду дефинисана као појава да се у фразеолошком формату могу јавити одређени елементи који нису специфични за савремени језик, а који су били специфични за раније периоде у (пре)историји немачког језика. Узроци којима може да буде провоцирана фразеолошка рецесивност су крајње хетерогени. Њих превасходно треба тражити у карактеристикама фразеолексикона који се одликује мање израженом тенденцијом ка дијакронијском динамизму, специфичним функцијама везаним за фразеологизме (секундарна номинација) због које се ређе јављају у употреби, њиховом вишекомпонентском формату који се акцептира као целина, а чији појединачни чланови (компоненте) у развоју језика могу да изгубе своју морфосинтаксичку и семантичку аутономију, постану блокирани и не партиципирају у даљим системским језичким променама. Један од узрока за перзистирање појединих облика рецесивности треба тражити и у специфичностима одређених фразеолошких супкласа које су првенствено базирани на специфичном ритму/рими, контрасту или паралелизму (пословице, геминатни фразеологизми).

Наведени феномен може се јавити на различитим језичким нивоима: фонетском, морфонолошком, морфолошком, синтаксичком и компонентском. Сваки од нивоа показује одређени број различитих појавних облика. Најразуђенији облици везани су за фонетску и синтаксичку рецесивност, а затим следи морфолошка рецесивност. Морфонолошка рецесивност има најмањи број различитих облика, што је и разумљиво јер је везана за финитну вербалну компоненту, а тиме само за оне фразеологизме који се јављају у синтаксичкој форми реченице. За компонентску рецесивност везана су три постојећа стадијума: инципијентна, терминална и проспективна компонентска рецесивност. Сва појединачна рецесивна обележја, без обзира на то којем од језичких нивоа припадају, могу се поделити на она дужег и она краћег дијакронијског континуитета.

С обзиром на то да је реч о комплексној појави и да различити фразеолошки формативи рецесивношћу могу бити захваћени у различитом степену, у овом поглављу је установљена и типологија овог феномена. Као критеријуми за дистинговрање различитих типова послужили су број рецесивних обележја унутар фразеолошког формата и број компонената које су захваћене рецесивним обележјем. На основу тога се разликују унилатерална и мултилатерална рецесивност. Унилатерална је везана за једну компоненту и једно рецесивно обележје, док је мултилатерална нешто комплексније природе и даље се може разврстати на своје (под)типове. Мултилатерална рецесивност *simplex* типа у раду се дефинише као појава да се једно рецесивно обележје декомпонованог карактера везује за минимално две компоненте једног фразеолошког формата. Други (под)тип мултилатералне рецесивности је комплексна мултилатерална рецесивност која подразумева да се минимално два рецесивна обележја везују за најмање две компоненте унутар фразеолошког формата. Према томе којем од језичких нивоа припадају обележја, комплексна мултилатерална рецесивност се дели на хомостратумску и хетеростратумску. Овако успостављена типологија рецесивности примењена је и у анализи фразеологизама из корпуса.

Поглавља 5. и 6 баве се анализом унилатералне, односно мултилатералне рецесивности и тенденцијама нивелације код свих наведених фразеолошких супкласа. На основу анализе корпусног материјала може се закључити следеће:

1. Од укупно 2344 фразеологизма из корпуса неки од појавних облика унилатералне рецесивности се уочава само код 173 примера, што представља 7,38% од укупног броја. Овакав квантитативни однос између укупног броја испитиваних фразеологизама и оних који показују унилатералну рецесивност намеће закључак да је унилатерална рецесивност ретка појава у фразеоексикону савременог немачког језика.

2. Унилатерална рецесивност се у фразеоексикону савременог немачког језика јавља на свим језичким нивоима: фонетском, морфонолошком, морфолошком, синтаксичком и компонентском, при чему су различити језички

нивои различито заступљени. Најдоминантнија је унилатерална морфолошка рецесивност (37,57% од укупног броја унилатерално рецесивних фразеологизама), док за њом следи унилатерална компонентска рецесивност са 31,21% од укупног броја унилатерално рецесивних фразеологизама. Средњу заступљеност показују унилатерална фонетска (15,61%) и синтаксичка рецесивност (13,29%). Најређа је унилатерална морфонолошка рецесивност са 2,31% од укупног броја унилатерално рецесивних фразеологизама у савременом немачком језику.

3. Од свих описаних фразеолошких супкласа, унилатерална рецесивност се у различитом степену може јавити код следећих: глобалних и компонентних идиома, кинеграма, компаративних и геминатних фразеологизама, колокација, функционалних глаголских спојева, идиоматских фраза, пословица, крилатица и прагматичких фразеологизама.

4. Унилатерална рецесивност није специфична за супкласе моделираних и терминолошких фразеологизама и топоса. Узроци се налазе у специфичним структурним и семантичким обележјима иманентним свакој од наведених супкласа.

5. Од свих фразеолошких супкласа код којих се може јавити унилатерална рецесивност, једино се за геминатне фразеологизме и функционалне глаголске спојеве може рећи да показују изражено низак афинитет према унилатералној рецесивности. Ова појава тумачи се специфичним формалним обележјима наведених супкласа. Код осталих фразеолошких супкласа се унилатерална рецесивност јавља са приближним статистичким вредностима, на основу чега се може закључити да за овај феномен не постоје предилекционе фразеолошке супкласе.

6. Већина фразеолошких супкласа показује могућност да се унилатерална рецесивност јави на већем броју језичких нивоа. Овде спадају идиоматске фразе, крилатице, глобални и компонентни идиоми, компаративни фразеологизми и пословице код којих се овај феномен може јавити на свих 5 или 4 описана нивоа. Код супкласа колокација и прагматичких фразеологизама унилатерална рецесивност се може јавити на три различита језичка нивоа, док је

најслабија заступљеност језичких нивоа у корелацији са ниским степеном афинитета за унилатералну рецесивност и везује се за супкласе функционалних глаголских спојева, кинеграма и геминатних фразеологизама.

7. Иако је реч о ретком феномену унутар фразеолексикона, унилатерална рецесивност показује веома хетерогене појавне облике. Од укупно 47 описаних облика на различитим језичким нивоима, код унилатерално рецесивних фразеологизама се јавља укупно 30. Најфреквентнији појавни облик унилатералне рецесивности код фразеологизама савременог немачког језика је опсолетни дат. маркер *-e*.

8. Најхетерогеније појавне облике код фразеологизама у савременом немачком језику показују унилатерална синтаксичка и фонетска рецесивност.

9. Највећи број унилатерално рецесивних фразеологизама (укупно 93) показује неки од облика дужег дијахронијског континуитета.

10. На основу изражене хетерогености и великог броја појавних облика, али и истовремене слабе заступљености и дисперзије по фразеолошким супкласама, може се закључити да унилатерална рецесивност у фразеолексикону савременог немачког језика показује изразито дифузан карактер.

11. Фразеологизми који показују унилатералну рецесивност у малом броју случајева су захваћени спонтаним динамичким процесима тенденција нивелације према савременом језичком стању. Као механизми нивелације код унилатералне рецесивности се јављају алтернација граматичке форме, компонентска алтернација, алтернација фонетски рецесивног/данашњег облика или пуног/фонетски редукованог облика компоненте, алтернација предложне компоненте, али и комплексни (мешовити) механизми нивелације према савременом језичком стању. Од укупно 173 унилатерално рецесивна фразеологизма, неки од наведених механизма нивелације уочава се код 32 фразеологизма (18, 49% од укупног броја унилатерално рецесивних). Из овога се закључује да је унилатерална рецесивност релативно стабилан и резистентан феномен унутар фразеолексикона савременог немачког језика.

12. Од укупно 2344 фразеологизма из корпуса, мултилатерална рецесивност се јавља код 264 и статистички је заступљенија од унилатералне.

13. Дистрибуција мултилатералне рецесивности по фразеолошким супкласама је рестриктивнија у поређењу са унилатералном и јавља се код супкласа глобалних и компонентних идиома, компаративних и геминатних фразеологизама, идиоматских фраза, пословица и крилатица, а може се констатовати да је у извесној мери могућа и код кинеграма и прагматичких фразеологизама.

14. Супкласе моделираних и терминолошких фразеологизама, колокација, функционалних глаголских спојева и топоса не показују никакав афинитет према мултилатералној рецесивности и она се код њих не јавља.

15. На основу анализе корпуса може се констатовати да је за мултилатералну рецесивност специфично постојање две предилекционе супкласе. Реч је о геминатним фразеологизмима и пословицама код којих се јавља са веома високим статистичким вредностима, док се код осталих супкласа јавља изузетно ретко. Из овога се закључује да се статистичке вредности везане за мултилатералну рецесивност увек морају сагледавати у контексту предилекционих класа.

16. Од свих описаних (под)типова најзаступљенија је мултилатерална рецесивност *simplex* типа (129 примера из корпуса), затим следи комплексна мултилатерална рецесивност хетеростратумског типа (94 примера), а најслабије је заступљена комплексна мултилатерална рецесивност хомостратумског типа (41 пример). Закључује се да највећи број мултилатерално рецесивних фразеологизама показује само једно рецесивно обележје.

17. На основу анализе корпуса може се закључити да мултилатерална рецесивност, без обзира на то о ком типу је реч, показује висок степен преваленце према фонетском језичком нивоу. Афинитет ка фонетској рецесивности тумачи се постојањем предилекционих супкласа чија су обележја специфичан ритам, рима, синтаксички паралелизам и контраст.

18. Код мултилатералне комплексне рецесивности хетеростратумског типа могуће су све комбинације језичких нивоа. Доминантном се може сматрати симултано присуство фонетске и синтаксичке рецесивности у оквиру једног фразеолошког формата.

19. Мултилатерална рецесивност се одликује великим бројем присутних хетерогених рецесивних обележја. Од укупно 47 описаних, код мултилатералне рецесивности су регистроване различите комбинације 37 посебних обележја.

20. Мултилатерална рецесивност показује виши степен интактности у поређењу са унилатералном. Тенденцијама нивелације захваћено је само 14 фразеологизама из корпуса. Од механизма нивелације се јављају компонентска алтернација, алтернација граматичке форме, алтернација пуног/ амалгамираног/ фонетски редукованог облика компоненте, синтаксичка редукација и комплексни механизми.

21. С обзиром на могући број рецесивних обележја, мултилатерална рецесивност не мора имати транспарентан карактер као унилатерална.

22. Доминантни појавни облици мултилатералне рецесивности су алитерација и хомоиотелеутон.

23. С обзиром на могуће постериорно коришћење већ постојећег морфосинтаксичког модела у процесима примарне фразеологизације, присуство било којег од рецесивних обележја у структури фразеолошког формата треба схватити само као релативан индикатор старости фразеологизма.

24. На основу анализе корпусног материјала, увида у консултовану литературу и описаних рецесивних обележја може се закључити да је формална рецесивност веома комплексан феномен са израженом дијахронијском стабилношћу која се не сме апсолутизовати с обзиром на постојање различитих спонтаних динамичких процеса у оквиру тенденција нивелације. Већина описаних појавних облика је изузетно ретка и има сингуларни карактер, док се за веома мали број њих може констатовати да су серијског карактера (опсолетни дат. маркер –*e*, алитерација, хомоиотелеутон). Солидно познавање фразеолошке рецесивности може се схватити као коректив и допуна дескриптивној граматици савременог немачког језика, а одређена сазнања из ове области могу бити драгоцен материјал за примењену лингвистику немачког језика.

8. ЛИТЕРАТУРА

- Barz, Irmhild (2010). Die Kontamination in Wortbildung und Phraseologie. У J. Korhonen/W. Mieder/E. Piitulainen et al. (изд.), *Europhras 2008* (pp.142-150). Helsinki: Institut für moderne Sprachen Germanistik.
- Barz, Irmhild (1996): Zur Nominalisierung verbaler Phraseologismen. У J. Korhonen (изд.), *Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen II* (pp.99-111). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Bebermeyer, Gustav/Renate Bebermeyer (1977). Abgewandelte Formen – sprachlicher Ausdruck unserer Zeit. *Muttersprache, 1*, 1-42.
- Behaghel, Otto (1928). *Deutsche Syntax*. Bd. III. Die Satzgebilde. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Behaghel, Otto (1932). *Deutsche Syntax*. Bd. IV. Wortstellung. Periodenbau. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Benvenist, Emil (1975). *Problemi opšte lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Berić-Đukić, Vesna (1980). *Osnovi istorijske gramatike nemačkog jezika*. Novi Sad: Univerzitet Novi Sad.
- Bernath, Csilla (1999). Zur Entstehung neuer Phraseologismen – Filmtitel auf dem Weg zum geflügelten Wort. *Schnittstelle Deutsch. Linguisitische Studien aus Szeged*. Festschrift für Pavica Mrazović, 169-173.
- Beyer, Horst/Annelies Beyer (1984). *Sprichwörterlexikon*. Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Blum, Siegfried (1986). Ahd. *habên* in Funktionsverbgefügen. *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache, 6*, 80-95.
- Boor, Helmut de/Roswitha Wisniewski (1973). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Braune, Wilhelm (1952). *Gotische Grammatik*. Halle/Saale: Max Nimeyer Verlag.
- Braune, Wilhelm/Ingo Reiffenstein (2004). *Althochdeutsche Grammatik I*. Laut- und Formenlehre. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Brinker, Klaus (1971). *Das Passiv im heutigen Deutsch*. Form und Funktion. München – Düsseldorf: Max Hueber Verlag – Pädagogischer Verlag Schwann.

- Brugmann, Karl (1922). *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter – J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung – Georg Reimer – Karl J. Trübner – Veit & COMP.
- Brugmann, Karl/Berthold Delbrück (1967). *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Zweiter Bd.: Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Buhofer, Annelies Häcki/Davide Guirato (2002). „Unikalia“ im Sprachwandel: phraseologisch gebundene Wörter und ihre lexikographische Erfassung. Y E. Piirainen/I. T. Piirainen (изд.), *Phraseologie in Raum und Zeit* (pp. 125-160). Hohengehren: Schneider Verlag.
- Buhofer, Annelies Häcki (1999). Psycholinguistik der Phraseologie. *Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis*, 199-216.
- Buhofer, Annelies (1982). Psycholinguistik. Y H. Burger/A. Buhofer/A. Sialm, *Handbuch der Phraseologie* (pp. 168-223). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Buhofer, Annelies/Brigit Eriksson (1982). Eine pragmatisch bestimmte Gruppe: gesprächsspezifische Phraseologismen. Y H. Burger/A. Buhofer/A. Sialm, *Handbuch der Phraseologie* (pp. 123-130). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Burger, Harald (2003). *Phraseologie*. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Burger, Harald (1992). Phraseologie in französischen und deutschen Wörterbüchern – ein Vergleich. Y J. Korhonen (изд.), *Untersuchungen zur Phraseologie des Deutschen und anderer Sprachen: einzelsprachspezifisch – kontrastiv – vergleichend* (pp. 1-21). Frankfurt am Main – Berlin – New York – Paris – Wien: Peter Lang.
- Burger, Harald (1989). „Bildhaft, übertragen, metaphorisch...“. Zur Konfusion um die semantischen Merkmale von Phraseologismen. Y G. Greciano (изд.), *Europhras* 88 (pp.17-29)- Strasbourg: Université de Sciences Humaines.
- Burger, Harald (1982). Klassifikation: Kriterien, Probleme, Terminologie. Y H. Burger/A. Buhofer/A.Sialm, *Handbuch der Phraseologie* (pp. 20-60). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Burger, Harald (1977). Probleme einer historischen Phraseologie des Deutschen. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 99/1, 1-24.

- Burger, Harald/Angelika Linke (1985). Historische Phraseologie. У W. Besch/O. Reichmann/St. Sonderegger (изд.), *Sprachgeschichte*. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Zweiter Halbband (pp. 2018-2026). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Burger, Harald/Harald Jaksche (1973). *Idiomatik des Deutschen*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Busse, Dietrich (2002). Wortkombinationen. У A. Cruse/F. Hundsnurscher/M. Job et al. (изд.), *Lexikologie*. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen (pp. 408-415). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Bußman, Hadumod (1990). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Büchmann, Georg (1983). *Geflügelte Worte*. Köln: Buch und Zeit Verlagsgesellschaft mbH.
- Coulmas, Florian (1985). Lexikalisierung von Syntagmen. У Chr. Schwarze/D. Wunderlich (изд.), *Handbuch der Lexikologie* (pp. 250-268). Königstein: Atäneum Verlag.
- Daniels, Karlheinz (1989). Das Sprichwort als Erziehungsmittel – historische Aspekte. У G. Greciano (изд.), *Europhras 88* (pp. 65-73). Strasbourg: Université des Sciences Humaines.
- Дешић, Милорад (1984). Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика. У *Лексикографија и лексикологија* (pp. 53-67). Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Däschler, Eberhard (2000). Metonymie. У H. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 439). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- Diewald, Gabriele (1997). *Grammatikalisierung*. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Dobrovol'skij, Dmitrij (2004). Semantische Teilbarkeit der Idiomstruktur: zu operationalen Kriterien. У Chr. Palm-Meister (изд.), *Europhras 2000* (pp. 61-68). Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Dobrovol'skij, Dmitrij (1982). Zum Problem der phraseologisch gebundenen Bedeutung. *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache*, 2, 52-67.
- Dobrovol'skij, Dmitrij (1978). *Phraseologisch gebundene lexikalische Elemente der deutschen Gegenwartssprache*. Ein Beitrag zur Theorie der Phraseologie und zur

Beschreibung des phraseologischen Bestandes (необјављена докторска дисертација). Leipzig: Karl-Marx-Universität.

- Dobrovol'skij, Dmitrij/Elisabeth Piirainen (2009). *Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Donalies, Elke (2007). *Basiswissen Deutsche Wortbildung*. Tübingen – Basel: A. Francke Verlag.
- Драгићевић, Рајна (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- GWDS: Duden (2005). *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. 10 Bände auf CD-ROM.
- Duden (2005). *Die Grammatik*. Bd. 4. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Duden (1984). *Die Grammatik*. Bd. 4. Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- D7: Duden (1989). *Das Herkunftswörterbuch*. Etymologie der deutschen Sprache. Bd. 7. Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- D11: Duden (2008). *Redewendungen*. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Bd. 11. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Duden (1992). *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bd. 11. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Duden (2002). *Zitate und Aussprüche*. Herkunft und aktueller Gebrauch. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Durčo, Peter (2002). Parömiologische Konnektoren oder „Wie der Volksmund so schön sagt“. У Е. Piirainen/I. T. Piirainen (изд.), *Phraseologie in Raum und Zeit* (pp. 203-212). Hohengehren: Schneider Verlag.
- DW (2001). *Der digitale Grimm. Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*.
- Đorđević, Miloje (1984). Funktionsverbgefüge im Deutschen und Serbokroatischen. У *Dokumentation der Tagungsbeiträge des jugoslawisch-deutschen Germanistentreffens in Dubrovnik* (pp. 131-150). Bonn: DAAD.
- Ђукановић, Јован (2005). *Комуникативна граматика немачког језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Durović, Annette (2011). *Grundfragen der deutschen Syntax*. Belgrad: Philologische Fakultät der Universität Belgrad.
- Eisenberg, Peter (1999). *Grundriss der deutschen Grammatik*. Der Satz. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Eisenberg, Peter (1986). *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Engel, Ulrich (2009). *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Engel, Ulrich (2004). *Deutsche Grammatik*. München: Iudicium Verlag.
- Engel, Ulrich (1988). *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Ernst, Peter (2005). *Deutsche Sprachgeschichte*. Wien: WUV.
- Ewald, Petra (2000). Peripherie. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 518). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- Fleischer, Wolfgang (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Fleischer, Wolfgang (1996). Zum Verhältnis von Wortbildung und Phraseologie im Deutschen. У J. Korhonen (изд.), *Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen II* (pp. 333-344). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Fleischer, Jürg/Oliver Schallert (2011). *Historische Syntax des Deutschen*. Eine Einführung. Tübingen: Narr Verlag.
- Forgács, Tamás (2004). Grammatikalisierung und Lexikalisierung un phraseologischen Einheiten. У Chr. Palm-Meister (изд.), *Europhras 2000* (pp. 137-149). Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Friedrich, Jesko (2006). *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Gansel, Christina/Frank Jürgens (2007). *Textlinguistik und Textgrammatik*. Eine Einführung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Glück, Helmut (2000). Kolligation. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 353). Berlin: J. B. Metzler Verlag.

- Glück, Helmut (2000a). Nominalsatz. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 477). Berlin: J. B. Metzler Verlag.
- Golther, Wolfgang (1996). *Handbuch der germanischen Mythologie*. Frankfurt am Main: Athenaion Verlag.
- Götz, Ursula (2006). *Vnd wer dise meine reden h=ret / vnd thÿt sie nicht...Zur Herausbildung einer Verbstellungsbesonderheit der neuhochdeutschen Standardsprache*. У U. Götz/S. Stricker (изд.), *Neue Perspektiven der Sprachgeschichte* (pp. 211-230). Heidelberg: Universitätsverlag WINTER.
- Greciano, Gertrud (1982). Zur Semantik der deutschen Idiomatik. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 10.3, 295-316.
- Greule, Albrecht (1982). Valenz und althochdeutsche Syntax. У А. Greule (изд.), *Valenztheorie und historische Sprachwissenschaft* (pp. 1-17). Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Grimm, Jacob (1898). *Deutsche Grammatik*. Vierter Theil. Gütersloh: Verlag von C. Bertelsmann.
- Große, Rudolf (1983). Nachwort. У R. Große (изд.), *Martin Luthers Sprichwortsammlung* (pp. 93-101). Leipzig: Insel Verlag.
- Grzybek, Peter (2000). G. L. Permjakovs Grammatik der sprichwörtlichen Weisheit. У P. Grzybek (изд.), *Die Grammatik der sprichwörtlichen Weisheit von G. L. Permjakov*. Mit einer Analyse allgemein bekannter deutscher Sprichwörter (pp. 1-41). Hohengehren: Schneider Verlag.
- Günther, Hartmut (2000). Frege-Prinzip. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 218). Berlin: J. B. Metzler Verlag.
- Günther, Hartmut/Burkhard Schaefer (2000). Idiomatisierung. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (pp. 285-286). Berlin: J. B. Metzler Verlag.
- Hartweg/Frédéric/Klaus-Peter Wegera (2005). *Frühneuhochdeutsch*. Eine Einführung in die deutsche Sprache des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Häusermann, Jürg (1977). *Phraseologie*. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Heine, Antje (2010). Wie viel Polylexikalität braucht ein Phraseologismus? У J. Korhonen/W. Mieder/E. Piirainen et al. (изд.), *Europhras 2008* (pp. 11-18). Helsinki: Institut für moderne Sprachen Germanistik.

- Heinz, Michaela (1994). Typologie der bildlichen Redewendungen aus lexikographischer Sicht, dargestellt am Beispiel des `Petit Robert`. У В. Sandig (изд.), *Europhras* 92 (pp. 281-301). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Helbig, Gerhard/Joachim Buscha (2005). *Deutsche Grammatik*. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin – München – Wien – Zürich – New York: Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard/Joachim Buscha (1987). *Deutsche Grammatik*. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Hempel, Heinrich (1966). *Gotisches Elementarbuch*. Grammatik, Texte mit Übersetzung und Erläuterungen. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- KMW: Hennig, Beate (2007). *Kleines mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hennings, Thordis (2003). *Einführung in das Mittelhochdeutsche*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Hentschel, Elke/Harald Weydt (1990). *Handbuch der deutschen Grammatik*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Heusinger, Siegfried (2004). *Die Lexik der deutschen Gegenwartssprache*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Hirt, Hermann (1934). *Indogermanische Grammatik*. Teil VI: Syntax I. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Hüpper, Dagmar/Elvira Topalović/Stephan Elspaß (2002). Zur Entstehung und Entwicklung von Paarformeln im Deutschen. У Е. Piirainen/I. T. Piirainen (изд.), *Phraseologie in Raum und Zeit* (pp. 77-99). Hohengehren: Schneider Verlag.
- Ivanović, Branislav (2009). Recesivnost u nemačkoj frazeologiji. *Анали Филолошког факултета*, XXI, 175-184.
- Ivanović, Branislav (2006). Uzroci izumiranja biblijskih frazeologizama u nemačkom jeziku. *Philologia*, 4, 27-33.
- Ivić, Milka (2000). *Pravci u lingvistici*. II knjiga. Beograd.
- Јовановић, Јелена (2006). *Синтакса и стилистика српских народних пословица I*. Београд: ЈАСЕН.

- Jung, Walter (1990). *Deutsche Grammatik*. Mannheim – Leipzig: Bibliographisches Institut.
- EWDS: Kluge, Friedrich (1989). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Knobloch, Lothar (1996). Vergleichende Verbidiome im Deutschen und Finnischen. У J. Korhonen (изд.), *Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen II* (pp. 19-40). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Korhonen, Jarmo (1994): Zur historischen Entwicklung von Verbidiomen im 19. und 20. Jahrhundert. У В. Sandig (изд.), *Europhras 92* (pp. 375-409). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Kostić, Jelena (2006). *Imenice nastale konverzijom u savremenom nemačkom književnom jeziku i njihovi ekvivalenti na srpskom* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- Kostić-Tomović, Jelena (2009). Supstantivizacija u savremenom nemačkom jeziku. *Анали Филолошког факултета*, XXI, 185-201.
- Ковачевић, Милош (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: „Кантакузин“.
- Ковачевић, Милош (1998). Основни језички типови поетске метафоре. *Српски језик*, 1-2, 161-179.
- Krahe, Hans (1972). *Grundzüge der vergleichenden Syntax der indogermanischen Sprachen*. Innsbruck: IBS Institut für Sprachwissenschaft.
- Krahe, Hans (1969). *Indogermanische Sprachwissenschaft II*. Formenlehre. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Krahe, Hans (1966). *Germanische Sprachwissenschaft I*. Einleitung und Lautlehre. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Krahe, Hans (1967). *Germanische Sprachwissenschaft II*. Formenlehre. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Krahe, Hans/Wolfgang Meid (1969). *Germanische Sprachwissenschaft III*. Wortbildungslehre. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Kramer, Günter (1986). Bildhafte Ausdrücke als lexikalische Einheiten mit ausgestalteter Konnotation. *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache*, 6, 291-302.

- Kristal, Devid (1995). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.
- Kristal, Devid (1987). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Krüger-Lorenzen, Kurt (2001). *Deutsche Redensarten und was dahintersteckt*. München: Wilhelm Heyne Verlag.
- Kühn, Peter (2007). Phraseologie des Deutschen. Zur Forschungsgeschichte. У Н. Burger/D. Dobrovolski/P. Kühn (изд.), *Phraseologie/Phraseology*. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/ An International Handbook of Contemporary Research, 2. Halbband, volume 2 (pp. 619-643). Berlin: de Gruyter.
- Kürschner, Wilfried (2003). *Grammatisches Kompendium*. Tübingen – Basel: A. Francke Verlag.
- Martini, Fritz (1991). *Deutsche Literaturgeschichte*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Matešić, Josip (ред.) (1988). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb – München: Nakladni zavod Matice hrvatske – Verlag Otto Sagner.
- Matulina, Željka (2005). Paremija u hrvatskom i njemačkom televizijskom programu. *Fluminensia*, 2, 67-84.
- Meier-Brügger, Michael (2002). *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Mettke, Heinz (2000). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Mieder, Wolfgang (1986). „alle redensarten und sprichwörter sind aus den quellen zu belegen.“ Sprichwörtliches im „Deutschen Wörterbuch“ der Brüder Grimm. *Muttersprache*, 1-2, 33-52.
- Möhring, Jörg (1996). Passivfähigkeit verbaler Phraseologismen. У J. Korhonen (изд.), *Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen II* (pp. 41-52). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Möhring, Jörg (1992). Morphologische Präferenzen und Restriktionen verbaler Emotionsphraseologismen. У J. Korhonen (изд.), *Untersuchungen zur Phraseologie des Deutschen und anderer Sprachen: einzelsprachspezifisch – kontrastiv – vergleichend* (pp. 199-206). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang.
- Мршевић-Радовић, Драгана (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

- Мршевић-Радовић, Драгана (2004). Фразеолошке јединице с компонентом *књига* – прилог српској лексикографији. У *Научни састанак слависта у Букове дане 32/1* (pp. 95-104). Београд: МСЦ.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1982). О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику. У *Лексикологија и лексикографија* (pp. 141-148). Београд – Нови Сад: Одељење језика и књижевности САНУ – Филолошки факултет Београд – Филозофски факултет Нови Сад.
- Nahberger, Günter (2000). „*Morgen ist auch noch ein Tag*“. Eine Theorie mythischer Sätze. Hohengehren: Schneider Verlag.
- Nübling, Damaris/Antje Dammel/Janet Duke et al. (2006). *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen*. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Palm, Christine (1997). *Phraseologie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Paul, Hermann (1975). *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Paul, Hermann (1959). *Deutsche Grammatik*. Bd. II. Teil III: Flexionslehre. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.
- Paul, Hermann (1959). *Deutsche Grammatik*. Bd. III. Teil IV: Syntax (erste Hälfte). Halle (Saale): VEB Max Nimeyer Verlag.
- Paul, Hermann (1959). *Deutsche Grammatik*. Bd. IV. Teil IV: Syntax (zweite Hälfte). Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.
- Paul, Hermann/Walther Mitzka (1966). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Petrović, Sreten (1995). *Retorika*. Београд: ИСП Savremena administracija, d.d.
- EWD: Pfeifer, Wolfgang (2005). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Piirainen, Ilpo Tapani (2002). Zu Phraseologisierungprozessen im Frühneuhochdeutschen anhand von Texten aus der Slowakei. У Е. Piirainen/I. T. Piirainen (изд.), *Phraseologie in Raum und Zeit* (pp. 113-124). Hohengehren: Schneider Verlag.

- Piitulainen, Marja-Leena (1996). Erweiterung als Modifikation in deutsch-finnischer Verbidiomatik. У J. Korhonen (изд.), *Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen II* (pp. 125-147). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Pilz, Klaus Dieter (1983). Zur Terminologie in der Phraseologie. *Muttersprache*, 5-6, 336-350.
- Pilz, Klaus Dieter (1981). *Phraseologie*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Pilz, Klaus Dieter (1979). Wer ist der Begründer der wissenschaftlichen Sprichwortforschung? Versuch einer Richtigstellung. *Muttersprache*, 3-4, 201-207.
- Polenz, Peter von (2000). *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Bd. I. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Polenz, Peter von (1987). Funktionsverben, Funktionsverbgefüge und Verwandtes. Vorschläge zur satzsemantischen Lexikographie. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 15.2, 169-189.
- Pudić, Ivan (1972). *Gotski jezik I. Istorijaska gramatika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
- Rehbock, Helmut (2000). Prototyp. У H. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (pp. 556-557). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- R1: Röhrich, Lutz (1974). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 1. Freiburg – Basel – Wien: Herder Verlag.
- Röhrich, Lutz (1974). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 2. Freiburg – Basel – Wien: Herder Verlag.
- Römer, Christine (2006). *Morphologie der deutschen Sprache*. Tübingen – Basel: A. Francke Verlag.
- Römer, Christine/Brigitte Matzke (2005). *Lexikologie des Deutschen*. Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Rothkegel, Annely (2004). Bild und/oder Konzept – sprachliche Visualisierung durch Phraseme im Text. У Chr. Palm-Meister (изд.), *Europhras 2000* (pp. 391-400). Tübingen. Stauffenberg Verlag.

- PCXKJ (1969). *Речник српскохрватскога књижевног језика К-О*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Sabitova, Marjaš (1977). Zur Entwicklung der Phraseologie als selbständiger linguistischer Teildisziplin in der Sowjetunion. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache*, 98, 112-130.
- Scheibe, Siegfried (1969). Sprichwort und Redensart. У Е Agricola/W. Fleischer/H. Protze (изд.), *Die deutsche Sprache I* (pp. 590-605). Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Schemann, Hans (1982). Zur Integration der Funktionsverbgefüge in die Idiomatikforschung. *Deutsche Sprache*, 1/82, 83-96.
- Schippan, Thea (1992). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Schmidt, Günter Dietrich (1982). Paläologismen. Zur Behandlung veralteten Wortguts in der Lexikographie. *Deutsche Sprache*, 3/82, 193-212.
- Schmidt, Hartmut (1998). Traditionen des Formulierens: Apposition, Triade, Alliteration, Variation. У Н. Kämper/H. Schmidt (изд.), *Das 20. Jahrhundert. Sprachgeschichte – Zeitgeschichte*. IDS - Jahrbuch (pp. 86-117). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Schmidt, Wilhelm (1996). *Geschichte der deutschen Sprache*. Stuttgart: S. Hirzel – Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft.
- Schmidt, Wilhelm (1985). *Deutsche Sprachkunde*. Berlin: Volkseigener Verlag Volk und Wissen.
- Schütte, Wilfried (1982). Historische Valenzsyntax am Beispiel der Lieder Heinrichs von Morungen. У А. Greule (изд.), *Valenztheorie und historische Sprachwissenschaft* (pp. 29-68). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schweikle, Günther (2000). Zeugma. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 809). Berlin: J. B. Metzler Verlag.
- Seiler, Friedrich (1922). *Deutsche Sprichwörterkunde*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck.
- Sialm, Amros/Harald Burger (1982). Grundbegriffe der Phraseologie. У Н. Burger/A. Buhofer/A. Sialm, *Handbuch der Phraseologie* (pp. 61-104). Berlin – New York: Walter de Gruyter.

- Sialm, Ambros/Harald Burger/Angelika Linke (1982). Historische Phraseologie. У Н. Burger/A. Linke/A. Sialm, *Handbuch der Phraseologie* (pp. 315-382). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Simek, Rudolf (1984). *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Simeon, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva A-O*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Simeon, Rikard (1969a). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva P-Ž*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Skög-Södersved, Mariann (1992). Zum Vorkommen von Phraseolexemen in Leitartikeln deutscher und schwedischer Tageszeitungen. У J. Korhonen (изд.), *Untersuchungen zur Phraseologie des Deutschen und anderer Sprachen: einzelsprachspezifisch – kontrastiv – vergleichend* (pp. 175-188). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang.
- Sonderegger, Stefan (2003). *Althochdeutsche Sprache und Literatur*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Söhn, Jan Philipp/Christine Römer (2006). Zeigen sich Idiome erkenntlich? Kennzeichen von Phraseologismen ohne freie Lesart. *Deutsch als Fremdsprache*, 3, 144-150.
- Srdić, Smilja (2008). *Morphologie der deutschen Sprache*. Beograd: JACEH.
- Srdić, Smilja (2008a). *Uvod u ranonovovisokonemački jezik*. Београд: Филолошки факултет.
- Srdić, Smilja (2006). *Das Hildebrandslied*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Срдић, Смиља (2004). Реченично поље у немачком језику јуче и данас. *Српски језик*, 9/1-2, 305-314.
- Srdić, Smilja (1994). *Modus u Luterovoj Bibliji iz 1534. i novovisokonemačka norma* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- Станишић, Вања (2006). *Увод у индоевропску филологију*. Београд: Чигоја штампа.
- Старчевић, Зоран (1998). Лингвистичко вредновање *жене* и структура дискурса у пословици и реклами. *Српски језик*, 1-2, 409-424.

- Стефановић, Марија (2009). О пословицама у проучавању језичке слике света (на материјалу руског и српског језика). *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXXI –1, 31-42.
- Stepanova, Marija/Irina Černyševa (1975). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Moskau: Verlag „Hochschule“.
- Steinitz, Renate (1984). Präpositionalgruppe als Prädikativ. У К. Е. Heidolph/W. Flämig/W. Motsch (ур.), *Grundzüge einer deutschen Grammatik* (pp. 431-442). Berlin: Akademie-Verlag.
- Стевановић, Михаило (1986). *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига.
- Stocker, Christa (2004). Kollokationen als Basis für die Rekonstruktion historischer Sozialstereotype. У Chr. Palm-Meister (изд.), *Europhras 2000* (pp. 481-493). Tübinge. Stauffenburg Verlag.
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Škara, Danica/Pavao Mikić (1989/90). Stari zavjet kao izvor njemačkih i hrvatskih poslovice. *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*. Razdio filoloških znanosti, 29/19, 143-166.
- Tanović, Ilijas (2000). *Frazeologija bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Tekiney, Alev (1984). Sprichwörter im Deutschen und Türkischen. *Muttersprache*, 1-2, 194-202.
- Telija, Veronika N. (1975). Die Phraseologie. У В. А. Serébrennikow (ур.), *Allgemeine Sprachwissenschaft*. Band II (pp. 374-429). Berlin: Akademie-Verlag.
- Tschirch, Fritz (1983). *Geschichte der deutschen Sprache*. I. Die Entfaltung der deutschen Sprachgestalt in der Vor- und Frühzeit. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Vollers-Sauer, Elisabeth (2000). Sprichwort. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (pp. 685-686). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- Vollers-Sauer, Elisabeth (2000a). Metapher. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (pp. 437-438). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- Vollers- Sauer, Elisabeth (2000б). Adynaton. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 16). Berlin: Verlag J. B. Metzler.

- Vollers-Sauer, Elisabeth (2000в). Topos. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 741). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- Vollers-Sauer, Elisabeth (2000г). Alliteration. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 30). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- Vollers-Sauer, Elisabeth (2000д). Constructio ad sensum. У Н. Glück (изд.), *Metzler Lexikon Sprache* (p. 130). Berlin: Verlag J. B. Metzler.
- Volz, Hans (изд.) (1974). D. Martin Luther: *Biblia Das ist die gantze Heilige Schrift Deudsch auff's new zugericht*. Bd. 3. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- WDW: Wahrig, Gerhard (2006). *Deutsches Wörterbuch*. Herausgegeben von Renate Wahrig-Burfeind. Gütersloh – München: Bertelsmann Lexikon Institut. (CD-izdanje).
- Weddige, Hilbert (2007). *Mittelhochdeutsch*. Eine Einführung. München: Verlag C. H. Beck.
- Wilmanns, Wilhelm (1909). *Deutsche Grammatik*. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. Dritte Abteilung: Flexion. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Wilmanns, Wilhelm (1911). *Deutsche Grammatik*. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. Erste Abteilung: Lautlehre. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Wilmanns, Wilhelm (1922). *Deutsche Grammatik*. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. Dritte Abteilung: Flexion. Berlin – Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter & Co.
- Wilpert, Gero von (1969). *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Zifonun, Gisela/Ludger Hoffmann/Bruno Strecker (1997). *Grammatik der deutschen Sprache*. Bd. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Zifonun, Gisela/Ludger Hoffmann/Bruno Strecker (1997a). *Grammatik der deutschen Sprache*. Bd. 3. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Zgusta, Ladislav (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: „Svjetlost“ – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Zilić, Erminka (2002). *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Zenica: Dom štampe.
- Žepić, Stanko (1980). *Historische Grammatik des Deutschen*. Zagreb: SNL.

Žmegač, Viktor/Zdenko Škreb/Ljerka Sekulić (1986). *Njemačka književnost*. Zagreb:
SNL.

БИОГРАФИЈА

Мр Бранислав Д. Ивановић (17. XI 1970, Краљево): основна и средња школа завршене у Краљеву. Студије немачког језика и књижевности завршене 1998. године на Одсеку за германистику Филолошког факултета Универзитета у Београду са просечном оценом 9,45. Последипломске студије (смер: Наука о језику) завршене на Филолошком факултету Универзитета у Београду са просечном оценом 9,75. На истом факултету 2005. године одбранио магистарски рад под називом „Фразеологизми у Лутеровом преводу Библије из 1534. године и њихова заступљеност у савременом немачком језику“. Запослен у звању асистента за предмет Историја немачког језика на Одсеку за германистику Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Прилог 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Питписани-а БРАНИСЛАВ Д. ИВАНОВИЋ
број уписа _____

Изјављујем

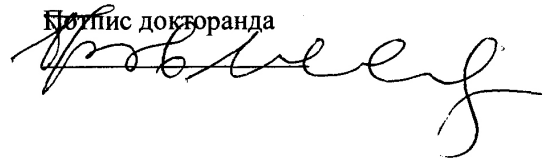
да је докторска дисертација под насловом

РЕЦЕСИВНА ОБЕЛЕЖЈА КРАЧКИХ СРЪЗСОЛОГИЗМА
И ТЕНДЕНЦИЈА ИВЕРЛАЦИЈЕ ПРЕМА САВРЕМНОМ
ЈЕЗИЧКОМ СТАЊУ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 14. IX 2012.

Питпис докторанда

Прилог 2.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ
ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА**

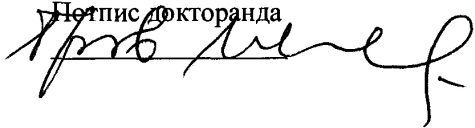
Име и презиме аутора БРАНИСЛАВ Д. ИВАНОВИЋ
Број уписа _____
Студијски програм _____
Наслов рада Рекурзивна обележја немалких
фразеологизма и иендгенција нивелације према
савременом језику СРБ
Ментор проф др Смиља Срдич
Потписани БРАНИСЛАВ Д. ИВАНОВИЋ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 14. IX 2012.

Потпис докторанда

Прилог 3.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

*Рецесивна одбрана печатних сфразограмима и
интервенција нивелације према савременом језику
читању*

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима.

У Београду, 14. IX 2012.

Потпис докторанда